

Zeitschrift
für
Katalanistik

20 (2007)

Zeitschrift für Katalanistik

Revista d'Estudis Catalans

Begründet von / Fundada per
Tilbert Dídac Stegmann

Herausgegeben von / Editada per
Roger Friedlein, Johannes Kabatek,
Claus D. Pusch, Gerhard Wild

Publiziert unter der Schirmherrschaft von
Publicada sota el patrocini de
Deutscher Katalanistenverband (DKV)
Centre UNESCO de Catalunya
Generalitat de Catalunya

Vol. 20 (2007)

Freiburg / Tübingen 2007
ISSN 0932-2221

<https://doi.org/10.46586/ZfK.2007.I-328>

Aufsätze sowie Rezensionsexemplare werden an die Redaktionsadresse (*Zeitschrift für Katalanistik*, Romanisches Seminar, Albert-Ludwigs-Universität Freiburg, Werthmannplatz 3, D-79085 Freiburg im Breisgau, E-mail <zfk@katalanistik.de>) erbeten.

Els textos i els exemplars de recensió s'han d'enviar a la redacció (*Zeitschrift für Katalanistik*, Romanisches Seminar, Albert-Ludwigs-Universität Freiburg, Werthmannplatz 3, D-79085 Freiburg im Breisgau, c/e <zfk@katalanistik.de>).

Zeitschrift für Katalanistik 20

ISSN 0932-2221

© Romanische Seminare der Universitäten Freiburg und Tübingen
Freiburg im Breisgau / Tübingen 2007
Alle Rechte vorbehalten.

Sie finden den vollständigen Text der *ZfK* 20 im Internet unter folgender Adresse /
Podeu trobar el text complet de la *ZfK* 20 a internet a l'adreça següent:
<<http://www.katalanistik.de/zfk>>

Aquesta publicació s'ha realitzat amb el suport de · Diese Publikation erscheint mit Unterstützung von:

Institut Ramon Llull, Barcelona

Albert-Ludwigs-Universität, Freiburg im Breisgau

Eberhard-Karls-Universität, Tübingen

Johann Wolfgang Goethe-Universität, Frankfurt am Main

und in Zusammenarbeit mit · i en col·laboració amb:

Deutscher Katalanistenverband e.V., Köln
Associació Germano-Catalana

Redaktion: Claus D. Pusch (Freiburg i. Br.), Johannes Kabatek (Tübingen)

Redaktionelle Mitarbeit: Angela Baggarley, Ariadna Soler (Tübingen)

Satz: Claus D. Pusch

Vertrieb / Distribució: TFM – Teo Ferrer de Mesquita,

Postfach 10 08 39, D-60008 Frankfurt am Main,

Tel. +49 / (0)69 / 28 26 47, Fax +49 / (0)69 / 28 73 63,

E-mail <info@tfm-online.de>, Internet <<http://www.tfm-online.de>>.

Bestellungen bitte an den Verlag TFM /

Dirigiu les comandes de subscripció a l'editorial TFM.

Druck: Gulde-Druck Tübingen <<http://www.gulde-druck.de>>

Inhaltsverzeichnis · Índex

Dossier

Joan Veny (Barcelona): Coromines, colós de l'etimologia	3
Germà Colón Domènech (Basel / Barcelona): Coromines i l'estudi del català	21
José Enrique Gargallo Gil (Barcelona): Joan Coromines i el lèxic dels altres valencians	35
Francisco J. Oroz (Tübingen): <i>Quandoque bonus dormitat Corominas: Sobre arragua, laude, matar</i>	63
José Ignacio Pérez Pascual (A Coruña): Joan Coromines y el <i>Diccionario crítico etimológico castellano</i>	83
Joan Solà (Barcelona): Joan Coromines, escriptor	101

Aufsätze · Articles

Christian Nikolaus Opitz (Wien): „Lur fayt, lur vida, lur ventura, tot so divisav'en pintura“. Zum Gebrauch der Ekphrasis bei Guillem de Torroella. Mit einem Ausblick auf Anselm Turmeda und Joanot Martorell	123
Lluís Quintana i Trias (Barcelona): Joan Maragall, el Pla Jaussely i la Reforma de 1908 a la ciutat de Barcelona	149

Manuel Pérez Saldanya (València) / Aina Torrent-Lenzen (Köln / Wien): “ <i>No as volgude anar en loch del món</i> ”: la formació de mots negatius en català antic	167
Maria Josep Cuenca (València): Repetició consecutiva i idiomaticitat	189
Laia Mayol (Philadelphia): “ <i>Ho sabíeu, això?</i> ” La dislocació a la dreta en català	221
Alejandro Casadesús Bordoy (Palma): Alcover, Moll i la llengua alemanya	239

Dokumentation · Documentació

Stefanie Dölz (Frankfurt am Main): Lehrveranstaltungen katalanischer Thematik an den Hochschulen des deutschen Sprachbereichs im Sommer- semester 2006 und im Wintersemester 2006/2007	261

Buchbesprechungen · Recensions

AA.VV.: <i>Germà Colón. La passió per la llengua</i> . València: Edito- rial Saó, 2003 [Carme Eberenz-Greoles, Lausanne]	273
Ramon Farrés: <i>Antoni Pous. L'obra essencial</i> . Vic: Eumo Edito- rial, 2006 [Jordi Jané i Lligé, Barcelona]	276
Vicent Beltran i Calvo: <i>El parlar de la Marina Alta. El contacte interdialectal valencianobalear</i> . Alacant: Universitat d'Alacant / Departament de Filologia Catalana, 2005 [Maribel Ripoll Perelló, Palma]	279
Heike van Lawick: <i>Metàfora, fraseologia i traducció. Aplicació als somatismes en una obra de Bertolt Brecht</i> . Aachen: Shaker Ver- lag, 2006 [Ferran Robles, València]	281

Joaquim Martí i Mestre: <i>Diccionari històric del valencià col·loquial (segles XVII, XVIII i XIX)</i> . València: Publicacions de la Universitat de València, 2006 [M. Isabel Guardiola i Savall, Alacant]	285
Max Doppelbauer: <i>València im Sprachenstreit. Sprachlicher Sezessionismus als sozialpsychologisches Phänomen</i> . Wien: Braumüller, 2006 [Aina Torrent-Lenzen, Köln / Wien]	288
Ricard Torrents: <i>A la claror de Verdaguer. Nous estudis i aproximacions</i> . Vic: Eumo Editorial, 2005 [Pere Farrés, Barcelona]	291
Carlos X. Ardavín / Eloy E. Merino / Xavier Pla (eds.): <i>Oceanografía de Xenius. Estudios críticos en torno a Eugenio d'Ors</i> . Kassel: Edition Reichenberger, 2005 [Lluís Quintana Trias, Barcelona]	295
Stewart King (Hrsg.): <i>La cultura catalana de expresión castellana. Estudios de literatura, teatro y cine</i> . Kassel: Edition Reichenberger, 2005 [Gerhard Wild, Frankfurt am Main]	298
Josep Maria Sala Valldaura: <i>Història del teatre a Catalunya</i> . Vic / Lleida: Eumo Editorial / Pagès Editors, 2006 [Gabriel Sansano, Alacant]	302
Hans-Ingo Radatz / Aina Torrent-Lenzen (eds.): <i>Iberia polyglotta. Zeitgenössische Gedichte und Kurzprosa in den Sprachen der iberischen Halbinsel</i> . Titz: Lenzen, 2006 [Matthias Heinz, Tübingen]	307
Jeffrey A. Bowman: <i>Shifting Landmarks. Property, Proof, and Dispute in Catalonia around the year 1000</i> . Ithaca NY / London: Cornell University Press, 2004 [Thomas Gergen, Saarbrücken]	311
Zusammenfassungen · Resums · Abstracts	314
Anschriften der Autorinnen und Autoren · Adreces de les autores i dels autors	326

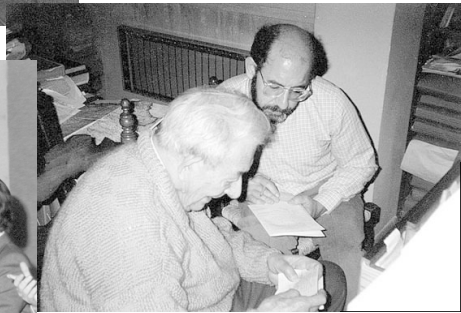

Dossier

Joan Coromines i l'etimologia romànica · Joan Coromines und die romanische Etymologieforschung

2006
2005
ANYCOROMINES

Koordination des Dossiers · Coordinació del dossier:

Johannes Kabatek (Tübingen)

Die Beiträge des Dossiers „Joan Coromines und die romanische Etymologieforschung“ sind – mit Ausnahme des Textes von Germà Colón – aus einem gleichnamigen Symposium hervorgegangen, das am 23. 2. 2006 im Rahmen des 20. Deutschen Katalanistentags an der Universität Tübingen stattfand.

Dank gebührt der *Comissió Any Coromines* und der Generalitat de Catalunya / Secretaria de Política Lingüística, die die Durchführung des Symposiums durch großzügige Förderung möglich gemacht haben, und Joan Solà als Präsident der *Comissió Any Coromines* für seine tatkräftige Unterstützung bei der Vorbereitung des Symposiums.

Les contribucions del dossier “Joan Coromines i l’etimologia romànica” –amb l’excepció de l’article de Germà Colón– es basen en conferències llegides durant un simposi del mateix títol que es va tenir el 23 de febrer de 2006 en el marc del 20è Col·loqui Germano-Català a la Universitat de Tübinga (Alemanya).

Hem d’agrair el suport generós que vam rebre de la *Comissió Any Coromines* i de la Generalitat de Catalunya / Secretaria de Política Lingüística per a l’organització del simposi, i la cooperació i ajuda de Joan Solà, en la seva funció de president de la *Comissió Any Coromines*, durant la preparació del simposi.

Joan Veny (Barcelona)

Coromines, colós de l'etimologia

1 Introducció

Al llarg de diverses visites que un grup de col·legues vam fer a J. Coromines, vaig tenir ocasió d'admirar els seus vastos coneixements, la seva memòria feliç, la seva singular erudició, una intel·ligència preclara, una capacitat de relacionar mots de llengües diferents; s'hi endevinava a més una voluntat fèrria, una tenacitat inestroncable, una laboriositat exemplar, que es trobaven al darrere del gran diccionari etimològic castellà i de les dues grans obres que seguirien, el diccionari etimològic català i l'*Onomasticon Cataloniae*. Sens dubte estem davant el més gran etimologista de tots els temps de l'espai català i hispànic i el que ha inscrit en lletres d'or el seu nom en la galeria d'etimologistes de tot el món. Catalunya, o, com deia ell, la Catalunya Gran, és a dir, tot el domini de parla catalana pot sentir el noble orgull de comptar-lo entre els qui de manera més intensa s'han endinsat en l'entranya de les seves paraules i han catapultat el català cap a esferes internacionals. Convindreu amb mi que la preparació i redacció de les tres obres mencionades, pel seu volum, per la seva monumentalitat, exigien tres vides. I bé, Joan Coromines, ho va fer en una de sola, amb alguna col·laboració, tot s'ha de dir, però caient en gran part el pes de la redacció sobre les seves espatlles.

La nostra admiració s'agegantava quan, contemplant el conjunt de la seva obra, trobem edicions de textos antics i moderns (*Libro de Buen Amor*, Cerverí de Girona, *Gramàtica* de Fabra), converses tot maldant per a una ampliació de la normativa catalana, traduccions de caire divers (*Khalidassa*, *Lateinische Umgangssprache* de Hoffmann), un estudi sobre el lèxic aranès, un text de divulgació lingüística que va esdevenir un veritable *bestseller* (*El que s'ha de saber de la llengua catalana*), valuosos epistolaris amb intel·lectuals del moment o els textos narratius de les 215 excursions. Aquí m'ocuparé solament de la seva línia d'investigació etimològica, tot i que, per les característiques d'alguna de les seves obres, traspassi aquesta frontera cap a altres camps col·laterals.

2 L'etimologia: evolució – importància

L'etimologia estudia l'origen de les paraules. Però no basta establir el punt d'origen. Cal resseguir l'itinerari de canvis fonètics i semàntics que trenquen l'opacitat de la relació entre mot originari i resultats moderns. No oblidem que probablement unes tres quartes parts del lèxic d'una llengua estan formades pels seus sentits secundaris o figurats. I en el cas dels topònims, la recerca és més difícil: de *Besalú*, per exemple, coneixem el significat [bəzə'l'u] però n'ignorem el significat, a diferència d'un apel·latiu, com *braç*, del qual coneixem tant el significat [bras] com el significat ['extremitat compresa entre l'espatlla i el colze'].

L'etimologia és la columna vertebral de la lingüística diacrònica, la “quintessence de la linguistique diachronique” (Swiggers, 1990). A partir de l'etimologia deduem les lleis fonètiques que regulen un sistema lingüístic, intentem explicar els seus comportaments irregulars, classifiquem les seves tendències semàntiques, detectem els estrangerismes que s'hi han instal·lat (occità, francès, italià, etc.), elenquem els cultismes presos de les llengües sàvies, etc. En suma, gràcies a ella, podem bastir una gramàtica històrica i una història de la llengua: als mecanismes interns posats en relleu s'afegeix la consideració d'agents externs, com les immigracions, les divisions socials, l'auge industrial, les creences, les colonitzacions, etc. A més, l'ortografia d'un mot pot venir condicionada per l'etimologia.

També voldria insistir en un fet important: l'etimologia és la part més plaent i amena de la lingüística. És propi de la curiositat humana pervenir a la causa d'una malaltia, d'un canvi climàtic, de la propietat terapèutica d'una planta, de l'assentament d'un poble. Semblantment, i salvant les distàncies, passa amb l'etimologia que, seguint Coromines, explica com *pagar* i *apagar* (*el foc*) tenen el mateix origen (derivats de *PACEM*, ‘apaivagar’), que *treballar* volia dir ‘torturar’ (sentit present encara en *treball* ‘sofriment’), que *estri* (< *estre*, infinitiu de *ésser*) és congènere del cast. (*en*)*seres* o que *el Papiol* és variant de *el Popiol*, derivat de *pòpia* ‘mamella’ (llat. vg. *PUPEA*) aplicat metafòricament a un turó. I la satisfacció íntima, el voluptuós acontentament d'una descoberta etimològica és com trobar un tros de paradís: personalment m'empengué a mi arran de l'ètim de *pestriu*, *pastril*, *bestriu* ‘tipus de tauró’ enllaçat amb el llat. *PISTRICE* ‘animal monstruós’ (encreuament de *PRISTIS* ‘monstre marí’ x *PISTRIX* ‘fornera’): “tinc la sensació –deia– d'haver rescatat una àmfora mil·lenària que el fang i les correnties dels segles havien soterrat al fons del mar” (Veny, 1979). Si una etimologia ens mena a un tros de paradís, quants trossos de paradís no haurà visitat Coromines al

llarg de la seva vida, ell que n'ha descobertes tantes! He dit en un altre lloc que, quan sabem el nom de les coses, les trobem més belles; quan en sabem l'origen, l'etimologia, les trobem més entranyables, més properes, més expressives.

I encara té un valor afegit sobre altres parcel·les de la lingüística de forta especialització, sense voler ofendre els amics que les cultiven: l'etimologia no aixeca fronteres amb la societat, que, sense coneixements específics, pot seguir amb una certa comoditat els seus plantejaments. Sé que hi ha lectors que llegeixen el Coromines com una novel·la i José Luis Borges deia: “Para mí, la alegría suprema es un diccionario etimológico”.

3 Situació de l'etimologia catalana abans de Coromines

Abans de Coromines, a casa nostra, el conreu etimològic era un camp quasi sense artigar. Grandia ho derivava tot de l'hebreu i els estipendiats per la Diputació (Montoliu, Barnils, Griera) mostraven les seves flaqueses a l'hora d'etimologitzar. Griera defensava que *tou* ‘rusc’ derivava d'*ataiit* i, obsessionat per la procedència llatina de l'èuscar, feia malabarismes per demostrar que el basc *erri* ‘poble’ derivava del llatí *POPULUS* (j). Una excepció gloriosa era F. de B. Moll, un gran professional de la llengua que, tant en el seu *Suplement al REW* com en les entrades del DCVB, va impulsar sobre bases científiques el progrés dels estudis etimològics del català, a més de dur a terme una magistral obra lexicogràfica. Contemporàniament emergirà la figura cimera de Joan Coromines, príncep de l'etimologia catalana i romànica, que completarà i millorarà l'aportació del lexicògraf menorquí.

4 Valoració de l'obra corominiana

Quan un s'acosta a la biografia de Coromines, s'adona que estava predestinat a la lingüística diacrònica. Efectivament ja els 15 anys escriu una carta a Fabra defensant la desinència zero de la primera persona del present d'indicatiu, als 17 llegeix la Crònica de Jaume I, fa un estudi crític titulat *Bertran del Falgar. Estudi de la persona i de les obres d'un poeta provençal de la Decadència*, del qual despulla el vocabulari de cara a un diccionari etimològic, als 18 estudia provençal antic amb la gramàtica d'Anglade i entra en contacte amb l'*Abrégé de grammaire comparée des langues indo-européennes*, de K. Brugmann (1905), als 19 inicia els seus primers contactes amb l'aranès, arran de l'estiueig a Lés de la seva família, i als 20 anys ja s'ocupa d'unes etimologies

araneses (1925) (fixem-nos en els temes del seu interès: etimologia, llengües indoeuropees, llengua antiga, occità-gascó, normativa). A Barcelona va rebre classes de filologia romànica (1923) (de Griera les referències al qual seran sempre negatives), a Montpeller, de fonètica (Grammont) i dialectologia (Millardet), a Zuric de lexicografia i etimologia (Jud), a París, d'etimologia francesa (O. Bloch) (1929), de romanés (M. Roques), de grec, llatí i gòtic (Vendryes), d'indoeuropeu (Meillet), a Barcelona, de lexicografia (Fabra), a Madrid, de doctorat (Menéndez Pidal i Américo Castro). Això implicava unes bases sòlides de filologia romànica per a poder afrontar el repte d'un dels temes més espinosos de la lingüística, l'etimologia.

El cultiu de la seva clara vocació es plasma amb una dedicació obsessiva al treball de la llengua, que comença en plena joventut i continua en la maduresa, dedicació centrada en l'etimologia castellana i catalana, així com en l'onomàstica, jalonada amb denses jornades de 12–14 hores. Amb una dedicació tan intensiva a la ciència lingüística es comprèn que, davant el dilema de convertir-se en un científic o en un divulgador, optés clarament per la primera línia, posant èmfasi tanmateix en el lèxic que, en la seva projecció etimològica i semàntica i per les seves adherències històriques i culturals, bastia un pont amb la societat no especialitzada en lingüística.

5 Documentació

L'etimologia es fonamenta en tres pilars, que Coromines té ben en compte: la documentació, la dialectologia i la lingüística romànica. Quant a la primera, per a la preparació del diccionari castellà va buidar revistes, tot i les limitacions de les biblioteques sudamericanes; va treure cèdules d'obres literàries castellanes, tot superant dificultats com la manca de microfilms, de fotocòpies, d'edicions fiables, d'un diccionari històric (només disposava de les lletres A–B del de la Acadèmia Espanyola). Per al diccionari català, addueix textos medievals, entre els quals el preciós *Inventari Alart*, que ell explota per primera vegada, i el testimoni de grans escriptors com Verdaguier, M. Vayreda, E. Vilanova, Rusiñol, Oller, Maragall, Carner, Ruyra, J. Santamària. La feina a vegades esdevé difícil com la consulta del *Libro Lucero de Benasque* (“extracté, a pesar del frío y de la falta de luz, la mayoría del contenido del todavía inédito”; TH, I: 235). Aprofita per corregir males lectures, com *reuitja per *rautija*, etc. Té en compte versions diferents de l'*Atlàntida* de Verdaguier. Posa la primera datació de cada paraula, conscient que seran fàcils les retrodatacions que probablement no modificaran els resultats de cada monografia (tret de casos de manlleus); a aquests erudits,

“¿para qué –escriurà– quitarles esta fácil satisfacción?” (DCEC: XIX). La primera documentació pot provenir d'un antropònim, com en el cas probable de *boig* (s. XVII: *Bog*, any 1197).

Subratlla la importància dels textos antics, però sempre controlats a través de la dialectologia (TH, II: 30); i, en aquest sentit, no falta una amable reconvençió a Gilliéron per l'excessiva valoració dels dialectes i un total desdeny de la documentació (TH, I: 269).

6 Dialectologia

Pel que fa a la dialectologia, les dades de recollida directa són ingents i molt valuoses, a diferència del diccionari castellà (on les dades de primera mà provenien de l'andalús, especialment oriental, a través sobretot de la família de la seva esposa, o de la seva estada a l'Argentina). Coromines coneixia els cànons de l'enquesta dialectal: bona selecció dels informadors, espontaneïtat, poca intervenció oral de l'investigador, paciència, cordialitat, recurs en darrera instància a la traducció. El recull lingüístic era complementari del toponímic i d'aquí venia el seu valor: centrat l'informador sobre els noms de partides, turons i barrancs, restava desinhibit en la seva elocució i es manifestava de manera més espontània. El Diccionari català és ple de referències a un mot, una variant, recollits personalment i al lloc concret (recordem que va recórrer 2000 municipis de tot el domini): “el vaig sentir, en efecte el 1963, i pronunciat *bògamaríns* a gent de la costa del cap de la Nau. Però, ja abans, un dels més savis cuiners de Xàbia, m'havia parlat, varietat curiosa, dels *bokamaríns*, que s'havia d'escarrassar fent-los pescar als qui el proveïen, per satisfer les demandes dels bons discernidors i gurmets que freqüenten el seu restaurant” (DECat, II: 35b, 50–57). A propòsit de bolets: “a Banyalbufar me'n detallaren bastants [...] *kaçómes*, *kámes.ékes*, *pens de rate*, *çírgolàs* [...] (1963), el derivat retrògrad *bólos* usat com a nom genèric dels fúngids el sento a Beniarrés i a Alcalà de la Jovada (1962); en aquest poble el terme abraça els *fongos* (grossos i grocs, altre mossarabisme), *bolos blancs*, *morenes* i *asclatasangs*; [...] *bolét* a Lutxent [...]; a Confrides [...] *gíula* (cf. *gírgola*) –és 'bolet que ix de les soques, molt bo, més fi que l'esclata-sangs' (1963)” (*ibidem*, 68a, 29–40). El pont amb la cosa surt aquí i allà; així respecte al peix *juliola* diu: “pels pobles entorn de Sant Pol, on he sentit de forma dissimilada *huriola* moltes dotzenes de vegades, i n'hi he vist pescar, al costat meu, moltes [...] Jo cap: mirava” (DECat, IV: 916b); altres vegades degusta l'espècie estudiada, com passa amb el *tacó*, un peix pla, “me'n compro un –diu– per a conèixer el referent” (l'lastima que la seva etimologia sigui tan desafortunada!). També li agradava d'adduir mots sen-

tits a la seva tia de Girona (Gulsoy, 1987). Quan hi havia dubtes, recorria a voltes a diversos subjectes (Veny, 1999). O li agradava de confirmar o desmentir dades de corresponsals del Diccionari dels dialectes de l'IEC. No hi falta informació proporcionada per escriptors i lingüistes, bons coneixedors de la seva varietat dialectal com Xuriguera, de Juneda, a propòsit de *bogal*, o Josep Giner respecte dels parlars valencians. A voltes la informació és tan densa que li permet de traçar un mapa, com per als límits de *farnaca* 'llebre petita' i de *catxap* 'conill jove' (DECat, s.v. *catxap*).

Recordem que el coneixement dels dialectes peninsulars desmunta el caràcter de substrat precolombí atribuïts a mots americans com *garúa* 'roina, pluja menuda', *piola* 'cordell', *chicote* 'fuet', tributaris, segons ell, de les corresponents varietats dialectals hispàniques (TH, I: 292–302).

7 La lingüística romànica

El tercer pilar de l'etimologia romànica és el coneixement de les altres llengües romàniques i la seva comparació amb la llengua objecte d'estudi. De fet, tant el diccionari castellà com el català són diccionaris romànics. Vocables obscurs del *Provenzalisches Supplement-Wörterbuch* (1894–1924), de Levy, són ben interpretats per Coromines (Gulsoy, 1992: 40–41). Fa goig comprovar com en l'àmbit internacional de la romanística, els diccionaris corominians són obres de referència. El *Lessico etimologico italiano*, dirigit per Max Pfister, en vies de publicació i que assessoro per la part catalana, té molt en compte les opinions de Coromines. Consultats uns col·legues portuguesos sobre quin era el millor diccionari etimològic de la seva llengua, no van dubtar a respondre que era el Coromines castellà.

És indubtable que, fent una comparació amb els mots congèneres d'altres llengües neollatines, podem trobar el bon camí de l'etimologia d'un mot de la nostra llengua. El DCVB derivava *roina*, *roinar*, *roinejar*, del llat. RUINA; però Coromines ens duu per un altre camí: tenint en compte les formes *rosinar* de l'occità i del sard, derivades de *rosar* 'ruixar', tindríem *roinar*, *roinejar*, amb grau zero de la *-s-* per dissimilació. Per tant, la forma catalana ha fet llum sobre altres formes romàniques,

Una pacient recerca d'Eva Buchi (en premsa) ha fet veure el nombre ingent de mots romànics, no castellans ni catalans, que són tractats en els diccionaris de Coromines: 285 afecten el gallegoportuguès, 270 el francès i francoprovençal, 180 l'italià, 116 l'occità (amb el gascó), a més del sard (14), el romanx (6) i el romanès (13). En aquest estudi, Buchi ha mostrat com alguns mots romanesos han vist modificada la seva etimologia gràcies

a la interpretació del savi català i com ha estat en general acceptada pels romanistes; així, el rom. *tont* / *tânt* 'estúpid', cast. *tonto*, s'explica a partir de l'onomatopeia i no del llat. *ATTONITUS* (Diez), proposta acceptada per Wartburg, Colón, Pfister i pels lexicògrafs romanesos.

8 Terminologia

Per a desenvolupar les seves idees sobre cada mot, a més de la terminologia corrent en lingüística diacrònica, Coromines necessita altres eines. Per això introdueix *voces de creació expresiva* o *fonosimbòlicas* "que sugieren directamente una idea por el valor psicológico de las vocales o consonantes"; *floreo verbal* (cat. *floreig verbal*), traducció de l'al. *verblümter Ausdruck*, com *ir a Peñaranda* per 'ir a empenyarse algo'" (o *anar a Badalona* 'badar'); "*metacedensis* como el lat. *RUCTARE* (una vez perdido *RUGERE*) se cambió en **RUPTARE* (fr. *roter*, cat. *rotar*) injertándolo en el tronco de *RUMPERE*" (DCEC: XXXII, n.1).

I en el diccionari català, utilitza termes útils per a la lingüística romànica com *epiterrènic* 'pertanyent al substrat mediterrani' (DECat, X: 17b); per a la gramàtica històrica com *lexicomòrfic* 'pertanyent a la formació de mots' (DECat, X: 28a); per als neologismes infantils com *paidolàlia* per a designar els mots de creació infantil (*teta*, *conco*, etc.), i l'adjectiu *paidolàlic* (DECat, X: 38b); per a la geolingüística com *transsucrònic* 'dellà el riu Xúquer' (On., IV: 92a, 16; DECat, V: 28b, 4; On, VIII: 148a, 34), *transpalàntic* 'dellà el riu Palància' (On., IV: 92a, 16; DECat, V: 674a, 8–9); per a la toponímia com *trifini* "indret en el qual coincideixen els termes de tres municipis o jurisdiccions" (DECat, VIII: 832a, 18–19; DECat, IX: 55a, 10–12), *quadrifini*, quan són quatre els termes que conflueixen ("vora el quadrifini amb Muro, Sta. Margalida i Llubí" [On, VII: 332a, 57–59]); per a la fonètica com *vibril·lació* que tradueix el cast. *rebilamiento* (DCEC); *transglutinació* (cas de **sol·la* < **lol·la* < **lodla* < *ALAUDULA* [IH, I: 258 i n. 8]); *repercussió* de *r* (*murtra* < *murta*, DECat, V: 173b) o *r* *repercussiva* (Alcossebre); *retrograde* 'regressiu' (*bolo* ← *bolet*).

9 Aportació original

Com en els diccionaris de llengua, també en els etimològics és freqüent el plagi, tant aquí com en altres dominis. No és aquest el cas dels diccionaris de Coromines del qual voldria destacar els següents aspectes:

- 1) Les bases de la seva recerca, com he dit, són la documentació, els dialectes i la lingüística comparada; afegim-hi la gramàtica històrica (-illa < -ICULA [forquilla, falçilla, etc.] no és castellà) i el llatí vulgar (INFLARE > inflar, a partir de IN- llarga per un procés d'allargament de la I davant N o S [DECat, IV: 853a]);
- 2) No tenen el caràcter esquemàtic d'obres anteriors (el REW, per ex., o el *Diccionario* de García de Diego);
- 3) Són crítics, repassen les interpretacions donades i s'analitzen críticament, censurant-les, acceptant-les o matisant-les;
- 4) Es presenten les entrades segons els mots de la llengua estudiada, amb els seus derivats i compostos (amb lògiques remissions) i no segons l'ètim (com fan el REW i l'FEW), ocupant-se en la mateixa entrada de geosinònims i sinònims antics i/o moderns (sota l'entrada *llavi*, tracta també de *morro*, *pot*, *llambrot* [DECat, V: 106–108]);
- 5) En el cas del català, el determinant *complementari* implica l'addició de nombroses formes antigues i modernes no recollides fins aleshores;
- 6) En el cas del català, es fan múltiples propostes etimològiques o es desfan un munt d'ètims errats;
- 7) El diccionari Alcover-Moll ha fornït una base ferma d'informació i d'elaboració de materials sense els quals no hauria estat possible el diccionari català de Coromines;
- 8) És cert que no se separa la part documental del comentari com fa el FEW (Baldinger, 1998; Colón, 2005: 269–270): es tracta d'una altra manera de fer, no sé si tan negativa com es vol suposar (potser plantejat d'aquella manera el diccionari no es podria llegir com una novel·la);
- 9) A voltes es remunta a l'indoeuropeu, cosa que ha estat objecte de crítica (Baldinger, 1998: 92), però el lector pot prescindir d'aïtal informació;
- 10) S'han fet retrets a la manca d'actualització de la bibliografia dels diccionaris; alguns opinen fins i tot que hagués estat millor que Coromines s'hagués centrat exclusivament sobre una obra (Vàrvaro, 1999: 24): pensem que el gran etimologista es posa a redactar el diccionari català als setanta anys (i l'*Onomasticon* als vuitanta) i que, si hagués hagut de revisar la bibliografia lingüística i les edicions de textos dels darrers trenta anys, potser no hauria passat del primer volum; i beneïda sigui l'hora d'haver emprès la realització del diccionari català i de l'*Onomasticon* perquè així ens hem nodrit dels portentosos coneixements del savi lingüista que, fins i tot quan s'equivoca, obre finestres de llum o ens estimula a cercar altres camins;

- 11) Un aspecte a vegades deficient es refereix a l'observació de les “realia”, dels referents especialment de la natura (ocells i peixos): la motivació de l'ocell dit *cagamànecs* ('bitxac', *Saxicola torquata*) afecta el seu costum de defecar damunt els mànecs de les eines deixades al camp i no pel fet d'expel·lir uns excrements llargs com a mànecs;
  - 12) Els compostos i derivats no són tractats amb l'atenció que mereixerien: per ex., no s'explica la motivació de la planta anomenada *apagallums* (que Verdaguer aclaria fa més d'un segle: quan hom hi bufa, com qui apaga un llum, s'escampen, volen els pèls blancs de les seves llavors [Veny, 2006]); o en els compostos d'origen grec no s'especifica els que han arribat a través del francès com en el cas de *gastronomia* (la primera documentació del DECat és de 1868, però ja es troba en Figuera [1840], mot que copia del diccionari castellà–francès de Núñez de Taboada);
  - 13) Per a fer mengívols els seus articles, afegeix detalls, a voltes biogràfics, que no tenen a veure amb l'etimologia explicada (recordem els xetons que degustava a Sant Pere de Ribes amb Fabra, Casacuberta i Pau Vila [s.v. *aixeta*], un excursus sobre el lloc on Maragall va escriure *La vaca cega* [DECat, X: 48] o algun efluvi poètic);
  - 14) És sabut que Coromines es mostra àcid, cantellut, acrimoniós amb alguns col·legues, sovint d'una manera gratuïta, infundada, la qual cosa ha provocat, especialment a l'exterior, crítiques dures que altrament, tot reconeixent els seus possibles errors, no haurien estat tan rigoroses.
- Em permetran que desenvolupi alguns dels punts suara esmentats.

10 Noves unitats lèxiques

Noves unitats lèxiques, precedides del signe +, pertanyents a la llengua antiga, als dialectes, a l'argot, augmenten el patrimoni lèxic del català: ant. *alfacara* 'tipus de terra', ant. *escassà* 'coix', *guill* 'tipus de mineral', *llanges* (argot) 'sabates fines', *morteraire* 'encarregat de manejar el morter d'artilleria', *esmocalleis* 'legulei, picaplet', etc. Avui, amb el preciós índex de Joan Ferrer, Josep Ferrer i Joan Pujadas –un esforç que mai els agrairem prou– són fàcilment localitzables aquests mots. I fins els que figuren fora del seu orde alfabètic (*mifa* 'òliba', *escaibre* 'baldufa', *bessa* 'branca grossa', *xopina* 'mesura de capacitat',...). Tanmateix hi són absents mots com *bacarnart* 'beneit', *bateó* 'bolet', *jaumet* 'corc', *garrabís* 'calamarsa', *barloc* 'barreja de neu i fang', *sell* 'garbera', ross. *juliana* 'bacallà', etc., tot i que algun d'aquests obllits és reprès al Suplement (per ex., *brogina* 'xarxa de pescar').

11 Noves etimologies

Devem a Coromines la gran tasca d'haver desvelat un nombre altíssim de mots l'origen dels quals restava opac, desconegut. Vet-ne aquí unes mostres, deixant a part els arabismes i hel·lenismes, dels quals m'ocuparé més endavant.

Entre les etimologies que considero inatacables citem *abassegar* (< *abcegar*), *bombolla* (< BUL-BULLA), *barnilla* (< *balenilla*, der. de *balena*), *biot* (< *albiot*, *anbiot*, diminutiu depreciatiu), *bogal* 'balder; generós' (< VULGARE), *deler* (< DELIRIUM), *estugós* (< AESTUOSUS), *esvoranc* (< preromà BORA 'forat'), *llacor* (< der. de *llac* < LACU, i no DE LIQUORE), *pastrim* 'lloc on es pasta i es cou el pa' (< PISTRINU 'fleca'), *sacsar* (< SUCCUSARE, i no onomatopèic), *torb* (< TURBO i no de TURBIDUS), mall. *acubar-se* 'desmaiar-se' (< der. de *cup*), mall. *estar en là* (< *en l'àer*), *juliola* 'donzella (peix)' (< der. de JULIS i no de *julio*), *lladriola* (< cat. ant. *llàdria*), ross. *refatjaire* 'estanyapaelles' (der. d'occ. [*padeno*] *refatcho* '[paella] refeta, estanyada'), etc.

Algunes altres propostes representen esforços lloables, potser infructuosos, de trobar una sortida a l'etiqueta "origen incert", com és ara *aloja* (< ALLUVIES 'inundació'), *aldarull* (< ALLELUIA x *trull*), eiv. *bigarniu* 'infant petit' (< *bec al nin*), ross. *monall* 'biga, cabiró' (< [TIGNUM] MOLINARE 'bigueta de molí'), *boldró* 'redol de sembrat més alt; grup' (< *VELLERONE 'velló'), *eixonar* 'collir olives; desfullar' (< EX-UNDARE), etc. Altres vegades, escèptic davant un ètim, n'exhibeix un altre, ben original, ben agut, com el de *farigola*, que considera un postverbal de *fraigolar (< FRAGRORARE), per la fragància que exhala.

D'altra banda, en un terreny tan llenegadís, no falten les interpretacions errònies (algunes de les quals hem esmentat de passada), posades en relleu i corregides per diversos investigadors (Malkiel, Straka, Colón, Cosme Aguiló, jo mateix, etc.), tal com ell mateix volia: "No hi ha progrés en ciència si no és girant-se d'esquena als qui ens han ajudat a pujar" (DECat, I: XII). Paraules massa dures, al meu parer; no ens girem d'esquena als nostres mestres que més aviat ens fan esqueneta perquè els puguem superar. En una ocasió com la d'avui, d'homenatge al gran colós de l'etimologia, em plau d'insistir encara més en els seus mèrits, com és l'admirable seguiment semàntic que fa dels mots; vegeu, per ex., *gallorsa*. O l'anàlisi més aprofundida que la que fa el DCVB de mots com *hostalles* i *hostilles* amb un nou ètim, no d'UTILIA (DCVB) sinó d'USITILIA, metàtesi d'UTE(N)SILIA (cf. occ. *ostilbas*, fr. ant. *ostille* i mod. *outil*). I l'esforç múltiple, insistent, tenaç de trobar l'origen d'un mot que se li resisteix, com és el cas de *ruixó* 'àncora

petita', amb tres propostes o el de *rantell* 'mosquit' ("les variants m'hi han fet pensar tota la vida") per al qual arriba a contemplar sis possibilitats, quedant-se com a probable amb l'origen onomatopèic.

Del seu buceig en el lèxic, amb coneixement profund de la llengua antiga i moderna, sorgeix la consideració de mots fantasma, és a dir, mots o significats de mots que probablement no han tingut cap vida com és el cas de *nítols* 'entranyes', acollit al *Diccionari general* de Fabra, o *galindaines* 'supersició, engany de bruixes'.

Però també té en compte la tendència metalingüística dels parlants, que observen la llengua més del que ens pensem i que hi actuen a sobre, establint relacions entre els mots, modificant els parònims, etc. És així com Coromines recorre als encreuaments per explicar *rautar* com un compromís entre *raure* i *gratar* (o *fretar*), *estifollar* 'esmicolar', mot car a Verdaguer, com un encreuament de *afollar* i *estirar*, i *estifellar*, de *afollar* i *estellar*.

I altres vegades, a la recerca de la veritat, rectifica sigui una crítica precipitada, sigui una anterior proposta seva, com la de *rou* < *RODE < RORE (1929) canviada ara en una regressió de *rouada* (DECat, VII: 460–461). Tanmateix, algunes vegades tendeix a ignorar o a no fer cas de dades que invalidarien la seva proposta.

12 Mots propis del català

L'abundosa comparació de dades inter-romàniques porta Coromines a subratllar la particularitat d'alguns mots, o significats específics, considerats propis, exclusius del català. Es tracta de *vora* usat com a preposició (DECat, IX: 394a, 28–35), *taiijà* 'home rústic, inculte', *aldarull*, *esgarrijar-se*, *caramull*, *runa* (compartit amb l'aragonès i el murcià), *espurna* (també en aragonès i gascó), *maldar* (DECat, V: 389b, 16–17), *dropo* 'gandul', *ruc*, *espurna* (també aragonès i gascó); pel meu compte hi afegiria, *pestriu* 'tipus de mussola' (Veny, 1979), *vaga* 'cessació del treball amb reivindicació' (Vernay, 1994: 46); *jove* 'nora'. Fins en algun cas sembla que es faci ressò de discutibles postulats vosslerians, com en el cas de *taleia* 'ocupació; dèria' "creació catalana, conforme al geni d'un poble que té el seny de l'esforç pertinaç" (DECat, VIII: 223a) o quan apunta la possibilitat que la neutralització de *a/e* pogués venir afavorida per "un cert tarannà amic de les actituds familiars" (Veny, 1999: 164).

13 El substrat

En el camp del substrat ha fet troballes valuoses (*esvoranc* < preromà BORA ‘forat’) o ha aclarit etimologies que abans resultaven fosques o incertes; el cas del *calabruix* ‘calamarsa’ és important: < CARIA BROIKSAE ‘pedres de bruixa’, com *calamarsa* < CARIA MARTIA ‘pedres de març’. Quasi dos centenars de topònims menors de l’Alt Pallars, no explicats a partir del llatí o del celta, sí que prenen llum a partir de formes basques (*Sorguen* ‘plana de les bruixes’ [< basc *sorgin* ‘bruixa’], *Urdossa*, der. de *urde* ‘porc’, etc. [*Onomasticon*; ETC I: 84–151]); el coneixement de l’èuscar dóna confiança a tals interpretacions: tinguem present la col·laboració de Coromines en el *Diccionario etimológico vasco*, d’Agud i Tovar, amb 670 pàgines d’addicions i comentaris. En les interpretacions de base preromana, però, de vegades es nota una obsessió per remuntar-se molt enrere –massa!– en la proposta de l’etim: el cas de *tacó* ‘Bothus podas’ és significatiu; desviat pel *teccones* gal·loromànics del s. VI, que designaven salmònids, s’allunya de la interpretació més simple que és la comparació d’aquesta espècie amb un tros de pedaç o de sola, propiciada per la subtilitat del seu cos (cf. el mall. *pedaç*); repeteixo el que he dit altres vegades, que per mi és com una màxima: no anem a cercar la veritat a mil llegües si la tenim a dues passes (Veny, 1997), no ens perdem en les bromes de la inseguretats si al costat tenim la llum de l’evidència.

La proposta del *sorotapte* o *sorotàptic* no ha tingut gaire acceptació. És important el nombre de mots que atribueix a aquest poble, entre els quals figuren de tant corrents com *agafar*, *amagar*, *tancar*, *pair*, *clapa*, *clot*, *corc*, etc. (Dini, 2000: 26–29), així com fenòmens tan singulars com el de la palatalització de L- inicial en català i astur-lleonès. Una anàlisi atenta i aprofundida dels casos pot revelar que alguns pertanyen a una etapa anterior o posterior a la cultura dels camps d’urnes; en aquest darrer cas, convé recordar que pobles bàltics com els *galindi* (incardinats dins els sorotaptes) van participar en les grans emigracions cap a les costes del Mar Negre on van establir contacte amb els gots i amb els quals haurien emigrat cap a la Península Ibèrica (Dini, 2000: 37–40).

14 Els arabismes

Devem a Coromines una substanciosa aportació a l’estudi dels arabismes del castellà i del català. Pel que fa al primer, F. Corriente, un dels més conspicus arabistes del moment, ha lloat del nostre lingüista la “impresionante labor de etimólogo”, que representa un “avance gigantesco sobre

todo lo preexistente”, especialment sobre l'obra d'Asín (Corriente, 1999: 77, 74 i 76).

Pel que fa al català ell ha estat el primer a desvelar l'origen de mots fins aleshores inexplicats com *seguer* ‘rusc d'abelles en lloc silvestre’, der. de l'àr. [GUBH] SAGIR ‘rusc petit’ (DECat, VII: 741–743) I gràcies a ell han vist la llum semítica mots com *farnaca*, *atzabó* ‘remor llunyana’, *arítja* (*arítjol*), (*ei*)*xaldíga* ‘espurna’, *farida* ‘inclinació, instint’, *tarquim* ‘llot’, *fleitera* ‘formatgera’, *fardatxo* ‘llangardaix’, *corfa* ‘pell, clovella, closca’, mall. *xalea* ‘flamarada’. D'altres, considerats d'estirp romànica, entrarien en la nòmina dels arabismes, com és el cas d'*enxaneta* ‘infant que corona un castell humà’; més que d'*enjaneta* ‘petita fletxa’, diminutiu de l'occ. *engana*, *enjana*, com vol Coromines (DECat, III: 363), provindria de l'àrab *genet* pel fet que aquell puja de quatre grapes, com si calvalqués, sobre l'aixecador o penúltim casteller (Corriente, 1997).

15 Els mossarabismes

El concepte de *mossàrab* s'ha aplicat a la població cristiana que convivia amb els àrabs i a la suposada llengua romànica que haurien mantingut. Una invenció del semitista Simonet, seguit per Ribera i per Menéndez Pidal, que va influir sobre Coromines. Recurs constant que Colón ha titllat de “mossarabomania”. De fet, hem de reconèixer probables petjades en el terreny de la toponímia (*Muro*, *Campos*) i de lèxic d'àrea local (*atxevo* ‘esquer’, *càrritx* ‘varietat de planta’). Però també hem d'assumir que sovint altres explicacions són més versemblants: *alatxa*, que per a Coromines és derivat de ALLECE, a través del mossàrab, no crec que s'aguanti si tenim en compte la difusió d'aquesta variant palatalitzada per les costes italianes (Veny, en premsa b), d'on hauria arribat al nostre domini, interpretació avalada per altres manlles als dialectes italians (*gúa*, *xanguet*, *rosseti*). Bona colla de mossarabismes atribuïts al mossàrab són resultat de la colonització aragonesa (*gemecar* ‘gemegar’ [Veny, 2002], *sinse* ‘sense’, *lloma*, *colmena*, etc. [Veny, 1991; Martines, 2002]).

16 Els hel·lenismes

L'aportació grega al lèxic mariner català ha estat posada en relleu per Coromines. *Arjau*, *paramitjal*, *estamenera*, noms de parts de la barca, *escar* ‘lloc per a tirar o treure del mar una embarcació’ deuen tenir aquest origen.

17 Catalanismes del castellà

El recurs sovintejat de Coromines a atribuir origen català a una colla important de mots castellans ha estat objecte de crítica; fins i tot s’han llegit afirmacions iròniques a aquest respecte (Mondéjar, 1985, *ap.* Baldinger, 1998: 87, n.7). S’ha parlat dels seus catalanismes “de desig” (Colón). El coneixement de nova informació documental rectificarà –com ja s’ha fet– algunes de les seves propostes. Però sempre restarà vàlid un nombre important de catalanismes que la sagacitat del nostre etimòleg ha fet evident. Més nodrit que la ridícula nòmina d’algunes gramàtiques històriques o històries de la llengua castellana (*nao, seo, capicúa, paella*, Menéndez Pidal, 1949: 26–27; sobre els catalanismes del castellà, vegeu també Prat, 2003).

18 Paper de la normativa

Un estudiós de l’origen dels mots havia de detectar els mots no genuïns, especialment de procedència castellana, més encara tractant-se d’una llengua malmenada pel contacte continu amb altres llengües i privada d’oficialitat, d’escola i de mitjans de comunicació. D’aquesta manera Coromines esdevé un pedagog de la llengua, un corrector lingüístic de gran alçada, però amb propostes que no sempre subscriuríem. I així corregeix errors tipogràfics (*agotnar → *agotzonar*) o apunta possibles canvis.

Proposa la substitució de *silleria (“tan lleig com superflu”) per *cadiratge*, *-at*, *-ada*, de *fiambre per *viandes fredes*, de *borrador per *esborrall* (i variants), de *postres* per *clou-dinar* (bella invenció sense futur!), *llevant de taula* o *darrerries*, troba legítim *coça* ‘guitza’ (admès al DIEC) i es mostra condescendent amb *tonto* (“és excessiu condemnar-lo amb termes absoluts” [DECat, VIII: 561–562]), en canvi rebutja l’alguerèsisme *llumí* (tan expressiu i tan bonic!); es manifesta contra els puristes que prefereixen *moresc* en comptes de *blat de moro*, a causa de la nefanda *-o* final d’aquest mot; està contra la profusió de variants morfològiques, com *essèr* (idea no compartida per Moll: *ésser* com a verb sols viu a l’Alguer, probablement com a italianisme); substituiria *trobada* per *aplec* o *reunió*; reemplaçaria *vessament* per *sobreixit de sang*; en lloc de *enologia*, massa afí a *etnologia* i *analogia* (!), proposa *oimologia*; és amic d’alguna forma dialectal com *perperir* ‘sucumbir’ (DECat s.v. *parir*, per a altres casos semblants, vegeu Veny, 2001: 156–157); hereu de Fabra, malda per una redistribució semàntica de formes concurrents (*gel*, quan és artificial / *glaç*, quan és natural; *gegantesc* ‘aplicat a les coses’ / *geganti* ‘aplicat als homes’).

19 Conclusió

En suma, estem davant una de les millors obres de l'etimologia catalana, hispànica i romànica. És una delectança baixar i pujar les columnes denses dels seus diccionaris, especialment el català, selva lèxica domesticada, llum esplendent en el túnel de l'etimologia, una aventura apassionant de la qual són protagonistes els mots amb el seu pedigree, presentats com en una lluita on hi ha morts, ferits, supervivents, ressuscitats i expulsats; un diccionari que no és només etimològic sinó que s'hi donen la mà gramàtica històrica, història de la llengua, dialectologia, formació de mots, lingüística romànica, dietari, sàtira i alguna vegada fins i tot ciència-ficció. Una obra ingent, gegantesca, titànica, duta a terme per un homenot que va viure lliurat abnegadament a l'estudi de la seva llengua i del qual va fer la raó de la seva vida. Honor i gratitud a Joan Coromines!

Referències bibliogràfiques

- Bonada, Lluís (1999): “Les idees literàries en l’obra de Joan Coromines”, dins Solà (ed.), 45–52.
- Buchi, Eva (en premsa): “Joan Coromines et le lexique roman”, dins *Homenatge de l’IEC a Joan Coromines, en el centenari de la seva naixença*, Barcelona: Institut d’Estudis Catalans.
- Colón, Germà (2005): “El *Französisches Etymologisches Wörterbuch* de Walther von Wartburg. A propòsit de la publicació dels índexs generals”, *Estudis Romànics* 27, 267–276.
- Coromines, Joan (1931): *Vocabulari aranès*. Tesi doctoral, Barcelona.
- (1972): *Tòpica Hespèrica*, 2 vols., Madrid: Gredos (= TH).
- Corriente, Federico (1999): “Las etimologías árabes en la obra de Joan Coromines”, dins Solà (ed.), 67–87.
- Dini, Pietro U. (2000): “Preliminari di metodo e prospettive di ricerca sul sostrato preromano (sorotaptico) nel lessico catalano”, *Studi e saggi linguistici* 38 [Supplemento alla rivista *L’Italia dialettale* 41], 7–44.
- Ferrer, Josep / Pujadas, Joan (eds.) (1997): *Àlbum Joan Coromines*, Barcelona: Curial.
- FEW = W. von Wartburg: *Französisches Etymologisches Wörterbuch*, Bonn / Bonn / Basel: Klopp / Zbinden, 1928–.

- García de Diego, Vicente (1923): *Contribución al Diccionario hispánico etimológico*, Madrid: Centro de Estudios Históricos (CSIC) (2a ed., *Diccionario etimológico español e hispánico*, Madrid: S.A.E.T.A., 1954).
- Gorrochategui Churruca, Joaquín María (1995): “Los Pirineos entre Galia e Hispania: las lenguas”, *Veleia* 12, 181–234.
- Gulsoy, Joseph (1987): “El *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*: Els objectius”, *Caplletra* 2, 35–47.
- (1989): “La contribució del Diccionari etimològic català (DECat.) de Joan Coromines a la història del lèxic romànic”, dins *Actes du XVIIIè Congrès International de Linguistique et de Philologie Romanes (Trier, 1986)*, vol. IV, Tübingen: Niemeyer, 385–392.
- (1992): “El diccionari etimològic català de Joan Coromines: uns aclariments”, dins Kobbervig, K. I. / Pacheco, A. i Massot, J. (ed.): *Actes del Sisè Col·loqui d'Estudis Catalans a Nord-Amèrica (Vancouver, 1990)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 37–59.
- Guiraud, Pierre (1964): *L'étymologie*, Paris: Presses Universitaires de France.
- Martines, Josep (2002): “L'aragonès i el lèxic valencià. Una aproximació”, *Caplletra* 32, 157–201.
- Menéndez Pidal, Ramón (1949): *Manual de gramática histórica española*, Madrid: Espasa Calpe.
- Perejaume (2005): *Amidament*, Barcelona: Fundació Caixa Catalunya.
- Prat, Marta (2003): *Préstamos del catalán en el léxico español*, Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona (tesi doctoral).
- REW = W. Meyer-Lübke: *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg: Winter, 1930.
- Solà, Joan (2005): *Joan Coromines com a exemple*, lliçó inaugural del curs acadèmic 2005–2006, Barcelona: Universitat de Barcelona.
- (ed. 1999): *L'obra de Joan Coromines*, Sabadell: Fundació Caixa de Sabadell.
- Untermann, Jürgen (1999): “Joan Coromines y la onomástica de la Hispania antigua”, dins Solà (ed.), 183–192.
- Vàrvaro, Alberto (1999): “Joan Coromines y la lingüística románica”, dins Solà (ed.), 17–27.
- Veny, Joan (1979): “De la bèl·lua al tauró: supervivents catalans del llatí PISTRIX”, *Randa* 9, 51–62.

- (1980): “Sobre els occitanismes del rossellonès”, *Actes del Cinquè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Barcelona: Abadia de Montserrat, 442–494 (i ara en el llibre *Contacte i contrast de llengües i dialectes*, València: Universitat de València, 2006, 149–187).
  - (1991): “Huellas aragonesas en los dialectos catalanes meridionales”, *Actas del I Congreso de Lingüistas Aragoneses*, Zaragoza: Diputación General de Aragón, 89–102 (i dins *Mots d'ahir i mots d'avui*, Barcelona: Empúries, 1991, 99–114).
  - (1997): “Els noms catalans del ‘mosquit’”, *Revista de Filologia Romànica [Memoria homenaje a Pedro Peira]* 14:I, 487–501 (i reproduït a *Llengua i entorn natural*, Barcelona: Edicions 62, 2001, 159–182 i mapa 8).
  - (1997): “Les dénominations catalanes du *Bothus podas* (Delaroche, 1809) et d'autres pleuronectiformes”, in Dalbera, J.-Ph. / Kircher, C. / Mellet, S. i Nicolai, R. (ed.): *Les zoonymes*, Nice: Publications de la Faculté des Lettres, Arts et Sciences Humaines de Nice, 387–405.
  - (1999): “Joan Coromines i la dialectologia catalana”, dins Solà (ed.), 155–168.
  - (2001): *Llengua històrica i llengua estàndard*, València: Universitat de València.
  - (2002a): “Busnada ‘tronada; pluja forta’, arabisme o romanisme?”, *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes* 44 [*Miscel·lània Giuseppe Tavani*; 3], 261–269.
  - (2002b): “Sobre el valencià *gemecar* ‘gemegar’”, *Caplletra* 32, 143–155.
  - (2005): “Norma i espai en català”, dins Roviró, B. / Torrent-Lenzen, A. / Wesch, A. (ed.): *Normes i identitats – Normen und Identitäten*, Titz: Axel Lenzen Verlag, 291–320.
  - (en premsa a): “Moll, etimologista”, *Actes del Congrés sobre Francesc de B. Moll*, Palma de Mallorca.
  - (en premsa b): “Le relazioni catalano-genovesi e il loro riflesso linguistico”, *Una Lingua del mare. Il genovese tra Liguria e Mediterraneo. I Convegno Internazionale di Studi* (Genova–Arenzano 21–22 novembre 1998).
- Vernay, Henri (1994): *Dictionnaire onomasiologique des langues romanes*, vol. 4, Tübingen: Niemeyer.

Germà Colón Domènech (Basel / Barcelona)

Coromines i l'estudi del català

1 Una obra grandiosa

Quan fem una ullada al que Joan Coromines ha produït en el camp de la lexicografia catalana, romanem sorpresos i aclaparats davant una producció ingent.¹ Joan Coromines és admirable com a autor dels dos diccionaris etimològics, castellà i català, puix que no es poden separar en la doctrina, com l'autor tampoc no els separava. La realització del *Diccionari crític i complementari de la llengua catalana* [= *DECat*]² és tota una gesta. Si dediquem un parell d'hores a llegir-lo, obrint-lo per qualsevol lloc, romanem esborronats, davant aquella allau de dades filològiques, de comparacions amb altres idiomes, romànics, germànics i de més llunyans. ¿Com és possible que un home gairebé en solitari hagi pogut dur a terme una tasca semblant? Diu l'autor el 1979 en el prefaci del *DECat*: «Aquesta és l'obra de tota una vida. Des de 1922, data de les primeres notes preses amb aquest objecte, no he parat mai de dedicar-m'hi en forma creixent». És realment admirable la mostra de treball i de voluntat ferrenya esmerçades en una tasca que Coromines considerava igualment científica i patriòtica. Calia dotar el català d'un instrument igual o superior al de les altres llengües de cultura. I a fe que ha reeixit en la comesa! Avui no es pot donar un pas en etimologia romànica, i no diguem en filologia hispànica, sense tenir ben en compte l'aportació extraordinària fornida per Joan Coromines. Abans es prescindia alegrement, en els estudis romànics, de les dades hispàniques. Sovint hom s'ocupava del francès i llançava una ràpida ullada a l'italià; i punt. Són poques les excepcions a aquest *modus operandi* en les "Dissertationen" de fa 60 o 70 anys. Des de l'aparició dels diccionaris de Coromines es compta, i molt, amb les dades catalanes i hispàniques.

---

1 El mes d'abril de l'any 2005, amb motiu del centenari de la naixença de Joan Coromines, vaig pronunciar una conferència en el cicle organitzat per l'Institut d'Estudis Catalans. Agraïxo al Sr. Joan Martí i Castell, president de la Secció Filològica de l'Institut, que m'hagi permès de reproduir ací alguns dels aspectes exposats aleshores.

2 Barcelona: Curial / La Caixa, 1980–2001, 10 volums.

Sense el *DECat* és impossible avui d'emprendre qualsevol estudi d'etimologia catalana o d'etimologia romànica. Aquest diccionari, a part del seu caire etimològic, adueix força contribucions d'aspectes històrico-lingüístics i dialectològics, sobre els quals després tornarem.

A més dels dos grans diccionaris, Joan Coromines també és l'autor de l'*Onomasticon Cataloniae* i del diccionari etimològic de l'aranès.

Ja en el *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana* (1954–1957) [=DCEC] i en el *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico* (1980–1991) [=DECH] Coromines s'havia ocupat intensament del català, però és el 1980 quan comença a publicar el seu *DECat*, obra duta a terme quasi en solitari; el nou diccionari és el 'pendant' del *DECH* al qual supera en aspectes de documentació i de coneixements dialectològics. Són nou gruixuts volums i un desè d'índexs. Els índexs, que faciliten moltíssim la consulta de l'obra, són veritablement impagables, deguts a Joan Ferrer, Josep Ferrer i Joan Pujadas. El *DECat* és un treball imprescindible, de consulta obligada, no solament per als catalanòfils sinó també per als romanistes, siguin italianistes, hispanistes o de qualsevol especialitat de la Romània; i això tant si hom està d'acord amb l'autor com en oberta discrepància. No crec que hi hagi un sol article que no mostri una mancança o altra, però mai no deixa d'aportar algun ensenyament útil.

El diccionari etimològic català fou acollit amb molt d'entusiasme a Catalunya i ha resultat un 'best seller', a causa del fet que en general la gent desconeixia la seva naturalesa etimològica i filològica, i creia que era un 'complement' del normatiu *Diccionari General* de Pompeu Fabra. Encara avui el repertori de Coromines a Catalunya és intocable. Però cal confessar que presenta deficiències de fons i de forma que, en jutjar-lo a poc a poc, caldrà també mostrar, tot i que al costat de defectes hi ha moltes, moltíssimes coses excel·lents.³

---

3 Així W. von Wartburg hi censura manta explicació gal·loromànica en «Remarques sur les mots français dans le Dictionnaire de M. Coromines», *RLiR* XXIII (1959), pp. 207–260. Carme Barceló ha dit alt i fort el que pensa del tractament dels arabismes (*Al-Qan-tara* XI [1990], pp. 555–557). En el llibre-homenatge que va coordinar Joan Solà, *L'obra de Joan Coromines*, Sabadell: Caixa de Sabadell, 1999, hi ha, al costat de lloances merescudes, certes crítiques bastant rigoroses de Xavier Renedo, Carme Barceló i Jürgen Untermann a aspectes poc clars de la seva obra. Georges Straka, «Consultant el *DECat*», dins *Estudis de llengua i literatures catalanes* X (1985), pp. 5–19, va ser molt sever amb algunes dèries de Coromines, sobretot amb la del suposat "sorotàptic". Vegeu també el meu llibre *Para la historia del léxico español*, Madrid: Arco/Libros, 2002. Tot això al costat dels elogis de rigor.

Obra d'un sol home, allà no s'ha despul·lat cap text per complet, sia literari sia col·lecció documental o monografia dialectològica, i hi manquen moltes obres, algunes fonamentals; sense anar més lluny la imprescindible *Biblioteca Catalana* editada per Ramon Miquel i Planas, potser deixada de banda per motius polítics. Només l'obra de Pere Coromines, pare de l'autor, ha gaudit del privilegi d'ésser despul·lada abundantment (és un senyal de pietat filial que no es pot criticar, encara que sovint fa estrany col·locar aquesta obra paterna a l'altura de la de Ramon Llull, Ausiàs March o Jacint Verdaguer). Tampoc no s'han tingut en compte els atles lingüístics hispànics (ALEA; ALCan, ALEANAR) i no hispànics (AIS, Atlas de la Gascogne, ben poc el ALF); de catalans no en teníem cap de fiable, fins ara que s'ha començat a publicar l'ALDC de Joan Veny i Lídia Pons (n'han aparegut 3 volums).

Naturalment l'objectiu de l'autor és trobar l'etimologia dels mots. Quan el vocable en qüestió té un origen clar i indiscutible, l'estudia amb menys deteniment; si, en canvi, és un terme controvertit (vegeu el diferent tractament del parell sinonímic *cornella* i *cucala* 'Krahe'), es posa de manifest l'enorme capacitat de Coromines per relacionar fets pertanyents a diferents sistemes lingüístics. Esmentaré, per exemple, els articles *arna*, *bassetja*, *enterc*, *espurna*, *galleda*, *màscara*, *tancar*, *tremuja*, encara que no sempre estiguem d'acord amb la solució propugnada.

2 La disposició

Som davant una gran recollida de vocables catalans. La macroestructura del diccionari comprèn tot el que és llengua literària, antiga i moderna, i també una pila de termes dialectals no aplegats fins ara i que són introduïts mitjançant una creueta. Algun mot, però, hi manca estranyament, com *bany Maria*, *badil* (del molí) o per exemple, entre els cultismes, *biosfera*, *lúdic*.

En la microestructura, després del lema, ve la proposta etimològica, seguida de la data de la primera documentació. Això hauria de ser sempre així, però sovint s'esmenta també l'existència del mot en altres fonts, tot barrejat amb les opinions de l'autor (cf. s.v. *farigola*, *uixier*, etc.), sovint polèmiques. Després arriba el tractament de l'etimologia, generalment ben desenvolupat: existència de documentació antiga o moderna, extensió dialectal, coincidència o discrepància amb altres reflexos del mot en les llengües veïnes, discussió amb els col·legues la majoria de les vegades per mostrar llurs deficiències i la bondat de les pròpies idees: aquest tractament

a voltes és una mica penós (veg., p. ex., s.v. *espurna*, III, p.671a;⁴ s.v. *volp* IX, 383b).⁵ Existeix tota una antologia d'aitals eixides de to.

Segueixen els derivats del mot-lemma i els composts: aquesta és generalment la part més fluixa del diccionari i la que l'autor ha curat menys; hi són nombroses les llistes rònegues, sense data ni estudi d'aquestes formacions (cf. *llumera*);⁶ vaig analitzar monogràficament el cas d'*entresol* en els dos diccionaris, tractat com a simple compost de *sòl*, però un *entresol* és una cosa diferent del *sòl* de terra i té al darrere tota una història lèxica;⁷ vegeu encara, s.v. *raça*, els derivats i composts *racista*, *racisme*, *antiracista*; s.v. *penya*, els derivats *despenyador*, *despenyament*, *despenyar*, sense cap explicació.

Resulta de poc d'interès que en un article qualsevol Coromines afegeix a la fi (quasi sempre sense datar ni precisar-ne la font), l'esment de termes relacionats amb el mot-lemma (cf. *secalina*, s.v. *sègol*), generalment de nissaga grega; així sota *muscle* veiem el derivat *mioma* i *miositis* i els composts *miàlgia*, *miastènia*, *miocardi*, *miocarditis*, *miodinàmia*, *miògraf*, *miolema*, *miologia*, *miotomia*, *mictomia*, *amiotròfia*. Sota *llop* trobem *licu* o els composts com *licantropia*, *licopodi*, *licoperdàcies*. Sota *peu*, tenim *podòmetre*, *antípoda*, *àpode*, *bipòdia*, *polipodi*, *trípode*. Sota *prim*, elenca *protocol*, *patracol*, *proterozòic*, *proteïna*, *protargol*, *proteisme*, *proteïforme*. Sota *gendre* tenim esmentats *gamopètal*, *gonorrea*, *gonorreic*.⁸ Cal dir que aquests mots tenen també una història que caldria conèixer. Ningú no pensarà que la majoria han vingut directament del grec al català. S'hauria, doncs, de cercar el centre o centres d'irradiació i fixar la data d'entrada

4 «Que filòlegs com Montoliu (BDC, III,70), Moll o Salvoni no s'hi basquegin, no sobta, perquè llur fonètica és baldera. Però que homes com MLübke, Wartburg i Rohlf s'acceptin la idea, a despit de la doble dificultat, ja sorprèn. Per això sembla que ho acceptin forçats, per no saber cosa millor, i com fent el desentès...».

5 «[N]o han impedit Guiter i *AlcM* d'exhibir llur deplorable ignorància en fonètica».

6 Vegeu *llumera* (s.v. *llum*) sense cap referència; cf., però, *DCVB*, s.v. amb un sentit de l'Alguer, i encara *lumeres* a Sant Vicent Ferrer, *Sermons*, III, p. 139 i document de Castelló del 1470 (Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura 49 [1973], p. 73).

7 Vegeu el capítol «Un hispanismo afortunado: francés entresol» al meu llibre *Español y catalán juntos y en contraste*, Barcelona: Ariel 1989, pp. 115–133. Què hi pot haver entre dos sòls? No s'assenyala que solament l'espanyol *suelo* significa també 'pis' (francès «plancher») i doncs l'habitació que és entre dos «suelos» és l'*entresuelo*. Aquest mot passà al francès i a les altres llengües cultes.

8 Si tant comprimeix els articles per posar-ho tot en un lema, es comprèn malament que també caigui en el vici contrari. Així *grec* i *gresca* formen dos articles diferents, i el mateix passa amb *errar* i *enrònia*, etc. Tampoc no s'explica massa que, a part els mots catalans, de tant en tant tracti l'etimologia de mots d'altres llengües; per exemple, després de l'article *escarabat* hi ha tot un apèndix sobre el francès *cafard*, que, etimològicament, no hi té res a veure, amb una proposta d'explicació no gens fonamentada.

en la nostra llengua. Ara bé, aqueix procediment d'enfilar mots savis, Coromines no el segueix sempre, i així, per exemple, fa un article independent per a *halièntic* quan hauria d'anar sota *sal*, puix que aquest mot és un derivat del grec ἅλσος emparentat amb el llatí SAL, SALIS. Afegiré que quan tracta de cultismes la part filològica no està gens curada, i vocables que surten al segle XIV i sobretot al XV els sol datar de 1696 al diccionari de Lacavalleria;⁹ per exemple, *sevícia* datat el 1864 a una edició pòstuma de Labèrnia quan ja surt a començament del XV.

3 El *DECat* i el *FEW*

Cal fer remarcar que el *DECat* no es regeix per una concepció fixa, per una estructura clara, segons uns esquemes de treball prèviament establerts, sinó que cada article és plantejat de manera diversa. És el més oposat al saludable rigor del *Französisches Etymologisches Wörterbuch* de Walther von Wartburg, una obra genial a la qual Coromines llança enverinades crítiques (per exemple: «Wartburg, home de caràcter soberg i d'una obstinació fundada en les seves idees de grandesa s'aferra estranyament...», s.v. *virar*, p. 303a [més aviat Coromines sembla autoretratar-s'hi]).

En el *FEW*, els materials, les dades objectives són separats de la discussió etimològica.

Hom ha perdut ací en el *DECat* una bona ocasió d'allunyar de forma radical les dades filològiques objectives de la discussió, tot sovint poc grata, de les opinions dels altres investigadors.

Vull dir ara, per contrast, com s'actuà en el *FEW*, que és un diccionari de francès, de l'occità i del franco-provençal. El punt de partença és diferent, perquè ací els lemes de la macroestructura són els "etyma", siguin llatins, germànics, etc., mentre que Coromines parteix del terme romanç, en el nostre cas el català. Al *FEW* la primera part, els materials ben assenyalats i clarament localitzables i datats, disposats segons un ordre geogràfic, és delimitada de manera clara de l'altra part, que és la discussió i comentari etimològic. Ací, en el comentari, s'explica l'evolució des del mot origen (generalment el terme llatí). A més es posa en relació la família llatina, germànica o àrab estudiada amb les seves equivalències en les llengües de la Romània, hom al·ludeix als manlleus fets per les altres parles romàniques o germàniques i anglosaxones a la paraula francesa o provençal estudiada, es

9 Cf. el meu llibre *De Ramon Llull al Diccionari de Pompeu Fabra*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003, pp. 180–181.

justifica quan cal la classificació establerta, es discuteixen les opinions dels altres lingüistes i es dona la bibliografia sobre el tema.

Walther von Wartburg sempre va explicar (i m'ho digué sovint) que aquesta separació absoluta entre els materials i el comentari o discussió era motivada per diverses raons. Primer, perquè tot queda més clar i més net, i, segon, perquè les opinions que ell, Wartburg, exposava sobre cada vocable potser serien renovellades, matisades o impugnades més tard, mentre que la part que comprèn els materials objectius sempre quedaria. Això és, al meu parer, importantíssim i un avantatge damunt els diccionaris de Coromines, on es barreja la dada filològica, l'opinió de l'autor o les seues manies i rampells contra els col·legues que no són de la seua devoció.

4 Continuem amb el *DECat*

Coromines atorga poc de valor a les dades extretes de texts i censura (*passim*) els qui creuen en el testimoni dels documents escrits; ell els maneja al seu albir (vegeu com data el *Llibre del Consolat de Mar* o bé com s'inventa l'existència d'un terme; així *bertol* quan el manuscrit duu *cimbeyl*, s.v. *bertról*). Constantment comet errades de caràcter filològic a causa d'aquesta descurança dels texts, dels documents escrits (per exemple l'*esmerla*, valencià central per *merla* [que usa Roís de Corella], confosa amb la rapinyaire *esmirle*; el terme turc *murtat*, que significa 'renegat' i que en Muntaner és un 'misatger', Coromines el converteix en un parent de l'italianisme *mortadel-la*, etc.). Solament es fia de les seves enquestes dialectals i del seu judici (vegeu *anar*, nota 9; *aranzel*; *bàlec*; *bòria*, 2,11b.44; *carena*; *esburna*; *vèllor*...; vegeu encara s. v. *pinta*: «Tots s'hi equivoquen»). S'aferra a una opinió i no abaixa veles, encara que hagi estat advertit en crítiques científiques: cf. *bragner*, *brivó*, *bullir*, *esmerla*, *realgar*, *volcà*. L'autor mostra tot sovint rampells de còlera; vegeu l'anglicisme *felipa* 'travessa del ferrocarril' (< anglès *sleepers*) que li dona peu a desfogar-se contra els botiflers i contra els Borbons; *vessar* (9, 209b), que li ve a tomb per criticar la universitat espanyola.

Sovint sembla que l'autor no visqui en la realitat i ignori mots ben populars com *fúrcia* o *fúrsia* 'prostituta barata', mot per al qual proposa una explicació estirada pels cabells: del francès *forcée*, franco-provençal *furcie* o de l'alemany *Furç* 'pet, llufa' i ignora el conegudíssim castellà *furcia* (4.238b).

5 Els encreuaments

Pel que fa al mètode, destaca l'excessiva tendència a explicar certes etimologies mitjançant encreuaments de vocables, mentre que, en la investigació etimològica moderna, hom ha abandonat aqueixa dèria:

melangia 'malenconia' < *melancolia* x *letargia*;
clafert 'molt pla, reblert' < *calefactus* x *caudere*;
govanella 'munyeca' < *munnonella x *desgovernar*;
sarrompa 'ballaruga' < *rombus* x *surriaca*;
sarumballes 'encenalls' < *borumballes* x *sarandejar*;
sarseguer 'munió' < *seguer* 'rusc' x *sàrvia* 'xarxa' etc.

6 Les obsessions metodològiques.

Un altre aspecte metodològic que cal subratllar és l'abús que l'autor fa de dos conceptes no gaire definits: el *sorotàptic* i el *mossàrab*. Són una mena de "deus ex machina" que arranja les etimologies controvertides o no gaire explícites. Tot d'un plegat que l'explicació d'un terme presenta algun escull, es recorre a aquests conceptes, que no tenen cap base científica. Tant l'un com l'altre són dues ideologies en el sentit de doctrines sense fonament en la realitat, allò que diem malament "entelèquies", l'aparició i propagació de les quals és deguda a interessos socials i polítics, i això s'aplica sobretot al concepte de *mossàrab*.

No és admissible atribuir a un enigmàtic poble sorotàptic (és a dir, poble dels *Urnfelder*) una gran quantitat de mots, quan, en realitat, no sabem res d'aquest poble ni del seu parlar; encara és menys probable que, en cas d'existir, tingués alguna cosa a veure amb la Península Ibèrica. De l'examen seriós dut a terme per diversos lingüistes de les hipòtesis sorotàptiques ha pervingut a resultats negatius. Res no prova que en el segle VIII abans de Crist arribessin ací des de l'Europa central aquests "sorotaptes" suposadament veïns dels balto-eslaus; els arqueòlegs i els historiadors no ens en diuen res. No cal citar massa exemples del diccionari: *barana*, *boç*, *brosta*, *càdec*, *carant*, *llosa*, etc.

Pitjor és per a nosaltres la falàcia del mossàrab. Els mossàrabs són els cristians hispànics que visqueren sota la dominació sarraïna; és un concepte de litúrgia i d'història de l'art; però hom l'ha aplicat abusivament a la llengua i es pretén que els mossàrabs conservessin no solament la fe i el culte

ans també la llengua romànica. Són, doncs, una espècie de numantins de la llatinitat.

I no solament això: hom parla del «mozàrabe peninsular» com d'un fenomen unitari. S'arriba a afirmar que hi degué haver una capa incontaminada, que va mantenir l'herència llatina transmesa pels visigots. Hi hauria hagut una unitat lingüística hispànica, amb la supremacia de la capital Toledo. Els mossàrabs de Lisboa i els de Castella serien germans o almenys cosins germans de parla dels mallorquins i valencians, usuaris aquests del que s'ha convingut dir-ne el “mozàrabe levantino”. Mots com ara *amo*, *contier*, *corder*, *falla*, *orxata*, *primatxer*, *ranc*, *roder*, *sapo*, *tonyina*, *voltor*, *xanguet*, *xoriguer* pertanyen a aquest selecte grup de “mossarabismes”,¹⁰ quan, per exemple, *corder* és un clar aragonesisme degut al comerç de la carn procedent de l'Aragó, o bé *xanguet* és un genovesisme BLANK > *ciang* (perquè aquests peixets formen com una clapa blanca en la mar), i l'*orxata* italiana (de la família d'*orzo* ‘hordi’), etc. L'arbitrarietat arriba a l'extrem en tractar de *panyos* (VI, p. 239b), pretès mossarabisme valencià provocat per morisques amigades amb valencians, etc., quan *panyos* surt en obres tan poc meridionals com és l'inventari dels béns del barceloní Felip de Malla¹¹ i ja abans (1396) en un Procés de Corts barceloní, on llegim: «Item es estat ordonat que les galees no porten banderes cendats ne *panyos* de senyal alcu sino del Comtat de Barchinona ço es barres grogues e vermelles solament»¹². També es veu en aquest article la mania accentuada de Coromines de culpabilitzar a tort i a dret el valencià de totes les entrades de castellanismes en la llengua.¹³

De vegades l'atribució al “mossàrab” serveix a molts de pàmpol de vinya per amagar les vergonyes dels castellanismes.¹⁴

Tot això del mossàrab és un invent (més o menys integrista cristià davant dels infidels sarraïns) que parteix de Francisco Javier Simonet *Historia de los mozárabes de España*, Madrid, 1897–1903, invent que ha assolit un èxit notable. Aquests vocables qualificats de mossàrabs han servit a Coromines de calaix de sastre per a qualificar mots que semblen de nissaga llatina però que llur etimologia no resulta clara fonèticament. Coromines fent-

10 Vegeu encara: «...el lèxic del *Procés de les Olives* està carregat d'element mossàrab» (*DE-Cat*, IX, p. 441a.51–52; s.v. *xanguet*).

11 *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* 30 [1963–1964], p.594, núm. 14.

12 *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans* IV [1911–1912], p. 86, núm. 5.

13 Així mateix en l'article *mosso* s'explica una bona teoria de xicotes i donzelles aragoneses vingudes a servir. Tot són arguments sense cap base.

14 Sovint es recorre a altres suposades procedències. Així *abadejo* o *volia* serien lusismes!

se el portantveus d'aquesta, diguem-ne, doctrina ha donat ales als "blaveros" valencians que rebutgen el caràcter català de llur parla; així pretenen que ja abans del rei Jaume s'hi parlava un idioma mossàrab, que és el valencià modern. No puc pensar ni per un moment que Coromines s'adonés de l'explotació que hom faria de les seves idees. Però aquestes dues dèries, el sorotàptic i el mossàrab, faran envellir el seu diccionari abans d'hora.

Coromines posseeix també una fe cega en la primàcia, en la superioritat, de la llengua catalana sobre totes les altres, sense tenir en compte el que fou la vida política i econòmica del nostre país en els 'auris' segles XIV i XV. Per això explica com a catalanismes mots que considera passats a altres idiomes: *amainar*, *enjòlit*, *indi*, *sotsobre*, *vaivé*, etc. estarien en la base del que trobem a Castella o a França. També és pintoresca la idea de Coromines que el murcià *buey de agua* vingui del català, atès que aquesta llengua no coneix una formació així, com la tenen l'andalús o l'occità.¹⁵

Quan l'autor no disposa de documentació per a estintolar les seves afirmacions de superioritat catalana diu que els documents s'han perdut a causa dels tràngols pels quals va passar Catalunya al llarg de la seva història (com si els altres pobles haguessin estat sempre damunt un llit de roses). Així explica, per exemple, *paratge* o *placer* 'arenas auríferes', *rumb*, *vogavant* 'llamàntol', etc. Quan algú gosa contradir-lo, se sulfura, s'irrita. Escoltem, per exemple, aquesta prosa en parlar del terme nàutic *placer* (mot al meu parer pres del castellà): «Objecte de l'absurda negació de Colon i el seu deixeble Metzeltin, el qual es deshonra científicament posant la seva firma a una cosa coneguda públicament com a mentida» (s.v. *plaza*). Afegiré que Metzeltin dóna documentació portuguesa del segle XV i castellana de començament del XVI, mentre que en català el mot surt en diccionaris del XIX, que copien el *DRAE*.¹⁶

7 Altres lleus màcules

No manca en l'obra de Coromines algun plagi, que l'autor amaga amb l'excusà que ja tenia abans aquesta idea, publicada per algun altre i deixada de banda, argumentant que la tenia anotada en 'una cèdula de 1928', sens dubte perduda i només retrobada després d'aparèixer una monografia aliena (*enagar*, 3, 311; *penya*, 6, 434a). En aquests lleus robatoris, Coromines

15 Cf. *Para la historia del léxico español*, op. cit. II, pp. 495–500.

16 Michael Metzeltin, «*Placer*, palabra portuguesa de origen incierto», dins *Festschrift für Walther von Wartburg*, Tübingen: Niemeyer, 1968, pp. 519–541.

posseeix una singular mestria (vegeu, per exemple, el tractament d'*anedó* en el diccionari sota *ànec* i després sota *deu* 'font'). I també moltíssimes mostres d'erudició de català antic amb esment de l'edició i pàgina on es troba el mot estudiat són preses, sense dir-ho, de l'Alcover-Moll o d'altres fonts amagades (que jo conec molt bé); és una ingènua erudició barata (cf. *volcà*, *parallamps*, *parençós*, *perdigàs*, etc.). També altres vegades per fugir de l'Alcover-Moll deixa de banda dades importants; així, s.v. *penya*, prescindeix de *pinacle* (per al qual el DCVB dóna documentació des de 1366 i Coromines només forneix dos exemples de *pinàcul* del 1392, i *pinyacl* l'indica sense cap referència mentre que l'altre diccionari el documenta bé).

Més greus són els moltíssims insults i atzagaiades gratuïts adreçats a altres investigadors, sobretot als benemèrits autors del DCVB Antoni M. Alcover i Francesc de B. Moll i al del FEW, Walther von Wartburg, però no sols a aquests (cf. s.v. *raça*: Contini és *feixistoide* i Wartburg *racista*). És ben conegut com va titllar de nazi un lingüista que havia estat presoner al camp de concentració de Buchenwald (s.v. *planta*). I les desqualificacions a grans literats com Josep M. de Sagarra (s.v. *sexè*), V. J. Foix (el poeta de *Sol, i de dol*; s.v. *aigua*, 1, 96a i nota 32) o bé a Mn. Josep Collell¹⁷ són escandaloses. Tot sovint també silència el treball de qui no té l'honor d'agradar-li. D'això, en sé alguna cosa.

És gran la quantitat d'explicacions, incisos i anècdotes completament estranys a la filologia i a l'etimologia que es troben en l'obra (cf. *aixeta*, *viola*, 9, 295b; *voldre*, 9, 369b). Són sovint innocents, però desplaçats. ¿A quin filòleg europeu poden interessar, cito, «aquells *xetons* que anàvem a degustar en el Mas de damunt Sant Pere de Ribes amb Fabra, Casacuberta i Pau Vila» quan s'està tractant el mot *aixeta* (I, p. 112b.41–42)? I què fa que l'autor es comprés a Saragossa unes xiruques el 1965 i el 1966 (s.v. *xiruca*)? O que mengés sopa de farigola cada nit (s.v. *farigola*)? Sovint el significat el porta a parlar del significat, i aquí s'esplaia amb lirismes o amb insults i comentaris que res no tenen a veure amb la filologia i la lingüística: vegeu, entre mil, s.v. *dissident* (VII, p. 894b.48–58). Darrerament alguns han lloat aquests esplais més o menys poètics, tot semblant-los que la veritat etimològica no compta massa al costat de les evocacions i les gemmes que s'amaguen entre els mots del diccionari. És evident que si volen poesia, fóra millor un llibret de versos i no pas un diccionari etimològic.

---

17 «...escriptors i filòlegs delinqüents o frívols de la mena del poetastre Collell, l'integrista de les perdurables noces de platí, calumniador *faux-frère* de l'heroic Mossèn Cinto», s.v. *pijar*.

També cal dir que molts articles, sobretot de mots cultes, són pura traducció dels del diccionari castellà (cf. per exemple *bauxita*); de vegades això es confessa (s.v. *bèrnia*) i d'altres s'amaga. L'autor ben sovint remet al diccionari castellà i dóna per enllestit un problema: «Havent-ne tractat en detall en el *DCEC* hi remetem» (s.v. *hopà*); «Veg. la discussió detinguda en *DCEC-DECH* amb la bibliografia que hi dono» (s.v. *buracà*); «Cito indicacions bibliogràfiques en el *DCEC/DECH*» (s.v. *bugonots*); «més detalls en *DCEC IJADA*» (s.v. *illada*); «Per a fonaments i discussió de l'etimologia, veg. *DCEC/DECH (JACERINO)*» (s.v. *Jaceran*). Consulteu encara el tractament de *arrimar, atracar [...] raspar, re-dom, tabaco-tabac, tirar, tabur-tafur, tiorba trabajar-treballar...*

Les referències internes són ben poc precises i amb manta errada; així, *hipèrbola* remet a *bòlid*, però no és aquí; *pégol* i *pegolera* remet en va a *pèsol* i ací se'n perd la pista; *cardíac* envia a *cor* i aquí no hi és; *xalefa* envia a *xerec* i aquest s'esfuma.

8 L'aspecte bibliogràfic

Les indicacions bibliogràfiques (I, pp. XV–XLIII) són veritablement anàrquiques, cosa que fa difícil la consulta i la comprovació de les dades del diccionari. I no solament són anàrquiques les referències, les quals farien caure d'esquena un bibliotecari o un bibliòfil, sinó que ben sovint el text aduït en els articles no consta en la llista bibliogràfica.¹⁸ O bé ¿quin lector corrent traurà profit d'entrades com «Gerard de Cremona, glossari publicat en *Isis*»? La majoria de les edicions esmentades són velles i no s'han tingut en compte les més modernes i més autoritzades (cf. Ferrer, Sant Vicent només II volums; els *Furs de València* no els cita gairebé mai; Febrer, A. ed. de 1878 [és la traducció de la *Divina Comèdia*, ed. Vidal i Valenciano, sense esmentar l'editor]; *Ctgs de Sta. M.*, ed. del Marquès de Valmar [desconeix l'edició de Walter Mettmann]; al Sr. J. M. Madurell i Marimon se li encoloma una *Gedichte der Troubadours* en 4 volums... que, com hom sap, pertany a K. A. F. Mahn). Tampoc no s'hi troba una abreviatura *An Sa. Tarrac.* apareguda s.v. *seure* (p. 897). I què direm de la manera de citar com Bast-Bass el *Glossarium Medie Latinitatis Cataloniae*? Envia, per exemple, s.v. Moll, a

18 Un exemple entre centenars de casos semblants: s.v. *badia* tenim un esment de Pereda, *Sotileza*, pp. 257, 303 (*DECat*, I, p. 538a.38–39). No sabem de quina edició es tracta, puix que aquest llibre no és citat a la bibliografia. El mateix direm de l'esment de *Cañal y barro* de V. Blasco Ibáñez, p. 72, però ¿de quina edició es tracta? (s.v. *busca*, ib., II, p. 354b.48), etc.

una ressenya de la *Gramàtica Històrica Catalana* d'aquest autor: « veg. la meua anàlisi publ. a *EstRAramon*, B. 1955» [és a dir, *Estudis Romànics*] i aquí no hi és, etc.

Algú hauria de refer aquesta llista bibliogràfica i completar-la amb els esments que no hi són presents.

9 Les datacions

Les datacions del *DECat* són també d'allò més arbitrari. Per exemple, pel que fa al *Llibre del Consolat de Mar*, que pretesament hi és datat del segle XIII, Coromines usa una edició basada en texts del segle XVI, i és sabut que el manuscrit més antic del *Consolat* és del 1385; o bé el *Liber elegantiarum de Joan Esteve* quasi sempre datat de 1471 (e. gr., s.v. *blanc*, però s.v. *sicari*. 1472), quan va aparèixer a Venècia el 1489 i duu una dedicatòria datada el 1472 (no sabem si aquesta és exacta). El mateix direm del *Blanquerna* i de l'adaptació de Bonllavi..., etc.

10 Llista d'“etyma”

Un requisit que trobem a faltar en aquest diccionari és una llista dels termes llatins, àrabs o germànics que han perdurat en català, car interessa saber quins “etyma” són privatius d'aquesta llengua i quins comparteix (o no comparteix) amb altres parlars romànics. El magnífic índex de mots exclusivament catalans que clou l'obra (volum X) no és suficient en aquest sentit. Hom voldria saber, per exemple i d'un cop d'ull, si BACULUM o BLANDUS o bé FRUMENTUM, INDAGARE o LACERARE han deixat descendència patrimonial en català, i aquesta ajuda hi manca. Almenys hauria calgut un índex català–llatí de conceptes, a la manera que Meyer-Lübke va fer amb el seu REW, on un magnífic repertori “Deutsch–Romanisch” permet de saber quins termes de la llengua mare han passat al romanç. Així, sota *Ruß* (sutja), per exemple, veiem que viuen en les llengües neollatines descendents de CALIGO, FULIGO, MASCARARE, STILLICIDIUM, SUDIA, TTIO, VERONIX. El mateix s'hauria pogut fer amb el diccionari català amb els representants d'aquest i d'altres conceptes.

11 Conclusió

Hem procurat ser objectius, però constatem i lamentem que, en aquest cor de lloances que a casa nostra desperta l'obra de Coromines, hem estat potser una mica durs en els nostres judicis. Però és una aparença falsa. Aquesta obra ens mereix el major respecte per la doctrinal aportació lingüística i pel treball ingent que Joan Coromines va dur a terme de manera incansable.

Comptat i debatut, deixant de banda rampells i crítiques desfermades, és molt útil de tenir, sobre qualsevol mot, reunides força dades filològiques (tretes en llur major part d'obres com el "*Diccionari Aguiló*", el *DCVB*, el *DBalari* i l'*Inventari* d'Alart), així com la doctrina d'altres lingüistes i aportacions múltiples del mateix autor, tot això passat pel prisma i la crítica severa de Coromines, amb la seva gran capacitat per relacionar fets lingüístics allunyats entre si. L'autor posseïa una extraordinària formació de lingüista, molt més que no pas de filòleg.

Quan la descortesia és atenuada, la lectura dels articles del *DECat* (gairé sempre escrits en un estil llampant i admirable) esdevé ben fructífera, engrescadora i encoratjadora. Entre els molts articles que ens han agradat i convençut (alguns agraden i no convencen) esmentarem el cas d'*aixecar* en el sentit d'«alçar, llevar», explicat bellament a partir de *SICCUS* (llat. *EX-SICARE*), bé que la documentació antiga no és massa completa i que deixi de banda la de València a l'edat mitjana i algun fet de l'Aragó antic.¹⁹ Tanmateix, l'argumentació està ben conduïda i els passos semàntics resten aclarits: de 'secar', passem a 'secar un corrent d'aigua, una font', 'alçar el llit d'un riu o canal obtruït amb preses', 'elevant el nivell d'un terreny' i finalment el significat actual de 'llevar, alçar'. Uns altres mots tractats de manera encertada són, per exemple, *minyó* o *rònc* amb abundosa documentació, completíssima anàlisi semàntica, a més del fet de relacionar dades de diversos idiomes o d'estudiar resultats d'un mateix ètimon dins diversos territoris.

No penséssim que en matèria d'etimologia i d'història lèxica està tot fet. Resta molt per estudiar. Però l'exemple de laboriositat i d'entusiasme per la llengua que ens donà Joan Coromines és un esperó, i convindria, en la mesura que cadascú pugui, imitar-lo.

Les crítiques que hem cregut haver de fer ací no lleven mèrits a una obra que s'ha col·locat entre les davanteres dels estudis etimològics de tot

---

19 Vegeu el meu llibret *Les 'Regles d'esquinar vocables'. Autoria i entorn lingüístic*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2001, pp. 25–28.

arreu. No cal, però, prendre tot els que s'hi escriu com una veritat absoluta, i és el que hi ha tendència a fer a Catalunya, a desgrat del que el mateix Coromines hauria desitjat.

Com he dit sovint referint-me al *DCVB* d'Alcover i Moll, no sabria prescindir d'aquesta obra que m'ha ensenyat molt. Ara em plau aplicar-ho així mateix al *DECat*, diccionari que consulto diverses vegades cada dia i sempre amb profit (positiu o negatiu). El que compta és el grandíols llegat de Joan Coromines, llegat transcendental per al coneixement de la nostra llengua. Això és el que li hem d'agrair.

José Enrique Gargallo Gil (Barcelona)

Joan Coromines i el lèxic dels altres valencians

1 Qui són els altres valencians? Quin, l'objecte de la present contribució?

L'onze de setembre de 2005 el dominical del diari *El País* (núm. 1511) incloïa una entrevista (p. 13–17) a Francisco Candel, autor ben conegut com a representant de la novel·la social, originari del Racó d'Ademús (València) i barceloní d'adopció, amb motiu dels seus vuitanta anys de vida. “Se considera catalán y valenciano”, s’hi podia llegir a l’encapçalament (p. 13). En relació amb aquestes dues identitats, i a propòsit d’un llibre seu de gran èxit editat a la dècada dels seixanta, em van cridar l’atenció la pregunta i la resposta següents:

- En 1964 publicó ‘Els altres catalans’, sobre los que, como usted, vinieron de fuera...
- Me lo pidieron los de Edicions 62. Habían publicado *Els altres valencians*, de Joan Fuster, y se les ocurrió pedirme un libro, y a mí se me encendió la bombilla. ¡*Els altres catalans!* [...] (p. 16)

Si no és que es tracta d’un error de transcripció de l’entrevistador, jo diria que la memòria va trair l’octogenari escriptor valencianocatalà, i li va fer recordar no precisament el títol de l’obra de Fuster (1962) —*Nosaltres, els valencians*—, sinó un possible títol apropiat per al·ludir al fet diferencial dels valencians originaris de terres (valencianes) de parla castellana, dels quals molts solen oblidar-se.

De fet, quan els valencians —els de llengua catalana— parlem del País Valencià, solem oblidar-nos dels «altres» valencians: les nostres generalitzacions no els tenen en compte [...] (Fuster, 1962: 95)

Aquest altre possible títol és el que manllevo a Fuster i Candel per a referir-me al lèxic dels altres valencians dins l’obra de Joan Coromines. Que jo sàpiga, un aspecte fins ara inexplorat de la catedral científica del gran filòleg. És per això que la present contribució té com a objecte de revisar el tractament que Coromines atorga a aquesta parcel·la de lèxic (en què abun-

den catalanismes, aragonesismes, orientalismes peninsulars i altres “-ismes” no menys interessants) en les seves dues grans obres etimològiques, el *DCECH* i el *DECat*. Començo amb l’ús corominià de l’etiqueta *xurro* (2); segueixo amb les fonts (llibresques i orals) d’on beuen totes dues obres (3); continuo amb els llocs de referència (4); acabo amb una relació alfabètica de lèxic i dades connexes (5). Ofereixo sistemàticament la localització precisa (volum, pàgina, columna, ratlles) dels nombrosos passatges citats; i, quan ho considero oportú, els comentaris lexicoetimològics pertinents.¹

2 Ús popular i filològic de la designació *xurro(s)* aplicada a la gent, al territori i als parlars. També dins l’obra de Coromines²

A l’entrada *xurro* del *DECat*, s’hi poden trobar testimonis de l’ús popular d’aquesta denominació, adreçada als valencians de terra endins, de parla castellana (castellanoaragonesa), així com al aragonesos de terres contigües a València. Testimonis com els d’Escrig o el Diccionari Aguiló, als que Coromines afegeix d’altres, com el de la via fèrria que “s’anomena popularment «*La çurra*, ja a Puçol, i és la via de passatgers que a través de Sogorb segueix cap a Calatayud” (IX, 617a4–6).

És de notar aquesta continuïtat en l’aplicació transfronterera valencianoaragonesa, tant als “altres valencians” com als veïns aragonesos. Justament a aquests es refereix el testimoni de l’etimòleg, de Vistabella estant:

Ja el 1935 m’anotava que ho aplicaven també com a designació objectiva del castellà local, fins el ben parlat: «I aquells pobles lluny? –És a Cantavella i a l’Anglesola, que parlen *çurro*» Ares del M. (“Cantavieja”, ‘Iglesuela del Cid’); mirant des de Vistabella: «allà ja són muntanyes dels «*çurro*»». (IX, 617a6–12).

Es tracta d’una aplicació a gent i territori de la València i l’Aragó de frontera que comparteixen una parla molt afí, castellanoaragonesa; d’una implicació a banda i banda de la ratlla administrativa que recullen els respectius diccionaris acadèmics del castellà (*DRAE*) i del català (*DIEC*).³ Tot i així, jo em cenyiré ací a l’abast territorial estrictament valencià de l’etiqueta, tal

1 Agraeixo a Joan Veny la lectura del text i els seus suggeriments.

2 M’he ocupat de la designació *xurro(s)* en un treball anterior (Gargallo, 2002a: 179–182).

3 “*Val.* Dicho de los aragoneses y de los habitantes de la parte montañosa del reino de Valencia: Que hablan castellano con rasgos aragoneses” (*DRAE*, s. v. *churro*², *rra*; 3a ac.). “Aragonès, esp. del Baix Aragó i de la zona limítrofa dels Serrans de parla espanyola” (*DIEC*, s. v. *xurro*², *xurra*; 1a ac.).

com es desprèn de les definicions del *DCVB* o la *GEC*.⁴ Precisament l'autor de la informació enciclopèdica de la darrera font, en Joseph Gulsoy, se serveix de *xurro* per a designar els parlars castellanoaragonesos de València en algun treball seu (per exemple: Gulsoy, 1970). I de fet, de l'abundant recurs metalingüístic de Coromines al designador *xurro*, només trobo un cas en què l'empri referit a gent aragonesa: “[...] i fins als xurros, car *sucar* «untar» s’usa en el Baix Aragó (a Cantavella, segons Puyoles–Valenzuela).”⁵ (*DECat* VIII, 133b14–16). L’aplicació administrativament valenciana, juntament amb la implicació lingüísticodialectal castellanoaragonesa, són ben presents a l’article *churro* del *DCECH*:

[...] *Churro*, aplicado al carnero de pelo grueso y de lana basta [...] y en Valencia *xurro* se aplica a los habitantes de la parte montañosa del reino, que hablan dialecto aragonés, gentes miradas como rudas y groseras [...] (II, 411a13–16)

Gent i territori valencians. Parlars castellanoaragonesos, o senzillament castellans. Són els atributs habituals de *xurro/churro* en l’ús corominià al *DECat* i al *DCECH*. Vegem-ne una mostra:

- La gent:

Colomina és el que es diu en el País Valencià, des de Tortosa (també a la Ribera Alta del Xúquer, on els xurros d’Aiora eren els qui anaven a vendre *kolomina* a Sumacàrcer, 1962), en lloc de *colomassa* del Princ. (*DECat*, II, 838a60–b4)

- El territori:

[...] d’aquí el *Portal de Serrans*, per on se surt de la ciutat cap a la pròxima comarca xurra de Xiva–Xest [...] (*DECat* VII, 843b57–59)

[...] d’altra banda els val. diuen que als pobles xurros de la Canal de Navarrés –Xella i Anna– «parlen *çapurraó*» (Sumacàrcer, 1962). (*DECat* IX, 436a48–51)

[...] en la zona churra del Alto Mijares (prov. Castellón) hay la llamada *Fuente de Todo* (Monzó, *ACCV* XII, 1951, 248), nombre que encuentra un eco en el del pueblo de *Fuendetodos* [...] (*DCECH*, v, 687b5–10)

---

4 “Pertanyent a la part de l’antic Regne de València on parlen aragonès o murcià (Val.)” (*DCVB*, s. v. *xurro*, *xurra*; 1a ac.). “1. Relatiu o pertanyent a l’àrea del País Valencià on parlen xurro i als seus habitants. 2. Habitant d’aquesta àrea. 3. Parlar de l’àrea castellana del País Valencià, especialment de l’Alt Millars, l’Alt Palància, el Racó, els Serrans i la Foia de Bunyol [...]” (*GEC*, s. v. *xurro -a*).

5 *Íd.* López Puyoles / Valenzuela (1908) a la meua bibliografia de referència.

El *DECat* (s. v. *xurro*) inclou una citació procedent del Diccionari Aguiló: “aragonès de la *Xurreria*, o sigui de les comarques aragoneses veïnes del Regne de València” (IX, 616b51–52). Potser s’inspira Coromines en aquesta font quan en alguna ocasió cita *xurreria* (amb la inicial minúscula) en el seu *DECat* (VI, 834a24; VII, 495a44–45). D’altra banda, també algun topònim es pot trobar adjectivat per l’etiqueta *xurro* / *churro*.

Como nombre de lugar hay también algún ej. en la España oriental: *Antas* en Almería, *Antella* junto al Júcar en Valencia, y seguramente, con pronunciación arabizada, el churro *Andilla* junto al Villar del Arzobispo. (*DCECH*, I, 277a35–39)

- Els parlars

Sobre el P. Val. escrivia J. G. M. (1955): «El *xop* no em sembla un arbre valencià [...] La fusta venia abans pel riu Túria, fins farà uns 50 anys només, i els raïers eren tots xelvanos, de Xelva, de parla xurra [...]» (*DECat* IX, 579b25–31)⁶

Finalment, no acabo de treure l’entrellat a l’ús del derivat *xurrismes* en el següent passatge:

La forma mossàrab deu ser ja la documentada c. 1390 pel Torc. d’Aversó: *xinxá* (535.6), recollida en qualitat de rima rara, aplegant-n’hi altres 8 (sobretot provençalismes, xurrismes o castellanismes). (*DECat* IX, 545a28–31)

3 Les fonts

3.1 Fonts llibresques (amb un previ excurs per l’orient peninsular)

Ja s’ha dit prou (Vàrvaro, 1999: 24; sota l’epígraf *Ironía de la historia*) que Coromines, en la redacció de les seves grans obres (*DECat*, *DCECH*, *Onomasticon Cataloniae*) va decidir no tenir en compte la investigació dels darrers decennis. Doncs bé, aquesta mancança de fonts més recents es deixa notar també en el tractament del lèxic ací examinat. Així, pel que fa a l’anàlisi de certs orientalismes peninsulars o aragonesismes que tenen representació en les comarques xurres, s’hi troba molt a faltar una obra com l’*ALEANR* (1979–1980), que inclou cinc punts d’enquesta en aquesta

---

6 Les inicials J. G. M. corresponen a Josep Giner i March, que apareix citat així i d’altres maneres als dos diccionaris ací tractats. Sens dubte és la font oral més utilitzada per Coromines en relació amb el lèxic *xurro* (*vid.* 3.2.1).

zona contigua al Baix Aragó,⁷ i li hauria proporcionat al gegant de l'etimologia romànica informació molt més precisa sobre l'àrea de determinats mots. Per exemple, quan escriu sobre les designacions onomatopèiques de la putput: “A Bielsa diuen *el apaput* (1965) [...] i Amado Alonso (RFE XIII, 32) ens informava que a Navarra en diuen *babuta* [...]” (DECat VI, 878a4–7). O quan defensa una base etimològica *PĪCQUĪNĒLLA a través d'un intermedi *pequinella (amb metàtesi) per arribar a la *paniquella* o *paniquera* del català pirinenc i a la *paniquesa* de l'Alt Aragó (amb canvi de -LL- a -s- d'acord amb l'antiga fonètica altoaragonesa i ribagorçana) (DECat VI, 226–227), desestima en conseqüència l'etimologia folklòrica “*pan-y-queso*” prèviament adoptada per savis com Menéndez Pidal o Rohlf, li concedeix si més no un pes a manera d'etimologia popular en la darrera variant, la *paniquesa* de l'Alt Aragó, i finalment es limita a escriure que “la terminació en *-esa* s'estengué bastant, fins al Bearn, fins l'aragonès oriental (Puebla de Íxar i Casp, BDC XXIV)” (227a47–49).

En el primer cas, si hagués pres en consideració el mapa 459 (*abubilla*) de l'ALEANR, hauria pogut constatar l'alternança de variants bisíl·labes amb final consonàntic del tipus *pulput/polput/palput* i variants trisíl·labes a la manera de *bu(r)buta* o *porputa* per tot l'àmbit lingüístic castellanoaragonès, compresa l'àrea xurra de València. En el cas de *paniquesa*, la mateixa obra (mapa 472: *comadreja*) li hagués fet veure la notable extensió meridional d'aquesta forma, i potser li hauria fet sospesar distintament la hipòtesi d'un tractament fonètic originàriament altoaragonès (-LL- > -s-) com a alternativa a la interpretació tradicional basada en *pan-y-queso*.⁸

3.1.1 Torres Fornés (1903), l'obra més citada

Obra que arreplega lèxic i ofereix una caracterització bàsica del parlar de Sogorb (capital de l'Alt Palància: 4.3), però que tanmateix inclou informació procedent de l'erudit Simón de Rojas Clemente sobre mots i trets dialectals diversos de Titaguas (p. 168–208), localitat dels Serrans (*la Serranía* com a designació autòctona), de la província de València (4.4). El cas és que no són poques les dades que Coromines poua d'aquest llibre en relació

7 Tres punts a la província de Castelló: CS-300 (*Arañuel*), de l'Alt Millars; CS-301 i CS-302 (a l'Alt Palància), que figuren (erròniament intercanviats) com a *Segorbe* i *Bejís*, i en realitat corresponen a Begís [Bejís], més proper a Terol, i Sogorb [Segorbe], prou més oriental. Dos punts a la província de València: V-100, Ademús [Ademuz], al Racó; i V-101, Titaguas. Vegeu el punt 4 i el mapa final (p. 61).

8 Sobre l'àrea de *paniquesa* torno en el punt 4.4.

amb el lèxic de Titaguas, que pren equivocadament com a població de l'àrea sogorbina, de la província de Castelló. *Quandoque bonus dormitat Coromina*s, ha escrit Francisco J. Oroz en el títol de la seva contribució al nostre homenatge al mestre català.

3.1.2 Altres fonts, més o menys esporàdiques

Amb l'excepció d'una referència a l'article publicat per Natividad Nebot⁹ a l'*Archivo de Filología Aragonesa* (XXXII / 1984, p. 85), que Coromines cita al suplement pòstum del desè volum del *DECat* a propòsit de l'etimologia de *nissaga* (X, 34a37–38), només trobo referències a fonts prou anteriors a la dècada dels vuitanta.

Així, Llatas (1959), que li forneix lèxic del Villar del Arzobispo (4.4) i la comarca que (ja ho he dit al punt precedent) els serrans anomenen *la Serranía*. Curiosament, no veig l'obra inclosa dins la Bibliografia del *DCECH* (I, p. XXXVI–LXV), tot i que la trobo citada en un parell d'ocasions al diccionari; una, de manera molt telegràfica; l'altra, de forma totalment elusiva:

[...] el vocablo debe ser más de los pueblos fronterizos valencianos de lengua castellana, donde *rocha* es vivo para 'cuesta' (*subir una rocha empindongada*, p. ej.), registrándose alrededor de Chelva y Villar del Arzobispo en todos los pueblos a la izquierda del Turia, junto con *rochudo* 'empinado' y *rochero* 'paraje de cultivos empinados' (Vic. Llatas, *Habla del V. del Arz.*) [...] (II, 449b45–57)

[...] debe de emplearse localmente en valenciano fronterizo, pues Escrig recoge *malvar* 'corromper, depravar, viciar, alterar' desde su primera edición [...] Escrig era de Llíria[,] a cuyo uso local corresponderá el vocablo, pues yo lo he oído efectivamente en un pueblo contiguo, Cassinos [*sic*] [...] tampoco lo registra V. Llatas en Villar del Arzobispo. (III, 789b13–26)

En canvi, sí que apareix la referència bibliogràfica al *DECat* (I, XXX): "Llatas, Manuel [en lloc del seu prenom, *Vicente*]".

De la vora del Villar del Arzobispo són les següents notícies, tretes de la mateixa pàgina de l'opuscle de Nicolau Primitiu (1936: 34). Concretament de les Alcubles (*corfa*: *DECat* II, 934b42–44, 935b22–23; *lladriola*: *DECat* V,

---

9 Natividad Nebot és autora de diversos treballs sobre els parlars de les comarques de l'Alt Millars i l'Alt Palància, de la província de Castelló (4.2 i 4.3). En relació amb aquesta autora, escriu Coromines: "M'he alegrat que En Gulsoy aprofiti els excel·lents escorcolls de la Prof. Nebot, que jo li vaig fer conèixer ja poc abans de 1980 [...]" (*DECat* x, 34a43–46). En alguna ocasió Coromines la cita com a font oral (3.2.2).

23a34–36) i de Pedralba, que Coromines escriu *Pedralba* (*ençà*: *DECat* III, 414a28–30; i *DCECH* II, 649b16–18).

Sobre Titaguas, a més de l'habitual recurs al vocabulari de Rojas Clemente (3.1.1; 4.4), es troba alguna dada extreta d'una altra obra d'aquest mateix autor (Rojas Clemente, 1807):¹⁰ *DCECH* I, 379a40; III, 605a4; *DECat* v, 121b9.

Per l'Alt Millars poua algun cop de Monzó Nogués (1951): *DCECH* (v, 687b8); *DECat* (VII, 115b34–39, 116b56–58).

En alguna ocasió recorre a l'obra de Colmeiro (1885),¹¹ que inclou noms vulgars de plantes a la Península Ibèrica. I se'n recorda, d'aquest recull, fins i tot quan no el té a mà.

[...] no tengo a mano Colmeiro [...] (*DCECH* I, 737b17)

Colmeiro no registra el vocablo [*margallón*] entre las denominaciones castellanas del palmito, *Chamaerops humilis* (V, 187). Que yo sepa se emplea sólo en Segorbe (Torres Fornés) [...] (*DCECH* III, 851b4–7)

Colmeiro (V, 278–9) no recoge este nombre entre los del carrizo común ni otras especies del género Phragmites, sólo da *cisla* en Titaguas (parte aragonesa de Castellón de la Plana), como recogido por Rojas Clemente (princ. S. XIX). (*DCECH* v, 263b20–25)

[...] en Segorbe *tollaga* fué recogido por Rojas Clemente (Colmeiro II, 30) (*DCECH* v, 529b45–46)

Recorre freqüentment al vocabulari murcià de García Soriano (1932).¹² Ara bé, només trobo una referència al dialecte del Baix Segura, de la zona d'Oriola:

[a propòsit de *xiular*] El dualisme pot arribar fins al Segura, car el mot continua encara un poc més enllà de la frontera: a Oriola diuen *chular* en llur castellà, però hi ha *siular* en un poble d'aquella comarca, San Miguel de Salinas (GaSoriano, *Vocab. Murc.* p. LXXXIII). (*DECat* IX, 564a49–54)

10 Curiosament, inclosa a la Bibliografia del *DECat*, però no a la del *DCECH*: “Rojas Clemente, Simón de, *Ensayos sobre las variedades de la vid común que vegetan en Andalucía, con un índice etimológico y tres listas de plantas en que se caracterizan varias especies nuevas*, Madrid, 1807” [*apud DECat* I, xxxviii].

11 Miguel Colmeiro, *Enumeración y revisión de las Plantas de la Península Hispano-lusitana e Islas Baleares, con la distribución geográfica de las especies y sus nombres vulgares, tanto nacionales como provinciales*, 5 vols., M. 1885. Així figura al *DCECH*, p. XLIII.

12 Obra que Coromines elogia dins les indicacions bibliogràfiques del seu *DCECH*: “uno de los mejores diccionarios dialectales” (I, p. XLVIII).

Com hem vist, en la redacció dels dos diccionaris és prou asistemàtica la citació bibliogràfica. En tenim algun altre exemple en relació amb la *Geografía General del Reino de Valencia* de Francisco Carreras Candi [Barcelona, s. d.]:

[*provi*] Mundina ho donà com a forma sogorbina (*GGRV*, *CastPna.*) (*DECat* VI, 834a 24–25)

[...] *Tou* «hueco» arriba fins al parlar xurro de Fanzara, fronterer del cat., aigües avall de Sogorb (R. Huguet, *GGRV*, *CastPna.*) (*DECat* VIII, 675b21–23)

3.2 Fonts orals

3.2.1 Freqüents

A més de les del propi Coromines, que data els seus testimonis majoritàriament a principis dels anys 60 (*vid.* 4), destaquen les d'un parell d'informadors de primer ordre, Josep Giner i Joseph Gulsoy.

Tot i que no estic en condicions d'oferir estadístiques exhaustives, diria que la principal font oral de Coromines és la del seu amatent col·laborador Josep Giner i Marco (tal com apareix el seu nom a la *GEC*), que Coromines esmenta amb *Marcb* com a segon cognom (quan el cita pels dos cognoms), tot sovint com a “Josep Giner”, i algun cop també només per les inicials J. G. M. (*DECat* IX, 182b1; 579b25). Un bon exemple de la generositat de les seves informacions és el de l'enquesta amb comerciants del mercat de València i altres del Racó d'Ademús (4.5) sobre els noms de la preuada poma (*es*)*pedriega* i altres varietats (amb els seus noms) del Racó i de la *Serranía* de Xelva (*DCECH* I, 382a42–b4).

Un altre fidel col·laborador, Joseph Gulsoy, també forneix abundoses dades de l'àmbit xurro. Coromines l'esmenta en no poques ocasions: “Gulsoy sentia *la kolóča* en els montes de Ayódar (1961) [...]” (*DECat* II, 769a48–49); “Gulsoy va sentir-ho [*hardacho*] a Argelita [...]” (*DECat* v, 73a50–51); “en el P. Val. l'usen [*espolsar*] fins els xurros «sacudir, quitar el polvo; sacudir la fruta para recolección» (Énguera i C. d. Navarrés: Gulsoy, 1974)” (*DECat* VI, 664a51–54); “Gulsoy va recollir *estovaja* [suposo *estobáha*] a Anna i Navarrés (1970)” (*DECat* VIII, 680b44–45). A més, en el text de les lletres que Joseph Gulsoy va redactar al *DECat*, aporta dades d'una de les àrees de frontera que va investigar *in situ*, Énguera i la Canal de Navarrés (tot i que no sempre ho especifica, deuen ser dades de primera mà).

És el cas d'*ansa* (v, 877a59–60); de *niquitoso*, que “[...] vam registrar a més a la zona xurra d’Énguera-Canal de Navarrés en un sentit molt semblant: ‘home fastijós, que causa molèsties’ (1965, al poble de Navarrés)” [v, 900b19–22; em pregunto si el plural és de cortesia o implica també Coromines]. És el cas també del mot *orage* ‘temps’: “jo vaig sentir-lo a tota la zona d’Énguera-Canal de Navarrés (1965): *el buen orage* ‘el bon temps’ (Éng.), «Haze buen (o mal) *orage*» i la loc. *estar alguno de mal orage* «estar rabioso, nervioso» (Anna)” [vi, 89b14–18]. El testimoni de *nevasco* que apareix entre claudàtors em fa pensar en una possible inserció de Coromines: “[MGadea, *Dic. val.; AlcM* el dóna a Moixent i Torís; és usual també en el castellà de la zona Énguera-Canal de Navarrés]” (v, 919b9–11).

3.2.2 Ocasionals

Com la de Vicente Llatas, els professors Sarrión y Fletcher, o la professora Natividad Nebot.¹³ Transcriu els corresponents exemples:

Vicente Llatas comunica que en el parlar xurro del Vilar de l’Arzobispo [*sic*] diuen *sáin*, sens dubte per *sáin* amb el conegut trasllat d’accent (com en *reina* < *reina*, *Láinez* < *Láinez* etc.), d’un pastís o coca feta amb sagí, que ells diuen *ensainada* (rectifica que allí es digui *ensaimada*) [...] (vii, 592a16–21)¹⁴

[...] Sí tengo, en cambio, comprobación del empleo segorbino, gracias a mi sabio amigo D. Fletcher (febrero de 1974): un colaborador local de su Servicio de Investigación Prehistórica, D. Inocencio Sarrión, recogió *cáucabas* «fruit del lledoner o almez» en Algimia de Almonacid (en un valle de la Sierra de Espadán, unos 8 km. al Norte de la ciudad [de Sogorb]) y obtuvo confirmación de lo mismo en la propia sede diocesana. (*DCECH* I, 737b28–36)

[...] se localiza la palabra *rocha* en una amplia área manchega y churra, p. ej. en Pavías, junto a Segorbe (dato de los profesores Sarrión y Fletcher) (*DCECH* v, 44a36–39)

[...] segorbino *gobanilla* (que me señala la Prof. Natividad Nebot) (*DCECH* II, 229a 30–31)

Por lo demás, *teggell* ‘ripia, viga pequeña’[,] etc., pertenece al catalán común. De ahí quizá el segorbino *tejillo* ‘esquila pequeña’, ‘persona que se mueve mucho, que no está quieta’, que me señala la Prof. Natividad Nebot [...] (*DCECH* v, 494a25–29)

13 Sobre aquesta informant, vegeu la meua nota 9.

14 En canvi, en l’obra de Llatas (1959) no trobo ni *sáin* ni *ensainada*.

4 Els llocs (de nord a sud)¹⁵

Per les datacions en forma d'anys entre parèntesis en el text de Coromines, cal pensar que en les seves excursions per les terres de llengua catalana l'etimòleg va trobar ocasió de fer alguna escapada a llocs de parla (castellana) fronterera. Per exemple, a Olocau del Rei (4.1), enclavament lingüístico-administratiu en què es parla el castellanoaragonès més septentrional de terres valencianes.¹⁶ També a l'Alcúdia de Beo (l'últim component toponímic, a voltes transcrit *Veo*, que és com apareix a la *GEC*), a l'Alt Palància (4.3). En tots dos llocs l'any de referència sol ser el 1961. Del corresponent treball de camp a l'Alcúdia, se'n fa ressò Gulsoy.

[...] últimament, m'assabenta el Prof. Coromines que en la seva visita a un altre poble fronterer, Alcúdia de Veo (prov. de Castelló), fa cinc anys, havia notat la *s* sonora en mots i combinacions com *cosa*, *casario*, *desecho*, las aguas, i la *s* sorda en *cazar* (però també *θ* en *caica* 'sèquia', *haciendo*, i *s* en *casa*, *perdices*). (Gulsoy, 1963–1968: 328, n. 47)

En canvi, és notòria la manca de familiaritat de Coromines envers altres terres i parles xurres més allunyades de la frontera lingüística. Sogorb [*Segorbe* en castellà] deu ser el lloc més sovintejat en les referències (extretes gairebé sempre de Torres Fornés, 1903; *vid.* 3.1.1) dels dos diccionaris etimològics. Ara bé, sobta per exemple l'atribució d'Argelita com a “terra sogorbina” (*DECat* IV, 381a36), quan aquest poble és a la comarca de l'Alt Millars i no a la de l'Alt Palància, de la qual Sogorb és capital. O que situï Fanzara “aigües avall de Sogorb” (*DECat* VIII, 675b22–23). Encara més, que expliciti en molts passatges del seu text la vinculació de Titaguas amb Sogorb, la Vall de Sogorb, el parlar sogorbí, quan aquella és població de la *Serrania* (prov. de València: 4.4), a mig camí entre Xelva i el Racó d'Ademús.

D'entre els llocs valencians de parla castellana que apareixen al *DECat* i al *DCECH*, relaciono a continuació (de nord a sud) alguns dels més freqüents. Anoto entre parèntesis l'any de referència quan el dona Coromines. Transcric alguns passatges selectes amb les al·lusions al corresponent lèxic xurro.

15 Vegeu el mapa final (p. 61).

16 *Vid.* la *GEC*, s. v. *Olocau del Rei* [cast.: *Olocau del Rey*]: “Municipi dels Ports, de parla castellana, a l'extrem occidental de la comarca i pràcticament voltat de terres aragoneses [...]”.

4.1 Olocau del Rey [Rei] (1961)

[...] en el parlar aragonès d'Olocau del Rey anoto *barquilla* 1/12 part d'un *cabiç* de trigo [...] (*DECat* I, 643a15–17)

[...] *no calia que lo bicieran* sento a Olocau del Rey, *ya no cale* a l'Albareda (O. de Portell), i fins personalment *no le cale* — a Olocau (1961). (*DECat* II, 427b34–37)

Poso aquí, encara que no estic segur que derivi d'*escórrer*, en forma primària (en tot cas hi ha estat relligat, sigui per l'origen, sigui per encreuament), el nom d'una herba silvestre i medicinal que en diversos pobles de la meitat N. del domini valencià em va ser donada com *eskorreça* [...] en el parlar d'Olocau del Rei *eskurrubía* [...] (*DECat* II, 962a59–b8)

Nota 23: A Torís només la creien bona contra el mal de queixal, a Olocau contra altres mals [...] (*DECat* II, 964a52–54)

A Olocau del Rei anomenen *cuquillos* els habitants del poble aragonès de Cantavella, a Carlet *kunkellos* als de Benimodo [...] (*DECat* II, 1087b22–24)

[...] en el Baix Aragó s'ha propagat una forma *eskulla* (ja assenyalada en algun anex [*sic*] de Borao), que jo vaig sentir a Olocau del Rei [...] i que tant o més que a reducció fonètica a través d'*escuilla*, deu ser deguda a l'infl. del tipus *escullar/escullir* [...] (*DECat* III, 562b56–563a2)

[*girar*] *bírse* 'tombi's, giri's' Olocau del Rey (1961), allà on pertot dirien *dése la vuelta* o *vuéhase*. (*DECat* IV, 506a16–17)

[*royo*] El mot es manté, com és ben sabut, més o menys per tot Aragó (i en toponímia de Cast. la Vella), pertot amb el sentit de 'rogenc, roig', rarament 'vermell' (això en algun parlar del Baix Aragó «escrito con tinta *roya*» (Olocau del Rey) [...]) (*DECat* VII, 400a21–26)

[la paraula *vago*] substantivada, resta molt viva, en el Baix Aragó, per a 'coma, valleta molt petita i poc profunda'; en particular a Olocau del Rei, poble de lle. cast. en el Maestrat m'anomenen 8 o 10 paratges amb aquest genèric (*Vago de Bolerás, Los Vagos de la Morellana* etc.) [...] (*DECat* IX, 18a2–7)

4.2 L'Alt Millars

- Vilafermosa:

Vilafermosa [Villahermosa] (1935), el poble més septentrional de l'àrea contínua de parla castellanoaragonesa de l'interior valencià. Pertany a l'Alt Millars. És lloc de frontera lingüística i administrativa, a tocar de l'Aragó i

del català de València, del qual resta aïllat per l'imponent massís de Penyagolosa (Gargallo, 2002b: 137–138).

[*calcer*] és el que resta en vigor a tot el País Valencià [...] derivat directe del ll. CALCEUS ‘sabata’ [...] des d'on continua *kalθéro* en aragonès, des del parlar xurro de Vilafermosa (1935), fins a la punta NO. del país [...] (*DECat* II, 416b49–57)

[*topetar* ‘hallar, encontrar’] así he oído esta palabra (ajena al cat. del Principado) en muchos pueblos del Maestrazgo, sin excluir a Villahermosa, de habla castellana. (*DCECH* V, 548a18–21)

[*topar*] en molts pobles del Maestrat («*topetareu* una penya, i per baix arribeu a la punta de Penyagolosa», Vistabella etc., 1935; fins i tot en l'aragonès de Vilafermosa: «*topetarán* un masico y cudiao con el perro...») [...] (*DECat* VIII, 565b38–42)

- Argelita:

Població pròxima a la frontera lingüística, riu Villahermosa avall, prop de la confluència amb el Millars: *DCECH* (III, 103a40–41); *DECat* (IV, 381a36; v, 73a50–51).

4.3 L'Alt Palància

A més de la capital administrativa i diocesana, Sogorb (amb aquesta forma catalana al *DECat*; amb la forma autòctona castellana *Segorbe* al *DCECH*), sens dubte el lloc més citat (que no visitat *in situ*) per Coromines (3.1.1), apareix alguna referència escadussera a llocs de l'Alt Palància: “jo mateix vaig sentir *la Klóča* a Azuébar (S. [Serra] d'Espadà, 1961)” (*DECat* II, 769a44–45); i abundants al·lusions a un dels llocs veïns de la frontera lingüística que el mestre català millor retrata: Alcúdia de Veo [Beo] (1961–1962 sobretot; però trobo algun testimoni de 1965, i un ben primerenc de 1932); en castellà, *Alcudia*, sense l'accent gràfic.

[*aljub*] El mot s'estén fins als parlars xurros: a Alcúdia de Beo hi ha no sols un nom de lloc *L'ahúp* sinó que em parlaven de «*un ahúpe kon un brimbáls*» (o sigui ‘una llinda’) (1961) (*DECat* I, 203b2–6)

[*corrent*] en terra valenciana ho sento com a masculí i no sols dins els límits de la llengua («El Corrent» partida d'Almassora) sinó també en el xurro de la Serra d'Espadà («demos primero los nombres del *corrente* pac aquí», Alcúdia de Beo). (*DECat* II, 956a56–b1)

[*dragó*] Nota 1: [...] A Alcúdia de Veo deien que «sort què són sords» [*sí*] perquè si no... I cantaven una cobla apariant-los amb la víbora (1961) (*DECat* III, 196b23–25)¹⁷

[...] he constatat que és conegut a totes les zones muntanyoses valencianes: Vilafamés, Vistabella, Xodos [...] en el parlar xurro d'Alcúdia de Veo en diuen *adragón*. (*DECat* III, 196a21–25)

[*endrecera*] abasta fins els pobles val. de parlar xurro: (mirant una serra) «está en la misma *ndreséra*, en el mismo *kólm*», Alcúdia de Veo (1961–2) [...] (*DECat* III, 204a10–13)

[*fardacho*] D'altra banda, la *f* apareix convertida en aspiració muda en alguns parlars xurros: Alcúdia de Beo (1965), Villar del Arzobispo (Llatas); Gulsoy va sentir-ho a Argelita [...] (*DECat* v, 73a48–51) [sobre Argelita, *vid.* 4.2]

Migdia [...] i el cas és que sento *mezdia* a molts llocs: Morella, Alcúdia de Beo (*DECat* v, 671b50–52) [interessant catalanisme de frontera]

«el terreno *rodeno*» oposat a «terreno calar» Alcúdia de Beo, i la mateixa oposició amb *el kalár* feren constar a Olocau de Carraixet [...] I de partides dites simplement *El Rodeno* n'hi ha moltes com a mer topònim (Alcúdia de Beo etc.) [...] (*DECat* VII, 390b15–31)

[*sentir*] I fins i tot segueix més enllà dels límits occidentals de la llengua, per domini aragonès del Pirineu [...] però també cap al Sud, almenys arran de la frontera lingüística: «lo he *sentido* dir» Alcúdia de Beo (1961). (*DECat* VII, 803a59–b7)

Hi ha una variant amb excés de diftongació (potser indicatiu de manlleu català) a part del domini aragonès: *Onéka* [...] *suéka* a Alcúdia de Beo (1961) (*DECat* VII, 987b30–34)

[...] En parlars xurros de la Serra d'Espadà, vaig trobar una forma anàloga al fr. ant. *guivre*, però la descripció que en donaren corresponia a l'anull o noia de serp, en la formuletta: «si la *grípia* viera / y el adragón sintiera / y el lobo 'fato tuviera / hombre ni mujer no hubieral^{nota 2} / seguro sobre la tierra», Alcúdia de Beo. (IX, 269a47–53)¹⁸

Nota 2: Vers que l'informant alterava en «no habría hombre ni mujer». (IX, 270a6–7)

17 Em pregunto si la formulació entre cometes és literal, ja que en aquesta localitat (com en altres lingüísticament frontereres) es dona un cert bilingüisme, si més no passiu (Gargallo, 2002b: 137). D'altra banda, pel que fa a les creences relacionades amb aquest animal, vegeu la nota següent i els corresponents passatges del *DECat* (IX, 269a47–53; 270a6–7).

18 Cf. el *DECat* (s. v. *escurçó*): “dita rimada: «si el *eskurthón* oyera / y la víbora viera / mucha más gente muriera», Llaguarres i Gavàs (1957, 1965) (reemplaçant a Gavàs el tercer vers per «no habría bicho en el mundo que viviera»)» (III, 568a24–28). Vegeu fórmules i creences similars en l'*Atlas Lingüístico y etnográfico de Castilla-La Mancha* i en altres atles de l'àmbit hispànic peninsular, dins García Mouton (2003: 152–156).

[*lledoner*] En domini cast. consten una multitud de formes, citades per botànics, sovint no ben utilitzades ni prou exactes fonèticament, que enumero en el *DCEC/DECH* (*LATÓN II*) [...] el mot ha estat relegat a l'ús familiar, a causa de la invasió de l'aràbic *māis*, en la forma que em puntualitzava la dona d'immarcescible record, parlant de la fruiteta: «*almecinas... no: latones, como decimos allí*» (Bédar, Almeria, 1948). Ens interessem més les formes aragoneses i les restants de l'extrem oriental: [...] *allatonero* a Sta. Cruz de Moya (Cuenca) i *aligonero* o *lligonero* en el xurro de Titaguas, segons Rojas Clemente (1807); *latonero* en el de Sogorb (T. Fornés, s. v.) i d'Alcúdia de Beo (1961) [...] (v, 121a50–b10)¹⁹

4.4 Els Serrans [*La Serranía* és la denominació autòctona i popular]

- El Villar del Arzobispo [*Vilar de l'Arzobispo*, potser errata; només ho trobo així al *DECat* (VII, 592a17)]:

Coromines inclou aquest topònim al *DCECH* (v, 819b5–8): «*Villar [Aut.]*, en realidad sólo conocido como nombre de lugar (*Villar del Arzobispo*, etc. [...]) del b. lat. *VILLARIS* 'población'. És lloc freqüentment mencionat per Coromines. A voltes sense explicitació de font. Tot sovint, amb remissió a l'obra de Llatas (1959) [3.1.2]. En algun cas, per informacions rebudes de Josep Giner (3.2.1).

- Titaguas:

Deu ser el punt més erràtic del lèxic xurro a l'obra corominiàna. El fet d'haver-se basat principalment en la informació manllevada per Torres Fornés (1903: 168–208) a Simón de Rojas Clemente, originari de Titaguas, degué desorientar el nostre erudit. L'afegitó del lèxic de Titaguas dins la matèria general sogorbina del llibre indueix Coromines a situar aquesta localitat i la seva parla en l'àrea d'influència de Sogorb, a ubicar-la en la demarcació provincial de Castelló: "pueblo castellano de Castellón de la

---

19 La "dona d'immarcescible record" no pot ser altra que la seva esposa, Bàrbara de Haro, a la qual dedica uns versos (s. v. *marcir*) al *DECat* (v, 473b39–44), tal com assenyalà Solà (1999: 206). Els versos, datats l'any (1981) de la mort de l'esposa, comencen amb aquesta invocació: "Oh dona de record immarcescible [...]". Dona que no trobo mai pel seu nom. Només en al·lusions elusives, com aquesta (curiosament de l'any 1948, d'Amèrica estant), que cal relacionar sistemàticament amb les referències a Bédar (Almeria). En un futur treball tinc previst d'indagar sobre la representació del lèxic i altres peculiaritats (dialectals, fraseològiques, toponímiques, etnogràfiques) d'aquesta localitat andalusa, que presumiblement li haurien pervingut a través d'aquest lligam conjugal. D'altra banda, sobre les localitats de Santa Cruz de Moya, Titaguas i Sogorb, vegeu respectivament 4.7, 4.4 i 4.3.

Plana” (*DCECH* I, 379a41–42); “el aragonés de Titaguas (prov. Castellón: Torres Fornés)” (*DCECH* I, 454b33–34); “zona aragonesa de Castellón” (*DCECH* III, 135a9–10); “Titaguas (Castellón)” (*DCECH* III, 605a3); “Titaguas (parte aragonesa de Castellón de la Plana)” (*DCECH* V, 263b23–24); “Titaguas de Sogorb” (*DECat* II, 172a3); “Titaguas, vall de Sogorb” (*DECat* VI, 583a7).

Poua Coromines prou sovint del llistat alfabètic de lèxic de Titaguas que ocupa les p. 194–197 de l’obra citada: “sogorbí de Titaguas *cosiol* «cuenco» (Torres Fornés, p. 195)” (*DECat* II, 994b25–26);²⁰ “[...] i avui hi ha *desfísioso* «displicente» en el parlar sessejant de Titaguas” (Sogorb, Torres Fornés, p. 195)” (*DECat* III, 84a3–5);²¹ “Titaguas (Sogorb) *endeñarse* ‘infeccionarse’ (Torres Fornés, p. 195)” (*DECat* III, 132b37); “*ensa* «señuelo» a Titaguas (Sogorb, Torres Fornés, p. 195)” (*DECat* III, 414a30–31); “«*chano-chano*: poco a poco» a Titaguas, vall de Sogorb, Torres Fornés, p. 194)” [la referència correspon, de fet, a la pàg. 195] (*DECat* VI, 583a6–8).

Precedeix la llista de mots de Titaguas de Torres Fornés (1903: 194–197) un comentari sobre l’afinitat entre els d’aquella localitat serrana i la més interior (ja en la província de Terol) de Rubielos de Mora, basat en un indicati tan poc consistent com la impressió que li van fer a un mestre que havia professat en aquesta altra localitat terolenca:

Sobre ellas nos dijo D. Francisco Montolío, antiguo y estudioso maestro de escuela, ahora de Castelnovo [població pròxima a Sogorb], pero que lo fue durante veinte años en Rubielos de Mora, que tan usuales como puedan serlo en Titaguas lo son en Rubielos las voces siguientes: [i a continuació, la susdita llista] Torres Fornés (1903: 193–194)

Però una cosa és que hi hagi afinitat general entre el centenar llarg de mots de la llista de Titaguas; i una ben altra, creure a ulls clucs que totes són extrapolables a Rubielos. Tot i així, com ja vaig assenyalar en un treball de fa anys (Gargallo, 1986: 655–656), el gran mestre de la filologia hispànica, don Ramón Menéndez Pidal, va caure en el parany d’entendre, a partir d’aquell indicati, que l’àrea de *mustela* (un dels mots de la llista: pàg. 196) arribava fins a Rubielos.²² Fet que desmenteix l’*ALEANR* (mapa 472: *coma-*

20 L’*ALEANR* (Mapa 895: *cuezpo*) registra per a Titaguas (V-100) aquest mateix catalanisme però amb la interdental [θ].

21 Però no es dóna, ni de bon tros, de manera general el *seseo* a Titaguas, tal com en canvi era propi temps enrere del parlar sogorbí (Torres Fornés, 1903: 300), així com d’una sèrie de localitats de l’Alt Palància situades entre Sogorb i la frontera lingüística (Nebot, 1991: 18).

22 *Vid.* Menéndez Pidal (1980°: 396), punt 84 bis, nota 5: “Sigue después por Cataluña

dreja): el catalanisme *mustela* (amb variants com *mustelda*) té una certa projecció cap a l'interior, però l'aragonesisme *paniquesa* és el que domina per tot el Baix Aragó, i fins i tot té continuïtat pel Racó d'Ademús i per l'Alt Millars més pròxim a Terol.²³

No és estrany, doncs, que seguint el mestre Pidal i el rastre de la duplicitat Titaguas/Rubielos, escrigui Coromines: “MzPi. [Menéndez Pidal] (Rev. de Aragón) ^[24] comenta que també és corrent *aconortarse* ‘consolarse a Rubielos de Mora i Titaguas’ [*sic*]” (*DECat* II, 882a14–16). Sens dubte la font original és el llistat procedent de Rojas Clemente, i concretament la pàg. 194.

Una altra qüestió és que Joan Coromines prengui directament com si fos sogorbí el que és de Titaguas, sense ni tan sols esmentar aquesta localitat: “*al gallet* en el xurro de Sogorb (Torres Fornés, p. 195)” (*DECat* IV, 287a50–51); “a Sogorb «*amerarse* ‘empaparse’ de humedad, especialmente las personas cuando llueve», «empapar de agua los vajillos de madera», «llenarse de agua los poros de las obras de barro: *una olla, los ladrillos*» (Torres Fornés, p. 200)” (*DECat* I, 264a48–53). Tot i figurar a part de l'esmentada llista, aquesta darrera informació correspon també a Titaguas.

4.5 El Racó d'Ademús [Rincón de Ademúz]

Enclavament de la província de València abraçat per les de Terol (Aragó) i Conca (Castella-La Manxa) i prou allunyat de l'àmbit lingüístic català. Sobre aquesta comarca trobo alguna dada ocasionalment. Així, una detallada informació de Josep Giner (3.2.1) sobre la poma (*es*)*pedriega* i altres noms de varietats d'aquesta fruita (*DCECH* I, 382a42–b12). O la referència a *cañuto* (variant de *canuto*) “en el Rincón de Ademuz, en Utiel” (*DECat* I, 826a57). D'altra banda, no sé si Coromines pensava en la localitat de Castielfabib quan va escriure al *DCECH* (s. v. *castillo*): “*Castiel* es nombre de lugar mozárabe” (I, 917a15–16), ja que aquesta part romànica del topònim és justament la que s'utilitza popularment al Racó (Gargallo, 2004: 14, 24).

(*mustela*) y Valencia, entrando algo en el territorio aragonés de Teruel y Valencia (*mustela* en Rubielos de Mora, lo mismo que en el pueblo valenciano [de] Titaguas, TORRES FORNÉS, *Sobre voces aragonesas* [usadas] en Segorbe; 1903, pág. 196)”.

23 L'atles registra *paniquesa* al punt V-100 (Ademús) i a la localitat altmillarenca d'Arañuel (CS-300).

24 Críptica citació que no aconsegueixo precisar.

4.6 Altres contrades i localitats valencianes

- L'àrea d'Énguera i la Canal de Navarrés:

Apareix de tant en tant a l'obra de Coromines. A voltes l'any de referència entre parèntesis indica dades de primera mà: “*la Klóča* [...] a gent de Chella en la Canal de Navarrés (barranquet a la ratlla de Sumacàrcer, 1962)” (*DECat* II, 769a44–46). Tot sovint l'informador és Gulsoy, que aprofita material de la seva pròpia collita en el text de les lletres que ell mateix va redactar per al *DECat* (3.2.1).

- Llocs de parla castellana (murciana) del sud valencià: Oriola [Orihuela], San Miguel de Salinas, Almoradí, Asp [Aspe].

[...] a Oriola diuen *chular* en llur castellà, però hi ha *siular* en un poble d'aquella comarca, San Miguel de Salinas (GaSoriano, *Vocab. Murv.* p. LXXXIII). (*DECat* IX, 564a51–54)

[*basca* amb el significat de] ‘bochorno, calor sofocante’ [...] en el habla murciana de Almoradí (Alicante), *BDC* XVII, 55. (*DCECH* I, 534b50–54)

En Murcia [*palomica*] significa ‘mariposa’ [...] *palomica* en Zaragoza y Aspe (pueblo murciano de Alicante) [...] (*DCECH* IV, 357b54–59)

4.7 A tocar del territori administratiu valencià

Així, en el cas de Cantavella [Cantavieja], ja esmentat (ap. 2), de la província de Terol: “i fins als xurros, car *sucar* «untar» s’usa en el Baix Aragó (a Cantavella, segons Puyoles–Valenzuela)” (*DECat* VIII, 133b14–16). O en el de Santa Cruz de Moya, de la província de Conca, al llinar del Racó d’Ademús; localitat per a la qual assenyalo com a exemple el sucós *allatonero* del *DCECH* (III, 605a2) i del *DECat* (v, 121b7–8) [*vid.* 4.3 i la meua nota 19].

- 4.8 Alguna referència imprecisa. Com ara: “en les comarques xurres”;
els “«Serrans» xurros”

[*assagador* o més aviat *assegador* ‘camí tradicional de bestiar] Deu usar-se en alguns punts del Baix Aragó, i segurament en les comarques xurres, però ni d’això no tinc gaire confirmació (a Cervera del Maestre parlaren d’aragonesos que diuen *azagador*). (*DECat* VII, 584b44–48)

[...] a Torís, *čárko la Cabra*, i dalt de les muntanyes que dominen aquesta vila, ja fronterera dels «Serrans» xurros (cast.) hi ha «El *Čárko la Polla*» [...] (*DECat* IX, 463b59–464a1)

5 Relació alfabètica

Transcriu en cursiva les formes que he trobat citades per Coromines en el meu rastreig. Sobretot lèxic, però també alguns topònims, locucions o frases extretes dels parlars xurros. Dono en algun cas la versió ortogràfica al costat de la transcripció fonètica [entre claudàtors] que ofereix Coromines, i de la qual a voltes són incapaç de reproduir determinats diacrítics. Anoto els corresponents significats entre cometes simples; les citacions literals, entre cometes dobles, altes (‘’) o angulars (◊). I entre parèntesis, els llocs del *DECat* i el *DCECH* on es pot trobar la informació pertinent. El volum del material presentat, ensems amb l'exigu espai de què dispo, m'obliguen a inserir alguna glossa només de manera molt ocasional.

- *ababol* ‘rosella’ (*DECat* I, 1a34–37; *DCECH* I, 232a42–46).
- *aconortarse* ‘conhortar-se’ (*DECat* II, 882a14–16).
- *adragón* ‘rèptil sauri del gènere *Gecko*’ (*DECat* III, 196a21–25). *Vid. grípia*.
- *ajupe* [*abúpe*] ‘aljub’; *L'abúp* [nom de lloc] (*DECat* I, 203b2–6).
- *alferrazar/alferrasar* (*DCECH* I, 151b44–50); variants que corresponen al verb d'àrea valenciana *alfarrassar* (*DCVB*), que inclou el *DIEC* amb la següent definició: ‘Ajustar a un tant alçat (esp. els fruits en verd)’.
- *allatonero/aligonero/ligonero/latonero* (*DECat* v, 121a50–b10; *DCECH* III, 605a2–3); són totes variants per a la designació del ‘lledoner’. *Vid. cáicaba* ‘lledó’.
- *alterón* ‘alteró, alturó’ (*DECat* I, 229b13–16).
- *amerarse* (*una persona, una olla, los ladrillos*) (*DECat* I, 264a48–53; *DCECH* I, 243a5–8).
- *ánguila*, en lloc d'*anguila*; «ultracorrección de la tendencia aragonesa a hacer llanos los esdrújulos» (*DCECH* I, 273a29–35).
- *ansa*, variant primària respecte de *nansa* (*DECat* v, 877a57–60).
- *arrañar* ‘aranyar’ (*DCECH* I, 311b50–56).
- *asnacho*, *Ononis tridentata* (*DCECH* I, 379a39–42).
- *azagador* ‘assegador’ (*DECat* VII, 584b44–48).
- *baga o bagueña* ‘llaçada’ (*DCECH* I, 454b32–34).
- *baladre*; *Fuente-Baladre* (nom de lloc) (*DECat* I, 563a7–9).

- *balda* (DCECH I, 472a56–58).
- *baldragas* ‘home fluix’ (DCECH I, 478a15–17).
- *bambolla*, variant del catalanisme *bombolla* (DECat II, 79b58–60).
- *barchilla*, “1/12 part d’un *cabiç* de trigo” (DECat I, 643a15–17).
- *barral*, “una mena de porró” (DECat I, 671b16–17).
- *basca*; “fer *basca* parlant del temps, i es diu *tenir basca* o *estar bascó*s del qui pateix la sensació depriment que produeix la xafogor” (DECat I, 700b44–47; DCECH I, 534b52–54).
- *botinchado*, ‘botinflat’ (DECat II, 172a2–4).
- *bromera* ‘escuma’ (DECat II, 267a49–52).
- *bros(s)a* ‘herba silvestre, herba no conreada’ (DECat II, 274a31–34; DCECH I, 676a58–b8).
- *bolchaca* ‘butxaca’ (DECat II, 358b40–41; DCECH I, 701b9–10).
- *cáicaba* ‘lledó’ (DCECH I, 737b28–36). *Vid. allatonero* (i variants) ‘lledoner’.
- *calcero* [kálθero] ‘calcer’ (DECat II, 416b55–59).
- *cale* (*no le —; ya no —*); *no calía que lo hicieran* (DECat II, 427b31–37).
- *cándalo*, ‘branca de pi’ i figuradament ‘estalactita’ (DCECH I, 800b15–22).
- *cañuto*, variant de *canuto* (DCECH I, 826a52–b1).
- *casca*, variant de *cáscara* (DCECH I, 906b21–30).
- *catxapera/gatxapera* ‘lloriguera, cau de conills’ (DECat II, 637a20–24).
- *chano-chano* ‘poc a poc’ (DECat VI, 583a3–8).
- [E] *charco* [çárko] *la Polla* [nom de lloc] (DECat IX, 463b59–464a3).
- *chular/siular* ‘xiular’ (DECat IX, 564a49–54).
- *ciscla*, tipus de planta; potser ‘canyís’, *Phragmites communis* (DCECH V, 263b22–25).
- *clocha*; *la kolóča*; *la Klóča* (nom de lloc), *Valacloche*, municipi de la prov. de Terol, immediat al NE. de la ratlla del Racó d’Ademús; cognom val-arag. *Vanacloche* (alguns *-cha*), i com a nom de lloc *Vanacloig*, llogaret agregat a Chulilla (vora el Villar) (DECat II, 769a43–60).
- [en] *cloquetas* i *clocarse*, corresponents al cast. *en cuclillas* i *ponerse en cuclillas* (DCECH II, 265b21–24).
- *coch*, veu onomatopèica per cridar el porc (DCECH II, 114b18–19).
- *cocio/cosiol* ‘cossi’ (DCECH II, 283b8–13; DECat II, 994b10–26).
- *corfa* (DECat II, 934b42–44; 935b22–23).

- *(el) corriente*, substantiu de gènere masculí, com en cat. *(el) corrent* (*DECat* II, 957a56–b1).
- *cuchareta* [*kučaretas*] ‘cullereta, capgròs’ (*DECat* II, 1102b19–22).
- *cuquillos* («A Olocau del Rei anomenen *cuquillos* els habitants del poble aragonès de Cantavella») (*DECat* II, 1087b22–24). *Vid.* 4.1.
- *curro* ‘manc’ i ‘esquerrà’ (*DECat* II, 1112a25–28; *DCECH* II, 300a20–25).
- *desocupar*, ‘parir’, eufemisme (*DCECH* I, 710b39–41).
- *desfisiOSO*, «displicente» (*DECat* III, 84a3–5).
- *dita*, «lo que se ofrece cuando se subasta algo» (*DCECH* II, 432a35–48).
- *endeñarse* ‘infeccionar-se’ (*DECat* III, 132b35–38).
- *enruna*, «el conjunto de escombros, cascotes y desperdicios que salen de las obras» (*DECat* VII, 534b30–55; *DCECH* II, 638b28–29).
- *enza/ensa*, «señuelo» (*DECat* III, 414a27–31; *DCECH* II, 649b15–19).
- *escalfido*, «enmohecido» (*DCECH* II, 667b49–50).
- *escurrujía* [*eskurrubía*], herba silvestre i medicinal (*DECat* II, 962a59–b8).
- *esculla* [*eskulla*] (*DECat* III, 562b56–563a2).
- *espedriega/pedriega* (*manzana* —) (*DCECH* I, 382a42–b12).
- *espolsar*, «sacudir, quitar el polvo; sacudir la fruta para recolección» (*DECat* VI, 664a51–54).
- *estovaja* [*estobába*], en singular, correspon al cat. *estovalles* (*DECat* VIII, 680b44–45).
- *estropicio* (*DCECH* II, 813b23–30).
- *falca* (*DECat* III, 855b45–47; *DCECH* II, 836b49–50).
- *falordia*, variant del mateix tipus lexical que el cat. *falòria* o *falòrnia* (*DECat* III, 869a26–32; *DCECH* II, 840b6–7).
- *farnaca*, ‘llebreta, cadell de llebre’ (*DECat* III, 897a50–52).
- *gachaponico*, derivat de *catxap/gatxap*, ‘conill jove’ (*DECat* II, 637a41–42).
- *galce* ‘galze’ (*DCECH* II, 620a12–20).
- *galdufa* ‘baldufa’ (*DECat* I, 589a30–32; *DCECH* III, 34a11–13).
- *gaiata* (*DECat* IV, 258b27–29).
- *galima*, «hurto frecuente y pequeño»; *La Cruz de la Galima* (nom de lloc) (*DCECH* III, 40b14–17).
- *gallet* (*al*—), ‘al galet [beure —]’ (*DECat* IV, 287a40–51).
- *gallo*, «borbotón de un líquido que brota o hierve» (*DCECH* III, 22b53–58).

- *gaña*, com en cat. *ganya*; correspon al castellà comú *agalla* (DCECH I, 69b43–47).
- *garra*, ‘cama’ o «pantorrilla» (DECat IV, 381a31–37); *garra(s)*, «‘piernas delgadas’»; *estirar la garra*, «‘morir’»; *garrear*, «‘patalear’»; *garrón*, «‘calcañar’»; *garroso*, «‘patituerto’» (DCECH III, 103a31–41, 107a7–10).
- *gayubasa*, arbore de la *gayuba*, «‘uva de oso’, *Arctostaphylos uva-ursi*» (DCECH III, 135a9–10).
- *girar(se)* ‘girar, tombar’ (DECat IV, 506a12–17).
- *gobanilla* ‘canell’ (DCECH II, 229a28–32).
- *gripia* ‘vibra, escurçó’ (DECat IX, 269a47–53). *Vid. adragón*.
- *guipar* (DCECH III, 271a30–32).
- *guisque*, ‘vesc, visc’ (DECat IX, 182a53–b4; DCECH, V, 830b 3–7).
- *hardacho*, ‘fardatxo, llangardaix’ (DECat V, 73a48–51).
- *jeta* ‘aixeta’ (DECat, I, 112a7).
- *judías* ‘mongetes, fesols’ (DCECH I, 222b51–52).
- *laminero*, ‘llaminer, llèpol’ (DECat V, 51a18–20).
- *liçaga* (o *liòaga*), ‘nissaga’, «casta, origen o calidad de los animales o personas»; «No te fies d’esas, porque son de mala *lisaga*» (DECat X, 34a29–49).
- (*a*)*liza*, «zanja para los cimientos de un edificio» (DECat X, 34a49–b1).
- *lladriola* ‘guardiola’ (DECat V, 23a31–36).
- *lomillo*, “en lloc del cast. comú *solomillo*” (DECat V, 244b30–32).
- *madrija*, «pez de río; cosa pequeña entre las de su género» (DCECH III, 755a58–60); *madrina* [errata, per *madrija*] (DECat V, 478a22–24).
- *mancha* ‘manxa’, en lloc del cast. *fuelle* (DCECH III, 799b4–7; DECat V, 443b51–54).
- *mandria*, «haragán», «egoísta» (DCECH III, 802b6–8).
- *manifacero*, ‘manifasser’, «entrometido» (DECat V, 328b27–34; DCECH III, 820a1–5).
- *maño* ‘germà’ (DCECH III, 835b8–10).
- *mardano* ‘mardà, mascle de l’ovella’ (DECat V, 496b50–497a5; DCECH IV, 158a23–27).
- *margallón* ‘margalló’ (DCECH III, 851b1–7).
- *mascarar*, «tiznar»; *mascara*, «tizne» (DECat V, 514a8–10; DCECH III, 870b1–4).

- *memoria* (*echado de —*), “com «el que se acuesta panza arriba»” (*DECat* v, 562b21–25).
- *mezclía* ‘migdia’ (*DECat* v, 671b50–52).
- *mida*, «medida» (*DECat* v, 639a52–b3).
- *milocha* ‘milotxa, estel’ (*DECat* v, 684b59; *DCECH* iv, 76b13–20, 77a15–17).
- *naya*, «galería, en palacio, iglesia, etc.» (*DECat* v, 870a45–b12).
- *nevasco*, ‘nevàs, nevada forta’ (*DECat* v, 919b10–11).
- *niquitoso*, ‘home fastijós, que causa molèsties’ (*DECat* v, 900b19–22).
- *orage*, *el buen orage* ‘el bon temps’; «Haze buen (o mal) *orage*»; i la loc. *estar alguno de mal orage*, «estar rabioso, nervioso» (*DECat* vi, 89b11–18).
- *palomica* ‘papallona’ (*DCECH* iv, 357b59).
- *pan-quemao* [*paŋkemaŋ*], una mena de pa cremat (cuit o torrat?) (*DECat* vi, 147a21–26).
- *pansa* (*DECat* vi, 230a53–60; *DCECH* iv, 418a8). Sobta que inclogui els derivats *pansido* («enmustiado, pasado, arrugado») i *pansirse* («enmustiarse») com a propis d’Albacete i Múrcia, i en canvi no esmenti els testimonis xurros de *pansido* («seco, marchito, sin jugo»: Torres Fornés, 1903: 267; «secado, marchito»: Llatas, 1959, II: 107) i *pansise* (Llatas, *ibídem*); aquest, amb pèrdua de la *-r-* de l’infinitiu davant del clític *se*.
- *parar la mesa*, com en cat. *parar taula* (*DCECH* iv, 393b45–46).
- *perpalo* ‘perpal’ (*DCECH* iv, 661b8–15).
- *pésol* (*DCECH* iii, 276b45–46).
- *pro(u)*; «comer y beber hasta que tengamos *pro*»; «aún podría desir más, pero *pro* t’he digido, *pro*»; “«hay muchos barrancos», i en acabar d’anomenar-los: «Barranco ‘l Collau... i próus»” (*DECat* vi, 834a23–33).
- *punchón* ‘punxó’ (*DCECH* iv, 696a48–b4). Trobo a faltar la menció de testimonis xurros d’altres derivats de la mateixa família lèxica, com ara l’infinitiu *punchar* (Torres Fornés, 1903: 268; Llatas, 1959, II: 136).
- *purna* ‘espurna’ (*DECat* iii, 670b19–23).
- *quebrantada* [*kebrantá*] ‘solsida’ (*DECat* viii, 54b6–7).
- *ráfel* ‘ràfec’ (*DECat* vii, 35b38–43; *DCECH* iv, 752b13–22).
- *restrojo* ‘rostoll’ (*DCECH* iv, 790b53–55).
- *rocha* ‘pendent’; correspon al cast. *cuesta* (*subir una rocha empindongada*); «*rochudo* ‘empinado’ y *rochero* ‘paraje de cultivos empinados’» (*DCECH* ii, 449b45–57; v, 44a35–45).

- *rodancha*, «lonja de pan, queso, tocino, etc.» (DCECH IV, 830a10–22, 831a8–10; DECat VII, 372a49–57).
- *rodeno*; “«el terreno *rodeno*» opositat a «terreno calar»” *El Rodeno* (nom de lloc) (DECat VII, 390b33–48).
- *rónego*, «descarnado» (DECat VII, 447b45–57).
- *royo* ‘roig, vermell’; dóna com a exemple «escrito con tinta *roya*» (DECat VII, 400a21–26).
- *rusiente*, ‘candent com el foc’ (DCECH V, 99b24–28).
- *sáin* ‘sagi’; *ensainada* ‘pastís o coca feta amb sagi’ (DECat VII, 592a16–21).
- *sargantana*/*sargantena* (DECat VII, 680b55–59).
- *semo*, «hueco, sin jugo, raquíico» (DECat VII, 759b28–31).
- *sentir*, «do he *sentido* dir» (DECat VII, 803b5–7).
- *sucar* (DECat VIII, 133b14–16).
- *sueca* [*suéka*] ‘soca’ (DECat VII, 987b30–34).
- *sumsido*, «do mermado y aun seco» (DECat VIII, 59a26–29).
- *tarús* (*a* —), «sin calcular» (DECat VII, 115b26–39).
- *tejillo* «esquila pequeña’, ‘persona que se mueve mucho, que no está quieta’» (DCECH V, 494a25–31).
- *tiberio*, «bulla, escándalo, confusión, desorden» (DCECH V, 482b22–25; DECat VIII, 479a4–7).
- *tollaga*, “nombre de la planta erizo” (DCECH V, 529b45–46).
- *topetar*, «hallar, encontrar’» (DCECH V, 548a18–21; DECat VIII, 565b38–42).
- *tou*/*tobo*, «hueco», «mullido» (DECat VIII, 675b21–26).
- *tozar*, «‘topetar los animales’, ‘porfiar neciamente’»; *tozudo*, «‘testarudo’»; (DCECH V, 570a15–27; DECat VIII, 649b34–43). A propòsit de *tozudo*, és ben interessant el comentari següent: “[...] del aragonés y del catalán partió el vocablo, pero hoy se emplea en el Centro en calidad de voz afectiva, extensión que se explica por la fama de pertinaces de que gozamos catalanes y aragoneses” (DCECH V, 570a23–27).
- *trebajar* [*trebahar*], amb el mateix vocalisme pretònic que el cat. *treballar* (DECat VIII, 735b43–45).
- *tarumba*, ‘confós, atordit, aclaparat’ (DCECH V, 705a56–57).
- *vago* ‘coma, valleta molt petita i poc profunda’ (DECat IX, 17b60–18a11). Forma ben representada en toponímia (*vid.* 4.1).

- *viscorniáu*, corresponent al cast. *biꞥco*, ‘guenyo, guerxo’ (*DCECH* I, 597a 34–35).

6 A manera de conclusió

El projecte d’informatització del *DCECH* que des de fa anys desenvolupa el Seminari de Filologia i Informàtica de la Universitat Autònoma de Barcelona (Blecuà / Clavería, 1999: 39; Clavería / Torruella, 2005), i que (segons em comuniquen els seus responsables) es troba pròxim a la seva compleció, permetrà de fer cerques o rastrejos sistemàtics d’elements clau, que ajudaran no poc a orientar-se en aquesta part de l’obra de Coromines. La corresponent base de dades possibilitarà, per exemple, la detecció sistemàtica dels llocs on apareix l’element *churro*, el topònim *Segorbe*, o el nom de Josep Giner, que guiaran cap a nombroses informacions sobre lèxic de l’àrea ací tractada. I fóra desitjable que algú endegués i completés un projecte similar amb el *DECat* (i amb l’*Onomasticon*).

A falta encara d’eines d’aquesta mena, la tasca de recol·lectar informacions com les relatives al lèxic *xurro*, ben feixuga, la comparo a la d’un boletaire que indaga i remena pel bosc corominià. Li caldrà constància, intuïció i fortuna per trobar el que busca. Estic convençut, doncs, que la relació alfabètica prèvia és lluny de ser exhaustiva. Constitueix en tot cas una mostra generosa que remet a llocs en què Coromines tracta del lèxic dels “altres valencians”.

El conjunt d’informacions sobre aquest lèxic en els dos diccionaris etimològics permet constatar:

- 1) L’ús habitual de *xurro* / *churro* com a designador dels components lingüístic, territorial i humà.
- 2) L’absència de fonts bibliogràfiques recents i el recurs principal a una obra prou antiga, publicada un parell d’anys abans del naixement de Coromines (Torres Fornés, 1903), així com un tractament prou erràtic pel que fa a la varietat de Titaguas.
- 3) L’asistematicitat (ben característica) de la citació bibliogràfica.
- 4) Un millor coneixement de determinats parlars de frontera lingüística, com els d’Olocau del Rei o l’Alcúdia de Veo, que sens dubte li quedaven més a mà en les seves excursions dialectals pel domini català.
- 5) L’aprofitament d’informacions transmeses per col·laboradors com Josep Giner i Joseph Gulsoy.

Bibliografia de referència

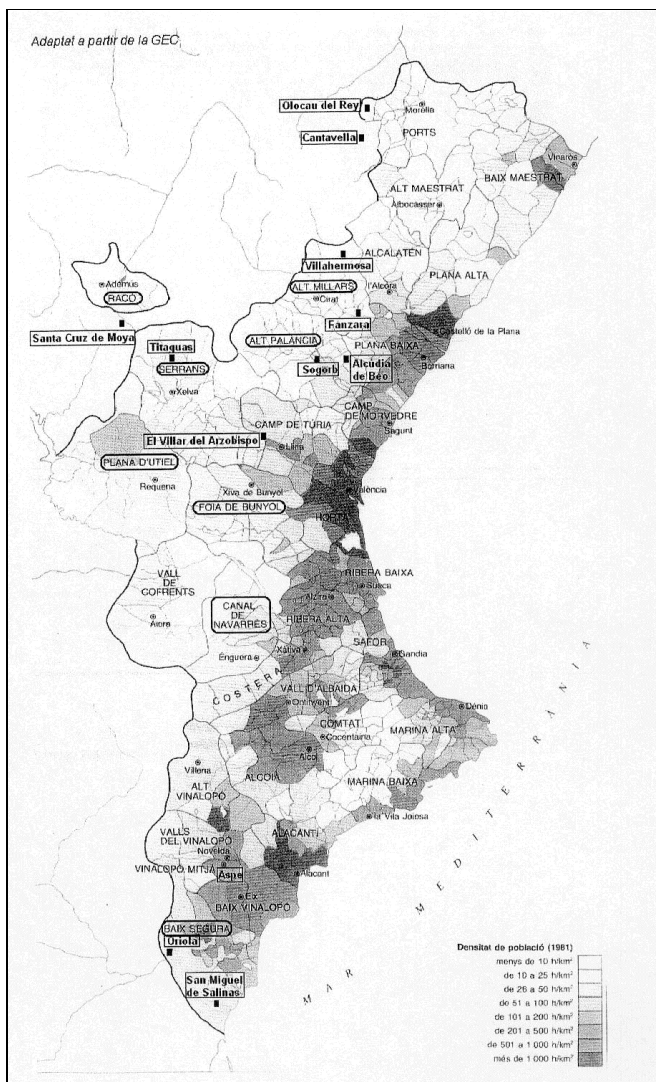
- ALEANR* = Alvar, Manuel (con la colaboración de Antonio Llorente, Tomás Buesa y Elena Alvar) (1979–1980): *Atlas lingüístico y etnográfico de Aragón, Navarra y Rioja*, Zaragoza / Madrid: Diputación Provincial / C.S.I.C. (12 vol.).
- Blecua, José Manuel / Clavería, Gloria (1999): «La lexicografía castellana, antes y después de Joan Coromines», in Solà (ed.), 29–43.
- Clavería, Gloria / Torruella, Joan (2005): «Base de datos para un corpus de documentaciones léxicas», in: Pusch, Claus D. / Kabatek, Johannes / Raible, Wolfgang (ed.): *Romanistische Korpuslinguistik II: Korpora und diachrone Sprachwissenschaft / Romance Corpus Linguistics II: Corpora and diachronic linguistics*, Tübingen: Narr, 215–228.
- DCECH* = Coromines, Joan, con la colaboración de José A. Pascual (1980–1991): *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*, Madrid: Gredos (6 vol.).
- DCVB* = Alcover, Antoni M. / Moll, Francesc de B. (1968–1969): *Diccionari català-valencià-balear*, Palma de Mallorca: Editorial Moll (10 vol.).
- DECat* = Coromines, Joan (1980–2001): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Barcelona: Curial Edicions Catalanes / Caixa d'Estalvis i Pensions de Barcelona “la Caixa” (10 vol.).
- DIEC* = Institut d'Estudis Catalans (1995): *Diccionari de la llengua catalana*, Barcelona / Palma de Mallorca / València: Edicions 3 i 4 / Edicions 62 / Editorial Moll / Enciclopèdia Catalana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- DRAE* = Real Academia Española (22001): *Diccionario de la lengua española*, Madrid: Espasa-Calpe.
- Fuster, Joan (1962): *Nosaltres, els valencians*, Barcelona: Edicions 62.
- García Mouton, Pilar (2003): «Petites bêtes y etnotextos en el *Atlas Lingüístico y etnográfico de Castilla-La Mancha*», in: Caprini, Rita (ed.): *Parole romanze. Scritti per Michel Contini*, Alessandria: Edizioni dell'Orso, 151–163.
- García Soriano, Justo (1932): *Vocabulario del dialecto murciano*, Madrid: C. Bermejo, Impresor.
- Gargallo Gil, José Enrique (1986): «Problemes en la interpretació d'algunes afinitats lèxiques entre el valencià i els parlars “xurros”», in: Veny, Joan / Pujals, Joan M. (ed.): *Actes del Setè Col·loqui Internacional de Llengua*

- i Literatura Catalanes*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 647–658.
- (2002a): «Ecologia i caracterització dels parlars xurros», in: Casanova, Emili / Martí, Joaquim / Saragossà, Abelard (ed.): *Estudis del valencià d'ara. Actes del IV Congrés de Filologia Valenciana. En homenatge al Doctor Joan Veny*, València: Denes Editorial, 173–191.
- (2002b): «Dues menes de frontera (lingüística i administrativa), diversos models de parlars (i de parlants) xurros fronterers», *Caplletra* 32, 127–141.
- (2004): *Habla y cultura popular en el Rincón de Ademuz*, Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas (*Revista de Filología Española*, Anejo 96).
- GEC = *Gran Enciclopèdia Catalana*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 21986.
- Gulsoy, Joseph (1963–1968): «L'origen dels parlars d'Énguera i de la Canal de Navarrès», *Estudis Romànics* XII, 317–338.
- (1970): «The background of *xurro* speech of Upper Mijares», *Romance Philology* XXIV, 96–101.
- Llatas, Vicente (1959), *El habla del Villar del Arzobispo y su comarca*, Valencia: Diputación provincial de Valencia (2 vol.).
- López Puyoles, Luis V. / Valenzuela La Rosa, José (1908): «Colección de voces de uso en Aragón», in: Borao, Jerónimo (21908): *Diccionario de voces aragonesas*, Zaragoza: Imprenta del Hospicio Provincial, LVII–LXXIX.
- Menéndez Pidal, Ramón (1980): *Orígenes del español. Estado lingüístico de la Península Ibérica hasta el siglo XI*, Madrid: Espasa-Calpe.
- Monzó Nogués, Andrés (1951): «El Mijares y el Mijarense», *Anales del Centro de Cultura Valenciana* XIX, 41–65, 93–120, 187–249.
- Nebot Calpe, Natividad (1984): «Germanismos y arabismos en el habla castellano-aragonesa del Alto Mijares y del Alto Palancia (Castellón)», *Archivo de Filología Aragonesa* XXXII–XXXIII, 47–99.
- (1991): *Toponimia del Alto Mijares y del Alto Palancia. Estudio etimológico*, Castelló: Diputació de Castelló.
- Primitiu, Nicolau (1936): *El bilingüisme valencià*, València: Impremta Josep Melià.
- Solà, Joan (1999): «L'obra de Joan Coromines», in Solà (ed.), 193–210.
- (ed. 1999): *L'obra de Joan Coromines. Cicle d'estudi i homenatge*, Sabadell: Fundació Caixa de Sabadell.

Torres Fornés, Cayetano (1903): *Sobre voces aragonesas usadas en Segorbe, Valencia* [sense indicació d'editorial].

Vàrvaro, Alberto (1999): «Joan Coromines y la lingüística romànica», in Solà (ed.), 17–27.

Mapa a la dreta:
Llocs de referència

Francisco J. Oroz (Tübingen)

Quandoque bonus dormitat Corominas:
Sobre ‘arragua’, ‘laude’, ‘matar’

1 *Arragua* ‘crisol’¹

Al final del artículo *Arroyo*, Corominas / Pascual² I, 359b, cita a Caro Baroja que cree que *Arrugia* de Plinio³ “se conservó en el vascuence *arragua*, usado en la técnica minera del s. XVIII”.

1.1. Caro Baroja es por su formación historiador y antropólogo ante todo, pero también se ha sentido con vocación de lingüista y ha publicado en este sector varios libros que han merecido los elogios de los especialistas. En la *Historia de España* dirigida por Menéndez Pidal,⁴ es Baroja quien emprendió la espinosa tarea de presentar la escritura ibérica, en una fecha

-
- 1 Efímero fue mi contacto con Corominas. En 1972, por sugerencia de Eugenio Coseriu, le mandé mis primicias filológicas: un breve artículo titulado “Anmerkungen zu einigen mittellateinischen Wörtern”, publicado en *ALMA* en 1967, 347–362; “Apuntes sobre algún hápax del latín medieval”, *Emerita* 38, 1970, 379–391, y “Cerverí de Girona y Dante”, *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* 34, 1971–1972, 275–279. Parece que no le disgustaron esas elucubraciones, pues me dirigió, en una noche de insomnio, a las tres de la madrugada, según escribía, una carta en alemán encabezada *Sehr geehrter Herr Kandidat*. Esa misiva desapareció en una inundación de nuestro sótano en junio de 1976. Recuerdo que me advertía intempestivamente, y no sé por qué razón, que *cazo* no proviene del griego *kyathos*. Y me preguntaba si no me gustaría trabajar con él. Consulté este particular con Antonio Tovar, quien me aconsejó que siguiera en el puesto de lector en Tubinga, lo que no me resultó difícil, pues entre tanto había llegado a conocer a la que desde hace más de 30 años es mi mujer. Ahí terminó mi contacto con él, de manera algo abrupta. Al envió en 1973 de mi tesis sobre el provenzal antiguo, prologada por Martín de Riquer, no reaccionó. Quisiera hoy, a guisa de auto-resarcimiento por la ocasión perdida, hacer alguna observación sobre diferentes aspectos a que me dan pie tres etimologías suyas o que él propugna o impugna.
  - 2 Joan Corominas, con la colaboración de José A. Pascual, *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico* (DCECH), I–VI, Madrid 1980–1991.
  - 3 Plinius Secundus, *Historia Naturalis*, XXXIII, 70 y 76.
  - 4 Julio Caro Baroja, *La escritura en la España prerromana* (*Epigrafía y numismática*), en Ramón Menéndez Pidal, *Historia de España. España prerromana*, Tomo I, vol. III, Madrid 1954, pp. 677–844.

en la que aún se discutía el valor de varios signos, con un amplio aporte “La escritura en la España prerromana”, donde trata un tema tan sugestivo como “*Comparaciones vasco-ibéricas*”.

1.2. Uno de sus trabajos más citados entre los hispanistas son los *Materiales para el estudio de la lengua vasca en su relación con la latina*, Salamanca 1945. Destaquemos algunos temas que trata en este libro: Comienza trazando, con la ayuda de documentos y por medio de mapas, los diversos límites que ha tenido la zona de la lengua vasca en las diversas épocas (cap. I). Sigue un compendio de fonética vasca que puede considerarse como un avance de la fundamental *Fonética Histórica Vasca* de Luis Michelena (cap. II). A la toponimia vasca en relación con la lengua latina dedica varias capítulos (III–VII), dando un nuevo enfoque al estudio de nombres de lugar de amplias zonas del País Vasco y de Navarra, partiendo de nombres de poseedores de *fundi* para explicar el origen de muchos topónimos, especialmente de los terminados en *-ain*, como *Induráin*, distanciándose de quienes querían ver en esa desinencia el vasco *gain* ‘alto’. Es un enfoque correcto en líneas generales, por más que algún detalle exija retoques y remodelaciones. En el cap. VIII repasa textos antiguos que se refieren a los pueblos pirenaicos y aquitánicos. En el IX analiza elementos prelatinos que se descubren en la onomástica vasca. El cap. X examina el alcance de algunos nombres de grupos étnicos o pueblos antiguos o de regiones actuales, poniendo alerta sobre las dificultades y peligros que entraña ese estudio que, asumido con prudencia, puede ser muy fecundo para el historiador y el filólogo.

He creído oportuno presentar brevemente el contenido de este libro para que nos hagamos una idea de los innegables méritos de Caro Baroja en el campo de la filología vasca, con incursiones a la románica. Era un sabio respetado por sus colegas. Corominas recurre repetidas veces a la autoridad de este especialista en historia y en el estudio de los usos y costumbres del País Vasco, que ha contribuido al conocimiento y a la difusión de muchos aspectos de la vida en Euskalherria.

1.3. Harri Meier, que toma en consideración el artículo *Arroyo* de Corominas / Pascual, tratando de la historia de la etimología de esa palabra, cita en 1988⁵ más ampliamente el pasaje correspondiente de Caro Baroja: “El nombre de *arrugia* con que se designaba [...] a un trabajo de minería con canales, se ha conservado en el vasco *arragua* usado en la técnica de la minería en el siglo XVIII. La palabra *arrugia* es una de las estudiadas

---

5 Harri Meier, *Etymologische Aufzeichnungen. Anstöße und Anstößiges*, Bonn 1988.

con mayor atención por los especialistas en cuestiones del substrato, sin que haya producido su estudio grandes resultados.”⁶ Esa opinión la repite Caro Baroja desde perspectivas diferentes y con diversos matices en varias publicaciones, e. g. en *Sobre la religión antigua*,⁷ *La vida rural en Vera de Bidasoa*, 1944, 107, o en *Los Vascos*,⁸ con diversos grados de certidumbre o de duda. Cito de este último libro: “El mineral dejaba caer sus escorias a una hoya que recibía el nombre de “arrago”, “arragua”, nombre que acaso hay que relacionar con el “arrugia” transmitido por Plinio al hablar, precisamente, de la minería hispánica” (p. 187).

1.4. Por más vueltas y revueltas que se le dé a ese acercamiento, no obstante las dudas que levantan algunas unidades léxicas vascas posiblemente relacionadas con *arragua*, que veremos más adelante, y que hacen posible en parte una filiación etimológica diferente, sin riesgo alguno se puede afirmar contundentemente que *arrugia* no tiene que ver nada en absoluto con *arragua*, ni desde el punto de vista de la fonética ni del significado.

1.4.1. Con *arrugia* se designaba, según nos cuenta Plinio, una “galería de mina para el paso del agua”. *Arragua* es “crisol, cavidad que en la parte inferior de los hornos sirve para fundir el material”.⁹ Ambos términos pertenecen en cierto modo al mismo campo semántico, en cuanto se refieren a la obtención de metal. Pero ahí termina la afinidad semántica. Incluso hay un pasaje en Plinio que pone de manifiesto la diferencia radical entre esa técnica de sacar metal por medio de los *arrugia* y por medio de la *arragua*: “Aurum arrugia quaesitum non coquitur, sed statim suum est”.¹⁰ Una relación semántica entre ambas palabras queda por tanto excluida, pues con el oro ganado con el procedimiento de la *arrugia* no necesitaba ser fundido, ya que salía puro. En la *arragua*, en el crisol, por el contrario, se funde la masa metalífera a temperatura muy elevada para separar la escoria del metal. Desde el punto de vista fonético, lo único que existe entre las dos palabras es un tintineo casualmente similar, que ha despistado a Caro Baroja, que no se ha detenido a examinar esa voz, y a Corominas con él.

1.4.2. Sobre el origen de *arrugia* mismo, del que deriva *arroyo* y otras palabras afines de dentro y de fuera de la Península Ibérica, no están de acuerdo los filólogos. Harri Meier nos ofrece, en *Etymologische Aufzeichnungen*

6 Citado de Julio Caro Baroja, *Pueblos de España*, Barcelona 1946, p. 221.

7 *Sobre la religión antigua y el calendario del pueblo vasco*, San Sebastián 1980, p. 297.

8 *Los Vascos*, Madrid 1971.

9 Resurrección María de Azkue, *Diccionario vasco-español-francés*, Bilbao 1969.

10 Plinius Secundus, *Historia Naturalis*, XXXIII, 76.

gen, una clara y detallada síntesis de las diversas propuestas hechas al respecto, de quienes piensan que es una palabra de substrato, o de quienes defienden un origen latino. Este destacado filólogo pretende con sus comentarios “der seit einiger Zeit stagnierenden Forschung einen Anstoß zur weiteren Klärung der offen gebliebenen Fragen geben”.¹¹ Quisiera mencionar un artículo que no reseña Meier (ni Corominas / Pascual) y que se refiere ampliamente al origen de *arrugia*, aunque no se desprenda del título: “Galego **ru(g)os*, ‘hozador, jabalí’ y otras voces emparentadas”.¹² Nada de nuevo bajo este aspecto nos ofrece el comentario al libro XXXIII de la *Historia Naturalis* de Plinio, ed. Roderich König, München / Zürich 1984.¹³

1.5. Respecto a la etimología de *arragua*, en cambio, cualquiera que tome en consideración su significado de ‘crisol’ y el texto mencionado de Plinio, no tendrá ningún escrúpulo en desechar la relación etimológica con *arrugia*. Y a quien se detenga a estudiarla desde el punto de vista de la fonética histórica vasca, se le presentará una asociación y le parecerá plausible otra relación: Que es simplemente, a grandes rasgos, la misma palabra que el castellano *fragua*, es decir el latín *fábrica* que ha sufrido en su trayectoria por el mundo románico varios tipos de metátesis de los que dan fe el frz. *forge*, cat. *farga*, *fraga*, bearnés *hargua*, provenzal antiguo *fargoa*, gascón *hàrgoa*, cast. *fragua*, etc.¹⁴

1.6. No deja de llamar la atención el que Caro Baroja no haya pensado en ese origen de *arragua* en 1946, cuando ya había presentado una rudimentaria fonética histórica vasca. El que no se haya desvezado de esa explicación, que no es más que una “fata morgana”, repetida mecánicamente en publicaciones posteriores, cuando ya habían sido avanzados reparos a la relación *arrugia* – *arragua*, y se habían propuesto explicaciones menos efímeras, resulta sorprendente y se explica por medio de una especie de ley de inercia mental. En cuanto a Harri Meier, éste se limita sin más a fiarse de la opinión de Corominas que aduce ese texto barojiano. A H. Meier, cuya inclinación etimologista no es precisamente el substrato, tam-

11 Harri Meier, *Op. cit.*, p. 86.

12 I. Millán González Pardo, en *Emerita* 41, 1973, 129–155.

13 Cf. mi artículo “Sobre palabras prerromanas en escritores latinos. A propósito de una reciente edición del libro XXXIII de la *Historia Naturalis* de Plinio”, en: *La Hispania prerromana*, edd. F. Villar y J. d’Encarnaçao, Salamanca 1996, pp. 207–215.

14 Basta consultar el REW 3121s., o Corominas / Pascual bajo *fragua*, o el FEW, o Vicente García de Diego, *Diccionario etimológico español e hispánico*, bajo *fabrica*, *fabricare*. Compárese Gerhard Rohlfs, *Le gascon. Études de philologie pyrénéenne*, Tübingen 1970, § 346.

bién le podía haber suscitado sospechas ese acercamiento, poniéndolo por lo menos en tela de juicio. Pero al fin y al cabo, a él le venía muy bien la crítica de Caro Baroja a los substratistas. Y la asumió simplemente, ateniéndose a su autoridad.

1.6.1. Más extraño resulta que Corominas / Pascual no haya caído en la cuenta del error, o no lo haya corregido explícitamente, al elaborar el artículo de *fragua* (tomo 2º, 1980, 941–942) en el que tanta información recoge. Sobre *arragua*, ni palabra. En cambio diserta acerca de un dudosísimo vocablo vasco, *Banka* ‘une forge de fer’, que encuentra documentada en el *DicTop. des BPy.* de R. Raymond como nombre vasco de *La Fonderie*, y que en vano busca en los diccionarios vascos con ese significado. No obstante las dudas sobre la genuinidad de esa palabra, que Azkue registra con el significado de ‘banco, *banç*’, seguido de dos signos de interrogación, propone un hipotético desarrollo muy poco convincente, lleno de mortecinos asteriscos, para llegar a *Banka* partiendo de *Fabrica*, *frabca a través de *brarka, *branka, concluyendo que “no se acaba de ver claro cómo desde ahí se podía llegar a *banka*”. Casi podríamos suponer que está rindiendo homenaje al *Vocabulario Vasco* de A. Griera que deriva e. g. *erri* ‘pueblo’ de *populus*, o al de Martin Löpelmann.

1.6.2. Entre la elaboración o publicación del tomo II del *DCECEH*, de 1980 (bajo *fragua*), y del IV, de 1981 (bajo *ragua*), se ha producido un cambio, un virazón o un regreso a una opinión anterior respecto al origen de *arragua*. En efecto, en el artículo *Ragua* (IV, 753b) ‘calcinación del material de hierro antes de echarlo en la fragua’¹⁵ (artículo que es una réplica de las *Adiciones* de la edición de J. Corominas, *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana* de 1954, tomo IV, 1069) nos indica que esta palabra ha sido “tomada probablemente del vco. *Arrago(a)*, que parece resultar quizá de una adaptación del cast. *Fragua* a la fonética de este idioma” (p. 753b).

1.6.3. No es tajante en esa aseveración, y ello no por consideración de *arrugia*, que desaparece de la argumentación, sino porque está documentada en vasco la palabra *agoe* ‘goa, masa de hierro fundido’ y *hagoa* ‘fourneau de ferrerie’, que llevan a Michelena —en carta a Corominas— a reflexionar sobre la posibilidad de pensar en un compuesto vasco, en vez de partir de *fragua*, que es lo antes había propuesto. El espíritu creador de Corominas, partiendo de esa insinuación, adelanta la hipótesis de que “cabría imaginar que el postverbal *ragua*, pronunciado *arragua* por los eusqueras, y tomando el sentido de ‘hierro calcinado’, pudo ser interpretado falsamente como un

---

15 *Ragua* ha desaparecido del diccionario de la Real Academia Española de 1992.

compuesto de *arri* (pensando en la piedra de cal empleada en la operación), y que de ahí se dedujera el vasco vizc. *agoe* (> cast. *l'agoa* > *la goa*)”.

1.6.3.1. Sería uno de los numerosos casos en los que *arri* entra como componente: *Arkadi* ‘precipicio’, ‘banco de peñascos’, *arri* + el sufijo *kadi*; *arkantoi(n)*, ‘piedra angular’, *arri* más el prerromano que da origen a *cantón*; *arlatx* ‘piedra de afilar’, *arri* + *latz*, *latx* ‘áspero’; *armeta* ‘montón de grava’, de *arri* + *meta* ‘montón’, *arraitz* ‘piedra de afilar’, de *arri* + *aitz* ‘piedra’, con un pleonasma parecido al de *arlanza* ‘losa’, de *arri* + *lauza*, cf. cast. *losa*, etc.

1.6.3.2. La explicación límpida y tersa de *arragua* ‘crisol’, en relación con *fragua*, se ha enturbiado a causa de estas palabras del mismo campo semántico y cercanas fonéticamente, *agoe*, *hagoa*, convirtiéndose en un problema etimológico complejo, para el que se han ofrecido varias soluciones dispares, más o menos plausibles. La explicación del gran etimólogo Corominas, como compuesto de *arri* + *agoe* o *hagoa*, que acabamos de ver, me parece demasiado rebuscada y artificial, sobre todo por basarse en un sentido meramente hipotético de *arragua*, a saber ‘hierro calcinado’. Es cierto que con esa explicación se integrarían dos palabras secundarias, pero se haría tambalear lo que parecía o parece más seguro, la impecable relación desde el punto de vista fonético y semántico entre *fragua* y *arragua*, que encuentra además un sólido apoyo en la evolución similar de *fabrica* en lenguas románicas contiguas.¹⁶

No hay ningún motivo para desgajar de este tronco la palabra central, *arragua* ‘crisol’, por respeto a voces marginales, peor documentadas y que obligan a malabarismos etimológicos. Lo más conveniente y convincente parece partir de una base común, *fabrica*, con la variante *frabica > *frauga*, *frágoa*, *froga*, *frauga*, *frauca*, *farga*, *ragua*, *arragua*,¹⁷ por mencionar sólo formas de lenguajes de la Península Ibérica. En una fase posterior, es probable que, por etimología popular, con falso análisis, favorecido por formaciones análogas corrientes, se hayan derivado o sacado de ese *arragua* otras palabras, como podría muy bien ser *hagoa* ‘fragua’. Respecto a *agoe*, *agoa* ‘goa, masa de hierro fundido’, ‘gueuse, masse de fonte en fusion’ que reseña

16 Véase la nota 14.

17 Puede traerse a colación el corriente vulgarismo *Grabiél* por *Gabriel*; compárense las metátesis *frebarium* por *februarium*, *frebem* por *febrem*, *fromam* por *formam*, *fromaticum* por *formaticum*, *fromicam* por *formicam* con los vástagos de diversas hablas que registra Rohlfs, *Le Gascon*, § 461. Para ampliar el ámbito piénsese en la frase “Roma mica si frabbicò tutt’ in un botto”, que registra Giuliano Malizia, *Proverbi, modi di dire e dizionario romanesco*, Roma 2005, p. 12.

Azkue, resulta más difícil establecer filiación con *arragua*,¹⁸ a no ser que recurramos a la figura retórica de la metonimia,¹⁹ partiendo del significado de ‘fragua’ y aplicándolo a su contenido o producto, al metal resultante.

1.6.3.3. Lo llamativo es que Corominas, que ya en las *Adiciones* al DCELC de 1954, al tratar de *ragua* omite cuerdamente cualquier referencia a *arrugia*, en la redacción del artículo correspondiente de *Arroyo* del DCECEH resucite a un muerto, volviendo a mencionar, sin comentario ilustrativo, que Caro Baroja cree que ese término, que trasmite y define Plinio, “se conservó en el vasco *arragua*, usado en la técnica minera del s. XVIII”. La intempestiva mención de ese acercamiento totalmente insostenible, *arrugia* – *arragua*, todavía en 1980, hay que valorarla, en suma, como un pequeño despiste de “nuestro máximo etimologista” – como lo llamaba Antonio Tovar – que *quandoque dormitat*.

2 *Laude* ‘la piedra con inscripción que se pone sobre la sepultura del difunto’

Se barajan para esta palabra dos etimologías, ambas plenamente satisfactorias desde el punto de vista semántico y fonético. Una, de Covarrubias, relaciona *laude* con “*a landando*, porque en ella se esculpen los títulos y loores”. Esta es la que reseña el *Diccionario de Autoridades*, y la preferida por Corominas / Pascual, por sencilla y verosímil (ver DCECEH, bajo *Lápida*), quien añade que sería otra acepción de *laude* – *landa* ‘alabanza’. El REW 4901, deriva *laude*, *landa* ‘Leichenstein’ de *lapide*, que es la etimología que propugna García de Diego, bajo *lapis*. Corominas termina su exposición con cierta resignación, comentando que “la duda quizá no se pueda nunca solventar del todo, pues ni siquiera la existencia de una variante *labde sería decisiva, cuando son corrientes las grafías ultracorregidas como *abténtico*”.

---

18 Sobre *goa* de Azkue no tengo documentación alguna. De *gueuse*, documentado ya en 1543, veo que el *Petit Larousse en couleurs*, París 1980, lo pone en relación con el alemán *Guss*, de *giessen* ‘fundir’, lo mismo que el *Nouveau dictionnaire étymologique et historique* de Albert Dauzat, París 1964, que también menciona *Gans*, *Göse* ‘morceaux informes de fer fondu’. En el *Petit Robert. Dictionnaire de la langue française*, París 1969, que parte de *Göse*, encontramos dos acepciones de *gueuse*, que encajan en la nota siguiente sobre metonimia: 1) *Masse de fer fondue*. 2) *Moule de sable dans lequel on verse le métal en fusion*.

19 Véase *metonymia* en Heinrich Lausberg, *Handbuch der literarischen Rhetorik*, Munich 1960, §§ 565–571.

2.1. Esta variante *labde* está efectivamente documentada, en el cap. 27 del evangelio de San Mateo, manuscrito de El Escorial, según leemos en el lugar correspondiente del *Diccionario* de García de Diego. No tengo a mano esa fuente manuscrita, por lo que no estoy seguro a qué versículo se refiere, ni si glosa a *λίθον* o a *πέτρα*, que en la traducción latina están expresados, según el caso, por medio de *petra*, de *saxum* o de *lapidem*. Sea como fuere, ese texto se refiere a una losa sepulcral, sin inscripción alguna, de modo que, si partimos de la etimología *a laudando*, habría que suponer una generalización temprana *alabanza* > ‘*piedra con alabanza*’ > ‘*piedra*’ a secas. Si estuviese en el versículo 27, 66 de San Mateo, sería simplemente la traducción de [*signantes*] *lapidem*, que nos llevaría a dirimir la controversia en favor de *lapidem* > *labde* (s. XIII), > *laude* (1611) por un lado, y *lapidam* > *lauda* por otro. *Rapidu* > *rabdo* (h. 1290) > *raudo* (1495) es un caso análogo que recuerda Corominas / Pascual.

2.2. Una asociación originaria de *laude* ‘losa sepulcral con inscripciones’ con ‘alabar, loar’, como propone Covarrubias, no es de ningún modo inconcebible. En ella parece que piensa igualmente Oudin al definir: “Une grande pierre comme pour mettre un épitaphe ou autre inscription?”. Pero es superflua, pues *laude* encuentra una explicación plenamente satisfactoria partiendo de *lapide*. Esta es la etimología más natural, sencilla y verosímil, avalada por la primera documentación *labde* ‘piedra sepulcral (sin inscripción)’, mientras que si explicamos *laude* recurriendo a *laudare*, es decir concretamente por medio de *laus*, *laudis* (que en Berceo figura como cultismo, *laude* ‘alabanza’), deberíamos inventar para *lauda* un inverosímil *laudam, o admitir la influencia de *lapida*. Y suponer que una palabra que no está documentada hasta el siglo XVII (*laude* ‘piedra con inscripción sepulcral’) habrá influido en la génesis de una del siglo XIII, *labde* ‘piedra’. ¿Para qué complicar innecesariamente las cosas?

2.3. Si no conociésemos ese testimonio del ms. del Escorial, habría equilibrio entre ambas opciones, e inseguridad a la hora de decidirse por una o por otra. Pero gracias a ese *labde* bíblico del siglo XIII, que traduce ‘*piedra*’, sin títulos ni loores, ni laudes ni maitines, la balanza se inclina claramente a favor de la opinión del REW, a la que se adhiere García de Diego y el *Diccionario de la Real Academia*: *laude* < *labde* < *lapide*. Es de suponer que quienes hayan tenido oportunidad de consultar ese manuscrito del Escorial habrán compulsado las correspondencias castellanas de *petra*, *saxum*, *lapis* de otros pasajes bíblicos. Pero aunque ese *labde* del evangelio de San Mateo fuera o sea un hápax, su peso es suficiente para preferir *lapidem* > *laude* y sepultar o relegar a segundo plano la explicación *a laudando*.

Desde el siglo XIII tenemos documentación de *lapide* > *labde* ‘piedra sepulcral (sin inscripción)’, fase medieval de la que cabe esperar la evolución fonética *laude*, con ese mismo significado. En ese mismo siglo aparece un factor que perturbaría o enriquecería el desarrollo de *labde*, los cultismos *laude* ‘alabanza’ y *landar* ‘alabar’, que no tenían nada que ver etimológicamente con *labde*, pero que, gracias a la costumbre de poner alabanzas en las losas de las sepulturas, se prestaban muy bien para influir sobre el significado originario de esa piedra sepulcral, contribuyendo a que se diluyese la vinculación con *lapide* y surgiera o predominara la asociación con inscripción. El *Diccionario de Autoridades* trae un texto que documenta que se había consumado la desvinculación entre *laude* y ‘piedra’: “Adornó el sepulchro de su padre [...] con una *láude* de bronce, y en ella este epitaphio”. La influencia de *laus*, *laude* ‘alabanza’ sobre *láude* ‘lápida con inscripción’ ha sido secundaria, pero decisiva para el predominio de esa acepción.

2.4. Epílogo: Gracias a la solicitud de Consuelo Tovar Larrucea dispongo ahora, tras haber concluido mis reflexiones sobre *laude*, de la documentación completa de *labde* del banco de datos de la Real Academia Española (Banco de datos (CORDE) [en línea], Corpus diacrónico del español, <<http://www.rae.es>>). *Labde* no es un hápax que figura sólo en la traducción del Evangelio de Mateo, sino que aparece 6 veces, en ese evangelio y en los otros tres, en relación con la tumba de Jesucristo, y con la de Lázaro. Avanzamos que con *labde* se traduce en todos esos casos el griego *λίθος* (o *λίθον*). *Labde* corresponde a *lapis* (*lapidem*) o a *saxum* de la Vulgata, que es la versión que sirvió de base a la traducción castellana. Vayamos por partes, indicando, para orientación del lector, los versículos de los evangelios, y el texto de la Vulgata y de la traducción: Mateo 27, 60: *et advolvít saxum magnum ad ostium* ‘e pusol una grand *labde* de suso’; Mateo 28, 3: *revolvít lapidem* ‘boluio la *labde*’; Marcos 15, 46: *quod erat excisum de petra, et advolvít lapidem ad ostium monumenti* ‘que era taiado en piedra, e pusol de suso una *labde*’; Lucas 24, 2: *et invenerunt lapidem revolutum a monumento* ‘e fallaron la *labde* tirada del monumento’; Juan 20, 1: *et vidít lapidem sublatum a monumento* ‘e uio la *labde* tirada del sepulcro’; Juan 11, 38-39, en el milagro de la resurrección de Lázaro: *et lapis superpositus erat ei [monumento]. Ait Iesus: Tollite lapidem* ‘e tenia la *labde* de suso. E dixo Ihesu Cristo: Tollet la piedra’.

2.4.1. No existe una correspondencia automática entre *labde* y *lapidem*. El traductor aplica el *varietas delectat*: En el mismo contexto, Mateo 27, 66, *Signantes lapidem* se traduce ‘senalando la piedra’; Marcos 16, 3, *Quis revolvit nobis lapidem ab ostio monumenti? Et respicientes viderunt revolutum lapidem* reza en la traducción: ‘¿Qui nos boluera la piedra de sobrel monumento? Cataron e

uieron la piedra buelta?; Juan 11, 40, *Tulerunt ergo lapidem* es ‘levantaron la piedra’. *Piedra* y *labde* son palabras sinónimas, pero no intercambiables, pues *piedra* puede referirse a la materia, a la substancia mineral, o a un trozo más o menos elaborado de ese mineral, mientras que en los ejemplos que conocemos *labde* conlleva sólo esta última noción. El latín *petra* de Marcos 16, 46, [*in monumento,*] *quod erat excisum de petra*, (en griego ἐκ πέτρας), que glosaríamos con ‘peña, roca’, está traducido ‘que era tallado en piedra’. Por *labde* diríamos hoy *losa*, restándole a esta voz el “de poco grueso” que le atribuye en la definición el *Diccionario de Autoridades*, y que asume el DRAE.

Con esta documentación de *El Nuevo Testamento según el manuscrito escorialense I-j-6* no queda la menor duda de que hay que establecer la relación originaria *lapidem* > *labde* > *laude*, sin excluir, para una fase posterior, el influjo de *laudem* ‘alabanza’.

3 *Matar* ‘quitar la vida’

Para *matar* ‘interficere’ han sido propuestas por lo menos cinco etimologías serias. Me limito a una brevísima mención, remitiendo a las sinopsis de Antonio Tovar, Juan R. Lodares y Birgit Sandow.²⁰ Covarrubias, seguido por Diez, afirma que “Trae su etimología del verbo latino *mactare*, que significa casi lo mismo”. El *REW* parte de *Mât*, del juego de ajedrez *aš-šâh mât*, ‘el rey ha muerto’, el *jaque mate*, que había propuesto Carolina Michaëlis de Vasconcellos. Menéndez Pidal dice que es de origen incierto y piensa dudando en **mattare* por *mactare*, o en el gótico *maitan* ‘herir, golpear’. Corominas / Pascual (*DCECEH*, III, 879b, 1980) cree que probablemente ha surgido de un verbo del latín vulgar **mattare*, derivado de *mattus* ‘estúpido, embrutecido’. **Mactitare*, construido sobre *mactare*, es la solución que propone Birgit Sandow.

3.1. Sobre la etimología primera, Corominas / Pascual es tajante: “Otras etimologías propuestas pueden eliminarse sin escrúpulos. *MACTARE* ‘sacrificar’ palabra no transmitida al romance, es absolutamente imposible desde el punto de vista fonético (aunque todavía transijan con él Bourciez, ... y Entwistle...)”.²¹ *MAITAN* ‘cortar’ “en rigor sería posible desde el punto de vista fonético, pero es inconciliable con las formas latinas, francesas e ita-

20 Birgit Sandow, “Iberorom. *matar* ‘töten, schlachten’”, *RF* 98 (1986), 169–171; Antonio Tovar, “*Matar* de *mactare*”, *Homenaje a Fernando Antonio Martínez: Estudios de lingüística, filología, literatura e historia cultural*, Bogotá 1979, 127–134; Juan Ramón Lodares, “Mas sobre la etimología de *matar*”, *RF* 101 (1989), 397–406.

21 Parece que todavía no conocía el entonces reciente artículo de Tovar (véase la nota 20).

lianas”. De la etimología de C. Michaëlis opina que es inadmisibile que una palabra de uso universal como *matar* provenga de un término de un juego aristocrático como el ajedrez, aun dejando a parte los problemas cronológicos (III, 879a y 880b).

3.1.1. *MACTITARE es de 1986, o sea que posterior a Corominas / Pascual. Es muy probable que también se habría rechazado en ese Diccionario tal propuesta que se basa en un verbo inventado, de formación poco convincente. Es cierto que existen numerosos dobles del tipo *crepare – crepitare*, ya en latín clásico. Pero para cimentar MACTARE – *MACTITARE habría que aducir ejemplos seguros (y no etimologías tambaleantes como *peractitare > *baratar*, *recoactitare > *recatar*) que presenten una base semántica congruente con ese sufijo, como serían *lego – legito*, *canto – cantito*, *appello – appellito*, *voco – vocito*, etc. que implican la noción de frecuencia o de repetición, por limitarme a estos aspectos, comparable a la de los numerosos verbos castellanos con sufijo verbal derivativo de otro origen, como *besuquear*, *canturrear*, *tirotear*, *parpadear*, *cizañear*, *chisporrotear*.²² Habría que demostrar que ‘*mactare*’ o ‘*matar*’ o ‘*sacrificar*’ se prestan semánticamente a esas formaciones, lo que no ha de resultar fácil. En el sentido de ‘*martirizar*’, ‘*atormentar*’ sí que sería concebible *mactitare*, que, efectivamente, está documentado en un texto del siglo XV.²³ Pero si partiéramos de esta acepción secundaria para explicar la principal, causaríamos la impresión de que, por el afán de evitar una presunta dificultad fonética, nos metemos en otra dificultad mucho mayor, saltando de la sartén a las brasas.

3.2. La argumentación de Corominas / Pascual a las propuestas etimológicas es convincente, a excepción de las objeciones contra MACTARE, que denotan parcialidad. De MACTARE nos interesa ahora sólo muy al margen si una de las acepciones, probablemente la originaria o más antigua, ‘*sacrificar*’, se ha conservado en las lenguas romances o no. Lo que interesa es sobre todo el significado muy extendido de ‘*matar, interficere*’. Basta consultar *A Latin Dictionary* de Lewis and Short, o el *TbLL* para que no quede ni rastro de duda de que esa acepción fue corriente en el lenguaje culto y en el popular. En Marcial leemos *ibi inligatas mollibus dammas plagis / mactabis et vernas apros*, que no admite otra interpretación (*Epigr.* I, XLIX, 23–24). Columella, tratando del problema de alimentar en invierno a los corderos, dice que *paucissimos post dies quam editi sunt, immaturi fere mactantur*, es decir que

22 Ver Rafael Lapesa, *Historia de la lengua española*, 1980, § 11, 2.

23 *Mactitare* [frecuentative of *mactare*], to maul, mangle, *Dictionary of Medieval Latin from British sources*, Fascicule VI M, prepared by D. R. Howlett, Oxford 1997.

se matan casi recién nacidos, suministrándonos los sabrosos caloyos (*De re rustica*, VII, IV, 3). Este mismo autor hispano, al dar instrucciones sobre el modo de salar la carne de cerdo, dice que *omne pecus, & praecipue suem pridie quam occidatur, potione prohiberi oportet* (XII, LIII, 1), un consejo que en la matanza casera de la Cuenca de Pamplona se ha observado rigurosamente casi hasta nuestros días, junto con el de abstención de pienso. Unas líneas más tarde encontramos un texto paralelo en Columella: *cum (ab) aqua pridie sues prohibiti sunt, postero die mactantur* (XII, LIII, 4). *Occido* y *macto* son pues para Columella sinónimos intercambiables. Séneca, Lucano, Salustio, Lucrecio, Valerio Máximo, Ovidio y otros más son autores que reseña el *TbLL*, con algunos ejemplos en los que no es fácil decidirse por la acepción de ‘inmolar’ o por la de ‘matar’. El significado de ‘ferir’, que encajaría bien con el ‘herir (a una persona sin matarla)’ de la Edad Media y *matadura* ‘laga o herida que se hace la bestia’ que menciona Corominas / Pascual (III, 878b) está reseñado en el *TbLL*. También lo está el de ‘trucidare’, mencionado en ese mismo lugar del *DCECEH* como propio de *matar*.

3.2.1. Encajan pues perfectamente estos significados de *matar* con los de *mactare*. El significado no puede ser de ningún modo un obstáculo para aprobar la etimología *mactare* > *matar*, sino todo lo contrario, ni lo sería aunque no estuviese documentada tan abundantemente la acepción principal de ‘interficere’. El reparo de Corominas / Pascual es, como todos sabemos, de otra naturaleza, por razones fonéticas.

3.2.2. En vista de la falta de regularidad o de la presencia de excepciones del desarrollo *-kt-* en las lenguas románicas de la Península Ibérica, resulta difícil entender o justificar el tajante veredicto de Corominas / Pascual: “es absolutamente imposible desde el punto de vista fonético”. Conocidos son los argumentos, en favor de esa etimología, de Antonio Tovar en “*Matar* de ‘*mactare*’”, que amplía Juan R. Lodares en “Más sobre la etimología de *matar*”, y los de García de Diego, y de tantos otros.

3.2.2.1. Para salvar el escollo fonético, se ha propuesto trasladar el origen de *matar* a alguna región de fonética histórica distinta de la del castellano. Hay sin embargo indicios o pruebas que todos conocemos de que ya en latín existía largamente la tendencia hacia la pérdida del elemento implosivo en el grupo *-kt-*, como en *fata* por *facta* de Pompeya (cf. Lodares, p. 398–399), *autor non auctor* de *Appendix Probi* 154, *otobris* por *octubris* (Rönsch, *Itala und Vulgata*, p. 524).

De siglos posteriores, no menos importantes para la cristalización de las lenguas románicas, añado un testimonio que ha pasado desapercibido,

Stratus de un grafito de una pizarra que ha de estar por *extractus*.²⁴ En esas mismas inscripciones se documenta igualmente *Bitorius, deletationes, astritas* y alguna otra reducción y la forma hipercorrecta *p(er)dictionem* (Velázquez Soriano, *Las pizarras*, #744), originada por la correntísima reducción *-nct- > -nt-*. El grupo labial dental *-pt-* se reduce a veces a *-t-*, como en *escetrum* por *sceptrum* y *suprai(s)crit(um)* (*ib.*, #276). Y se da probablemente un caso de ultracorrección que confunde ambos grupos, el grupo *-pt-* con el *-kt-*, *op(tauo)* por *octauo*, de donde se podría deducir la coincidencia evolutiva de ambos grupos en determinados casos hacia *-tt-*, que sería la base para la reducción posterior a *-t-* como en *aptare > atar, saeptum > seto* (Lapesa, *Historia*, § 19, 6). El ejemplo de reducción *-pt- > -tt-* más conocido nos lo ofrece Isidoro, *Etym.* XII, 2, 38: “Musio appellatus, quod muribus infestus sit. Hunc uulgus cattum a captura uocant. Alii dicunt, quod cattat, id est uidet”.

3.2.2.2. Esta asimilación y a veces fusión de *-kt-* y *-pt-* debió de ser en el dominio hispánico más tardía y mucho menos consecuente que en otras partes de la Romania, afectando más directamente al grupo labial-dental. Las lenguas románicas, sobre todo el rumano, el italiano y el castellano, podrían servirnos de índice en esta cuestión, gracias a la diversa intensidad y consecuencia de la asimilación. Me limito a recordar del *REW*, sin comentar, RUPTURA, 7455: Rum. *rupturǎ*, it. *rottura*, cast. *rotura*; SEPTEM, 7830: rum. *șapte*, it. *sette*, cast. *siete*. COCTURA, 2020: rum. *copturǎ*, it. *cottura*, cast. *cochura*; NOCTE, 5973: rum. *noapte*, it. *notte*, cast. *noche*; LACTE, 4817: rum. *lapte*, it. *latte*, cast. *leche*; OCTO, 6035: rum. *opt*, it. *otto*, cast. *ocho*. En Lausberg, *Romanische Sprachwissenschaft*, II, *Konsonantismus*, § 427–428 y § 430–434 se indican varios pasos intermedios.

3.2.3. Estas somerísimas reflexiones sobre la tendencia hacia la asimilación de los grupos consonánticos *-kt-* y *-pt-*, que llegan incluso a fundirse en amplias zonas del mundo lingüístico latino, aconsejan no ser intransigentes frente a propuestas etimológicas de una correspondencia semántica perfecta y de fonética vecina, como la de MACTARE – *matar*, sino a revisar sosegadamente, *sine ira et studio*, opiniones divergentes, aun sin renunciar a las “leyes fonéticas” que no podemos saltárnoslas a la torera como en el caso de dos diccionarios etimológicos vascos, recordados a propósito de *banka*, que no quiero volver a mencionar.

24 Isabel Velázquez Soriano ha editado y comentado con un amplio análisis todos esos textos esgrafiados en pizarra, que encierran aspectos instructivos para los filólogos, para los latinistas y para los romanistas: *Las pizarras visigodas: Edición crítica y estudio*, Antigüedad y cristianismo VI, Universidad de Murcia, 1969.

3.2.3.1. Me abstengo de comentar detalladamente la etimología que propone para *matar* Corominas / Pascual, que construye y apuntala con un increíble acopio y aun derroche de argumentos: “probablemente de un verbo lat. vg. *MATTARE, derivado de MATTUS ‘estúpido, embrutecido’, que ya se documenta en la época imperial, pero a su vez es de origen incierto” (III, 478a–b). A mi modo de ver hay que dar demasiados rodeos por caminos o más bien vericuetos sin desbrozar y con escasos hitos para llegar de ‘estúpido’ a ‘matar’. Remito a las objeciones de Lodes, 401–403, aunque yo no suscribiría la reflexión, con la que ese autor termina su exposición, sobre el peso de lo léxico frente a lo fonético para determinar una etimología.

3.2.3.2. Las llamadas “leyes fonéticas” –sacadas del análisis de palabras que se supone que el pueblo ha usado en el habla de manera ininterrumpida, sin factores perturbadores, que “se han transformado al tiempo que nacían nuevas lenguas y muestran en sus sonidos cambios regulares característicos”²⁵– son el cimiento, los pilares sobre los que debe basarse o levantarse la etimología. *Tectu, lectu, lacte, nocte* dan en castellano *techo, lecho, leche, noche*, en italiano *tetto, letto, latte, notte* (Lausberg, *Romanische Sprachwissenschaft, II, Konsonantismus*, § 432–434). Tales palabras *populares o tradicionales* constituyen “el acerbo más representativo de cada lengua” (Lapesa, *Historia*, 25, 1). El más representativo, sí. Pero no necesariamente el mayor. La “ley fonética” no debe ser impedimento para el diálogo, para que se barajen diversas reflexiones, discrepantes a primera vista. *Habent sua fata libelli* – las palabras, también. En el caso de MACTARE > *matar* se ha propuesto (García de Diego, Tovar), para no entrar en conflicto con la ley, un subterfugio, una solución regional o dialectal, de donde habría pasado al castellano. MACTARE > *matar* no se presenta, en vista de estas soluciones razonables y aceptables, de ninguna manera como “absolutamente imposible desde el punto de vista fonético”.

3.3. No se ha tomado a mi entender en este caso con todo suficiente-mente en consideración un fenómeno muy fecundo, al que se atribuyen muchas singularidades o perturbaciones fonéticas, el de los cultismos en sus diversos grados. Lapesa les dedica varios párrafos para las diversas épocas, comenzando por los siglos XII y XIII (§ 59–63), y comentando que “no faltan latinismos desde los textos más antiguos” (§ 59, 2).

---

25 Lapesa, *Op. cit.*, § 25, 1.

3.3.1. Si examinamos atentamente, si apuramos los textos en los que ocurre *mactare* ‘interficere’ en el ámbito cristiano, no parece aventurada ni mucho menos la idea de ver en *matar* un semicultismo debido a influencia de la doctrina o de la religión cristiana.²⁶ En Isidoro falta *mactare*, pero este etimólogo explica “Mactus, magis auctus gloria; et est nomen tractum a sacris. Quotiens enim tus aut vinum super victimam fundebatur dicebant: ‘Mactus est taurus vino vel ture’; hoc est cumulata est hostia et magis aucta”. De paso sea dicho que el ms. *T* tiene la variante *Magtus* (*Etym.* X, 165). Se refiere Isidoro al significado más antiguo, relacionado con ‘sacrificar, inmolar’, palabra culta en el culto pagano.

3.3.2. Los escritores cristianos y la Biblia latina usaban el verbo *mactare* con la acepción de ‘sacrificar’ de los paganos, que se refería igualmente a los sacrificios de los judíos. *Non dico quales sitis in sacrificando, quod enecta et tabida quaeque mactatis*, leemos en Tertuliano (Cartago, 160–240), *Ad Nationes* I, 35. Pero de la literatura cristiana nos interesa más el uso de *mactare* ‘matar’ que el de ‘inmolar, sacrificar’. Y también está ampliamente documentado, tanto en la Itala cuanto en la Vulgata y en escritores cristianos de primera fila de la Edad Media.

3.3.2.1. Comienzo con un ejemplo muy elocuente de los *Hechos de los Apóstoles*, 10, 13, que ilustra la pugna entre la vieja y la nueva ley. Nos presenta a Pedro en Jafa, apremiado por el hambre. Le sobrevino un éxtasis y vió el cielo abierto y un gran recipiente, una especie de mantel, que bajaba hacia el suelo. En él había toda clase de cuadrúpedos, reptiles de la tierra y volátiles del cielo. Para el judío Pedro se trataba de animales impuros, que se negaba a comer para respetar las numerosas y minuciosas prescripciones del Antiguo Testamento sobre la pureza de los alimentos. Y sonó una voz: *ἁναστιάς, Πέτρος, ἄσσον καὶ φάγε*. En la Vulgata se traduce: [*Surge, Petre,*] *occide, et manduca*. Y en la Itala: *macta et manduca*, que para cualquiera que lea sin prejuicios significa ‘mata y come’, por más que en la Sagrada Biblia de Bover-Cantera, B. A. C. se traduzca ‘sacrifica y come’, evitando el término ‘matar’, como lo hacen también otras traducciones.²⁷ El sentido está bien claro por el contexto: *occide o macta*, ‘mata’.

26 Para una orientación general sobre este tema cf. H. Rheinfelder, *Kultsprache und Profansprache in den romanischen Ländern*, Genève / Firenze 1933.

27 En alemán: *schlachte und iß!* de *Die heilige Schrift des Alten und des Neuen Testaments*, Stuttgart, 1970; en una traducción rumana *leo taie* [de *taliare* ‘cortar’] *și mănincă*, *Noul Testament*, Societatea Biblica, Londres 1962; en *La Sainte Bible*, Bruxelles / Paris 1897, sin ambages: *tue, et mange*.

3.3.2.2. En el Antiguo Testamento, tanto la Itala cuanto la Vulgata asumen ese vocablo, sin que haya coincidencia exacta en su uso entre las versiones. Tengo que limitarme a unos pocos ejemplos. En *Josué* 8, 21 la Vulgata tiene *percussit viros [Hai]*, traducido por Bover-Cantera con ‘derrotaron a los de Haai’, que en la Itala dice *mactaverunt viros*. En un pasaje de *Isaías*, 66, 3, encontramos en la Vulgata varios sinónimos, alguno con alusión a lo sagrado: “Qui immolat bovem, quasi qui interficiat virum; Qui mactat pecus, quasi qui excerebret canem”, que en Bover-Cantera reza: ‘Hay quien inmola un toro y es como si matase a un hombre, / quien sacrifica una oveja y es como si estrangulara un perro’. Del *Exodo* inserto dos citas de un pasaje que se refiere a la consagración sacerdotal: “et mactabis eum [vitulum] in conspectu Domini” (29, 11), y “Quem [arietem] cum mactaveris” (29,16), que Bover-Cantera traduce ambas veces con el verbo ‘degollar’. En el *Génesis* 46, 1, leemos “et mactatis ibi victimis”; en el *Levítico* 4, 24, “cumque immolaverit eum loco ubi solet mactari holocaustum coram Domino”; en *Reyes III*, 1, 19, “Mactavit boves, et pinguia quaequae, et arietes plurimos”; en *Crónicas II*, 18, 2 “mactavit Achab arietes, et boves plurimos ipsi, et populo qui venerat cum eo”; en *I Macabeos*, 7, 19, “et quosdam de populo mactavit, et in puteum magnum proiecit”, etc.

3.3.2.3. Para nuestros fines no es preciso constatar, lo que no sería difícil con la ayuda de una Concordancia, la frecuencia de *mactare* ‘matar’ en la Biblia, ni si es más corriente en la Itala o en la Vulgata. Nos basta con saber que en ambas traducciones se usa ese verbo frecuentemente con esa acepción,²⁸ junto a la acepción de ‘sacrificar, inmolar’ al Dios de los judíos, o a los ídolos, o a las deidades paganas. Gracias a las Concordancias que se van publicando también sobre escritores latinos cristianos podremos valorar con mayor exactitud la vitalidad de *mactare* incluso en fechas en parte anteriores a los manuscritos conservados de las traducciones latinas de la Biblia, como en el padre de la iglesia de Occidente, Tertuliano.

3.3.2.4. Pero el ejemplo de *mactare* ‘matar’ probablemente más conocido entre los cristianos de los primeros siglos y en la Edad Media y más tarde habrá sido el del pasaje del evangelio de San Juan que se refiere al buen pastor. “Fur non venit nisi ut furetur, et mactet, et perdat. Ego veni ut vitam habeant, et abundantius habeant. Ego sum pastor bonus” (*San Juan* 10, 10–11). El motivo antiquísimo, revitalizado en el evangelio, del pastor que cuida su rebaño y se sacrifica por él, ha inspirado a escritores y artistas desde la primitiva época del cristianismo.

28 En *Itala und Vulgata*, de Hermann Rönisch, Marburg 1875 (reimpresión: München 1965) no encuentro ninguna advertencia al respecto, probablemente por lo corriente que era.

3.3.2.4.1. En la catacumba de Priscila, en el *Cubicolo della Velata*, encontramos, entre las pinturas al fresco, una representación del Buen Pastor²⁹ del siglo III–IV que algunos consideran como la primera representación de Jesucristo. El motivo del Buen Pastor que lleva un cordero a hombros era corriente en las catacumbas, y más tarde en sarcófagos y en general en la iglesia cristiana primitiva. En el baptisterio de la “Casa de los cristianos” de Dura-Europos, a orillas del Eufrates, destruida el año 265, se han descubierto restos de pinturas entre las que figura el Buen Pastor rodeado de carneros.³⁰

3.3.2.4.2. En los comentarios de San Agustín (354–430) al Evangelio o en las Homilias de San Gregorio Magno (540–604) se trata con insistencia ese tema que debía de despertar vivamente el interés de los creyentes, mucho más vinculados que nosotros a la vida pastoril. Y ellos habrán oído y retenido la historia o parábola del ladrón que viene a robarles las ovejas, “ut furetur et mactet et perdat”. En una glosa del antiguo alto alemán del siglo VIII, “Quid ergo isto holocausto locupletius, quando per hoc quod deo immolat in ara cordis anima semetipsam mactat?” de Gregorio Magno, *Hom. XL in ev.* lib.1. hom. 5, cap. 3, *mactat* está traducido por *slabtot*, o sea *schlachtet*; en el Abba-Glossar *mactat* se explica con *occidit, ingulat*.

3.3.2.4.3. En la *Historia Langobardorum* del monje de Montecassino Erchempert, escrita a finales del siglo IX, se nos narra que “eos inaudita caede mactaverunt”.³¹ En *Officia XII mensium*, “fechable a mediados del siglo IX, y atribuido a un monje de la abadía de Fleury-sur-Loire”³² encontramos el verso “More sues proprio mactat December adultas” (cf *ThLL* s. *macto*, p. 23). Sin indicación de fecha figura en Grotfend, *Glossar D* “Tredecimus mactat, Juli decimus labefactat”.³³ La estrofa 47 de *Versus de Uni-*

29 Tengo una postal en color de esa escena que puede verse en <<http://www.irreer.it/arte/rav1/catacom.html>>. El pastor está representado de pie, entre dos árboles con sendas palomas en las copas, acompañado de tres corderos (dos de los cuales recuerdan el cabrito con su frente “turgida cornibus” de *O fons Bandusiae* horaciano, *Carmina*, 3, 13). Si no fuera por el sambenito que acompaña a los cabrunos en el culto cristiano (p. e. en *Inter oves locum praesta, Et ab haedis me sequestra* de la secuencia *Dies irae*), pensaría que el pintor ha estampado dos cabritos y un cordero.

30 <<http://www.hausarbeiten.de/faecher/hausarbeit/arl/13175.html>>.

31 Erchempert, *Historia Langobardorum Beneventanorum*, ed. Georg Waitz, *MGH SS rerum Langobardicarum*, Hannover 1878, 234–264, párrafo 15.

32 A. Herrera Casado, *El calendario románico de Beleña de Sorbe*, en: “Traza y Baza” (Cuadernos hispanos de simbología. Arte y Literatura, n.º 5), Universidad de Barcelona 1974.

33 <http://manuscripta-medievalia.de/gaeste/grotfend/g_d.htm>.

bove, poesía de 216 estrofas del siglo X, reza: “Firmati per stultitiam / Procedunt ad insaniam, / Mactant boves crudeliter, / Excoriantes acriter”.³⁴

3.3.2.4.4. En *Imago Mundi* de Honorius Augustodunensis (siglo XII), libro 1, en el capítulo 10, dedicado a la India, leemos: “sunt alii qui parentes iam senio confectos mactant et eorum carnes ad epulandum parant isque impius iudicatur qui hoc facere abnegat”.³⁵ *O mores!*

3.3.2.4.5. En la misma época, Bernardo de Claraval (1091–1153) escribía al obispo de Constanza sobre Arnaldo de Brixia para que mandase detener a este cismático, a quien “Brixia evomuit, Roma exhorruit, Francia repulit, Germania abominatur, Italia non vult recipere”,³⁶ aludiendo a ese pasaje del Evangelio: “Denique si capi vulpes pusillas demolientes vineam Scriptura salubriter monet, non multo magis lupus magnus et ferus relegandus est, ne Christi irrumpat ovilia, oves mactet et perdat?” (*Epist.* CXCIV). Cuando Bernardo ya había fallecido, en 1155, Arnaldo no sólo fue detenido, sino ajusticiado, matado.

3.3.2.4.6. Un discípulo de Bernardo, el Abad Gaufridus, en “De colloquio Simonis cum Jesu ex sermonibus Bernardi” emplea varias veces *mactare*: “Oblatus siquidem Isaac sanctificatus est, non mactatus”, con referencia a Génesis XXII, 2, lo mismo que “nec mactabitur Isaac”, con el significado de ‘inmolar’, al igual que “Imponent certe vitulos super altare Domini, mactent arietes, hircos immolent”. “Faciet ad quod venit, ut mactet utique et disperdat” glosa el versículo de San Juan 10, 10, que cita literalmente en otro pasaje.

3.3.2.4.7. En el *Bestiario de Aberdeen*, de hacia el año 1200, encontramos, referido al diablo en figura del lobo “ut mactet et perdat eorum [fidelium] animas”.³⁷ También Tomás de Aquino cita al pie de la letra e interpreta el versículo “Fur non venit nisi ut furetur, et mactet et perdat”, entendiendo bajo *fur* al *haereticus*, y avanzando una etimología al estilo Isidoriano, pero que no encuentro en este sabio hispalense: “Unde fur a furno dicitur, quod est obscurus” (*Super Epistolam B. Pauli ad Titum, Prooemium*). En una sátira, Petrus de Vinea (1190–1249) parafrasea así el versículo de San Juan: “Fur ut gregem rapiat et perdat et mactet / Et praelatus praeparat non ut eum lactet, / Set ut pravis usibus lac et lanam tractet, / Cum spem non in Do-

34 Grimm Jac. / Schmeller, Andreas (edd.), *Lateinische Gedichte des X. und XI. Jahrhunderts*, Göttingen 1838, p. 354–383.

35 *Imago mundi*: 1. Buch, Erdkunde, <<http://12koerbe.de/arche/imago.htm>>.

36 Arsenio Frugoni, *Arnaldo da Brescia nelle fonti del secolo XII*, Roma 1954, p. 34.

37 <<http://www.abdn.ac.uk/bestiary/translat/17r.htm>>.

mino sed in nummis jactet”.³⁸ El *Dictionary of Medieval Latin*³⁹ registra varios ejemplos más, algunos inspirados en *San Juan*, 10, 10 y en los *Hechos de los Apóstoles*, 10, 11ss.

3.3.2.4.8. Como representante de la música con el tema del buen o del mal pastor menciono el Moteto a tres voces de Philippe de Vitry (1291–1361) con este texto: *Motetus* “Vos pastores adulteri / et veri mercenarij, / successores Luciferi / Christi pseudovicarij / vicini dato muneri / a vero semper devij/ ventris vacatis operi”, al que sigue el *Tenor*: “Fur non venit nisi ut furetur et mactet et perdat”.⁴⁰

3.3.2.4.9. También los ritos cristianos de cariz esotérico han utilizado ese versículo del último evangelio. Aparece en el texto de un *Exorcismus in Satanam et angelos apostaticos* editado por orden de León XIII (*1810, Papa de 1876–1903), que remonta a siglos anteriores y que ha sido modificado para el uso moderno, en una súplica a San Miguel Arcángel para que luche contra el “enemigo antiguo” que se ha transfigurado “in angelum lucis, cum tota malignorum spirituum caterva” y que ha invadido la tierra “ut in ea deleat nomen Dei et Christi ejus, animasque ad aeternam gloriae coronam destinatas furetur, mactet ac perdat in sempiternum interitum”.⁴¹

3.4. No quiero agobiar con más documentación. Con estos ejemplos de *mactare* ‘matar’ de diversas artes liberales y de diferentes épocas y lugares he querido esbozar una línea que comienza en los primeros siglos del cristianismo y se intensifica en la Edad Media. El versículo 10, 10 de *San Juan* es una fuente inagotable de inspiración para pintores y músicos, para tratados y homilías y conjuros: el ladrón, que viene a robar y matar y destruir, se convierte en el diablo, o en el hereje o cismático, o en el Anticristo; el mercenario es el sucesor de Lucifer, o el vicario indigno de Jesucristo que busca su provecho...

Mactet et perdat, mactet ac perdat, mactet ac disperdat, aparecen frecuentemente formando casi una unidad, una especie de sintagma, aunque difiera algo del original, como en este pasaje del siglo XIV,⁴² que parafrasea el

38 *Epistole stravaganti e altri componimenti*, Archivio della Latinità Italiana del Medioevo (ALIM), p. 403. Véase <<http://www.uan.it/alim/>>.

39 *Dictionary of Medieval Latin from British sources*, Fascicule VI M, prepared by D. R. Howlett, Oxford 1997.

40 *Annual cycle of feasts of liturgical chant...* <<http://www.lib.latrobe.edu.au/MMDB/composer/H0028001.htm>>.

41 *Rituale Romanum Pauli V Pontificis Maximi...*, Roma 1903 (véase <<http://saintmichelarchange.free.fr/exoleon.htm>>).

42 *Strassburger Beginnenverfolgung im 14. Jahrhundert. Textbeilagen*, <<http://www.uni-konstanz.de/FuF/Philo/Geschichte/Patschovsky/>>.

texto evangélico: “Iminente nobis cura gregis dominici ex officio pastorali, solerter vigilare nos convenit, ne lupina rabies heretice pravitatis sub ovium vellere latitans mactet crudeliter et disperdat, quos fidei vivificat sacramentum”. Como botón de muestra del uso de *macto* en el latín del s. XVI presento, para cerrar la documentación, el texto de una estampa que alude a la persecución de los católicos en Inglaterra bajo Enrique VIII: CRUDELITAS IN CATHOLICIS MACTANDIS.⁴³

3.5. La vitalidad de *macto* como sinónimo de ‘*occido*’ en textos bíblicos – sobre todo del Nuevo Testamento– muy populares ya entre los cristianos de los primeros siglos, como *macta et manduca* de los Hechos de los Apóstoles, versión de la Itala, o más todavía *mactet et perdat* del Evangelio de San Juan, versión de la Vulgata, ampliamente reflejado en textos de autores cristianos, permite suponer y admitir para ese verbo una evolución refrenada semejante a la de otras palabras para las que se concede que son cultismos o semicultismos que han sido tomados del latín, como *luto*, *trato*, *fruto*.

3.6. Cedo la palabra a Lapesa: “La indeterminación de campos favorecía el semicultismo y, en efecto, muchos de los que sobreviven en español arrancan de esta época primitiva. Durante ella, toda voz latina era susceptible de ser deformada, y toda palabra vulgar podía ver detenido o desviado su proceso por influjo del latín culto”.⁴⁴

La abundante documentación precedente creo que justifica la aplicación de esa constatación de Lapesa a *mactare* > *matar*, en cuya evolución, no completamente popular, semiculta, habrá influido el uso repetido de esa palabra sobre todo en la Biblia y en el culto cristiano.

---

43 Es la primera de cinco planchas con indicación del grabador: “Ioa Baptista de Cauallerijs incidibat Romae. Anno Domini. 1584”. Véase Christopher L. C. E. Witcombe, *Copyright in the Renaissance: Prints and the Privilege in sixteenth-century Venice and Rome*, Leiden / Boston 2004, p. 165.

44 *Historia de la lengua española*, § 40, en el capítulo “El primitivo romance hispánico”.

José Ignacio Pérez Pascual (A Coruña)

Joan Coromines y el 'Diccionario crítico etimológico castellano'

Terminada la Guerra Civil, el obligado exilio significó, en la vida de Joan Coromines, el comienzo de un difícil período que se alivió notablemente cuando, tras las gestiones de Ramón Menéndez Pidal y Amado Alonso, aquél pudo llegar a la Argentina para enseñar en la recién creada Universidad de Cuyo. Don Ramón no dudó en afirmar – dejando conscientemente de lado algunos hechos de la biografía del recomendado– que Coromines no solo no había profesado nunca ideas extremas, sino que ni siquiera había tenido actividad política alguna: “D. Juan Corominas, a quien conozco desde estudiante, jamás ha tenido actividad política. Su consagración al trabajo científico es total [...]”;¹ se dirige así a la diplomacia franquista en París en julio de 1939. De la decisiva importancia del apoyo de don Ramón da cuenta también una carta de Amado Alonso conservada en la Fundació Pere Coromines:

[...] de la Universidad de Cuyo han enviado un telegrama para usted [...], que dice lo siguiente, más o menos: “Hay vacante para Corominas solamente una cátedra de lengua y otra de literatura españolas. Sueldo \$ 600, puesto que se le ofrece con tal de que no profese ideas extremistas”. Tiene usted que contestar aceptando sin vacilar y disponerse para venir inmediatamente. Ya habían desistido de traerle a usted, pues el Gobierno no quiere extranjeros, especialmente ni judíos ni españoles, pero la carta de Don Ramón ha

---

1 Cit. en *Epistolario Joan Coromines & Ramón Menéndez Pidal*, ed. de José A. Pascual y José I. Pérez Pascual, Barcelona: Fundació Pere Coromines, 2006, § 13, 13.7.1939, p. 101, n. 1; en lo sucesivo ofreceré la referencia al número de la carta en esta edición, su fecha y la página en el cuerpo del texto, sin mayor indicación cuando se trata de cartas del filólogo catalán a su maestro. También remitiré en el texto a otros epistolarios de enorme interés: *Epistolari Joan Coromines & Josep Pla*, ed. de Josep Ferrer y Joan Pujadas, Barcelona: Fundació Pere Coromines, 2001; *Pompeu Fabra i Joan Coromines. La correspondència dels anys de l'exili*, ed. de Joan Ferrer, Josep Ferrer y Joan Pujadas, Barcelona: Fundació Pere Coromines, 1998; *Epistolari Joan Coromines–Francesc de B. Moll*, ed. de J. Ferrer y J. Pujadas, Barcelona: Fundació Pere Coromines, 2000; *Epistolari Joan Coromines & Carles Riba*, ed. de J. Ferrer y J. Pujadas, Barcelona: Fundació Pere Coromines, 2002; *Epistolari Joan Coromines & Josep Maria de Casacuberta*, ed. de J. Ferrer y J. Pujadas, Barcelona: Fundació Pere Coromines, 2005.

cambiado las cosas. [...] No se le ocurra tener escrúpulos en cuanto a la preparación: usted le sobra al puesto. (cit. § 12, 14.7.1939, p. 99, n. 3)

Al poco de su llegada a la Argentina, Coromines sugirió a Pidal la posibilidad de redactar un diccionario etimológico, presentándosela como una ocurrencia que acababa de asaltarle y justificándola por el hecho de que, siendo el de la etimología el terreno donde estaba más preparado, se sentía con fuerza “acaso, ¿quién sabe?, hasta para hacer este diccionario etimológico castellano, que tanta falta está haciendo” (§ 14, 23.05.1940, p. 112). Esta cauta propuesta delata su preocupación de que al maestro le disgustase que se dedicase a una labor que quizá hubiese reservado para sí mismo o para alguno de sus discípulos —¿no era previsible que se inclinase para esta tarea, por ejemplo, por Américo Castro o por Vicente García de Diego?—; por ello, Coromines no podía dejar de preguntarle explícitamente: “Me gustaría que dijera usted lo que piensa de eso” (*ibid.*). Por lo que toca a la condición de idea repentina, nada más distante de ello: se la había expuesto casi un año antes a Francesc de Borja Moll, presentándola en aquella ocasión como un entretenimiento para quien aguardaba tiempos mejores en que poder dedicarse al diccionario etimológico catalán:

Il y a longtemps que je réunis des matériaux pour faire un *Dictionnaire étymologique* de ma langue maternelle. J'en ai énormément. En même temps, j'ai pris des notes assez abondantes qui pourraient servir de base à un *Dictionnaire étymologique espagnol*. Il y a là une des lacunes les plus remarquables de la bibliographie romanistique et de la bibliographie espagnole. Si vraiment je passe quelque temps en Argentine je ferais peut-être ce *Dictionnaire étymologique espagnol*. Ce ne serait pas une ouvrage aussi complet ni aussi ambitieux que l'autre, ce serait quelque chose de pratique et plutôt bref, dans le genre du *Dictionnaire roumain* de Puşcariu. Cela se vendrait *beaucoup*, j'en suis sûr. (7.7.1939, *Joan Coromines—Francesc de B. Moll*, p. 98)²

---

2 Repetidas veces indica Coromines en sus cartas que esta dedicación al léxico español suponía un desvío provisional de su orientación hacia el catalán; se lo explica así a Fabra (“Si algú es va fer la il·lusió de sostraure’m a la filologia catalana quan em va fer venir a Amèrica, ja es deu sentir desenganyat. Naturalment els *Annals* que hem publicat ací estan dedicats principalment al castellà, però fins en aquesta revista els articles d’En Spitzer i els meus són plens d’estudis etimològics de mots catalans, que he hagut de col·locar en indrets poc visibles o en notes, o dissimular posant en el títol un mot aragonès o castellà rar, a fi de no posar en perill els crèdits que la Universitat hi dedicava. Les col·laboracions que en aquest temps he publicat a la *Revista de Filologia Hispànica* de Buenos Aires o a Suïssa estan dedicades primordialment a la nostra llengua. He estat preparant en aquests cinc anys un diccionari etimològic castellà, però al costat de cada cèdula castellana, en feia una o dues per a l’obra catalana paral·lela i d’altres que serviran

Dispuesto a hacer de la necesidad virtud, Coromines culminó merced a este rodeo su formación de romanista, mejorando las bases científicas de su castellano gracias al mar de la lengua castellana de irisaciones argentinas en que pudo bucear a conciencia, y, sobre todo, a la detenida lectura de un gran número de obras de la literatura española de todos los tiempos. Se embarcó así en la sorprendente aventura filológica de la redacción del *Diccionario*, que podemos seguir muy de cerca gracias a los datos contenidos en sus epistolarios.

El diccionario etimológico no fue al principio un hijo deseado, pero Coromines terminó encariñándose con este producto de la mente, más que del corazón, al que se dedicó con todas sus fuerzas, poniendo sus cinco sentidos en que no se quedara en un hermoso proyecto. Para ello tuvo que establecer desde el principio los límites de su estudio y organizar todas y cada una de sus tareas, pues conocía los riesgos que se ciernen sobre obras de este tipo y no estaba dispuesto a que su trabajo quedase inacabado:

La experiencia del diccionario de Wartburg [el *FEW*] y obras análogas nos enseña que en cuanto esta clase de trabajos rebasa apreciablemente el período de tres años que había fijado para el mío, el aumento se produce entonces en progresión geométrica: 1º, por la exigencias de la carrera y de la vida del autor, que le obligan ineludiblemente a emprender mientras tanto otros trabajos, que ya a duras penas podían aplazarse en un período como el que había fijado; 2º, por la necesidad de atender a importantes novedades bibliográficas que se van produciendo; 3º, por la de satisfacer los postulados de la crítica, cada vez más insaciable, que toma cartas en el asunto enseguida que empieza la publicación por fascículos, que se hace inevitable entonces; 4º, por las debilidades humanas de la edad y de la fatiga crecientes. Cuando esto sucede, enseguida la obra

---

per a totes dues”, 30.8.1944, *Pompeu Fabra i Joan Coromines*, p. 47), Casacuberta (“En el meu diccionari el català ocupa un lloc de primer pla, però naturalment jo no m’enganyo sobre la importància d’aquest pal·liatiu. Al mateix temps que recollia els materials per a aquest diccionari, completava l’arplega dels de l’obra catalana paral·lela, que ja tenia molt avançada a Barcelona. Així, tot seguit d’acabat el diccionari que ara escric, restaré amb les mans lliures i els materials alfabetitzats i a punt per a començar la redacció del diccionari català”, 3.9.1947, *Epistolari Joan Coromines & Josep Maria de Casacuberta*, p. 35) y Riba (“apilava pacientment els materials per a una obra enorme, l’única que podria impressionar entre els dirigents de la nostra terra, que sempre vaig preveure implacablement enemics, per molt de temps: el *Diccionari Etimològic Castellà*. Per a això vaig arplegar durant aquells anys una massa que passa de 200.000 cèdules. L’obra l’estic redactant ara, al mateix temps que compleixo un horari docent sobrecarregat [...]. Tanmateix l’obra avança de pressa, pel daler de la tornada, que m’empeny. Tinc més de 1.600 pàgines escrites con les que li envio de mostra. Per aquestes veurà també, com el ‘contraban’ català que passo en aquest llibre és molt fort: són innombrables els articles com aquests on, sota el pretext del castellà *estancar* o *esqueje*, estudio en realitat les paraules catalanes *tancar* i *esqueixcar...*”, 16.2.1949, *Epistolari Joan Coromines & Carles Riba*, p. 64).

excede los límites de la vida del autor, como ya es seguro en el caso de Wartburg, y se va fatalmente al libro inconcluso. (§ 37, 8.3.48, p. 199)

Por ello comenzó por trazar un plan en el que se aliaban a partes iguales el tesón, la inteligencia y el sentido común, y lo cumplió, tras un gran esfuerzo brutal:

Empecé el diccionario joven y lo he acabado envejecido prematuramente por un esfuerzo que no sin razón califica Jud de *inhumano*. Once, doce y a veces quince horas de trabajo fueron mi pan cotidiano durante los últimos años. (§ 58, 13.05.1952, p. 268)

Desde luego, las condiciones en que Coromines realizaba este trabajo no eran las de un bien provisto Seminario en el que se hubiera podido confeccionar, durante unos cuantos años, un fichero representativo de textos de todas las épocas; pero tampoco el nivel de la Filología hispánica del momento le hubiera permitido allegar ese corpus de la forma en que se hubiera podido hacer en el ámbito del francés. Por ello, con absoluto pragmatismo, organizó su labor etimológica partiendo del léxico actual, en la forma en que aparecía en la edición del diccionario académico de 1936: Coromines pasó a ficha cada una de sus entradas, prescindiendo únicamente de los cultismos menos corrientes y de los derivados más triviales; fue luego completando esas voces —entre las que había no pocos restos del pasado— con una ingente cantidad de fichas tomadas de los textos, relativas al vocabulario que consideraba marcado, por su aparición temprana o por su condición de ser anticuado o dialectal, así como toda una serie de étimos sobre los que se había establecido una etimología razonable o, por lo menos, alguna conjetura fundada; pero también incluía aquel otro léxico que, sin ofrecer un interés estrictamente etimológico, presentaba problemas fonéticos o morfológicos importantes o contenía datos históricos relevantes.³

Con todo ello el filólogo se acercaba a la idea actual de lo que es un diccionario histórico, que no quiso hacer bascular exageradamente sobre el léxico medieval, pues no se puede regatear a las voces modernas el peso decisivo que tienen en cualquier lengua. Era lo que le sugería en los inicios de su trabajo el propio Menéndez Pidal, consciente de lo innovador que

---

3 Se fijaba incluso en aquellas voces o acepciones que no habían existido más que en la imaginación de los lexicógrafos (*vid.*, por ejemplo, *brenca*, *febrido* o *merendar*), aunque luego, al realizar el trabajo de redacción, tuviera que conformarse con mostrar la condición fantasmagórica de tales palabras o de alguno de sus significados.

resultaba no caer en el defecto de algunos filólogos que, preocupados por la lengua antigua, se desentendían del vocabulario más reciente.

Esto nos lleva a la fechación del primer documento de cada palabra, para lo cual esos diccionarios franceses pueden ser ayuda buena por comparación. Después necesita usted continuamente ver cuándo la Academia y los otros léxicos recogieron cada voz, consultando la serie de los diccionarios posteriores al de *Autoridades*. No descuide usted los neologismos, a lo que tan fácilmente propende el filólogo preocupado de la lengua antigua. No descuide usted tampoco la historia de las formas derivadas por medio de sufijos, ni la historia de los compuestos, dos cosas descuidadas en el *REW* [el *Romanisches etymologisches Wörterbuch* de Wartburg] y que tan necesarias son para conocer la vida de las palabras. (§ 19 de Pidal a Coromines, 29.2.1944, p. 136)

Agrupó estas fichas por familias de palabras, a las que añadió en ocasiones voces que no mantenían una relación genética con las restantes del artículo. Para esta agrupación introducía las cédulas de cada uno de los grupos en pequeñas carpetillas de papel, poco mayores que las papeletas. Iba apareciendo así en ciernes la organización por lemas, tal y como se presentarían éstos después en el diccionario, pues fue fundamentalmente el estudio de esos materiales lo que daría lugar más tarde al artículo correspondiente del diccionario.

La situación de que partía para desarrollar su empresa etimológica no era envidiable, si hemos de hacer caso de la presentación que se hace de ella en un artículo de Rodrigo de Sá Nogueira (1946) publicado por esas fechas, en el que daba cuenta de los materiales etimológicos existentes en el dominio hispánico: apenas reseña el diccionario académico; la *Contribución* de V. García de Diego, “que tem o defeito de só tratar de algumas centenas de vocábulos” (Sá Nogueira, 1946: 12); el *Tesoro* de Covarrubias; el *Manual de Gramática histórica* y los *Orígenes*, de R. Menéndez Pidal, “que, si tivesse [el segundo de los dos libros] um *Glossário* das palavras tratadas no texto, seria uma fonte inestimável de consulta” (*op. cit.*: 13); y finalmente los veinticuatro volúmenes que habían salido de la *Revista de Filología Española*.⁴

Pese a todo, al poco vemos embarcado a Coromines en esa gran aventura etimológica, tal y como le explica a Pompeu Fabra en abril de 1942 –“J’ai entrepris un gros ouvrage, un dictionnaire étymologique” (18.4.1942, *Pompeu Fabra i Joan Coromines*, p. 39)– y como inducimos de la correspondencia con Pidal, a quien explica a finales de diciembre de ese mismo año

4 No parece esta una base suficiente para afrontar con garantías de éxito la confección de un diccionario etimológico, al menos en comparación con lo que ocurría en francés (*cf.* Sá Nogueira, 1946).

que lleva tres veranos dedicado a extraer libros y revistas para el diccionario etimológico (§ 17, 3.12.1942, p. 121). Todo hace pensar que la tarea comenzó en el momento de llegar a la Argentina, como se confirma un año después, cuando escribe: “A partir de 1940 vengo dedicando a la recolección de materiales para este libro los tres meses de verano íntegramente, y buena parte de los de invierno” (§ 18, 16.12.1943, p. 124).

No era la Universidad de Cuyo, sin embargo, el mejor lugar para embeberse de la bibliografía relacionada con la historia del español, pues aquella institución recién creada carecía incluso de obras tan básicas como la *Biblioteca Rivadeneyra*, los *Clásicos de la Lectura*, la *Revista de Filología Española* y las restantes publicaciones del Centro de Estudios Históricos o de la Academia Española... Y si no faltaba el diccionario de esta última institución, ello se debía a que lo había conseguido el propio filólogo. Todavía a finales de 1942 se quejaba Coromines a Francesc de B. Moll:

En lo que me extenuó vanamente es en tratar de formar una buena biblioteca de Lingüística románica [...], empeño vano hasta ahora, debido sobre todo a las comunicaciones interrumpidas. (*Joan Coromines–Francesc de B. Moll*, p. 106)⁵

No obstante, desde el momento que llega a la Universidad cuyana, a principios de 1940, sin arredrarse por las dificultades, pero consciente y preocupado por los riesgos que suponía realizar el trabajo en estas condiciones, comenzó Coromines la lectura y estudio de cuanto pudo encontrar escrito sobre el léxico del castellano; a esta tarea pensaba dedicar –y cumplió razonablemente sus planes– siete años. Durante ese tiempo fue despojando de una manera sistemática los libros y revistas más importantes:

---

5 Con todo, y a pesar de las dificultades producto de la II Guerra Mundial, logra Coromines ir construyendo una apreciable biblioteca: en abril de 1942 señala que se está formando una “*biblioteca* especializada, constituida parte por compra, parte por donativos de la Universidad o de los autores, y en una pequeña parte por obras recibidas en depósito. En total reúne en la actualidad unos 700 volúmenes, entre los que figuran elementos tan valiosos como la colección completa de la *Revista de Filología Española* y un importante conjunto de diccionarios, en particular de americanismos. Posee además 129 folletos [...], 30 mapas y más de 350 recortes de artículos e ilustraciones” (*Anales del Instituto de Lingüística*, I, 1941 [1942], p. 190); en marzo de 1944 escribe que consta de “1.010 volúmenes, de los cuales 317 han sido adquiridos directamente en el comercio, 236 cedidos por la Biblioteca Central y 457 obtenidos en canje de las publicaciones del Instituto o donados gratuitamente. [...] Además se hallan en depósito [...] otros 337 volúmenes pertenecientes al Director y a varias personas e instituciones” (“Extracto del informe acerca de los trabajos realizados por el Instituto de Lingüística”, *Anales del Instituto de Lingüística*, II, 1942 [1944], p. 185).

los que no pudo adquirir los fue consultando en verano en las bibliotecas de Buenos Aires o de Santiago de Chile, mientras en Mendoza estudiaba los materiales que iba consiguiendo.

Desde el principio, realizó su despojo bibliográfico de un modo meditado y que obedecía a su concepción de cómo debía ser el diccionario:

En cuanto a la forma como hago los extractos, anoto todas las etimologías exceptuando sólo lo que a todas luces debe calificarse de irresponsable, pero en el momento de redactar llamaré además otras cosas que decididamente no respondan al estado actual de la ciencia. También leo, aunque rápidamente, los artículos etimológicos sobre el francés, italiano, etc., en busca de problemas que afecten a palabras castellanas (aun los extranjerismos), incluso si en ellos no se hace mención del castellano, y anoto lo esencial. Además de los artículos etimológicos extracto las colecciones de palabras castellanas o dialectales y, más someramente, portuguesas, catalanas y provenzales; también los artículos de tipo gramatical más importantes entre los referentes al castellano. Leo y extracto textos antiguos y dialectales castellanos muy importantes (por ejemplo, los inventarios aragoneses de Serrano y Sanz).

En cuanto a los libros sueltos, procedo de una manera paralela. (§ 18, 16.12.1943, pp. 126–127)

El esfuerzo no tardó en dar sus frutos, pues a finales de 1942 había logrado reunir 30 000 fichas y en un año más de trabajo contaba con 83 300, después de haber extractado todas las revistas que se encontraban en el Cono Sur americano. Las dificultades con que se encontró en estos primeros tiempos de exilio no le hicieron resignarse a la queja, pues no paró hasta que pudo pisar la segura y dura tierra de los datos, tal y como puede comprobarse por la mera enumeración de los materiales a que se refiere en una carta a Menéndez Pidal de finales de mayo de 1944, en la que pretendía solo mostrarle de una manera general lo que estaba haciendo (§ 21, 26.5.1944).⁶

---

6 Puede obtenerse una relación de esas fuentes bibliográficas en las pp. 23–37 de nuestra edición de las cartas cruzadas con Pidal (cf. también J. A. Pascual y J. I. Pérez Pascual, 2003: 509–535, esp. pp. 510–514). La información que Coromines ofrece a su maestro ha de completarse con las propias referencias bibliográficas del *DCEC*, pues en su correspondencia no desciende a todos los detalles: tratándose, por ejemplo, del árabe, no cita el *Dictionnaire français–arabe de la langue parlée en Algérie* de Belkasssem Ben Sedira (Argel, 1886), ni el *Dictionnaire français–arabe* de Ellious Bocthor (París, 1864), del que se servía para el árabe egipcio (vid. *DCEC*, I, pp. xxxv y xxxvi). Tampoco recoge la bibliografía del *DCEC* todos los títulos empleados y así, por ejemplo, falta allí la oportuna mención al diario etimológico de Roque Barcia (*Primer diccionario general etimológico de la lengua castellana*, Barcelona, 1862–1880, 5 vols.), que sin embargo utilizó (cf. las voces *calabozo* o *escarceos* del *DCEC*).

Durante el largo proceso de búsqueda bibliográfica, Coromines iba estableciendo la mayor parte de las etimologías mientras examinaba cuantos problemas se le presentaban: resolviendo unos y dejando para más adelante la solución de otros. Por ello, la etapa de redacción del diccionario supuso la culminación de un largo proceso interpretativo que venía de mucho antes. Con todo, Coromines empezó ya a finales de 1944 a dar forma a su interpretación de los materiales, por medio de la redacción de algunos estudios que servirían de anticipo de lo que iba a ser el diccionario; se trataba de una prometedora muestra, a juicio de Pidal:

Veo que activa usted sus trabajos y los adelanta a pesar de la falta de algunos elementos bibliográficos. Los arabismos de Neuvonen añaden poco a Steiger, pero servirán para precisar la historia de los vocablos. Por las etimologías que usted publica en los *Anales* veo lo mucho que tiene usted trabajado (*orondo* me interesa especialmente) para el futuro *Diccionario*. (§ 25, 18.12.1944, pp. 151–152) ⁷

A pesar de estos anticipos, continuó sus tareas bibliográficas en los Estados Unidos, sobre todo durante su estancia neoyorkina, en que no tuvo que dedicarse a las tareas docentes. De este modo, a finales de mayo de 1946, cuando se dispone a hacerse cargo de un puesto de *Assistant Professor* en la Universidad de Chicago, lo hace con la tranquilidad que le daba haber terminado la mayor parte de sus esquilmos bibliográficos. Pensaba que iba así a poder dedicarse casi enteramente a la última etapa del diccionario; pero, aunque su idea era haber concluido en ese momento la fase de acopio de materiales, hubo de mantener abierta la búsqueda bibliográfica, por la cantidad de cabos sueltos que habían quedado, algunos de los cuales no llegó a anudar, dado que muchas de las obras que necesitaba no estaban ni siquiera en Chicago. Empezó así la redacción del *Diccionario* en enero de 1947, sin contar con todo el material bibliográfico que estimaba imprescindible –y lo era– para construir el armazón fundamental de la obra. Incluso cuando en noviembre de 1951 dio por concluida la labor de redacción, hubo de seguir introduciendo datos tomados de algunos libros importantes

---

7 Algo más tarde, y a la vista del borrador de la letra B, reiterará Pidal su opinión muy favorable: “admiro la extensión que ha dado usted a su trabajo, pues yo me lo figuraba más breve. Bien se ve que el esquilmo de las revistas ha sido completísimo. La discusión de los autores aducidos es rápida, certera y muy útil, así que el trabajo de usted hará adelantar en general y decisivamente todos los estudios etimológicos futuros. ¡Que lo pueda usted acabar sin interrupción sensible!” (§ 32, 29.7.1947, p. 182).

que acababan de publicarse y de otros ya publicados antes, de cuya pertinencia no se había percatado hasta entonces...⁸

De vez en cuando afloran en las cartas de Coromines alusiones a tareas menores, pero imprescindibles en un trabajo en el que no solo había que pensar en el método y disponer de tiempo para la reflexión, sino también que contar con todas esas horas que se consumen en humildes labores mecánicas. Fueron muchas las que tuvo que emplear pasando a ficha cuantas palabras había subrayado en los textos, construyendo una tabla con las fechas de los autores o de las obras, o agrupando en un solo grupo de fichas, antes de empezar la redacción, los once en que se había visto obligado a organizarlas por separado. Como le llevaba igualmente tiempo realizar consultas bibliográficas concretas, fuera de la bibliografía disponible, o incluso enviar un paquete con unas cuantas páginas del diccionario...:

Anteayer hice el paquete de la letra B del diccionario y hoy se lo he mandado por avión. He tardado algo en enviárselo porque no tengo a nadie que me ayude a hacer paquetes y aproveché un día en que por excepción terminé temprano la tarea diaria mínima que me he impuesto, equivalente a una o dos páginas del diccionario de la Academia. Habría podido agregar las 50 páginas que ya llevo escritas de la letra A, pero el envío ya ha salido bastante caro así y la muestra es lo bastante extensa para juzgar la obra desde todos los puntos de vista. (carta § 31 a Menéndez Pidal, 5.5.1947, p. 173)

Para realizar estas tareas auxiliares Coromines encontró alguna ayuda puntual,⁹ pero no pudo librarse de tener que dedicarse personalmente a ellas en muchísimos casos.

Si había planeado realizar el acopio y estudio de la bibliografía en sólo siete años, se impuso también un plazo agobiante en la redacción de los artículos del diccionario; los tanteos iniciales hechos durante el primer mes de redacción, de la letra B a BA, por donde empezó, le permitieron establecer la manera definitiva de presentar el material estudiado, en la forma en que aparece finalmente en el diccionario, a la vez que fijar el ritmo diario de trabajo. Este hecho, sin duda, lo condicionó, pues la férrea limitación temporal que se marca le obliga a desentenderse de muchas cuestiones de detalle dentro de una investigación de tal envergadura. Actuar de ese modo

8 Aún después incorporó al tomo IV del *DCEC* unas importantes adiciones.

9 Su esposa será una fiel colaboradora en estas labores, a pesar de su falta de formación filológica; así, le confía a Pidal: “Hasta mi mujer me ha ayudado útilmente extractando el rico *Catauro de Cubanismos* de Fernando Ortiz (inaccesible a los investigadores por no estar alfabetizado) y ha empezado a papeletizar los interesantes vocablos andaluces esparcidos por las obras de Fernán Caballero” (§ 48, 10.9.1950, p. 234).

ni implica despreocupación ni supone solo una adicción al placer del conocimiento. Placer, en efecto, hubo de existir, por más que paradójicamente parece que se contradijera con la rapidez con que tenía que ir desarrollando su trabajo, al que no le escatimaba ni tiempo ni esfuerzo. No puede tomarse la anterior como una apreciación exagerada, cuando la hacemos sobre una persona que confiesa que, cuando no había logrado cumplir con la tarea que se ha impuesto, no podía conciliar el sueño:

Por lo enviado verá usted que he trabajado mucho desde el 13 de enero, en que empecé a redactar. Aun cuando quisiera ir más despacio no podría. El día en que no había escrito 3 o 4 páginas de texto, por la noche no podía dormir. (§ 31, 5.5.1947, p. 174)

Y esto le ocurría, además, a quien muchas veces se encontraba al límite de sus fuerzas. No podemos tomar esta complacencia en el trabajo como una enfermedad, sino como la prueba de la responsabilidad que Coromines había contraído consigo mismo de terminar la obra que se había propuesto construir; para ello era imprescindible no salirse del plan que se había trazado, aunque eso le exigiera evitar la tentación de levantar un edificio de más aliento, dejando a otros la posibilidad de perfeccionarlo después. No es la actitud propia de quien busca exhibir sus conocimientos, sino la de quien entiende la importancia de fabricar una herramienta de trabajo para los filólogos, dirigida al conocimiento de la historia del léxico hispánico. Y el hecho es que no se disponía —ni se dispone— de otra herramienta comparable. Coromines era absolutamente consciente —y siguió siéndolo después— de los problemas de todo tipo con que había de enfrentarse si quería que su decisión se transformara en un diccionario completo y no se quedara en el hermoso e inalcanzable proyecto del “mejor” de los diccionarios posibles: se conformaba con conseguir un buen diccionario o, incluso, uno mediano, si tenía que ser esta la condición para darle fin. Por eso, desde el comienzo mismo de la redacción de la obra siguió situándose conscientemente en el mundo de lo posible, repitiendo en sus cartas su convicción de que el *DCEC*, una vez concluido, precisaría de muchas correcciones. Incluso el propio autor supo facilitarlas, al declarar paladinamente sus fuentes en cada caso y al poner voluntariamente de relieve aquellos aspectos de su razonamiento que le parecían débiles.

Con sola su formación lingüística y su inteligencia, con esos datos que había ido organizando en cientos de carpetillas, más el apoyo de unos cuantos libros de referencia, empezó la redacción de la obra, que suponía un largo camino interpretativo en que se vería obligado a tomar a cada

paso decenas de decisiones para la cantidad ingente de problemas que se le irían presentando en el campo de la etimología y de la historia de cada palabra, a partir de la idea previa que se había hecho de ellas en el momento de recoger el material.

Pero centrémonos en la *redacción* de la obra. También ésta, como hemos dicho, se hizo cumpliendo con los plazos previstos por el propio investigador, obligándose a escribir diariamente, a lo largo de cuatro años, un promedio equivalente a los lemas que corresponden a dos páginas del diccionario académico.

En los primeros días de enero de 1947 empezó la redacción de las palabras que comenzaban por la letra B, tal y como se lo explica a Pompeu Fabra –“ja he començat d’escriure els primers articles” (7.1.1947, *Pompeu Fabra i Joan Coromines* 1998, p. 66)– y un poco después, a mediados de marzo, a Menéndez Pidal –“Hace un mes que empecé la redacción del diccionario etimológico” (§ 30, 16.2.1947, p. 166)–. Así, fue poco a poco tomando el pulso al trabajo y, al cabo de un mes, cuando había escrito algo más de la tercera parte de la B, empezó a sentirse seguro. Las semanas que le llevaron las palabras que empezaban por esa letra –la terminó a finales de abril–, marcaron claramente el ritmo de trabajo que le esperaba en los próximos años.¹⁰

Sus tareas empezaban por organizar cuanto se había dicho sobre las voces que tenía delante, sometiéndolo a crítica y concluyendo en una propuesta explicativa, que se dirigía preferentemente a los aspectos más problemáticos de su estudio. La condición de *crítico* que lleva el diccionario en su título supone, por ello, un gran paso adelante, tratándose de un trabajo referente a una lengua en la que los materiales para su estudio histórico distaban mucho, como hemos dicho, de ser los adecuados; a la vez se enfrentaba con numerosos problemas pendientes de solución, tanto en el ámbito de lo lingüístico como en el de lo filológico, junto a muchos otros que ni siquiera habían sido planteados hasta entonces.¹¹

Su forma de preparar cada uno de los artículos obedecía también a criterios esencialmente prácticos: Coromines preparaba a máquina una primera redacción de los artículos, a la que iría añadiendo a mano innumerables

---

10 Puede verse un análisis de las diversas etapas de redacción, con una cronología aproximada de las fechas (en parte no coincidente con la información que Coromines proporciona en el último volumen del *DCEC*) en el prólogo de nuestra edición de su correspondencia con Pidal (pp. 50–52) y en Pascual y Pérez Pascual (2003: 519–532).

11 No podemos obviar, sin embargo, que ese carácter crítico ha sido objeto de algunas valoraciones negativas (*cf.* Malkiel, 1976).

adiciones; luego, pasaba a limpio ese original, al que volvía a añadir unas cuantas correcciones en su revisión final. Enviaba ese texto, no demasiado pulcro, a la imprenta y aún llenaba de nuevas correcciones las galeradas que le devolvía. De ese modo la bibliografía consultada, junto a cuanta información había encontrado en la lectura de los textos, le presentaban la realidad material de los hechos que debía analizar.

La increíble rapidez con que llevó a cabo el acopio bibliográfico o, posteriormente, la redacción de los artículos, no debería oscurecer la importancia que supuso disponer del método que le permitiera bucear en el pasado con la garantía de poder formular una serie de hipótesis etimológicas e históricas sometidas a reglas científicas. Tal método se asentaba en una serie de leyes evolutivas del castellano y de varias lenguas más —el marco comparativo en que se desarrollan los estudios etimológicos obligaba a ello—: de un modo particular las leyes fonéticas, bien asentadas en el edificio pidalino, pero también las reglas de derivación, a las que se había prestado mucha menos atención. Resulta difícil encontrar entre los hispanistas del siglo XX una amplitud de conocimientos que se pudiera parangonar a los de Coromines, en lo referente a la historia de grupos de lenguas —y de muchas de las lenguas mismas— como las románicas, las indoeuropeas y algunas no indoeuropeas, fundamentales para comprender la historia del español.¹²

Pudo así Coromines tejer la red de voces que conforma el léxico castellano, sin pretender levantar un monumento que representara la culminación de una refinada y larga investigación filológica, sino la obra que podía realizar una persona aislada sin demasiados medios —aunque con un talento fuera de discusión—. Intentaba con ello facilitar que se pudiera llegar algún día, en ediciones posteriores, a esa deseable obra perfecta que por el momento se antojaba impensable. La provisionalidad de su trabajo, más que originada por la existencia de dificultades insalvables que le obligaran a dejar muchos problemas en la oscuridad, se debía a su decisión de pasar por alto otros fáciles de resolver, pero que le hubieran exigido disponer de un tiempo con que no contaba, y que a otros, en cambio, les sobraba:

[...] cualquier día en Norteamérica una Universidad o un aspirante al doctorado nos va a dar una sinopsis de estos datos, estoy por decidirme a no hacerlo [comprobar las diversas ediciones del *Diccionario* de la Academia] más que en los casos más importantes. (§ 21, 26.5.1944, p. 142)

---

12 Ciertamente, Coromines es un romanista en toda la extensión de la palabra (cf. Varvaro, 1999).

Es preciso reconocer, además, que el esmerado rigor con que actuaba Coromines cesa en casos en que su propuesta de explicarlo absolutamente todo le llevaba a aventurarse en ciertas hipótesis que se enfrentaban con dificultades casi insalvables, dada la situación que tenía entonces —y en gran medida sigue teniendo— la disciplina etimológica; con todo, no podemos olvidar que esas problemáticas explicaciones no se construyeron generalmente para sustituir a otras más claras, sino que trataban de vislumbrar alguna solución a problemas hasta entonces irresolubles, tal y como él mismo escribía a Menéndez Pidal:

tengo plena conciencia de que el difícil empeño en que estoy metido me obliga a abordar problemas sumamente espinosos y a veces insolubles o poco menos. Aun cuando no logre resolverlos, me consuelo pensando que, por lo menos, los acerco a la solución, gracias al método de escudriñar a fondo e imparcialmente todos los datos fundamentales y no callar ninguno, aunque no sea o no parezca favorable a mis ideas. (§ 48, 10.9.1950, p. 232)

Es la actitud del científico consciente de la dificultad de los problemas que se le plantean y de la provisionalidad de las hipótesis a que puede llegar cuando no deja de arriesgar una solución. Por ello, no compromete en absoluto el valor de su trabajo etimológico la crítica a algunos excesos que se pueden señalar en sus obras, sobre todo las posteriores al *DCEC*, cuando su probada experiencia le animaba a formular sus hipótesis más arriesgadas.

Sin duda hoy, a la distancia de cincuenta años de la publicación del *DCEC*, resulta necesario volver sobre los problemas etimológicos que quedaron pendientes, atendiendo a los desarrollos que se han dado en el campo del indoeuropeo, del céltico y paracéltico; del vasco y del ibérico; incluso del árabe y de lo germánico; y de las lenguas amerindias. Algo deberá cambiar también en el marco metodológico, pero sin que ello vaya a alterar profundamente las bases de esta obra ni la mayor parte de su contenido. Pero hacer lo uno y lo otro exigiría contar con un numeroso grupo de especialistas que puedan entre todos renovar un edificio cuyos pilares, arcos y nervaduras fueron levantados por un único alarife, con quien se abre y se cierra una etapa fundamental de la etimología hispánica.

Un alarife que supo comprender desde la práctica que la etimología de las palabras es indisoluble del resto de su historia, pues para la erección de algunos étimos resultan imprescindibles los datos filológicos (entendidos en un sentido amplio, que incluye tanto la documentación escrita como la dialectal). Se nos hace, en principio, cuesta arriba pensar que una voz

documentada por primera vez en el *Diccionario de Autoridades* tenga un origen prerromano; también resulta más prudente aceptar que pueda ser un catalanismo, en lugar de un italianismo una palabra que se registra en el siglo XV; del mismo modo, el hecho de que el área en que aparece una voz oscura esté cerca de Navarra, el País Vasco, etc., puede resultar decisivo para dar con la lengua de donde procede. El etimólogo convierte así a los textos en cómplices de su trabajo, hasta el punto de encontrar, por ejemplo, en el ámbito conservador de los usos de Nebrija, Guillén de Segovia o Alonso de Palencia, en el judeoespañol, o en los datos modernos de algunos lugares de Extremadura, asideros para sus hipótesis sobre la interpretación de las sibilantes en la Edad Media.

El resultado muy positivo con que nos atrevemos a valorar esta obra se ha logrado combinando un método riguroso con no poco ingenio e imaginación, aparte del apoyo insustituible de una bibliografía magníficamente seleccionada. En un trabajo de esta envergadura, que contiene más problemas que palabras acoge, realizado además en condiciones nada favorables, un exceso, un error o incluso un disparate no se puede tomar como piedra de toque de su calidad, de su interés o de su importancia. Su solidez tiene que ver con la búsqueda —y logro— de interpretaciones razonables, no con la ausencia de desaciertos.

A lo largo de su correspondencia Coromines iba dando cuenta a Menéndez Pidal de sus descubrimientos sobre voces cuya explicación no era la esperable, le consultaba sobre algunos problemas o le pedía datos sobre una grafía, un acento o la documentación de una palabra; no obstante, no se atrevió a pedirle que hiciera una lectura detenida de los cientos de folios que le iba enviando, consciente de la cantidad de tareas en que estaba embarcado.¹³ A la sensación que tenía Coromines de estar abriendo caminos novedosos en el campo de la etimología hispánica, le correspondía su maestro admitiendo sus propuestas; pero Pidal, consciente del gran esfuerzo que éste estaba haciendo, llega a prevenirlo paternalmente acerca de los riesgos que suponía para su salud forzar de este modo su capacidad de resistencia:

Por lo que veo de sus cartas, fuerza usted demasiado su máquina para adelantar el *Diccionario Etimológico*. Comprendo que usted desee salir de Chicago y regularizar su vida; pero tantee usted bien su salud aconsejándose de un médico amigo, que más vale tardar seis meses más que acabar dejando la salud quebrantada. (§ 32, 29.7.1947, p. 184)

13 Tantas como para alejarle de su monumental *Historia de la lengua española*; vid. D. Catalán (2005: 77–265) y Pérez Pascual (1998: 73 y 305–306).

La satisfacción –y la sorpresa– de Pidal ante el trabajo que iba recibiendo aumentaba según avanzaba el tiempo: por su extensión, por la adecuación de los datos, por lo fundado de sus planteamientos... (§ 25, 18.12.1945, § 32, 29.7.1947). Y esa misma sorpresa le asalta en el caso de las respuestas que le da Coromines a su demanda de información sobre una serie de hechos léxicos y fonéticos del catalán (§ 88, 25.5.1959): el rigor de los datos y las interpretaciones que le proporcionaba muestran, por otro lado, con cuánto cuidado seguía velando el catalán las armas de su lengua (§ 89, 6.6.1959).

Coromines gana paulatinamente en seguridad, a medida que avanza en la redacción del diccionario, dentro de este complejo proceso que supone relacionar los hechos, sin dejar de lado las intuiciones más arriesgadas. Es una forma de actuar que recuerda la de los detectives de las novelas policíacas: la lectura de lo que se dice de *adrede* (§ 21, 5.5.1947) le permitirá a cualquier lector comprobar por sí solo que no hay ninguna exageración en esta afirmación y, si ese lector es un aprendiz de la Filología, entenderá a través de esas pocas líneas por qué estas tareas científicas resultan tan apasionantes, una vez que se han dado los duros pasos preparatorios para dedicarse a ellas. Los primeros materiales redactados llevaron a Menéndez Pidal a asegurar a su discípulo que se trataba de algo que haría adelantar decisivamente los estudios etimológicos futuros,¹⁴ opinión que mantuvo, con otras palabras, en el momento en que recibió el primer volumen del diccionario.

Pidal aplaudió la decisión de Coromines de acudir a la primera documentación de las voces para el estudio de sus etimologías incluidas, pero el discípulo supo avanzar un poco más, tejiendo parte de la historia de un buen número de palabras con algunos de los jirones que se habían ido desprendiendo de ellas en su tránsito a través del tiempo. Los datos históricos no solo le sirvieron como un argumento etimológico más, sino también como base de una gran cantidad de observaciones sobre la historia del vocabulario castellano. Esta dimensión histórica de su obra, en la que no falta la relación de los étimos entre sí –relación genética, pero también semántica–, tuvo consecuencias importantes en el dominio de la etimología, pues ha contribuido a que podamos tomar como préstamos de las

---

14 Le escribe Pidal: “hace mucho deseaba escribirle, deseando saber noticias de su gran obra del *Diccionario* que sin duda abrirá una larga época en los estudios etimológicos. Los artículos de *gaita*, *estribote*, *enfadar*, *boruca* y *escatima*, todos, son prueba fehaciente y decisiva” (§ 47, 30.4.1950, pp. 229–230).

lenguas vecinas no pocas palabras que los diccionarios etimológicos románicos precedentes habían supuesto continuaciones directas del latín. El *DCEC* es capaz de hacer distinciones claras entre los casos de formación de palabras que se dan dentro del propio romance –en el que se mantenían relativamente bien las pautas derivativas latinas–, de aquellos otros que son una continuación de la situación latina. La imagen que obtenemos del léxico hispánico se acerca de este modo a la variada –y a veces confusa– realidad de los hechos, sin dejar de lado el rigor de los esquemas lingüísticos de cuño neogramático, que no son un fin en sí mismos, sino un medio para interpretar la compleja realidad del léxico. En su quehacer lexicográfico, Coromines no hace ascos a ningún camino explicativo, ni siquiera al del idealismo, siguiendo el ejemplo de otros positivistas –Walter von Wartburg, Rafael Lapesa y, sobre todo, sus admirados Leo Spitzer y Amado Alonso–; de hecho, no se conformaba con atender a los aspectos formales de la lengua, sino que prestaba atención también a los semánticos y fue concediendo cada vez mayor importancia a la capacidad creadora del individuo que se sirve de un idioma, de lo que es buena prueba su artículo “Rasgos semánticos nacionales”, publicado en 1942:¹⁵ el etimólogo fue cauto con las explicaciones mecanicistas de la etimología y, sobre todo, contra las justificaciones *ad hoc*; del mismo modo, antes de buscar caminos en las lenguas ajenas, trató de encontrarlos en las más cercanas, como el latín.

Y todo esto ocurre en una obra cuyos objetivos se había planteado, como hemos dicho, con la humildad de aceptar no pocas limitaciones: las inherentes a las personas y las que le imponía una realidad nada fácil; pero, a pesar de ellas, en el *DCEC* se da mucho más de lo que se ofrece y hasta de lo que podía resultar imaginable: tanto como para que nos haya servido a los hispanistas en muchas ocasiones como sustituto del tan necesario diccionario histórico, aunque no fuera este el fin con que se concibió. Y es que esos modestos datos que Coromines había ido allegando con la intención de arropar su argumentación etimológica dan cuenta de algunos episodios de la historia de las palabras, con una información más propia de un diccionario histórico que de uno etimológico. El propio Coromines es consciente de ellos, y escribe:

a diferencia del francés y aun del italiano, el español no cuenta con un diccionario histórico, a no ser los materiales escasísimos de *Autoridades*, de suerte que si prescindimos de

---

15 *Anales del Instituto de Lingüística* I (1942), pp. 1–29.

A–Ce (*Diccionario Histórico* de la Academia) mi obra llenará provisionalmente una gran laguna durante los cuarenta años largos que se hará esperar el nuevo *Diccionario Histórico*. (§ 66, 7.10.1952, p. 286)

De este modo, sin ser esa su pretensión, este diccionario se convierte en el mejor instrumento filológico con que contamos para la explicación de los textos del pasado, según ha visto muy acertadamente Gregorio Salvador:

[...] tenemos [...] un Diccionario etimológico, el de Corominas, que suple hasta donde puede esa carencia [de un diccionario histórico]. La suma de las historias de las palabras de la lengua no es la historia de la lengua. Pero la verdad es que esa suma de historias, una suma hecha homogéneamente y de la misma mano, no existe para ninguna lengua del mundo si no es para el español. Gracias a Corominas, ese gigante. Su Diccionario no es –mantengo mi afirmación anterior– una historia de la lengua, pero la historia de la lengua está allí. (Salvador, 1985: 147–148)

Referencias bibliográficas

- Blecuá, J. M. y Clavería, G. (1999): “La lexicografía castellana, antes y después de Coromines”, en Solà, J. (ed.), 29–43.
- Catalán, D. (2005): “Una catedral para una lengua (Introducción a la *Historia de la lengua* de Menéndez Pidal)”, en Menéndez Pidal, R., II, 77–265.
- Corominas, J. (1948): Reseña a J. Terlingen, *Los italianismos en español. Symposium. A Journal Devoted to Modern Foreign Languages and Literatures*, 106–119.
- (1949): “Rasgos semánticos nacionales”, *Anales del Instituto de Lingüística* I, 1–29 [reproducido en *Tópica Hespérica*, Madrid: Gredos, 1972, I, 285–320].
- (1955–1957): *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana*, Madrid / Berna: Gredos / Francke [DCEC].
- , con la colaboración de J. A. Pascual (1980–1991): *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*, Madrid: Gredos [DCECH].
- Malkiel, Y. (1968 [1957]): “A tentative typology of etymological studies”, en: *Essays on linguistic themes*, Oxford: Blackwell, 199–227.
- (1976): *Etymological dictionaries. A tentative typology*, Chicago / Londres: The University of Chicago Press.

- (1988): “L’*étymologie*”, *Histoire Epistemologie Langage* 10:2 (número monográfico dedicado a *Antoine Meillet et la linguistique de son temps*), 177–184.
- Menéndez Pidal, R. (2005): *Historia de la lengua española*, Madrid: Fundación Ramón Menéndez Pidal.
- Pascual, J. A. (2002): “Discrepancias tempranas entre Joan Coromines y Ramón Menéndez Pidal. A propósito del sustrato suritálico”, en: Pérez González, M. (ed.): *Actas del III Congreso Hispánico de Latín Medieval*, León: Secretariado de Publicaciones de la Universidad, II, 505–514.
- y Pérez Pascual, J. I. (2003): “La pasión por la etimología. Crónica del *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana* de Joan Coromines”, en: *Lexicografía y lexicología en Europa y América. Homenaje a Günther Haensch*, Madrid: Gredos, 509–535.
- Pérez Pascual, J. I. (1998): *Ramón Menéndez Pidal. Ciencia y pasión*, Valladolid: Junta de Castilla y León.
- (2005): “L’obra castellana de Joan Coromines”, *Escola catalana* 425, 12–14.
- Porto Dapena, J. A. (2000): “Diccionarios históricos y etimológicos del español”, en: Ahumada, I. (ed.): *Cinco siglos de lexicografía española*, Jaén: Universidad de Jaén, 103–125.
- Sa Nogueira, R. de (1946): “Crítica etimológica”, *Boletim de Filologia* 8, 1–56, 185–236 y 357–364.
- Salvador, G. (1985): *Semántica y lexicología del español*, Madrid: Paraninfo.
- Solà, J. (ed.) (1999): *L’obra de Joan Coromines*, Sabadell: Fundació Caixa de Sabadell.
- Terlingen, J. (1962): “Italianismos”, en: Alvar, M. et alii (dirs.): *Enciclopedia Lingüística Hispánica*, Madrid: CSIC, II, 263–305.
- Varvaro, A. (1999): “Joan Coromines y la lingüística románica”, en Solà, J. (ed.), 17–27.

Joan Solà (Barcelona)

Joan Coromines, escriptor

Molts lectors de Coromines han afirmat, fins de manera contundent, que el nostre savi era un gran escriptor. Em proposo de comprovar i d'il·lustrar aquesta faceta seva. Primer (§ 1) transcriuré les afirmacions al·ludides i tot seguit (§ 2) intentaré mostrar que són efectivament defensables. Al final (§ 3) indicaré al lector uns quants exemples més on podrà comprovar això mateix personalment; però els exemples es podrien multiplicar per cent.¹

1 Opinions sobre Coromines com a escriptor

1.1 Opinions de Coromines mateix

L'any 1967 Coromines va publicar un escrit en què intentava objectivar l'altíssim valor que concedia a la prosa del seu gran amic Josep Pla. És prou sabut que quan una personalitat parla d'una altra personalitat amiga sovint s'hi identifica i fàcilment podem aplicar a la primera el que ella diu de la segona. En aquest cas, efectivament, l'aplicació sembla prou justa (vg. Bonada, al § 1.2*a*). Transcric el que em sembla essencial d'aquest text i hi subratllo els fragments que s'acosten més a una objectivació (vegeu-lo sencer a Ferrer / Pujadas [2001: 122–124]).

Quan ens encarem amb la personalitat de Josep Pla [...] ens sobta certa dificultat amb què topem en definir i argumentar per què trobem gran l'escriptor i excel·lent el seu català i el seu estil [...]. I em sembla que (d'acord amb la fórmula [...] «l'estil és l'home») podríem trobar una arrel comuna a la grandesa de l'escriptor i a l'excel·lència del llenguatge i estil, en la insubornable, incommensurable, sinceritat de l'un i de l'altre, sinceritat que transposada a coses de llengua es tradueix: naturalitat.

L'home sincer i fort és ell mateix, és ELL: si és un escriptor en prosa els seus escrits s'alçaran rebels i rebecs a tota imitació conscient, a tota disciplina d'escola, a tot enfarfec de rebusca, a qualsevol mena de posa o de postura. En una literatura i en un estil com els nostres on han fet tant d'estrall el preciosisme, [...] la manera d'aquest escriptor on tot s'escola amb força gran però natural i despreocupada és ja una poderosa virtut.

---

1 Per qüestions tècniques, en les transcripcions fonètiques de Coromines no he pogut col·locar el puntet sota *o*, *e* i *m* als exemples [4], [6], [35] i [39], i ho he advertit.

Però tot això no defineix o raona encara prou una excel·lència. Com en altres grans escriptors [...], un Balzac, un Gógol o un Arxipreste d'Hita [...] és molt més difícil de dir el que són que el que no són. [...] [Ara parla de comparar Pla amb Carner, Riba, Víctor Català] És evident que la recerca del mot original o saborós és ben estranya al credo d'En Pla: ni la llima ni l'alambí ni el picot no són les seves eines, el ribot que allisa grops ho és. [...] En un mot, ell no és home que faci experimentació literària amb la seva obra, [... sinó que es proposa] de donar eixida al que ell porta a dins, i quan això es fa amb força i sense vulgaritat, no hi ha res que interessi tant. No diu mai mots, com a mots, ni es preocupa massa de dir aquestes o aqueïxes paraules o frases, però diu sempre coses [...].

Amb altres escriptors catalans i forasters, hi ha molta més afinatitat [...]. Almenys en la forma lingüística o estilística ens acostem molt més a un Sagarra, Pous i Pagès, N. Oller, P. Coromines, Russinyol, i fins Guimerà. Però si tots ells són gent que avorreixi o esconjuri el grop lingüístic o estilístic, si amb molts d'ells l'aparien l'anadura «fluvial» de la seva producció i amb altres la desinclinació a tot purisme (de nou un tret comú a la forma i al fons), com especialment un Oller o un Russinyol, de tots ells el separa algun tret essencial que trobem en cada un i poc o gens en ell: de Guimerà i fins de Sagarra l'allunya l'estre poètic, de Russinyol la jeia essencialment humorística, en [Pere] Coromines hi ha sempre en el fons el plec moralístic i l'actitud del pensador, Oller i Pous són sempre fonamentalment un novel·lista i un home de teatre amb els rictus que això ha fet contraure a tot el que ens han llegat. Personalitat única, doncs, en la nostra literatura.

Amb algun escriptor estranger trobaríem analogia? Segurament [...] hi hauria ací i allà, colpidores semblances. Amb Rabelais una irreverència incontenible per tot el que no és autèntic, [...] mesclada amb gran respecte per a la força genuïna i el saber robust; amb Montaigne una qualitat molt específica de sentit comú d'alt nivell i de bona companyia. Amb un Balzac i un Dickens, ha d'haver-hi retirances molt més íntimes i diverses que la producció fecunda, la ploma activíssima, incansable o la vestimenta estilística «a tot portar» [...]. De quin secret d'escola, de quina recepta literària se serveixen? Cap recepta ben cert i si secret hi ha no és de bon descobrir, però el cas és que actua i que el llibre us aferra i empunya, hercúliament.

Uns amics seus van preguntar al nostre lexicòleg per què escampava pels seus diccionaris matèria no estrictament científica. I ell se'ls va mirar pacíficament i els va respondre només: “grumeig..., grumeig...”. Ara bé, a la seva obra *grumeig* i el seu verb es defineixen així: “*Grumejar* [...] ‘atraure el peix escampant esquer per l'aigua [...]; *grumeig* ‘la mena d'esquer usat per a això, i l'operació de grumejar” (*DECat*, IV: 682b23s).

Lluís Bonada sintetitza el contingut del pensament de Coromines (vg. § 1.2a), però no inclou aquesta última idea d'*esquer* (prosa *atractiva*). Efectivament, Coromines es proposava que els seus diccionaris no fossin espessos, eixarreïts i aptes només per a especialistes.

1.2 Altres autors

a) Joan Sales i Lluís Bonada:

Joan Sales va fer de revisor del *DECat*, almenys fins al final de la lletra B. En una sèrie de cartes comunica a l'autor la seva opinió, i expressa una idea que ha esdevingut popular: que el *DECat* és el *poema de la llengua* (cito de Ferrer / Pujadas, 2004; cartes de 1972 a 1983; tots els textos es refereixen al *DECat* llevat el primer):

- (i) En tot cas, *Tòpica Hespèrica* es llegeix divinament a despit de la forta especialització [...]; i sovint és una de les coses que més hi admiro com sabeu dir el més difícil de la manera més fàcil i fer-nos entendre als profans, gràcies a una prosa simple, transparent, sempre directa, els problemes més ardues. (*apud* Ferrer / Pujadas, 224: 332)
- (ii) [...] com més avanço en la lectura dels articles del diccionari més i més em sento admirat. La lectura se'm fa sovint apassionant i, en tot cas, sempre interessant [...]. Us repetiré que més que un diccionari em sembla el poema de la llengua. I fora de raríssims moments en què devieu estar cansat, l'estil em sembla sempre perfecte, modèlic. (*op.cit.*: 272)
- (iii) Trobo simplement admirable que escrivint com ho feu a raig —i a raó de deu fulls per dia!— us surti una prosa tan natural i correcta, que per a mi és un model. (*op.cit.*: 375)
- (iv) [...] el vostre estil em sembla sempre modèlic en el sentit exacte del mot, o sigui que es pot posar com a model de català —i no dubto que s'hi posarà temps a venir. I no pas per la vostra autoritat com a lingüista (que no sempre els lingüistes són un model de bon estil), si bé també això hi pot ajudar, sinó perquè teniu realment l'instint, propi dels bons escriptors, del llenguatge simple, directe, natural, «clar i català». A cada pas trobo maneres de dir que em semblen perfectes [...], els vostres articles són veritables «essais» en el sentit que donava a aquest mot Montaigne. (*op.cit.*: 387)
- (v) [...] més d'una vegada els vostres articles em feien pensar en assaigs a la manera de Montaigne; i és que el sentit de les paraules, tan lligat a la seva etimologia, té molta fondària per a qui, com jo, la sap sondar. (*op.cit.*: 398)
- (vi) [...] tenim amb el vostre *Diccionari* un autèntic poema de la llengua, d'un valor literari tan gran com el científic. Un model de llenguatge planer, genuí, elegant i expressiu; un veritable clàssic. (*op.cit.*: 409)
- (vii) [El *Diccionari*] Continua semblant-me [...] un «poema de la llengua», amb articles meravellous des del punt de vista literari. Tant de bo tingués una gran influència damunt el jovent, que per desgràcia escriu un català tan macarrònic [...]. Com veieu, me'l miro com una obra de creació literària [...]. Hi ha articles en què la ciència deixa pas a una noble passió patriòtica i fan molt bonic; són accents intensament personals que comuniquen al *Diccionari* un gran valor humà. (*op.cit.*: 419)

En resum, Sales troba que la prosa de Coromines és exactament un model de llengua, el model que necessita la joventut: *simple (planera), transparent, directa (sincera), natural, elegant, expressiva, correcta (genuïna), poètica, apassionada, amena (interessant)*; Coromines posseeix el *sentit de les paraules (exactitud)*, escampa pertot *maneres de dir perfectes (expressivitat)* i té *accent personal* (que el fa *verídic*). Observem que les qualitats de naturalitat, sinceritat, personalitat i genuïnitat figuren també a l'escrit de Coromines sobre Pla. Donada la situació de la llengua catalana, i concretament en temps de Joan Sales, la genuïnitat o correcció era una qualitat destacada. (I en l'actualitat encara ho és més, i tot fa suposar que cada cop ho serà de manera més evident.)

Lluís Bonada és el crític que amb més precisió ha opinat sobre l'aspecte que estudiem.

- (viii) Pla i Coromines comparteixen el mateix gust literari. (Bonada, 1999: 49b)
- (ix) Un creador literari [títol intern]: Joan Coromines s'ha convertit, amb el seu diccionari, en el gran memorialista i moralista català del moment. Els components personals han ajudat a popularitzar l'espès diccionari. Aquests recerca del temps perdut [...] s'ha enriquit amb el gènere de la ficció. El novel·lista és el demiürg que crea un món. El món pot ser inventat, però ha de ser versemblant. [...] Al demiürg [...] [se] li exigeix la versemblança, la lògica, l'habilitat de fer-nos creure en la història que ens explica. Coromines aixeca l'etimologia a aquest nivell superior que és la creació literària i converteix la ciència espessa en plaer. / L'article «volcà» de Joan Coromines potser no és tan científic ni ponderat com el text de rèplica que li ha dedicat Gemà Colon, però nosaltres, que els hem llegit tots dos, podem afirmar que el de Coromines és molt més divertit i amè i que, el de Colon, només el podran llegir i comprendre els especialistes. (Bonada, 1992: 56a)
- (x) [L'Onomasticon] és [...] un retorn al món personal —autobiogràfic, ideològic, literari, moral i quotidià— de l'autor del Diccionari etimològic [...]. Per Coromines la recerca del temps perdut és també la recerca d'un passat històric. (*op.cit.*: 73s)
- (xi) [El Diccionari] És una obra [...] que el lingüista ha redactat no amb el to fred i impersonal dels diccionaris convencionals, sinó amb el de les memòries, confessions i diaris, és a dir, amb una forma d'expressió dels pensaments clarament personal. Això li permet d'esplaiar-se lliurement sobre qüestions aparentment, només aparentment, estranyes a l'etimologia i la lexicografia. I una d'aquestes qüestions és [...] el seu credo literari, les seves idees estilístiques. (Bonada, 1999: 45b)

I ara Bonada (1999: 45–48) enumera els vicis (–) i les virtuts (+) de la llengua literària, seguint el pensament de Coromines:

- (–) *L'artificiositat*, que, amb paraules de Bonada, “és tota proposta que implica la renúncia a la solució lingüística més comuna, més usual, més familiar i també tota proposta que s'allunya del geni de la llengua”, és

“atemptar contra l’esperit de la llengua jugant frívolament amb els mots”.

- (–) La pedanteria de la *falsa riquesa verbal* i la *innovació gratuïta*.
- (–) “*la flaca dels mots rars i del trobar clus*”.
- (–) El *dialectalisme excessiu*.
- (+) La *naturalitat*.
- (+) La *precisió*.
- (+) L’*estil personal*.

Observem que es repeteixen unes quantes idees que ja hem vist en els dos casos anteriors: *genuïtat, precisió, naturalitat, estil personal (sinceritat)*. Bonada hi afegeix una idea essencial en el cas de Coromines: com Proust, el nostre autor es llança a la *recerca del temps perdut* (estil i món personals). I encara una altra, que va lligada a l’anterior: el *DECat* és, tant com un diccionari, un llibre de memòries, un dietari.

b) Altres autors:

- (i) Antoni Badia i Margarit (1989: 37b): “m’agradaria que els volums que seguiran de l’*Onomasticon* signifiquessin un retorn a l’estil, elegant i planer ensems, del *Diccionari*”.
- (ii) Emili Casanova (1990: 90–91): “Su prosa es rica, amena y sugerente a pesar de tratar temas tan arduos, difíciles y densos. Sus artículos están estructurados de tal manera que siempre se sabe qué piensa él como seguro o como probable, las discusiones u opiniones sobre el tema y sobre la bibliografía y lo que le parece inverosímil o rechazable”.
- (iii) Joan Solà (1995: 88): “Una prosa rica, amena i suggeridora” [títol de secció]: “L’obra de Joan Coromines [...] són les memòries totals d’un home que ha viscut i estimat intensament la terra de punta a punta i les seves paraules amb tots els inextricables misteris amb què es presenten embolcallades. Coneix la història total d’aquestes paraules, de les persones que se n’han servit des de la remota antiguitat i del país on han nascut, crescut i sovint evolucionat fins a fer-se roca, topònim. Però, a més a més, posseeix una coneixença activa, precisa, matisada i abrandada d’aquesta llengua [...]. Coromines redacta [...] amb multitud d’abreviatures, de cites i de signes fonètics; però la seva paraula és sempre clara i d’una precisió extrema, i quan li abelleix s’esplaia sense presses davant la natura que coneix pam a pam, i ara el mot precís i poètic li brolla espontani de la pensa, i de la pensa davalla a la mà venerable que el tecleja”.
- (iv) Albert Manent: “un excepcional prosista” (Ricard Ruiz, suplement “Llibres” d’*El Periódico* [Barcelona], 17. III. 2005, p. IVc).
- (v) Narcís Comadira: “L’obra de Coromines és també un model d’escriptura de prosa, perquè és una escriptura precisa que no s’espanta davant de les efusions personals que d’altres creuen del tot impertinents en una obra de caràcter científic. Coromines

escriu amb precisió i això, avui dia, que s'escriu per aproximació, és inestimable. [...] Això és molt més que ciència, evidentment. És literatura. I m'atreveiria a dir que és la literatura que ens cal, la de la precisió, que no vol dir, ni de lluny, de la fredor" ("Quadern" de *El País*, 17.III.2005, p. 4).

- (vi) Joan Ferrer (2005: 36): “una de les proses més brillants del segle XX, que ha estat capaç de transmutar la ciència lingüística en una mena d'art literari [...] Penso que una de les aportacions més importants de Coromines a la llengua catalana del segle XX ha estat precisament el fet d'haver convertit aquesta àrida piràmide de la ciència lingüística en l'ardida piràmide que apareix en les seves obres [...]. Les seves obres [...] ens manifesten el Joan Coromines escriptor d'una prosa brillant i modèlica emprada per a tractar temes de lingüística històrica, que per naturalesa són força complexos i àrids”.
- (vii) Ramon Sistac (2005: 10): “La segona sorpresa va consistir en la descoberta de la poètica de la ciència. El discurs teòric podia ser *bell*. [...] Però [...] un dels aspectes més importants d'aquest estil diguem-ne «poc canònic» és l'enorme capacitat de fer-te saltar de la cadira. Uns diccionaris que són *amens* [...] i que són provocadors esdevenen un estímul constant per al debat i la recerca.”
- (viii) Narcís Garolera (1995, 2005) passa revista a l'opinió que Coromines tenia de la llengua d'una bona colla d'escriptors catalans dels segles XIX i XX i destaca la seva preferència per “l'ús lingüístic poc arbitrari i no gaire allunyat del registre parlat”, alhora que el seu judici negatiu per la “retòrica subalterna i llibresca” o de “regust afrancesat”.

Observem com es repeteixen les qualitats: prosa *clara* (sinònim de *precisa*, no ambigua), *planera*, *amena*, *suggestidora* (*provocadora*, *estimulant*), *poètica* (*elegant*), *viva* (*amb història*, etc.), *personal* (*moral*).

1.3 Resum

No és fàcil manejar els conceptes que han aparegut. Ja ho deia Coromines: “¿De quin secret d'escola, de quina recepta literària” se serveix un escriptor que comproveu que “us aferra i empunya, hercúliament”? Però hem vist que es barregen els conceptes que afecten el contingut amb els que afecten la forma. Pel que fa al contingut, cal que l'escriptor *digui coses interessants* (no pas que jugui simplement amb les paraules), que us expliqui *fets verídics* viscuts per ell (us apassionen perquè l'apassionen a ell), amb *sinceritat*, amb *accent personal*; potser és aleshores que l'escrit és també *suggestor* (provocador, estimulant, amè). Quant a la forma, l'escrit ha de ser *planer*, *clar* i *natural* (simple, sense grops o noses); *expressiu* i *precís* (paraules i expressions vives, amb arrels, amb història, amb fondària semàntica); *poètic* (elegant, artístic); i *correcte* (genú). Al § 2.2 concentrarem i il·lustrarem aquests conceptes.

2 Aspectes de la qüestió

2.1 Intervenció de Coromines en la llengua normativa o estàndard

Hem vist que un dels aspectes que destacaven els autors era la *genuïtat* de la llengua. Tinguem en compte que aquesta paraula té dos valors clars: *genuí* (relacionat amb *engendrar*) vol dir, en primer lloc, arrelat en la història del poble, patrimonial, i per tant suggeridor de vivències; i vol dir també “correcte”, acordat amb les normes de l'autoritat lingüística. Almenys en català, aquest punt té una importància evident per aclarir el terreny que ens ocupa: per a qui conegui les vicissituds per les quals ha passat i passa la llengua, en un escriptor català no és pas cosa secundària l'actitud intel·lectual o emotiva davant els aspectes normatius i socials. De manera que podríem mirar en cada cas les dues cares: la teòrica i l'aplicada, què pensa i què fa l'escriptor. Però és prou conegut que el nostre autor és un home de conviccions inabdicables i disciplina fèrria, que practica sistemàticament allò que defensa; i per tant, la segona cara la donarem generalment per assegurada. Encara que llengua *normativa* i llengua *estàndard* no són exactament el mateix, aquí prescindiré de la distinció.

2.1.1 Estudis sobre aquesta qüestió

Hi ha dos estudis sobre la teoria i la pràctica de Coromines en relació amb els aspectes normatius o bé estàndards de la llengua catalana: són els de Solà (1990) i Soler (1999). La intervenció del nostre lingüista s'ha produït en ortografia, en ortoèpia, en morfologia, en sintaxi i sobretot en lèxic. Em refereixo, evidentment, a detalls no resolts o no admesos per la normativa en el moment d'opinar-hi el nostre autor (algun és avui ja normativament admès, aspecte que anota Soler). Il·lustro breument cada un dels aspectes (llevat l'últim, que veurem al § 2.1.3) i remeto el lector als estudis esmentats.

En ortografia Coromines defensa i practica sistemàticament la grafia *pendre* ‘agafar’ (sense la primera *r*); normalment no apostrofa el segon pronom en la combinació *ens en* + vocal (*no ens en hem de fiar*, *DECat*, V: 390a40); creu, amb Fr. de B. Moll, que s'hauria de suprimir la dièresi de mots com *traïdor*, *veïnat*, *romboïdal*, *apaïsat*, i defensa que s'escriguin amb *-es* (en lloc de *-as*) una sèrie de noms propis (*Elies*, etc.).

En ortoèpia Coromines era flexible en el cas de la pronunciació amb diftong o hiat de casos de *i* + *a/e/o* (*condició*, *ciència*), i va escriure les prime-

res notes conegudes sobre elocució en català, l'any 1971 (“Sobre l’elocució catalana en el teatre i en la recitació”).

En morfologia usa normalment els plurals en *-os* en paraules com *moriscos*, *textos*; defensa i usa sistemàticament la flexió completa del quantificador *bastant* i accepta la de *força*, *massa* i *prou* amb matisos. I usa també sistemàticament la forma de passat perifràstic de subjuntiu *vagi* + infinitiu (“No creguem, però, que el mot no *vagi perpetuar-se* també en terres nostres” [DECat, IV: 258a25]; “Els historiadors [...] aclariran millor si es tracta de dues germanes que *vagin fundar* o posseir aquest lloc” [OnCat, IV: 26b42]).

En sintaxi Coromines usa normalment el condicional i el futur amb valor de probabilitat (“entre nosaltres hi *contribuiria* molt la moda” [DECat, I: 776a8]; “aquestes formes [...] no *tindran* gran cosa a veure amb [...]” [DECat, VII: 890a23]); usa indiferentment la negació doble i la simple (*mai*, *cap*, *tampoc*, etc. + *no*/Ø + verb), les dues possibilitats *continuar* / *seguir* + gerundi i les dues de *en* / *al* + infinitiu temporal; i escriu *no obstant* gairebé sempre sense subjecte (l’anomena “l’internacional *no obstant*” [DECat, VIII: 277b12]).

2.1.2 L’epistolari de Coromines

Diversos volums de la correspondència de l’autor són també molt importants per conèixer la seva posició teòrica i pràctica en qüestió de normativa i d’estàndard. Especialment en els epistolaris amb Francesc de B. Moll i amb Joan Sales el nostre autor se’ns manifesta molt segur en aquesta posició, i generalment aconsella prudència en els casos més conflictius: vg. Ferrer / Pujadas (2000) i (2004). No entro en aquest terreny per no allargar aquest estudi o desviar-lo de l’objectiu principal, que és observar l’ús personal que fa Coromines de la llengua.

2.1.3 Notes sobre lèxic

En lèxic, com és natural, és on Coromines manifesta més sovint la seva opinió i practica arreu de la seva obra el que defensa. L’estudi de Soler és molt extens en aquest punt, que il·lustraré breument amb altres casos.

arxipreste: la forma *arxiprest* és una “ultracorrecció que s’esmunyí [...] en el *DAg*, i respectada per lexicògrafs posteriors, que potser convindria corregir” (DECat, I: 443a4).

branc: cal dir *branc* d’un camí en lloc del “sinònim recent i poc castís *ramal*” (DECat, II: 193b27s).

confegir: *lletrejar* “en el sentit de *confegir* és un castellanisme intolerable” (*DECat*, V: 180a51; *confegir* havia significat exactament això, ‘articular exactament els mots’, ‘ajuntar els sons en llegir’, I: 64b41s).

culer: “‘Pacc. ‘sodomita’ [...] és un bon substitut del castellanisme *maricón*” (*DECat*, II: 1098b52).

envist ‘en comparació de’: preposició defensada (*DECat*, IX: 241b23) i usada habitualment (“les tares, que al capdavant són tan menudes *envist* l’admirable conjunt!”), carta a Moll (Ferrer / Pujadas, 2000: 208); “Insisteixen els autors a posar aquí el nom de Teodor Grau, petit honor *envist* el que mereix l’home a qui es deu la difícil composició d’aquest llibre” [*DECat*, IV: 959b16]).

esborrall: *borrador* és un castellanisme; “*esborrall* [...] i també el verb *esborrallar*, tots dos sens dubte preferibles al més artificioós *esborrany*” (*DECat*, II: 129b11–17; ell usa *esborrall*: *DECat*, VI: 424b16).

habitança: existent al País Valencià, bon substitut del castellanisme *vivenda* (*Lleures* 36; *DECat*, I: 147b23; IV: 772b40–54).

observació: aquest mot és “molt millor i més planer que el llefiscós barbarisme afrancesat *remarca* que tant paladegen i rebreguen uns titulatats... puristes” (*DECat*, VII: 859a58).

passat que: ‘llevat que’: *DECat*, II: 15b7; 562b15; 954a42; IV: 639b48; IX: 108a15 (“*per ventura* no és reducció fonètica de *per av-*, *passat que* es tractés d’un fenomen ja molt antic”).

possessió: “¿No fóra possible restaurar en tot el seu vigor l’ús de *possessió* en lloc de *finca* en català central i en la llengua comuna literària? [...] Voto perquè tots plegats ens hi enjонquem” (*DECat*, VII: 896a22).

reeixit: “És un barbarisme enorme, calc vergonyós del castellà, emprar *aconseguit* en el sentit de *reeixit* («un poema molt *aconseguit*», calcat del cast. *logrado*), ço que mai no s’havia vist abans de 1940, però després de la guerra ens escriuïm de trobar-lo en la ploma de certs «mestres de català» o «lingüistes catalans» ultrapuristes! (amb horror ho he llegit en treballs de Gabriel Ferrater i JTriadú, en els anys 60)” (*DECat*, VII: 746a53s).

tràfec: el cast. *lío* ‘amistançament’, ‘la dona o l’home que s’hi sotmeten’ és un “grosset i intolerable castellanisme”, “ben superflu, car des del punt de vista expressiu són termes preferibles i ben vius: *un tràfec* («N. té un *tràfec* amb la X., que l’arruïnarà»), «el visità la senyora X. [...], ell es va creure que era un *trafegot* del seu fill», Noller [...]; «un trasto» ‘id.’” (*DECat*, V: 208a4s).

2.2 Estil de Coromines

Il·lustro tot seguit les virtuts que a la secció 1.3 hem vist que els autors atribueixen a la prosa de Coromines.

Pel que fa al contingut, la *sinceritat*, la *veracitat* i el mateix *interès* o *amenitat* de les coses que es conten es podrien recollir amb el que Bonada en diu

estil prouistià o estil de *recerca del temps perdut* (secció 2.2.1): no hi ha cap lector no que quedi literalment “convençut” i arrossegat per la gran quantitat de detalls personals, sovint emotius, que envolten una informació que gairebé sempre és també *enlluernadorament rica* (vg. l'ex. [25]).

Pel que fa a la forma, el llenguatge de redacció de Coromines és estranyament *ric, matissat i precís* (secció 2.2.2): en mans d'un altre autor, molts d'aquests fragments podrien sonar pedants, tot el contrari de *planers, naturals*; però en boca de Coromines el lector té sempre la sensació d'un ús espontani, amorosament sabut, recordat i treballat: Coromines coneix i estima els mots, la gent que els usa i els llocs on els ha recollit (vg. [9], una autèntica meravella). Però, a més a més, ell és capaç d'aparionar les paraules més casolanes amb les més cultes, d'usar expressions populars per descriure els fets més tècnics (secció 2.2.3): el text de [25] produiria un gran efecte si es recités en veu alta; i el cas [27] és una altra meravella: Coromines és capaç d'ajuntar sense solució de continuïtat una tonada popular catalana a uns versos gloriosos del Dante, que cita de memòria i ni tan sols es molesta a dir de qui són. I el gran domini de les modulacions de la llengua es veu també quan descriu fets que són per naturalesa difícils (delicats) de descriure (secció 2.2.4): el lector, lluny de molestar-se, es queda amb una sensació de naturalitat fins i tot agradable.

En el contingut, els autors esmenten també el *patriotisme* com a ingredient d'atracció del lector, de *sinceritat* i de *personalitat*: en dono una mostra (secció 2.2.5). I tot seguit dono una altra mostra del que ell hem vist que en diu *grumeig* (secció 2.2.6), encara que tots els exemples d'aquest estudi podrien també anar aquí. Els jocs lingüístics (secció 2.2.7) són un altre dels sovintejats recursos formals que fan el diccionari *atractiu, suggeridor, agradable*.

La poesia és l'expressió més alta de la llengua i de la literatura. Els autors esmenten també el tret *poètic* de l'obra del nostre autor. Coromines es complau a citar poesies de qualsevol llengua, molt sovint de memòria (com hem dit per a [27]; vg. també [40]), ara i adés sense cap necessitat estricta per al seu discurs, simplement pel goig de recitar-los; però, a més a més, aquestes obres estan esquitxades de versos personals del mateix Coromines (secció 2.2.8).

Els conceptes de *claredat* i *riquesa* són difícils de controlar, perquè són relatius: per a una persona de ciutat és ric un text que conté paraules que són quotidianes a pagès però que ell desconeix, etc. Pel que fa a claredat, diré només que Coromines té un altíssim control de la sintaxi: a penes mai li ensopeguem un anacolut, etc.; la seva exposició se segueix molt bé, a desgrat de la gran complexitat d'aquests textos dels diccionaris (plens de

signes, abreviatures, cometes dins cometes, cursives, transcripcions fonètiques, etc.); usa una sintaxi generalment prou simple (sense períodes allargassats); i en tot cas la puntuació sí que és en certs casos una mica personal o pròpia d'uns textos que precisament han d'evitar “grops” (obstacles): per exemple, no posa coma després de connectors com *en canvi* (“En canvi sembla tractar-se més aviat de l'altre matís” [DECat, V: 650a59]), *en fi* (“En fi passem, en cavalcada més ràpida, per: PASCÍ ‘péixer’ [...]” [DECat, VI: 172a32]), *ara bé* (“Ara bé és un fet, tan sovint assenyalat, que [...]” [DECat, VI: 173a45]). Pel que fa a riquesa o precisió lèxica, el lector observa tot d'una d'obrir les pàgines de Coromines que les paraules s'integren plenament en el saber comú compartit per autor i lectors, en les vivències comunes, i la narració *proustiana* esdevé rondalla de fets familiars: vegeu, per exemple, la força que té el verb *enjoncar* en el cas de *possessio* del nostre § 2.1.3. Naturalment, així que el lector deixa de “connectar” amb aquest fons comú ancestral (perquè no és català, perquè no coneix el terreny específic, perquè és massa jove, etc.), automàticament un text admirable com [8] pot esdevenir insubstancial o pot semblar innecessàriament guarnit de “grops”. Però, només que no confonguem una llengua viva amb un museu lingüístic per a turistes, almenys haurem d'acceptar que la riquesa immensa que Coromines llueix en el diccionari català és ben pròpia d'una obra com aquesta.

2.2.1 Coromines, proustià

- [1] *Arbúcies*. Un cop establerta l'etimologia d'aquest topònim (ARBUTEUM ‘arboç’), diu: “De fet, els arboços abunden a tota la vall, i n'hi ha grans matissers sobretot a la part baixa, costat de llevant (jo mateix hi he jagut molt a llur ombra a fi de maig 1956, p. ex.)” (*OnCat*, II: 221b13).
- [2] “*Llastres de la Morta* [...] Hi van trobar morta una dona malalta que provava d'arribar al Balneari. Per poc no ens hi troben morts al meu guia Escuder, i a mi, quan ens hi deturà tota una nit en un «cornàs» inundat una terrible tempestat de vents i llamps el 1977, baixant del cim del Montardo” (*OnCat*, V: 44a43–48).
- [3] *bonaventura*: “quina fe curativa devien tenir aquelles dones conflentines que veia a Codalet tornant amb un ramell de molt diverses herbes i flors, de collir la *bunəvəntúə* una matinada de Sant Joan (1960); i el mateix Saisset ens parla, amb més humor que desengany, de la *bonaventura* «conjunt d'herbes que s'han de collir al matí de Sant Joan»” (*DECat*, IX: 109a35).
- [4] *tros* ‘boc?’: “Encara a Ansó, extrem Oest, clavant l'eina a un penill, m'oferien un *tró* de *mágra* (1966)” (*DECat*, VIII: 884a19; amb transcripció fonètica més precisa).

- [5] *l·listat* ‘alt i recte, ben format’ (dit d’un arbre). “El mot ha tingut especial concreció en la nostra terminologia forestal; és en una cobla popular que em recitaren a l’Albi mateix (entre la Conca i les Garrigues, 1935), parlant de l’arbre maig: «A l’Albi tenen un maig / que és bo per fer una arcada, / i naltres n’hi tenim un, / una peça molt *l·listada*, / que té cent i quatre pams: / dintre del bosc s’hi criave»: en contrast amb el «maig» arquejat o torçat de l’Albi, en els boscos del poble veí es criava una peça esprimatxada, elegant, altíssima. En efecte, m’explicaven a Aitona, uns quants dies més tard, que *justa l·listada* és la «d’arbres espigats, alts»” (*DECat*, V: 131a52).
- [6] *boc* ‘mascle de la cabra’: “aquesta denominació BEKK-, amb un vocalisme ‘x’ (incloent-hi tots els principals colorits vocàlics) devia ser usada pels pastors, en vastes zones europees, per cridar l’animal, i per això el nom es fixà en la forma *becco* a Itàlia, *bukko-* (*bokko-*) a les terres de més enllà del Rin i del Canal fins als Pirineus, *bikk-* en altres de més esparses; jo mateix puc testificar que així els ho he sentit fer a l’alta Vall de Tena: *bókēs*, *bókēs*... [amb transcr. fonètic més precisa] (amb la típica prolongació aragonesa de la vocal final, a Sallent de Gállego, 1966)” (*DECat*, II: 16a38–51).
- [7] *tanda*: “En el P. Val. és vivíssim de llarg a llarg, però sobretot en la gran zona del mig, on predomina el cultiu de regatge. En lloc de reemplaçar els qui ho viuen, amb definicions meves de conjunt, deixo parlar els informants amb els mots que digueren a cada localitat. De les zones d’irrigació deien a Almassora (1961) «les *tandes* de dalt tenen més bon reg que les altres»; «l’àiua del poble se repartix en 14 *tandes* —hui subdividides en parcel·les—, corresponents als 14 veïns antics», Olocau de Carraixet; «dos *tandes* al mes, tota l’àiua sobrant, a l’almenara es gitava al barranc», Torrent; «tenim un dret de participació amb l’àiua de la *Séquia de la Vila* [Xàtiva]: diem que és *tanda* des del 10è. a l’11è. dia», Novetlè; «des partides de l’horta ací són 7 i hi ha 7 *tandes* de reg, alternant-se segons els dies de la setmana: Horta del Dimarts, del Dimecres, del Dijous ---», L’Olleria (1961)” (*DECat*, VIII: 269a42s; els claudàtors són de l’autor).

2.2.2 Riquesa i precisió

Pascual (2006) diu que Coromines s’abellix d’usar personalment en la redacció un terme que ha descobert en un text o en un indret qualsevol. Doncs bé, això Coromines ho fa constantment al diccionari català. Però fa més: usa abundantment termes cultes, derivacions de termes populars, fraseologia o construccions que de vegades ni ell mateix no recull al diccionari o que fins i tot no es troben en altres diccionaris, prova claríssima del domini personal de la llengua i de la llibertat d’usar-la. Em limito a deixar-ne constància. Termes o construccions usats per ell i no recollits per ell (si no dic res, són del *DECat*): *a mitges dites* (II: 283b50), *acreure* (V: 317b14), *aflligent* (Epistolari amb Pla: Ferrer / Pujadas, 2001: 73), *anar de folga*, *anar de tro* (IV: 269a28), *ergològic* (IV: 258a21), *fonosimbòlic* (II: 1069a27), *metempsicòtic* (VII: 501a57), *pantalonada* (IX: 74a2), *quadrijini* (*OnCat*, VII: 332a58), *trans-*

palàntic ‘dellà el riu Palància’, *transsucrònic* ‘dellà el riu Xúquer’ (*OnCat*, IV: 92a16; VIII: 148a34), *zòilic* (VIII: 71b28). Termes usats per ell i recollits al diccionari però amb ben poca informació, cosa que no li impedeix conèixer-los bé: seria el cas, per exemple, de *cagacalces* i *mamadits* (“el matis afectiu i ponderatiu l’emparenta més de prop amb *petarrell* i anàlegs [...], amb la idea bàsica de ‘infant cagacalces, caganer, mamadits’” [*DECat*, VI: 484a44]); *cagacalces* consta simplement esmentat a II: 395b42; *mamadits* consta a V: 406a40 com a afegit personal de Fontserè al *Diccionari ortogràfic* de Fabra.

Vegem tot seguit altres casos sorprenents d’aquest domini de la llengua. Són espectaculars els exemples [8], [9] i [14]; i a [10], [11], [13] hi ha creacions fraseològiques pròpies (vg. també [23]).

- [8] *gemat* ‘esclatant de verdor, d’ufana’: “Però és clar que el record que s’imposa a tothom és el dels versos dolçíssims: «Muntanyes de Canigó, / fresques sou i regalades, / sobretot ara a l’estiu / que les aigües són *gemades*». Pugem o jaiem per les boscúries de Balaig o de la baixa Cadí (per avall de Merialles): al mig d’aquella forra fresca i luxuriant, sentint com corren pertot uns dolls, a glopades, d’aigua claferta de fullam, i pètals de neret, i satalies, i birbillejant de volves i guspires de sol: gemadíssima la vall, ¿què són les aigües? *Gemades*, és clar, com tota ella, i la frescor n’augmenta la delícia per al pastor o el caminant” (*DECat*, IV: 453a22).
- [9] *vedat*: “En especial es diu del paratge on està vedada la pastura o la caça [...]. A la costa marina del Cabanyal hi ha *vedats* de gambes, indrets sotaiguats (en una coveta costera o entre roques) on un pescador cala els seus «gambers», canyetes amb carpada on s’aferra una munió de gambes que el pescador va pellucant després” (*DECat*, IX: 61a26s).
- [10] Parla del capità català Andreu Xandri: “movent-se d’una banda a l’altra [...] per aguantar el gran manyoç de forces en retirada” | “No havent-ho viscut En Torres és ben comprensible que en el seu vast repertori de reports hi hagi, entre molt de bo, alguns judicis desorbitats, semioblidats i algun de qui encara té una mica de ferro a la fornal. El que més hi crida l’atenció és el constant tornavcu de tots els entrevistats” (*DECat*, IX: 439a40 | 51–57).
- [11] “Citar-ne testimonis en els autors clàssics medievals fóra com portar òlibes a Atenes o aigua a la mar” (*DECat*, IV: 802b11).
- [12] [Aquesta obra] “no conté cap d’aquests anacronismes lingüístics que formiguegen en la forjadura de Roig” (*DECat*, IV: 805a25).
- [13] “[...] i per a Mallorca deixem la paraula a *AléM*, el *BDLC* etc.; altra cosa fóra com voler regar els freus de Formentera” (*DECat*, VII: 896a14; *freu* ‘estret, passatge entre la costa i una illa’, mot exclusiu del cat.).
- [14] “Descabdellament de les significacions” de *cep*: “la pedra que fa ensopegar, el parany (cast. *cepo*) on cauen les bèsties acorades pel caçador, l’aparell de fusta on enclètixaven

les cames o cuixes d'un condemnat o turmentat (cast. *cepo*), el costell on l'enclavaven a la vergonya pública (cat. a. *cep*), en fi la soca d'una planta robusta (mall. i cast. *cepa*), o bé un tronc o cep de vinya i d'altres plantes que munten de terra, fins i tot els simples i humils bolets coneguts com a *ceps* en els Pirineus nostres i de llengua d'oc" (*DECat*, II: 669b51).

2.2.3 Ús del llenguatge popular

- [15] "Quant a l'etimologia, es van esgarriar del tot Diez [...] i Spitzer [...] i encara anava ben esmaperdu M-Lübke. (*DECat*, IX: 244b20). Però, estamordit, M-Lübke acaba per dar-li entrada en el *REW*" (*DECat*, I: 30b36).
- [16] "Grup que ens duria a preguntar si l'al·ludit NL [nom de lloc] escocès *Orvades* podia empèrnar-se en aquest celto-basc IORK/ORK-" (*OnCat*, VI: 62b22; *empèrnar* 'clavar, assegurar amb perns').
- [17] "[...] sembla que hem d'admetre que en el Mitjorn es va esllenegar una mica la significació [de *còrrer*], potser contribuint-hi la influència d'*escórrer* i el seu derivat *escorranc*, *escorrancar-se*" (*DECat*, II: 953a47; ha parlat del veritable sentit del mot i addueix algun testimoni de Tortosa en avall on el significat s'avé més amb el que els lexicògrafs li havien atribuït a partir de Labèrnia).
- [18] "Weiserger [...] es limità [...] a suggerir «viell. alt-europäisch?» [...] però això és reguitzar-ho als núvols" (*OnCat*, VI: 94a50–53; *reguitzar* 'tirar guitzes').
- [19] "[...] el nom d'AUSO i el d'Osona, fou herència ibèrica: un ibèric que en aquesta zona anava tornasolant-se des del tipus basco-aquitànic pirinenc cap al tipus sud-ibèric" (*OnCat*, VI: 93b35).
- [20] "Un nom ben mort, com *Alarona* [...], s'hauria empel·tat a la cuà del d'un llogaret ve?" (sc. *Mata*, per formar *Matalerona, segons Fita) (*OnCat*, V: 236b34).
- [21] "[...] però Elcock [...] s'hi cansava en va martellejant sobre el tipus *excartigar*" (*DECat*, I: 440b43).
- [22] "Del castellà el mot va passar a llengües romàniques veïnes [...]; ni Mistral, algun cop, no va fer-ne rosegons" (*DECat*, II: 353b45).
- [23] "M'imagino que, essent-li ben conegut, no devia ni pendre nota del sentit exacte, fins que va llegir l'entretingut llibre *Peru Abarka*, personatge amb el nom del qual el biscaí Mogel (fi S. XVIII) fa parlar el trempat barber «catedrático en la Universidad de Basarte» (com si diguéssim la universitat de Bosquina, o de Sant Pagerol), desbarrant, amb la rialleta sota el nas, sobre l'etimologia de *omnibus basconici*" (*DECat*, II: 359b6s).
- [24] "Cert que hi havia hagut molta vacil·lació, però no per bones raons geogràfiques sinó per ignorància dels erudits [...]; de tota manera [...] P. de Marca, fins anant a les palpentes, ja proposava identificar [*Oru*] amb Cardona (no errant gaire la punteria), i si Othmer es nega a acceptar la identificació de K. Müller, és natural, perquè aquest col·lector era enterament ignorant de la geografia catalana i dels elements de la lin-

güística romànica general. / Però [...] també Schulten i Tovar van esmaperduts [...]. / També aquí tots els historiadors han anat a l'endevineta per vagues semblances dels noms, d'ençà que Sanpere i Miquel (1897), prenent ingènuament el terme àrab [...], digué que [...]. Altres palpotegen amb 'Santpedor' o 'Besora' [...]. / Tots, desorientats per aquestes fantàstiques identifications, per la ignorància geogràfica de la Vall d'Ora; fins Millàs" (*OnCat*, VI:14b1s).

- [25] Per a l'etimologia de *tarter*, *tartera* (i per al topònim *Tarter* d'Andorra, etc.) proposa "el nom llatí i grec de l'Infern, o sigui TARTĀRUS, d'on un derivat TARTARĒUS, TARTARĒA, i d'ací *Tarter*, *tartera*. [...] Sé que d'altres hauran pensat en l'inconvenient que m'havia deturat anys abans: ¿no és massa grec i massa mitològic això? Sí que venia del grec [...]. Però és ignorància. Per grec que fos, en llatí ja havia pres arrels abans de començar la literatura [...]. I notem que això és en prosa no menys que en vers: «*tartarea* tenebrica plaga» escrivia Ciceró a les *Tusculanes* (II, § 9, 22) per a un paratge sinistre, tenebrós. ¿Per què doncs *tartera* no hauria de poder venir d'aquesta TARTARĒA PLAGA, i *tarter* del TARTAREUM LOCUM o SPECU? El cristianisme va abolir... Què havia d'abolir! quan ens consta que els Pares de l'Església en tenen la boca plena. Quan el Crist resurrecte davalla a l'Infern a deslliurar els Patriarques, trepida la patolla diabòlica dels guardians, «ferruginei janitores», en sentir com s'atansa: «nunquam talem noster excepit *tartarus*», mots ressonants que els uns atribueixen a Gregori Nyssenius i els altres a Sant Agustí; el mateix Jacobus ab Voragine [...] parlava pel seu compte de les «*impiae ac tartareae legiones*» fulminant heretges medievals" (*DECat*, VIII: 328b51–329a).
- [26] "No desconeguem que dins les tenebres que embolquen els llenguatges d'aquest grup substràtic, anem ben insegurs, enmig d'aqueixa polseguera de formes de significat ignot. Però ja no podem dubtar que és dins aqueix terreny que es troba la filiació més seriosa dels tres NLL *Onil*, *Conil* i *Cunil*" (*OnCat*, III: 487b52).
- [27] L'adjectiu *bru brunna*: "Per això s'explica que hagi prevalgut tant [...]. I quan érem petits ens ensenyaven a fer sardana cantant «la lluna, la *bruna*, / vestida de dol: / son pare la crida, / sa mare la volb, en aquelles nits en què enyorem les hores «quando neī plenilunii sereni Trivia ride tra le ninfe eterne»" (*DECat*, II: 283b7–15; sense esment d'autor ni de lloc; però Dante, *Paradiso*, XXIII, 25–26: "Quale ne' plenilunii sereni / Trivia ride tra le ninfe eterne"; on *Trivia* és la lluna, de tres cares, i les nimfes són les estrelles; "Com en la serenor dels plenilunis / Trivia riu amb les nimfes eterne", tradueix Mira).

2.2.4 Delicadesa d'ús

- [28] Article *tudó* 'colom silvestre'. "Hi ha, però, coincidència interessant i curiosa, i potser reveladora des del punt de vista originari, amb un mot llatí, arcaic, popular i afectiu, de significat conegut. Ja el mateix escoli de Persi que donà una de les tres dades llatines del nom de l'ocell columbí, hi féu la identificació, en comentar un passatge, on el poeta parla d'uns *titos lascius* (I, 20) («o ingentes *titos*»); car explica «ingentes Titos dicit --- aut certe a membri virilis magnitudine, dicti *titi* ---: *titi* columbae sunt agres-tes». La... *titola* (perdoneu, lectors)" (*DECat*, VIII: 921b12).

- [29] Article *pair* (*DECat*, VI: 170s. Cas extraordinari: *pair* significa ‘digerir’ però també, en algun indret, ‘defecar’). “D'altra banda, a tot això ens sobresalta el que en una part dels Alps hi hagi un altre significat ben diferent del de ‘digerir’, i que no s’ha explicat mai. Allà *pair* significa ‘defecar’, italià «cacare» [...]” (173a22); “Ara bé és un fet, tan sovint assenyalat, que en el parlar plebeu o familiar, el mot que significa pròpiament ‘petar’ s’usa amb el sentit d’‘embrutar-se a les calces’ etc.: de primer, amb caràcter d’eufemisme irònic, després com a expressió pròpia, si bé vulgar [...]. Suposem, doncs, que hi va haver en sorotàptic una barreja i confusió de dues arrels veïnes: la de PEK^wJO ‘pair’ i de PEZDO ‘expel·leixo un ventim, afluixo silenciosament’: processos abdominals l’un i l’altre” (173a45–55).

2.2.5 Patriotisme

A [33] Coromines es queixa que la llengua catalana no compti per als romanistes (precisament un objectiu global clar de la seva obra és de fer que el català esdevingui una presència imprescindible en el panorama dels científics). El cas [35] és potser el més espectacular i sorprenent de tota l’obra: Coromines introdueix un mot inexistent a la nostra lexicografia (això és el que indica el signe “+”) simplement per poder-se esplaïar amb una expansió política.

- [30] “[...] en el veto que, després de la guerra fatídica, li posen alguns” (*DECat*, IV: 802b45).
- [31] [Decaïment del mot *mota* en cat.]: “Ja és ben sabut —encara que poc divulgat— aquest trist fet històric: que la monarquia madrilenya, amb disfressa d’«espanyolà», així com reconstruïa, exalçava i abombava tots els castells de la ‘meseta’ [.] féu que s’arruïessin despiadadament els de Catalunya, fins a desaparèixer [...]: i a Castella és on han restat els famosos de la *Mota* del Cuervo, la *Mota* de Toro, el grandios castell de *La Mota* de Medina del Campo, el d’Alcalà la Real, el de Marchena... Catalunya ha viscut (i treballat), sense que calgués «cerrar con doble llave el sepulcro del Cid» —abandonada o negligida pels seus propis nobles, avorrida o almenys preterida pels reis” (*DECat*, V: 817b4).
- [32] “*Pron*[unciat]. avui *Pándols*, com en puc donar fe, com oïda als barquers de l’Ebre, 1923, [...] i com en donarien fe tants herois com hi lluitaren” (*OnCat*, VI: 151a12).
- [33] “Voler partir de tals derivats en *es-* o en *-U*, *-A* etc., oblidant del tot el primitiu *tancar*, o donant-li a penes una mirada de cua d’ull i dedicant-li uns mots que escauen a cosa secundària, és invertir els termes de la lògica, en investigació i en filologia, és ‘voler fer entrar el clau per la cabota’... Si no és que el segle XX continua la lingüística en la positura dels pioners: llengües romàniques bàsiques per a tot: el francès i l’italià, també bastant l’«espanyol»; i tot allò altre, sí, sí, però la base és això: ignorància relativa, posada sota aquell pompós símbol tripartit «gal·lo-romànic», «italo-romànic», «ibero-romànic»... (sí, és clar, romanès, rètic, francoprovençal; occità, oïdà, aquells trobadors! català, prou, prou, extensió meridional del gal·lo-romànic...). En el fons hi havia això. Un *étancher* comptava (potser un poc inconscientment) més que 100 *tancar*.

Tornarem a tot això, però de moment seguim el camí raonable, no sense alguna irritació per tanta ignorància voluntària” (*DECat*, VIII: 258b38–56).

- [34] “[...] i fins i tot alguns bons patriotes (de la pàtria nostra, no d’entelèquies «espanyoles»... carpetovetòniques)” (*DECat*, IX: 380a11).
- [35] “+SATIÀGRAHA, ‘desobediència civil, resistència cívica’, del sànscrit *satyagraha* compost de *āgraha* ‘el qui aferra enèrgicament’ i *satyam* [amb punt sota la *m*] ‘el veritable’ (en certa manera ‘recerca obstinada de la veritat’). Procedir que posà en marxa la Índia el 1919 sota la direcció de Gandhi i Nehru. I que fóra vital per als catalans d’imitar, puix que tenim el seny de no usar bombes ni pistoles per aconseguir la llibertat o una autonomia, que sigui... autònoma i no ònoma” (*DECat*, VII: 717b1).

2.2.6 Grumeig

- [36] “La *invenció del bes*, sonet magistral i enciser de Carner” (*DECat*, IX:117a20).
- [37] “L’origen de *roder* [...]. Sota aquest terme vulgar de muntanyencs rebels i ensalvatgits dels nostres temps, s’oculta, doncs, un terme antiquíssim, preciosa relíquia decaiguda de la València medieval” (*DECat*, VII: 394a48).
- [38] “FANOC, -OCA, més que ‘persona limfàtica’ (V. d’Àneu i *D.Ag.*) és un excel·lent terme (tan útil en un país com el nostre on aquest repugnant coleòpter humà fa tants estralls, més encara que el dels cafards francesos eficaçment del·lats per Rabelais, Cyrano i els enciclopedistes), per nomenar els beatons, fanàtics i esmocaciris. Tan sovint se’n pleny un escriptor ben conservador al capdavant, com N’Oller: «intransigències de *fenocàs* [...]” (*DECat*, X: 22a32; “*esmocaciris* ‘sagristanet’, i ‘beat, beguít, rata d’església’, que ja usava graciosament caricaturitzat «a la índia» Pompeius Gener, c. 1900”, V: 708b15/18; *Cafard* ‘personne qui affecte l’apparence de la dévotion’).
- [39] “A Ribagorça i Vall d’Aran és encisador i gentil l’ús que fan de *bell* quasi a manera de pronom indefinit, no solament per emfatitzar moltes menes de complements circumstancials («a la *bella* porta», «a la *bella* glésia»), sinó també per dir ‘uns quants’, ‘alguns’ (*bell* *jornal*, *bell* *ruixat*); i llavors *bella mica* vol dir simplement ‘certa quantitat, no massa poc’: «si quasi no hi ha aigua a la font: pot ser que n *ižga béla mika...*» [amb transcripció fonètica més precisa] [...], «demane lo sinyó que li facen *béla mika* de miñcá» [donat en transcripció fonètica més precisa] quan jo arribava amb gana –un cori-mori dels més forts– a Perafita de Fades, al peu de les Malcides (1957)” (*DECat*, V: 660b9–20).

2.2.7 Jocs lingüístics

- [40] “Deixem aquests corollaris a qui «possa cantar con miglior plettro»” (*OnCat*, VII: 91b41; sense indicació d’autor ni lloc; però de Ludovico Ariosto, *Orland furios*).
- [41] Coromines creu que no hem de canviar *lombard* per *llombard*, etc., i hi fa aquest comentari: “*Llombard* ‘lombard’, gentilici: ni és segur que fos gaire estesa, en aquest nom, antigament la pronúncia amb *ll-* ni que sigui de bon seny voler ara capgirar els

fets consumats imposant com a normals *Llombardia* i *llombard*: és ben segur que han tingut més o menys extensió (en algun cas més gran) les pronúncies amb *Ll-* en els casos de *Lió*, *Loreto*, *Lorena*, *Lucifer*, *Londres*, *Luter*, *luterans*, *laberint*, *Lançolot*, *Lepant*, *Laci*, *Leocàdia*, *Lèncada*, *Limós*, *Longí*, *Lauraguès*, *Lancastre*, *Logudoro*, *Lípari* i d'altres, que ningú no pensarà a canviar per aquelles (el mateix diria de *Limotges* o *Limoges*, que em sembla frívol de voler canviar per *Lemotges). Goso dir que no em sembla... ni «llibe-rab» ni «llògic»! O ¿voldrem *Llambard*, perquè també s'ha dit i no deixa de ser una innovació d'arrel catalana? Cert que no és cas d'usar la clava de Rotllan per fer-s'hi rotllo, valga'm Patllas Atena i em deixi pujar al Patllàrium!” (*DECat* V: 245a51; vg. 40a35).

- [42] “Aquest *repicó* és un altre cas com el de *picó* ‘picor’ que acabem de veure: < *repicació*. I si no els agrada als saviasos... «facin-se repicar!»” (*DECat*, VI: 526a2).
- [43] Defensa *somiar* contra la forma inventada *somn-*; però hi ha els correctors, els saviasos...: “Modernament: des de l'arrencada, els escriptors *somien*, els correctors... *somnien* imposar-se'ls. Són ells els amos de la llengua!” (*DECat*, VIII: 69a29; *arrencada* ‘renai-xement, renaixença de les lletres cat.’).

2.2.8 Poesia d'altri i poesia pròpia

Ofereixo només dos casos de poesia d'altri [44–45] i dono més relleu a les poesies pròpies de Coromines, dedicades a la seva dona [46–47], als pobles on viu o ha viscut [48], als pobles on ha recollit informació [50]; de vegades sense indicació de propietat [46], o amb unes simples sigles [47], altres vegades fins i tot preguntant, juganer, al lector “De qui és aqueix sonet?” [49].

- [44] Llarg estudi dels noms de fonts: “Farem capítol a part per als noms on els compostos de *font* presenten el mot en gènere masculí, com en llatí clàssic (recordem el clàssic immortal: «Fortunate senex, hic inter flumina nota / et fontes sacros, frigus captabis opacum» (*Egl.* I, 52))” (*OnCat*, IV: 251b1; suprimeixo la coma darrere *font*).
- [45] Mot *primavera*. No necessitava pas il·lustrar-lo amb cap text del segle XX, però el mot li porta a la ment un dels versos més reeixits i colpidors d'aquest segle, i el transcriu, amb comentari i tot: “Uns homes joves, defensant Catalunya en el front d'Aragó, «begueren d'un sol glop totes les *primaveres*», Joan Sales i Vallès (*Viatge d'un moribund*, 1940)” (*DECat*, VI: 816a13).
- [46] *DECat*, V: 473b39 (mot *immarcescible*, versos dedicats per Coromines a la seva dona difunta: pista descodificadora a 121a57: “la forma que em puntualitza la dona d'immarcescible record”):

Oh dona de record *immarcescible*.
 abella, arrop! Que puny més quan no fibla;
 encara hi tornarem per aquelles riberes?
 respirarem la flaire d'eternes primaveres?
 Oh somni! si ets tan bell, no pots esser impossible.

- [47] *DECat*, IX: 188b36–49 (mot *capvespral*; també dedicats a la seva dona, B[àrbara de] H[aro]):

Venturós és aquell qui té casa que sura,
 més sortós qui en el port troba dona segura,
 i una mà provident, quan s'atansa vellura,
 que la panera li ompli de fruita d'or madura;
 si el destí m'ha fadat a espargir per nous mons
 l'agredolça llavor del saber, tu no et dóns!
 si els vents i el tirà pàl·lid, com brava mar de fons,
 m'empenyen de ma pàtria cap a altres horitzons:
 que ara, al vent *capvespral*, l'esquellam ja retruny
 dels ramats que davallen de les comes del lluny,
 quan ja, a l'altre vessant, llambreguem l'estuari
 que tot riu engoleix, TORNAREM a la cleda,
 a acabar de la vida errabunda el calvari,
 pels soleis i estepars d'una clement Pineda.

J. C. a B. H., el dia que ella féu 55 anys. En
 mar, camí de Catalunya, 11 de juny de 1966 (ai
 de mi! que no durà ni quinze anys).

- [48] *DECat*, IX: 621a23 (mot *zelós*; als 86 anys):

Blanes, Sant Pol, les platges de l'Agulla,
 oscil·lant a la llum d'aquella tarda:
 qui sap per què fou ànima covarda
 el flac adolescent — oh balba fulla!

.....

I ara que el xaragall al mar s'acosta,
 deixem que, ans de saltar, per l'alta costa,
 a l'ocèa de l'aigua tenebrosa,
 la recança que sempre endins li clama,
 d'aquest flam del record vestal *zelosa*,
 escrigui, encara un cop, que sempre l'ama

Αἰδήμονες Μοῦσαι, 1968

[Muses modestes]

- [49] *DECat*, V: 317b11–24 (il·lustració d'*il·lusió*; transcriu un sonet [seu], amb aquesta
 única informació: “1970” i “De qui és aqueix sonet?”; fragment:)

I quan els ulls ja es cloguin a l'última esperança,
 emportant-me amb ses ales celeste galivança,
 no em treguis, *Il·lusió*, del teu excels sojorn.
 Que el Màgic eternal, pintor de primaveres,
 panteixant se m'endugui en àuries quimeres;
 viure així em sigui dat encara el darrer jorn!

Al final de l'estudi conjunt dels topònims *Catadau*, *Catarroja* i *Catamarruc*, Coromines s'emociona i ens diu (als 90 anys):

[50] Deixeu-me acabar amb els rebles d'un vell, enyorós del seu rondar per aqueixes terres, en el bon temps abans de la nova brotada del provincianisme:

Sobre *Catadau*
 tindria un palau,
 —qui pogués tornar-hi—
 dels boscos al trenc,
 corrent a embarcar-hi
 en carrera boja,
 —en albuferenc—
 des de *Catarroja*!

Catamarruc i Planes,
 i Margalida,
 Almudaina i Gaianes,
 flor de ma vida! (*OnCat*, III: 334)

A part que recorden la cançó muntanyenca *Dalt de la Jungfrau* (i Coromines era un gran muntanyenc i un excursionista assidu), aquests versos crec que tenen unes altres ressonàncies. Martí de Riquer (1964: 350) observa que Jaume Gassull construeix uns quants versos amb els noms dels llocs d'on provenen els pagesos que clamen contra Bernat Fenollar (a *La brama dels llauradors*):

Torrent, Alaquàs i de Vistabella,
 Picanya, Mislata, de Quart i d'Aldaia,
 i de Benatússer, Montcada i Godella,
 d'Albal, d'Alfagar, Patraix i Xilvella,
 i d'Almussafes també i d'Alboraia,
 i de *Catarroja*, Russafa i Sollana,
 també d'Espioca, Carpesa i Paiporta,
 de Massamagrell i de Meliana,
 de Benimaçlet i de Borriana
 i, per abreujar, de tota la Horta.

Riquer hi fa aquest comentari: “Gassull ha sabut donar aquella gràcia especial que tenen els topònims en poesia, com féu dos segles abans Cerverí de Girona [...] i farà tres segles després Jacint Verdaguer, sobretot al *Canigó*”. Són massa coincidències per no creure que Coromines s'inspira en aquesta tradició: als versos de Gassull hi apareix un dels tres noms que estudia Coromines (cursiva meua); Cerverí de Girona i Verdaguer són dos dels

autors més coneguts i apreciats del nostre autor (el primer fins i tot el va editar). Hi podríem afegir que Joan Coromines manifesta al llarg de la seva obra un afecte especial pel País Valencià i pels seus homes, afecte que es tradueix en versos personals en alguna altra ocasió: vegeu, per exemple, *OnCat* (IV: 303a50).

3 Altres exemples

Per al lector que no conegui els diccionaris de Coromines deixo aquí altres articles on hi ha exemples com els que hem vist i molts altres aspectes que aquí no hem comentat.

- *DECat*: al·lot, anar, assolir, bordegàs, brasa, buit, busca, butxaca, bútxera, diana, felipa, fotre, honor, hortàlic, lluna, pair, pellam, por, què, ronsar, sajolida, sitja, sobreixir, sùtia, tancar, témpores, tondre, virolat, volcà, xiruca
- *OnCat*: Cadaqués, Rupit, Taradell, Tarter

Referències

DECat: *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*.

Lleures [i converses d'un filòleg], Barcelona: Club editor, 1971.

OnCat: *Onomasticon Cataloniae*.

Badia Margarit, Antoni M. (1989): “L’*Onomasticon Cataloniae*, de Joan Coromines”, *Serra d’Or* 359 (novembre), 35–37.

Bonada, Lluís (1992): “Un déu amb xiruques”, *El Temps*, 16. III, 54–57.

— (1995): “Coromines torna a Proust”, *El Temps*, 13. XI, 73–76.

— (1999): “Les idees literàries en l’obra de Joan Coromines”, dins Solà (ed.), 45–52.

Casanova, Emili (1990): “El *Onomasticon Cataloniae* de Joan Coromines”, dins: *Joan Coromines Premio Nacional de las Letras Españolas 1989*, Barcelona: Anthropos, 71–107.

Ferrer, Joan (2005): “Joan Coromines i la llengua catalana”, *Llengua Nacional* 51, 29–36.

- Ferrer i Costa, Josep / Pujadas i Marquès, Joan (ed. 1995): *Joan Coromines 90 anys*, Pineda del Mar / Barcelona: Ajuntament de Pineda de Mar / Curial.
- / — (ed. 2000): *Epistolari Joan Coromines – Francesc de Borja Moll*, Barcelona: Fundació Pere Coromines.
- / — (ed. 2001): *Epistolari Joan Coromines & Josep Pla*, Barcelona: Fundació Pere Coromines / Destino.
- / — (ed. 2004): *Epistolari Joan Coromines & Joan Sales*, Barcelona: Fundació Pere Coromines.
- Garolera, Narcís (1995): “Coromines i els escriptors. Judicis literaris d’un filòleg”, dins Ferrer / Pujadas (ed.), 99–100.
- (2005): “Verdaguer, Maragall, Pla...”, suplement *Cultura/s de La Vanguardia* del 15. VI, 4.
- Pascual, José A. (2006): “La responsabilidad de un científico: el *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana*, de Joan Coromines”, dins: Badia i Margarit, Antoni (ed.): *Homenatge de l’IEC a Joan Coromines, en el centenari de la seva naixença*, Barcelona: Institut d’Estudis Catalans, 23–41.
- Riquer, Martí de (1964): *Història de la literatura catalana*, vol. III, Esplugues de Llobregat: Ariel.
- Sistac, Ramon (2005): “La història apassionada dels mots”, *Escola Catalana* 425 (desembre), 9–11.
- Solà, Joan (1990): “Joan Coromines i la llengua normativa”, dins: Solà, Joan: *Lingüística i normativa*, Barcelona: Empúries, 63–90.
- (1995): “Joan Coromines, la memòria d’aquesta terra”, dins Ferrer / Pujadas (ed.), 77–93.
- (ed. 1999): *L’obra de Joan Coromines*, Sabadell: Fundació Caixa de Sabadell.
- Soler, Joan (1999): “Repercussió de l’obra de Joan Coromines en la llengua catalana actual”, dins Solà (ed.), 89–105.

Christian Nikolaus Opitz (Wien)

**„Lur fayt, lur vida, lur ventura, tot so divisav'en pintura“.
Zum Gebrauch der Ekphrasis bei Guillem de Torroella.
Mit einem Ausblick auf Anselm Turmeda
und Joanot Martorell**

1 Ekphrasis in der Literatur des Mittelalters

Das Interesse der Mittelalter-Philologien am Phänomen der Ekphrasis – der Beschreibung von Werken der bildenden Kunst in literarischen Texten – hat in den letzten Jahren stark zugenommen. Das ist kein Zufall, sondern, vereinfacht gesagt, eine Folgeerscheinung des gegenwärtigen Medien-Diskurses, der auch bei den Mediävisten die Aufmerksamkeit für Phänomene des Aufeinandertreffens verschiedener Medien geschärft hat. Denn Ekphrasis bezeichnet ja im Grunde nichts anderes als eine bestimmte Spielart von Intermedialität, in der es zu einer Verschränkung von *verbaler* und *bildlicher* Repräsentation kommt. In Abgrenzung von anderen Formen intermedialer Bezugnahme zeichnet sie sich dadurch aus, dass „Sprache das kontaktnehmende System, das nichtsprachliche Medium das kontaktgebende System ist“ (Schaefer / Rentsch, 2004: 136).

Konnte der Begriff Ekphrasis in der antiken Rhetorik „jede Art der ausführlichen, detailreichen Beschreibung“ (Wandhoff, 2003: 20–21), die dem Hörer oder Leser eine (beliebige) Sache „vor Augen bringt“, bezeichnen, so wird er in der sprach- und literaturwissenschaftlichen Diskussion der letzten Jahrzehnte weniger über das „Wie“, sondern in erster Linie über das „Was“ bestimmt. Die Bedeutung des Terminus wurde eingengt auf die Beschreibung von Kunstwerken oder, allgemeiner formuliert, auf die „sprachliche Bezugnahme auf ein nichtsprachliches Artefakt“ (Schaefer / Rentsch, 2004: 134). Dabei herrscht im Detail Uneinigkeit, ob auch die Beschreibung etwa abstrakter Kunst unter den Ekphrasis-Begriff fällt, oder ob dieser nur auf Beschreibungen mimetischer Kunstwerke – also gegenständlicher Malerei und Skulptur – anzuwenden sei (Schaefer / Rentsch, 2004: 140–147). Umstritten ist daneben aber auch die Frage, ob die bloße Erwähnung eines Kunstwerks schon als Ekphrasis gelten könne, oder ob

die Beschreibung nicht auch – in Übereinstimmung mit der antiken Definition – ein gewisses Mindestmaß an Anschaulichkeit beziehungsweise Ausführlichkeit beinhalten müsse (Schaefer / Rentsch, 2004: 149–153).

Allerdings wird die hier kurz umrissene Theoriediskussion so gut wie ausschließlich anhand von Texten der Antike und / oder der Neuzeit geführt;¹ entsprechendes Material aus der Literatur des Mittelalters wird kaum berücksichtigt (Wandhoff, 2003: 13). Es ist daher ganz grundsätzlich zu fragen, inwieweit sich die anhand von Werken anderer Epochen gewonnenen Modelle überhaupt auf das Mittelalter anwenden lassen (Wandhoff, 2003: 16–20). Natürlich ist es nicht möglich, diese Frage im Rahmen der vorliegenden Fallstudie umfassend zu beantworten, doch seien immerhin zwei Überlegungen erlaubt. Erstens: Es scheint, dass sich mittelalterliche Ekphrasen in der Regel mit Heffernan als „verbal representation of visual representation“ (Heffernan, 1993: 3) definieren lassen. Sie beschreiben also Werke der bildenden Kunst, die ihrerseits abbildenden Charakter haben, vor allem figürliche Malerei und Skulptur. Da dieser Ansatz Beschreibungen von nicht-gegenständlicher Kunst, aber auch von Architektur aus der Betrachtung ausschließt, wurde er völlig zu Recht von verschiedenen Autoren kritisiert (zusammenfassend: Schaefer / Rentsch, 2004: 140–143). So problematisch Heffernans Definition jedoch für die Moderne sein mag, so nachvollziehbar ist sie für das Mittelalter. Denn die Ekphrasen dieser Epoche – wenigstens die mir bekannten – stellen nicht ästhetische, sondern inhaltliche Qualitäten der beschriebenen Kunstwerke in den Vordergrund.² Das gilt, wie Haiko Wandhoff zeigen konnte, auch für Architekturbeschreibungen, wo die einzelnen Bauteile meist als symbolhafte Zeichen aufgefasst werden, so dass ihnen ebenfalls ein verweisender, also in weiterem Sinn „abbildender“ Charakter innewohnt (Wandhoff, 2003: 99–102). Daraus ergibt sich die zweite Beobachtung: Da es in mittelalterlichen Texten offenbar eher auf den Inhalt als auf die Form der beschriebenen Kunstwerke ankommt, kann schon die bloße Nennung eines Bildthemas eine ähnliche narratologische Funktion erfüllen wie die ausführliche Beschreibung eines Artefakts, da sie in vielen Fällen ausreicht, um dem Leser den dargestellten Inhalt vor Augen zu rufen (Wandhoff, 2003: 124).

---

1 Vgl. die Bibliographie bei Schaefer / Rentsch (2004: 160–165).

2 Das bedeutet natürlich keineswegs, dass ästhetische Qualitäten nicht auch eine Rolle spielen, doch scheint mir die eigentliche Betonung eben eher auf dem Darstellungsinhalt des Beschriebenen zu liegen.

Konsequenterweise widmen die meisten Arbeiten zur mittelalterlichen Kunstbeschreibung denn auch der Definition des Ekphrasis-Begriffs relativ wenig Aufmerksamkeit und konzentrieren sich stattdessen auf die Frage nach der Funktion von Ekphrasen im Gesamtgefüge eines Erzähltextes, also darauf, in welcher Form „die auf dem jeweiligen (Kunst)gegenstand abgebildeten Szenen [...] in Verbindung zu Inhalt und Gehalt des literarischen Werkes“ (Ratkowitsch, 1991: 9), in das sie integriert sind, stehen. Pionierarbeit leistete auf diesem Feld Christine Ratkowitsch mit ihrer umfangreichen Untersuchung zur „*Descriptio Picturae*“ in der mittellateinischen Großepik (Ratkowitsch, 1991). Ihr folgten, neben zahlreichen Einzelstudien, Linda M. Clemente, die sich den „*Literary objets d'art*“ in der französischen Dichtung des Hochmittelalters widmete (Clemente, 1992); und Haiko Wandhoff, der in seiner monumentalen Abhandlung v. a. auf die mittelhochdeutsche Literatur einging (Wandhoff, 2003), das Thema dabei aber auf so vielfältige Weise in einen übergreifenden theoretischen Diskurs einbettete, dass viele seiner Erkenntnisse Allgemeingültigkeit beanspruchen können. Bei einem zweitägigen Symposium zur mittelalterlichen Ekphrasis, das im November 2003 in Wien stattfand, versammelten sich Vertreter der verschiedensten Fachrichtungen, um ihre Forschungsergebnisse in interdisziplinärem Rahmen vorzustellen und zu diskutieren.³ Katalanisten fanden sich nicht darunter.

Das ist umso erstaunlicher, als auch in der katalanischen Literatur durchaus geeignetes Material vorhanden ist, um eine Studie zu diesem Thema durchzuführen. Ganz besonders bietet sich dazu die *Faula* des Guillem de Torroella an, immerhin eines der Hauptwerke der katalanischen Erzählkunst des 14. Jahrhunderts. Gut zehn Prozent dieses Textes bestehen aus Beschreibungen von Kunstwerken!⁴ Diese werden aber selbst in der jüngsten Forschung nur cursorisch behandelt und entweder als Beleg für Guillems Kenntnis und Verarbeitung französischer Vorbilder oder aber als bloßer rhetorischer Ornat, im Sinn der *amplificatio*, gedeutet.⁵

---

3 „Die Ekphrasis von Kunstwerken in der mittelalterlichen Großdichtung zwischen literarischer Tradition und Neuerung“, Internationales Symposium am Institut für Klassische Philologie, Mittel- und Neulatein der Universität Wien, 14.–15. November 2003. Die Ergebnisse der Tagung liegen mittlerweile auch gedruckt vor: Ratkowitsch (2006).

4 Die Beschreibung des Pferdes (bzw. von dessen Reitzug) und des Palastes nehmen je rund 60 Verse ein, zusammen etwas über 120, also ein gutes Zehntel der insgesamt 1265 Verse.

5 So kommentiert noch Anna Maria Compagna die Beschreibung des wunderbaren Zelters und seiner Equipage mit: „è un altro banco di prova per il nostro autore: è un tema

Dabei haben die oben angeführten Studien anderer Disziplinen deutlich gezeigt, dass mittelalterliche Ekphrasen in der Regel durchaus auch eine inhaltliche Bedeutung haben, bzw. eine nicht zu unterschätzende narrative Funktion erfüllen. Diese lässt sich mit Wandhoff folgendermaßen umreißen: „Ekphrasen stellen [...] ‚micro-narratives‘ oder ‚paranarratives‘ dar, die von der Rahmenerzählung sowohl getrennt sind, wie sie sich ihr auch einfügen, um sie mit zusätzlichen Registern und Bedeutungsdimensionen anzureichern“ (Wandhoff, 2003: 7). Sie entsprechen „Binnenhandlungen, die zu der Rahmenhandlung der sie umschließenden Erzählung in einem Verhältnis der Analogie oder auch des Kontrasts stehen, so daß sich die eigentliche Erzählung über das spiegelnde Verhältnis zur Binnenerzählung gleichsam selbst reflektiert“ (Wandhoff, 2003: 9). Eine Analyse der Ekphrasen kann daher wesentlich zum Gesamtverständnis eines Textes beitragen.

2 Ekphrasis in der *Faula* des Guillem de Torroella

2.1 *La Faula*: Entstehung – Inhalt – Bedeutung

Bei dem als „la faula d'en Torrelha“ überschriebenen Text handelt es sich um eine allegorisch-didaktische Verserzählung von politisch-zeitkritischem Inhalt.⁶ Sie umfasst 1265 achtsilbige Verse, die paarweise gereimt sind, und dürfte um 1370 entstanden sein. Der Ich-Erzähler gibt sich im Text selbst als Guillem de Torroella und damit als Angehöriger eines mallorquinischen Adelsgeschlechts zu erkennen. Am Strand der Insel Mallorca setzt auch die Handlung der Erzählung ein: Bei einem Ausritt erblickt Guillem im Wasser einen Wal, über dem ein Papagei schwebt. Um sich den wundersamen Vogel näher zu betrachten, erklimmt er darauf den Rücken des Meeres Säugers, jener aber setzt sich sogleich in Bewegung und trägt den Erzähler auf das offene Meer hinaus. Die Reise führt ihn stundenlang nach Osten –

---

che ricorre spesso nella letteratura cortese e nel trattarlo non si rifugge certo da figure retoriche come l'amplificatio“ (Compagna, 2004: 67, Anm. zu vv. 233–288). Und zur Schilderung von Arturs Palast meint sie: „Il tema delle storie dei cavalieri arturiani dipinte sulle vetrate [...] rimanda al *Livre de Lancelot* [...], dove il protagonista [...] fa dipingere sulle pareti episodi della sua vita e dei suoi amori con la regina Ginevra [...], secondo quanto racconta la *Mort Artu*, che il nostro autore doveva conoscere“ (Compagna, 2004: 91, Anm. zu vv. 551–602).

Dass natürlich auch ein solcher Ansatz zu interessanten Ergebnissen führen kann, haben vor allem die Studien von Gerhard Wild bewiesen (Wild, 1990a und 1994).

6 Ich verwende die Ausgabe von Anna Maria Compagna (2004).

am Morgen hatte er den Wal bestiegen, erst um Mitternacht erreicht er schließlich eine Insel. Dort findet er eine herrliche Wiese vor, in deren Mitte einen Baum und auf dem Baum eine sprechende Schlange, die einen leuchtenden Rubin auf dem Kopf trägt. All diese Motive machen klar, dass es sich um eine Reise in die „Anderwelt“ handelt, und tatsächlich erfährt Guillem von der Schlange, er befinde sich auf jener Zauberinsel, auf die König Artus nach der Schlacht von Salisbury entrückt wurde und von der er dereinst in die Welt der Lebenden zurückkehren werde.

Bald darauf begegnet dem Erzähler ein prächtiger Zelter, dessen Gestalt, Sattel und Zaumzeug ausführlich beschrieben werden (vv. 226–291). Dieser trägt ihn zu einem zauberhaften Garten, der ebenfalls eingehend geschildert wird und der alle Merkmale des *locus amoenus* trägt (vv. 413–436).⁷ Dort findet er „us richs palays mavelhós“, der selbst den Tempel Salomons an Pracht übertreffe (vv. 438–442). Um diese Feststellung zu untermauern lässt Guillem auch hier eine genaue Beschreibung folgen, in der vor allem die kostbaren Materialien hervorgehoben werden (vv. 443–460). Vor dem Palast trifft er dann endlich auch auf einen Menschen: die Fee Morgana in Gestalt einer jungen Dame. Sie führt ihn ins Innere des Bauwerks, und abermals sieht sich der Leser mit einer Beschreibung, der längsten im ganzen Text, konfrontiert (vv. 549–623): zunächst werden die Glasgemälde behandelt, in denen die ganze Geschichte des Artusreichs dargestellt ist, danach die Edelsteine, die den Bau im Inneren schmücken.⁸ Schließlich gelangen die beiden zu König Artus selbst. Der aber befindet sich in einer äußerst merkwürdigen Lage: in einem silbernen Käfig sitzt er in einem Bett und blickt düster melancholisch auf die blanke Klinge seines Schwertes (vv. 683–705). Etwas später erfahren wir auch den Grund für die Betrübnis des Königs. Morgana hatte das Schwert durch Zauberkraft kurz aus dem Wasser aufsteigen lassen und nun spiegelt sich darin das, was es in der Welt zu sehen gibt – der Verfall der höfischen Werte, der Niedergang des Rittertums (vv. 774–785; 856–

7 Zum Topos des *locus amoenus* vgl. Curtius (1948: 202–206).

8 Dass diese Edelsteine so hell strahlen, dass die ganze Umgebung taghell erleuchtet ist (610–617), ist ein Motiv, das sich auch in anderen mittelalterlichen Palastbeschreibungen findet. Besonders aufschlussreich ist das Vorkommen dieses Motivs im *Sir Orfeo*, einer um 1300 in England entstandenen Bearbeitung des Orpheus-Mythos (Ed. Bliss, 1966). Dort wird von der Burg des Fürsten der Unterwelt behauptet, sie sei von Edelsteinen geschmückt, die so viel Licht gäben „as doth at none the sonne“ (v. 372). Wie in der *Faula* wird das Motiv hier also zur Charakterisierung einer wundersamen „Anderwelt“ verwendet.

868; 1126–1179). Bekräftigt wird diese Aussage dadurch, dass sich an Artus' Bett zwei trauernde Damen befinden, die Personifikationen von Amours und Valors, die einst Königinnen waren, nun aber „desarités“ sind (vv. 735–745). Um ihm all das zu zeigen, gesteht Morgana, hat sie Guillem durch den Wal entführen lassen. Mit dem Auftrag, das Geschene in der Welt zu verbreiten, um dadurch eine Verbesserung der Verhältnisse herbeizuführen (vv. 875–890), wird er schließlich von Artus entlassen und darf nach Mallorca zurückkehren.

Die zeitkritische Aussage des Textes ist evident: Das ritterliche Gesellschaftsideal ist in Bedrängnis und muss verteidigt, ja wiederaufgerichtet werden. An wen der Appell sich richtet ist ebenfalls klar: an Guillem und seine Standesgenossen, den mallorquinischen Adel. Weniger klar ist hingegen, ob die *Faula* sich konkret auf „tagespolitische“ Ereignisse bezieht, oder ob ihre Absicht nur eine allgemein moralisch-didaktische ist. Die Frage wurde in der Forschung immer wieder diskutiert (Compagna, 2004: 29–34), braucht uns an dieser Stelle aber nicht weiter zu interessieren. Wichtiger ist die Feststellung, dass Guillems Klage über den Verfall der Zeit nicht ohne Vorläufer ist, sondern im Gegenteil auf eine reiche literarische Tradition aufbaut, in der die Gegenwart oft auch dem verlorenen Ideal der Artuswelt gegenübergestellt wird (Bumke, 1986: 26–29). Verwiesen sei hier nur auf das im späten 12. Jahrhundert entstandene Sirventes *Per solatz reveillar* des Trobadors Giraut de Borneil (Ed. Sharman, 1989: 467–473), einen der bedeutendsten mittelalterlichen Texte dieser Art. Gerade im Vergleich mit Texten wie diesem wird Guillems dichterische Leistung besonders deutlich. Sie besteht nicht zuletzt darin, dass er den alten Topos der Zeitklage zu einer komplexen allegorischen Erzählung ausbaut. Dem Stilmittel der Ekphrase kommt dabei eine entscheidende Rolle zu.

2.2 Die Sattel-Ekphrase

In der *Faula* des Guillem de Torroella finden sich zwei Passagen, die als Ekphrasen im engeren Sinn – als literarische Beschreibungen von Bildkunstwerken – angesprochen werden können: zum einen die viel zitierten Glasgemälde im Palast Morganas, zum anderen die weitaus weniger beachteten Elfenbeinschnitzereien am Sattel des wundersamen Zelters. Da letztgenannte in der Erzählfolge zuerst vorkommen, seien sie hier auch an erster Stelle behandelt.

Guillem beginnt die Beschreibung damit, in wenigen Worten das Aussehen des Pferdes selbst zu umreißen: Von grauer Farbe ist das Tier, seine Statur weder zu groß noch zu klein (vv. 227–228). Dann geht er sogleich dazu über, die Ausstattung des Pferdes zu schildern, und braucht dazu immerhin knapp über 60 Verse (vv. 230–291). Das Sattelzeug, heißt es, sei eines Königs würdig und habe sicher über 1000 Goldmark gekostet. Der hohe Preis ist freilich nur zu verständlich, wenn man bedenkt, aus welchen Materialien das Reitzeug besteht: Von Elfenbein und Seide ist die Rede, von Gold und Silber, von Kristallen, Rubinen und Saphiren. Die elfenbeinernen Sattelbögen sind überdies mit figürlichen Schnitzereien verziert.⁹ Dargestellt sind berühmte Liebespaare aus der höfischen und aus der antiken Literatur; man erblickt die Geschichten

de Floris e de Blanchafors,
 d'Isolda la bronda e de Tristany,
 qui per amor s'emèron tan;
 de Titus (sic) e de Píramús,
 e de Serena e d'Ellidús,
 e Paris, ab qual gint conquès
 Elena e dins Troya mès;
 lur fayt, lur vida, lur ventura,
 tot so divisav'en pintura,
 e mays enquer que no us say dir. (vv. 238–247)

9 Ich deute die Textstelle also anders, als dies zuletzt Anna Maria Compagna getan hat, die offenbar davon ausgeht, dass es sich bei den Bildern um Stickereien auf den textilen Teilen des Sattelzeugs handelt. Dem liegt m. E. jedoch eine Fehlinterpretation der entsprechenden Verse zugrunde. Diese lauten: „cert mil marches d'aur crech que valia / la celha e'l pitral e'l fres / e li arcós ab tal francès, / del blanch vori gint entalhatz, / d'aur e d'atzur asaut obratz, / ab manta istòria d'amors“ (vv. 232–237). Zunächst ist also eindeutig davon die Rede, dass die elfenbeinernen Sattelbögen „entalhatz“, mit Schnitzereien versehen, sind. Im nächsten Vers jedoch heißt es, sie seien mit Gold und Blau, also farbig, gearbeitet (vgl. dazu auch Anm. 12). Für Compagna steht diese Angabe anscheinend in Widerspruch zu den davor genannten Elfenbeinschnitzereien. Sie verwendet in ihrer italienischen Übersetzung daher „ricamati“ („bestickt“) für das vieldeutige „obratz“ und bezieht das Wort offenbar nicht auf die Sattelbögen, sondern auf die davor genannten textilen Stücke Brustriemen und Tressen. Das ist einerseits grammatikalisch problematisch, denn mit „e li arcós“ beginnt ja ein neuer Satz, der nun einen Teil des Sattels genauer beschreibt – „obratz“ kann sich somit eigentlich nur auf die „arcós“ beziehen. Andererseits steht die Nennung von Farben keineswegs in Widerspruch zu „entalhatz“, denn mittelalterliche Elfenbeinschnitzereien waren in der Regel farbig gefasst. Man darf also davon ausgehen, dass es sich bei den „Bildern“ auf dem Sattel tatsächlich um Schnitzwerk handelt – umso mehr, als es dafür in Chretiens *Erec* (vv. 5271–5308) auch ein bedeutendes literarisches Vorbild gibt.

Zunächst ist ganz positivistisch festzuhalten, dass es solche Elfenbeinsättel mit figürlichen Schnitzreliefs im späten Mittelalter tatsächlich gab; eine ganze Reihe davon ist aus dem 14. und 15. Jahrhundert erhalten (Schlosser, 1894; Fajt, 2006: 497–498). Sie werden auch häufig in Werken der höfischen Dichtung erwähnt (Schultz, 1991, I: 383), doch nur in wenigen, wenn auch bedeutenden Fällen wird explizit das Bildprogramm der Schnitzereien beschrieben. Wo dies der Fall ist, wie etwa in Chretiens *Erec*, beziehen sich die Darstellungen in der für Ekphrasen typischen Form als „micro-narratives“ auf den Haupttext (Clemente, 1992: 67–73). Es liegt also nahe, dass es sich in der *Faula* ähnlich verhält. Diese Erwartung wird jedoch auf den ersten Blick enttäuscht. Zwischen den berühmten Liebespaaren auf dem Sattel und der eigentlichen allegorisch-didaktischen Handlung der Erzählung scheint kein unmittelbarer Bezug zu bestehen. Auch wenn Amours als Personifikation und das eine oder andere Mal als Schlagwort auftaucht, so ist die höfische Liebe doch eindeutig *nicht* Thema in Guillems Text (Wild, 1990a: 82). Ging es dem Autor also tatsächlich nur um eine sinnentleerte Nachahmung der „klassischen“ Pferde-Ekphrasen in der Literatur Frankreichs? In diesem Sinne jedenfalls deutet Anna Maria Compagna den Passus (Compagna, 2004: 67). Wie in der Einleitung dargelegt, haben indes alle neueren Untersuchungen zur mittelalterlichen Ekphrasis gezeigt, dass eine solche Interpretation als „*l'art pour l'art*“ den Texten nicht gerecht wird. Das gilt, so glaube ich, auch im Fall der *Faula*. Weder halte ich die ausführliche Pferdebeschreibung für reinen Selbstzweck im Sinne von rhetorischem Ornat, noch halte ich die Stelle, an der sie im Text auftritt, für zufällig. Denn Gelegenheit zu einer Pferdebeschreibung hätte der Dichter auch ganz zu Beginn des Werkes gehabt, wird doch auch dort von einem Ausritt des Ich-Erzählers berichtet. Dort aber wird das Reittier bloß als „*destrer*“ (v. 11), als Streitross also, benannt (und steht schon dadurch in Gegensatz zum wundersamen „*pelaffrè*“); sein Aussehen wird jedoch nicht weiter beschrieben. Dem Erscheinungsbild des Zelters und seiner Ausstattung widmet Guillem hingegen ganze 65 Verse. Für diese unterschiedliche Behandlung der beiden Pferde gibt es m. E. einen guten Grund. Um diesen klar zu machen, ist es allerdings nötig, etwas weiter auszuholen und sich kurz mit einem narrativen Grundproblem zu befassen.

Umberto Eco hat darauf hingewiesen, dass in jedem erzählenden Werk „der Leser einen Fiktionsvertrag mit dem Autor schließen muß“ (Eco, 1996: 103). Dieser regelt, „wie viele fiktive Elemente in einem Werk akzeptabel sind“, wobei grundsätzlich gilt: „alles, was im Text nicht aus-

drücklich als verschieden von der wirklichen Welt erwähnt oder beschrieben wird, muß als übereinstimmend mit den Gesetzen und Bedingungen der wirklichen Welt verstanden werden“ (Eco, 1996: 112). Das bedeutet auch, dass der Leser stets einen mehr oder weniger großen Beitrag imaginativer Mitarbeit leisten muss, da wirklichkeits-kompatible Elemente in einem Text nicht explizit genannt werden müssen (Eco, 1996: 11–14). Wenn also Guillem am Beginn seiner Erzählung erwähnt, dass er einen Ritt unternahm, so braucht er dazu nur ein einziges Wort – „quavalquey“. Dennoch geht der Leser aufgrund seiner Alltagserfahrung selbstverständlich davon aus, dass der Protagonist als Angehöriger der Oberschicht¹⁰ dabei auf einem Pferd – und nicht etwa auf einem Esel – reitet und dass das Tier mit Sattel und Steigbügel, Zaumzeug und Zügeln ausgestattet ist. Überhaupt fällt auf, dass am Beginn der *Faula* – also vor Guillems Ankunft in der „Anderwelt“ – deskriptive Partien vollkommen fehlen. Zwar werden auch hier (v. 11) eine Wiese und ein Streitross genannt, doch bleibt es eben bei der bloßen Erwähnung. Über ihr Aussehen schweigt der Dichter, ja er fügt ihnen nicht einmal ein Adjektiv bei, das ihre Erscheinung ein wenig spezifizieren würde. Genauere Angaben sind an dieser Stelle aber auch gar nicht nötig, denn durch die recht präzise Nennung von Zeit und Ort (vor kurzem, am Morgen des Johannistags; beim Hafen von Santa Caterina, im Tal von Sóller auf der Insel Mallorca) wird das Erzählte im „Hier und Jetzt“ verankert und somit in Übereinstimmung mit der Wirklichkeit des Lesers, also des katalanischen Adligen des späten 14. Jahrhunderts, gebracht. Das Aussehen von Wiese und Pferd kann sich der Rezipient also ohne weiteres vorstellen, denn es entspricht ja seiner Alltagserfahrung.

Ganz anders präsentiert sich die Situation, als Guillem erst auf der Artus-Insel angekommen ist. Hier ist nichts mehr „alltäglich“, hier reicht die Vorstellungskraft des Lesers nicht mehr aus, um das nicht explizit Genannte im Geiste zu ergänzen. Die wunderbaren Dinge, auf die Guillem von nun an trifft, müssen beschrieben werden, damit der Leser sich ein Bild von ihnen machen kann. Tatsächlich ist der Teil der *Faula*, der zwischen der Ankunft des Protagonisten auf der Insel und seinem Treffen mit König Artus liegt, in hohem Maße deskriptiv. Guillem erkundet die „neue Welt“ und lässt den Leser mittels einer langen Folge von Beschreibungen

---

10 Dass der Protagonist der sozialen Elite angehören muss, wird dem Leser dadurch klargemacht, dass der Ausritt keinen praktischen Zweck verfolgt, sondern bloß dazu dient, die Natur zu genießen. Vor allem aber lässt die einleitende Definition des Erzählten als „una ventura“ keinen Zweifel daran, dass es sich um eine „Rittergeschichte“ handelt.

an seinen Entdeckungen teilhaben. Aufgrund ihrer Ausführlichkeit und der Anschaulichkeit, die sie erzeugen, könnte man diese Beschreibungen als Ekphrasen im antiken Sinn bezeichnen, war es in der klassischen Rhetorik doch gerade die Anschaulichkeit (gr. *enargeia*, lat. *evidentia*), durch welche die Ekphrasis vom bloßen Bericht unterschieden wurde (Schaefer / Rentsch, 2004: 133). Hier wird nun freilich ein Grundproblem der jüngeren Ekphrasis-Forschung offensichtlich: Es kann nicht angehen, den Begriff sowohl im antiken als auch im modernen Sinn zu verwenden, will man nicht für Verwirrung beim Leser sorgen. Schränkt man den Bedeutungsrahmen des Terminus hingegen auf die Beschreibungen von Kunstwerken oder allgemeiner von nichtsprachlichen Artefakten ein, muss man für die auf *enargeia* abzielende Beschreibung etwa einer Landschaft oder einer Person einen anderen Begriff einführen.¹¹ Für das „lateinische“ Mittelalter lässt sich das Problem vielleicht dahingehend lösen, dass man – wie Christine Ratkowsch – mit dem Terminus *descriptio* das lateinische Äquivalent des griechischen „ekphrasis“-Begriffs als Bezeichnung für Beschreibungskunst im allgemeinen übernimmt (Ratkowsch, 1991: 10–11) und „Ekphrasis“ im eingeschränkten Sinn von „Kunstbeschreibung“ als Subkategorie beibehält.

Aber kommen wir zurück zum Text der *Faula*: Mit Hilfe der anschaulichen Beschreibungen lässt der Autor vor dem geistigen Auge des Lesers nach und nach einen fiktionalen Raum entstehen, in dem alles schöner und wunderbarer ist als in der realen Welt. Es reicht in diesem Teil der Erzählung nicht mehr, einfach das Wort „prat“ zu schreiben und alles andere der Imagination des Lesers zu überlassen. Jede Wiese muss nun ausführlich beschrieben werden, unter Nennung all ihrer Blumen, Bäume und Gewächse, denn nun gilt: nur was benannt wird, existiert. Den *descriptions*, und mit ihnen den Ekphrasen, kommt somit die Bedeutung eines „Fiktionssignals“ zu. Sie tragen entscheidend dazu bei, eine „realistische“ Erzählung in einen literarisch-fiktionalen Modus zu überführen; sie machen bewusst, dass es gegenüber den Anfangsversen zu einer grundlegenden Revision des „Fiktionsvertrags“ gekommen ist. Von nun an, so kann man sagen, muss der Leser mit dem Vorkommen des Wunderbaren rech-

---

11 Andere Autoren, etwa Ruth Webb, haben sich für den umgekehrten Weg ausgesprochen und eine Rückkehr zum Ekphrasis-Begriff der klassischen Rhetorik gefordert. Für die Bezeichnung von Kunstbeschreibungen solle hingegen ein neuer Terminus gefunden werden (Webb, 1999: 17–18). Allerdings wurde dieser Vorschlag, m. E. zu Recht, als unpraktikabel zurückgewiesen, da der „neue“ Ekphrasis-Begriff sich in der Forschung schon so weit durchgesetzt hat, dass eine Rückkehr zur antiken Definition erst recht Verwirrung stiften würde (Schaefer / Rentsch, 2004: 158).

nen. Der Ich-Erzähler hat die reale Welt verlassen und ist in einer anderen, fiktionalen Welt angekommen. Bald darauf erfährt er auch, dass er sich „en l'ilh'anquantea“ befinde, „on repayra Morguan la fea / e misire lo roys Artus“ (vv. 181–183). Damit sieht sich jedoch nicht nur der Protagonist in die *Artus-Welt* hineinversetzt, auch der Leser sieht sich nun mit einem *Artusroman* konfrontiert. Denn einerseits birgt natürlich die ausführliche Sattel-Ekphrasis sehr wohl einen Verweis auf die Tradition dieser Gattung, insbesondere auf den *Erec* des Chretien de Troyes. Andererseits zählt eben auch das für die *Faula* so zentrale Element des Wunderbaren, des *merveilleux*, zu den entscheidenden Gattungsmerkmalen des Artusromans (Wild, 1990a: 67).

Noch zwei andere Elemente sind laut Gerhard Wild für den Artusroman charakteristisch, ja unabhkömmlich: *chevalerie* und *fin amor* (Wild, 1990a: 67–69). Diese beiden Prinzipien kommen in der eigentlichen Handlung der *Faula* nicht vor, finden ihre exakte Entsprechung aber in den allegorischen Figuren von Amours und Valors, die König Artus begleiten. Ihnen entsprechen aber auch die beiden Bildbeschreibungen, die Guillem in seinem Werk präsentiert, sind doch auf dem Sattelzeug berühmte Liebespaare dargestellt, auf den Glasfenstern in Morganas Palast ritterliche Kämpfe. Man könnte auch sagen: was die Frauenfiguren *personifizieren*, wird in den Bildern *exemplifiziert*. Beide Ekphrasen beziehen sich somit auf zentrale Themenbereiche der Artus-Tradition, die in der erzählten Handlung nicht bzw. nur am Rande thematisiert werden. Gemeinsam mit den Personifikationen schaffen sie eine Metaebene, welche diese eigentlich abwesenden Themen im Text doch präsent werden lässt. Nicht nur für die Sattelschnitzereien, auch für die Glasgemälde ist damit eine weitere wesentliche Funktion benannt, nämlich jene, die Erzählung „mit zusätzlichen Registern und Bedeutungsdimensionen anzureichern“, um noch einmal die schon zitierte Formulierung Haiko Wandhoffs zu bemühen (Wandhoff, 2003: 7).

2.3 Die Beschreibung der Glasgemälde in Artus' Palast

Als Guillem den Palast von Morgana bzw. von König Artus betritt, stehen ihm sofort „les voltes e'ls entelhaments e'ls vayrials“ (vv. 550–551) ins Auge. Besonders die Glasfenster wecken seine Aufmerksamkeit, erblickt er doch darin Bilder von Schlachten, Turnieren und Liebeswerben,

die in den herrlichsten Farben gemalt sind.¹² Dargestellt sind die Abenteuer der verschiedensten Ritter von König Artus' Tafelrunde, angefangen von Tristan und Lancelot, über Parzival und die übrigen Gralsritter bis hin zum närrischen Keu. Über zwanzig Helden werden aufgelistet, ehe der Erzähler ob der Menge und Vielfalt der Gemälde kapituliert:

e de molts d'altres hi fon la vida,
 asaut poxan e divisida.
 No say co si pot tan gint fayre,
 que la meytat no say retrayre,
 sitot ares me'n fau actor. (vv. 601–605)

Wie schon bei der Sattel-Ekphrasis gilt auch hier, dass es zu Guillem's Zeit vergleichbare Kunstwerke tatsächlich gegeben hat. Dem zeitgenössischen Leser dürften ähnlich ausführliche Bildprogramme aus den Palästen des Adels bekannt gewesen sein, zwar nicht unbedingt als Glasgemälde,¹³ aber doch als Wandmalereien. Das beste im katalanisch-aragonesischen Raum erhaltene Beispiel dafür bieten die Fresken in einem Saal der Burg von Alcañiz bei Teruel, die wohl aus dem ersten Drittel des 14. Jahrhunderts stammen. Hier sind neben historischen Schlachtszenen (gemeint ist wohl der Streit um das Königreich Navarra) die Monatsarbeiten dargestellt sowie weitere narrative Szenen, deren Deutung im Detail unklar ist, die sich jedoch auf einen höfischen Roman als Vorlage beziehen dürften (Cid Priego, 1962). Aber natürlich ist auch der im späten 13. Jahrhundert entstandene Bildzyklen aus dem Palau Reial Major und dem Palau Berenguer Aguila in Barcelona zu gedenken, in denen die Eroberung Mallorcas durch Jakob I. dargestellt ist.¹⁴ Schließlich ist noch an die heute verlorenen, nur

-
- 12 Die von Guillem verwendete Formulierung „d'aur e d'atzur“ hat topischen Charakter; sie findet sich auch in zahlreichen anderen Bildbeschreibungen des Mittelalters. Für Beispiele aus der französischen Literatur vgl. den Eintrag „asur“ in Tobler / Lommatzsch (1925: 613–614). Die Wendung erklärt sich daraus, dass (Blatt-)Gold und das aus Lapislazuli gewonnene Ultramarinblau die kostbarsten Farbmittel der Zeit waren. Vgl. Kühn (1988: 35–36).
- 13 Dass der Autor explizit von Glas- und nicht von Wandgemälden spricht, verleiht den Bildern einen geradezu unrealen kostbaren Anstrich und weist sie dem im Artusreich so wichtigen Bereich des *merveilleux* zu. Denn obwohl Glasmalereien im späten 14. Jahrhundert vereinzelt auch in Palästen belegt sind (Busse, 1995: 198–199), dürften Guillem's Zeitgenossen dermaßen umfangreiche figürliche Zyklen bloß in den Fenstern von Sakralbauten gekannt haben.
- 14 Die Fresken aus dem Palau Reial Major befinden sich heute im Stadtmuseum von Barcelona, jene aus dem Palau Berenguer Aguila im Museu Nacional d'Art de Catalunya in

urkundlich belegten Fresken aus dem 14. Jahrhundert zu erinnern, die im königlichen Palast von Zaragoza den okzitanischen Versroman *Jaufre* illustrierten (Riquer, 1984, II: 196). Und auch in Guillems unmittelbarer Heimat, Mallorca, müssen derartige Malereien verbreitet gewesen sein. Das beweisen nicht nur die mit Jagd-, Turnier- und anderen profanen Szenen bemalten Holztäfelchen, die einst die Decke des Almudaina-Palasts zierten (Llompart, 1977–1980, 3: 17–18), sondern auch die heute im Museu de Mallorca aufbewahrten Freskenfragmente mit ritterlichen Darstellungen, die aus einem Altstadtthaus in Palma stammen (*op.cit.*, 4: Fig. 2 u. 3).

Wichtiger als der Bezug zu real existierenden Malereien war für Guillem aber wohl die Rezeption von Gemäldebeschreibungen in der höfischen Literatur Frankreichs. In der Forschung herrscht weitgehend Einigkeit, dass der *Lancelot*-Roman des 13. Jahrhunderts als das unmittelbare Vorbild anzusehen ist. So schreibt Gerhard Wild über die Glasgemälde in der *Faula*: „Die Kenner des Vulgata-*Lancelot* werden dabei an Lancelots Malereien in Morganes Gefängnis denken, deren Entdeckung in der *Mort Artu* den Untergang der Tafelrunde einleitet [...]“ (Wild, 1990b: 216).¹⁵ Trotz aller Bedeutung des *Lancelot*-Romans scheint es mir dennoch fraglich, ob sich die Ekphrasen in der *Faula* so eindeutig von diesem Vorbild herleiten lassen. Denn das eigentlich Charakteristische an den Wandgemälden Lancelots ist ja der Umgang, den der Protagonist mit den Bildern pflegt. Lancelot malt bekanntlich die Geschichte seiner Liebe zu Guinevre an die Wände seines Gefängnisses; das Bild der abwesenden Geliebten soll diese gegenwärtig machen und dem Liebenden dadurch die Gefangenschaft erleichtern (Wenzel, 1995: 302–320). Zugleich hilft es ihm, „in der schauenden Meditation seine Vita in Form einer Erzählung wiederzufinden“ (Wandhoff, 2003: 285). Doch in der *Faula* wird gerade dieser Umgang mit den Bildern *nicht* rezipiert. Denn weder erfährt man etwas über den Urheber der Glasgemälde, noch werden sie innerhalb des Textes einer einge-

---

derselben Stadt. Als Entstehungszeit lassen sich für beide die Regierungsjahre von Alfons III. angeben: dieser hatte Mallorca zeitweise besetzt und auch Menorca von den Mauren zurückerobert (1287). Die Darstellung der Eroberung Mallorcas durch seinen Vorfahren Jakob I. war für ihn also ein naheliegendes Thema. Sein Tod im Jahr 1291 liefert demnach den *terminus ante quem* für die Ausführung der Wandmalereien; aus stilistischen Gründen lässt sich „um 1285“ als zeitliche Untergrenze für die Datierung festlegen. Der „königstreue“ Inhalt der Malereien aus dem Palau Berenguer Aguila erklärt sich dadurch, dass der Palast im 13. Jh. im Besitz der Familie Caldes war, die dem Königshaus sehr nahe stand. Vgl. Gudiol / Alcolea i Blanch (1986: 28–29); Blasco (1993).

15 Auf ganz ähnliche Weise betrachtet Anna Maria Compagna die Stelle; vgl. Anm. 5.

henden Betrachtung unterzogen,¹⁶ geschweige denn im Gespräch der Protagonisten thematisiert. Dem entspricht auch der unterschiedliche Inhalt der Gemälde im Prosa-*Lancelot* und in der *Faula*. Sind Lancelots Fresken ein persönliches, autobiographisches Dokument, in dem er selbst eine der Hauptrollen spielt, so zeigen die Bilder in der *Faula* zwar in gewissem Sinn die Geschichte der Artuswelt, aber eben nicht die persönliche Geschichte von König Artus.¹⁷ In dem einen Fall haben die beschriebenen Bilder einen biographischen Hintergrund, in dem anderen einen historiographischen.¹⁸ Während Lancelots Bilder ihren Bezugspunkt innerhalb des Textes haben – sie stellen sowohl dem Protagonisten als auch dem Leser die vorangegangene Handlung zusammenfassend noch einmal vor Augen –, verweisen die Gemälde in der *Faula* auf außerhalb des Textes liegende Ereignisse aus ferner Vergangenheit. Kurz: So eindeutig der Inhalt der in der *Faula* beschriebenen Glasgemälde auch auf die Handlung des *Lancelot*-Romans verweisen mag (Wild, 1990b: 216), so grundverschieden ist der Gebrauch der Ekphrasis in den beiden Texten. Bedenkt man überdies, dass Beschreibungen von Wandbildern in der mittelalterlichen Literatur Frankreichs ein häufig vorkommendes Motiv bilden,¹⁹ so drängt sich die

-
- 16 Natürlich tritt zunächst Guillem als textinterner Bildbetrachter auf. Die Beschreibung der Gemälde beginnt ja: „Hon, yeu regardey pres e luny / les voltes e.ls entelhaments / e.ls vayrials, qui subtilmens / éron obrats de mantes guises“ (vv. 549–552). Der Rest der Ekphrasis wird jedoch in deutlich distanzierterer Form geliefert, und zwar entweder als objektivierte Bestandsbeschreibung („hi ha pleytz d'òmens presans“, v. 556; „e Stor de Mares hi fo“, v. 598) oder dadurch, dass der Leser in die Rolle eines imaginären Betrachters gerückt wird („vîretz lay pinxes“, v. 560; „pógretz vesser lay“, v. 564). Guillem selbst ist dagegen nicht mehr als Betrachter präsent, die Position des Ich-Erzählers wird regelrecht aufgegeben und durch eine auktoriale Erzählposition ersetzt.
- 17 Hier könnte man natürlich entgegnen, dass die Geschichte des Königs gewissermaßen in all den anderen Geschichten enthalten sei, besonders in jener Lancelots. Aber es ist doch auffällig, dass Lancelot, anders als Tristan, nur als tapferer Held und nicht auch als höfischer Liebhaber genannt wird, dass die Ehebruchs-Geschichte der Königin Guinevre also nicht direkt angesprochen wird. Auch fehlt jeglicher Hinweis auf den Zauberer Merlin und die Jugend Artus'. Ebenso wenig finden Mordred und der Tod bzw. die Entrückung des Königs hier eine Erwähnung.
- 18 Dass grundsätzlich zwischen historiographisch und biographisch eingesetzten Ekphrasen unterschieden werden kann, hat Haiko Wandhoff (1996: 87–91) dargelegt.
- 19 Eine umfangreiche Sammlung einschlägiger Textstellen schon bei Söhring (1900: 598–614). Dass es sich bei den von Guillem beschriebenen Gemälden nicht um Wandbilder oder Tapisserien, sondern um Glasmalereien handelt, hat m. W. keine Entsprechung in der französischen Literatur. Allerdings findet sich eine Parallele in Geoffrey Chaucers 1369–1370 verfassten *Book of the Duchess*, wo Glasfenster mit einem ausführlichen Troja-Zyklus geschildert werden (vv. 320–328; Ed. Benson, 1987). Ob Guillem de Tor-

Frage auf, ob hier nicht auch andere Texte als der Prosa-*Lancelot* als Vorbilder in Betracht zu ziehen sind. Dabei hat man den Blick nicht nur auf die Artusepik, sondern auch auf den Bereich der allegorischen Dichtung zu wenden, steht die *Faula* doch formal betrachtet (Ich-Erzähler, Auftreten von Personifikationen) ganz stark in der Tradition dieser Gattung (Riquer, 1984, II: 222). Und gerade für die Palastekphrase stößt man hier rasch auf ein potentielles Vorbild: die Schilderung von Naturas Palast im 1182/1183 entstandenen *Anticlaudian* des Alanus ab Insulis, einem der bedeutendsten allegorischen Texte des Mittelalters, der nachweislich auch auf der iberischen Halbinsel verbreitet war (Manitius, 1931: 799, Anm. 5). Wie Jahrhunderte nach ihm Guillem de Torroella beginnt auch Alanus seine Ekphrasis mit der Schilderung eines *locus amoenus*, an dem sich der Palast befindet; dann fährt er fort mit der Beschreibung des Bauwerkes und der kostbaren Materialien, aus denen es besteht, um schließlich auf die Wandbilder mit historischen Gestalten zu kommen, die das Innere zieren (Ratkowitsch, 1991: 212–226). Freilich sind die Übereinstimmungen zwischen *Anticlaudian* und *Faula* zu allgemeiner Natur, um eine direkte Abhängigkeit postulieren zu können, zumal fraglich scheint, ob Guillem de Torroella des Lateinischen mächtig war. Andererseits darf man nicht vergessen, dass die Palastekphrase des Alanus ab Insulis das ganze Mittelalter hindurch als literarisches Grundmodell fortwirkte, nicht zuletzt weil große Teile daraus in wörtlicher Übersetzung in den volkssprachlichen *Roman de la Rose* übernommen wurden (Ed. Langlois, 1914–1924, II: 345, Anm. zu vv. 5921–6118).²⁰ Dass auch der *Rosenroman*, in dem Ekphrasen ja generell eine große Rolle spielen, zumindest zu Beginn des 15. Jahrhunderts in Katalonien bekannt war (Riquer, 1984, II: 113), verleiht der These, wonach sich die Ekphrasen der *Faula* eher auf Vorbilder aus der allegorischen Dichtung denn auf den Prosa-*Lancelot* beziehen, zusätzlich Gewicht.

Die – wenigstens indirekte – Abhängigkeit der *Faula* von Dichtungen wie dem *Anticlaudian* wird aber vor allem in der Funktion der Ekphrasen innerhalb des Gesamttextes offensichtlich. Denn wie schon bei der Sattel-

---

roella den Chaucer-Text möglicherweise kannte, wäre wohl eine eigene Untersuchung wert. Ausgeschlossen scheint es mir nicht, wurde das *Book of the Duchess* doch für John of Gaunt geschrieben, der sich bekanntlich viel auf der Iberischen Halbinsel aufhielt und in den Konflikten zwischen Kastilien und Aragon eine nicht unbedeutende Rolle spielte.

20 So wird der *Anticlaudian* noch in der Beschreibung von Fortunas Palast und seinen Wandmalereien in Christine de Pizans *Mutacion de Fortune* als – durch den Rosenroman vermitteltes – Vorbild greifbar (Pinet, 1974: 315, Anm. 2).

Ekphrasis gilt auch für die Glasmalereien, dass ihr Inhalt sich nicht reflektierend oder kontrastierend auf die Erzählhandlung bezieht, sondern diese durch zusätzliche Bedeutungen bereichert. Gerade darin aber manifestiert sich eine Besonderheit allegorischen Schreibens, die sich mit Christine Ratkowitsch wie folgt definieren lässt: „Aufgrund dieser Differenzierung [narrativ vs. allegorisch] liegt auch die Verwendung des Stilmittels der Ekphrasis jeweils auf einer etwas anderen Ebene. In allegorischen Epen unterbricht die Ekphrasis im Grunde keine fortlaufende Handlung, weil alle übrigen Darstellungsmittel außerhalb der Ekphrasis, also Personifikationen, deren Gewänder und Attribute, aber auch deren Handeln, demselben Zweck dienen wie die Ekphrasis selbst, nämlich der Veranschaulichung der Allegorie“ (Ratkowitsch, 1991: 14). Für die Lektüre von Guillems *Fanla* bedeutet das: Das in den Glasgemälden Dargestellte hat denselben Realitätsgrad und Aussagewert wie etwa die Personifikationen von Amors und Valors. Dass gerade zwischen diesen allegorischen Gestalten und den beiden Ekphrasen inhaltliche Zusammenhänge bestehen, wurde ja oben bereits gezeigt.

Hat man erst einmal erkannt, dass das in den Bildern Dargestellte integraler Bestandteil des allegorischen Textgefüges ist, so nimmt man aber auch noch andere intratextuelle Bezüge wahr. Denn in der Beschreibung der Glasgemälde verwendet Guillem eine Reihe von Schlagwörtern, die sich auch an anderer Stelle in der Erzählung wiederfinden. In den Bildern sind u. a. zu sehen:

junctes, batalhas e torneigs,
amors, xausimens e *dompneigs*;
 certz hi ha pleytz d'òmens presans
 e d'altres fayts richs ben stans
 qui donen pretz, segon *valor*. (vv. 554–558)
 [...]

e del prous Lancelot del Lach
 pógretz vesser lay examén
 lo sen, la força, l'ardimén,
 ab què mantench *cavalharia*.²¹ (vv. 563–566)

Nicht nur die schon bekannten „amors“ und „valors“ tauchen hier als Schlüsselbegriffe auf, sondern auch eine Reihe anderer Begriffe, denen in der höfischen Kultur entscheidende Bedeutung zukommt. Nun ist es

---

21 Hervorhebungen hinzugefügt.

interessant festzustellen, dass viele der hier verwendeten Termini auch in Artus' Klage über den Verfall der Zeit vorkommen. Was der König im Schwert erblickt, wird ja folgendermaßen beschrieben:

laysier perage
 e pris, cloyer de *valour*,
 e *dompney* departir d'*amour*
 pour ce mauveffa companyia!
 E l'ordre de *chavalharia*,
 si le voy je, de tal maniera!²² (vv. 778–783)

Das, was Artus im Schwert erblickt, korrespondiert also in antithetischer Form mit dem, was in den Glasgemälden zu sehen ist. Die Beschreibung der Bilder wird zur Beschreibung der idealen Vergangenheit,²³ wird zur Kontrastfolie, vor der sich die traurige Gegenwart umso negativer abhebt. Wo etwa ein Giraut de Borneil in *Per solatz* *reveillar* durchgehend den Kontrast zwischen einst und jetzt, also einen zeitlichen Unterschied, betont, kann Guillem ideale Vergangenheit und verkommene Gegenwart dank der Ekphrasis dem Leser gleichzeitig vor Augen stellen. Im zeitlosen Raum der Allegorie kann beides nebeneinander existieren.

---

22 Hervorhebungen hinzugefügt.

23 Anders als Gerhard Wild glaube ich also nicht, dass die Darstellungen unter negativem Vorzeichen stehen (Wild, 1990b: 216). Wilds Ansicht basiert ja auf einer doppelten Annahme: erstens, dass die Ekphrasis in der *Faula* sich „eindeutig“ auf die im Prosa-*Lancelot* beschriebenen Wandbilder beziehe. Zweitens, dass diese Wandgemälde des Lancelot unmittelbar auf den Untergang des Artusreichs verweisen, dass also bereits das von Guillem rezipierte Vorbild negativ zu lesen sei. Dass ich die erste Annahme für problematisch halte, dürfte aus meinen obigen Ausführungen klar geworden sein. Dass auch die zweite Annahme in dieser Eindeutigkeit unhaltbar ist, hat Uwe Ruberg aufgezeigt: Wilds negative Interpretation von Lancelots Fresken beruht ja darauf, dass der Held durch den Anblick einer Darstellung der Flucht des Aeneas aus Troja zur Ausführung der Malereien angeregt wird. Da aber die Flucht des Aeneas auf den Untergang Trojas verweise, seien die davon angeregten Bilder Lancelots als Referenz auf das Ende des Artusreichs zu werten (Wild, 1990b: 219, Anm. 4; Wild, 1994: 687–688). Dem hält Ruberg unter Nennung von Textbelegen entgegen, dass „der Aufbruch des Aeneas aus Troja [...] im hohen Mittelalter, auch in der Bildkunst, in aller Regel unter positiven Vorzeichen des göttlichen Rettungs- und Neugründungsauftrags gewertet“ werde (Ruberg, 1998: 191–192), also weniger auf die Zerstörung Trojas, sondern vielmehr auf die Gründung Roms verweise. Damit ist Wilds Deutung die Grundlage entzogen.

Hinzugefügt werden muss an dieser Stelle, dass Wild selbst in einem jüngeren Beitrag (1994: 696–697) die Gemäldebeschreibung der *Faula* deutlich positiver bewertet.

2.4 Conclusio

In der *Faula* werden Gegenwart und ideale Vergangenheit, Ist- und Soll-Zustand der Gesellschaft durch die Mittel von Ekphrasis und Allegorie unmittelbar nebeneinander und dem Rezipienten vor Augen gestellt. Dadurch ist er gezwungen, die beiden Zustände gegeneinander abzuwägen und Stellung zu beziehen. Gerade durch diese Gegenüberstellung entfaltet die *Faula* ihr zeitkritisches Potential, denn im Katalonien des 14. Jahrhunderts waren Vergleiche der Jetzt-Zeit mit der Artuswelt keineswegs selten (Wild, 1990a: 70–72). Üblicherweise, etwa in der Chronik Muntaners, wurde dabei aber betont, dass die glorreiche Gegenwart selbst die Artuswelt noch überträfe. Tristan und Lancelot wetteifern in diesen Texten „mit den Heldentaten der katalanischen Expansion“ (Wild, 1990a: 71), bleiben jedoch hinter diesen zurück. Guillem de Torroella zeigt sich wesentlich pessimistischer; er kehrt zum umgekehrten Schema zurück, wie es schon bei den Dichtern des 12. und 13. Jahrhunderts vorgegeben war (Bumke, 1986: 26–29): Bei ihm ist die Artuswelt ein unübertroffenes Ideal, das in der Gegenwart jedoch verloren und nur noch im Speichermedium des Bildes lebendig ist.

3 Ausblicke

3.1 Ekphrasis und Allegorie in Anselm Turmedas *Cobles de la divisió del regne de Mallorca*

In der *Faula* des Guillem de Torroella kommt den Ekphrasen, wie gezeigt werden konnte, zentrale Bedeutung in der argumentativen Struktur des Textes zu. Die Analyse der Kunstbeschreibung konnte somit wesentlich zum Gesamtverständnis des Werks beitragen. Das gilt jedoch nicht nur für die *Faula*; ähnliches ließe sich auch für weitere katalanische Texte des Mittelalters zeigen. Ein Studium auch anderer Werke unter den hier vorgegebenen Fragestellungen wäre wünschenswert, würde aber den Rahmen dieses Beitrags sprengen. Es sei jedoch erlaubt, abschließend wenigstens einen kurzen Blick auf zwei weitere Dichtungen zu werfen, die in der einen oder anderen Form mit der *Faula* in Verbindung stehen.

Das erste dieser Werke sind die 1398 verfassten *Cobles de la divisió del regne de Mallorca* von Anselm Turmeda. Wie bei der *Faula* handelt es sich um eine Versdichtung politisch-zeitkritischen Inhalts; wie in der *Faula* arbeitet die Argumentation u. a. mit Personifikationen, mit einer Auflistung

positiv besetzter historischer Gestalten, die in Kontrast zur tristen Gegenwart gesetzt werden, aber auch mit einer – zugegeben kurzen – Ekphrasis (Riquer, 1984, II: 460–464). Diese befindet sich am Ende der Einleitungs-*partie*, die ebenfalls große Ähnlichkeit zur *Faula* aufweist (Riquer, 1984, II: 461): Beim Ausritt an einem Frühlingstag erreicht der Ich-Erzähler eine herrliche Wiese, die alle Zeichen des *locus amoenus* trägt. Dort findet er einen wunderbaren Palast – den Wohnsitz der personifizierten Insel Mallorca –, darin einen prächtigen Saal mit Mauern aus Edelsteinen und Fenstern von Kristall, in dem er ein mit Reliefs verziertes Portal erblickt (vv. 145–152). Dargestellt sind die Geschichten von Hektor und Jason sowie der ganze trojanische Krieg (vv. 150–152). Bezugspunkt ist hier offenbar die *Historia Destructionis Troiae* des Guido delle Colonne (Riquer, 1984, II: 461), von der auch eine katalanische Übersetzung existierte (Compagna, 2004: 27, Anm. 25). Damit fügt sich Turmeda nahtlos in die gesamt-europäische Ekphrasis-Tradition des Mittelalters ein, bildet doch „der trojanische Krieg [...] fraglos das historische Motiv, welches im Mittelalter am häufigsten in Form einer Ekphrasis dargestellt wird“ (Wandhoff, 2003: 183). Die große Beliebtheit des Motivs erklärt sich dadurch, dass man darin „den Ursprung der europäischen Geschichte“, vor allem auch den „Ursprung des Rittertums“ sah (Wandhoff, 2003: 191). Der trojanische Krieg wurde nicht nur als „Paradigma der säkularen Geschichte“ wahrgenommen, sondern konnte „sogar stellvertretend für die Geschichte schlechthin stehen“ (Wandhoff, 2003: 184).

Die knappe, nur drei Verse umfassende Troja-Ekphrasis in den *Cobles de la divisió del regne de Mallorques* lässt sich somit auf zweifache Weise deuten. Zum einen führt sie heldenhafte Taten und Gestalten aus der Vergangenheit ein, die der Gegenwart als Idealbild entgegengehalten werden können. Zum anderen aber dürfte sie die Aufgabe haben, von der idyllischen Eingangspartie zum eigentlichen, historisch-politischen Hauptteil überzuleiten, lassen sich die Reliefs doch, um mit Wandhoff zu sprechen, als Verbildlichung der „Geschichte schlechthin“ interpretieren. Sie signalisieren dem Leser, dass er es nicht, wie der Beginn vielleicht vermuten lassen könnte, mit einer allegorischen Liebesdichtung zu tun hat, sondern dass die Erzählung ein historisch-politisches Thema behandelt. Dieser Funktion entspricht nicht nur die Position der Bildbeschreibung innerhalb des Textes – eben am Ende der Eingangspartie –, sondern auch die Anbringung der Bilder selbst an einem Portal. Ihre Rolle als ein Durch- bzw. Übergangsmotiv wird dadurch unterstrichen.

Trotz ihrer Kürze erfüllt die Portalekphrase also innerhalb des allegorischen Textgefüges eine ausgesprochen durchdachte Funktion, die sie den Bildbeschreibungen der *Faula* vergleichbar erscheinen lässt. Überhaupt wurde deutlich, dass im Einsatz der allegorischen Mittel große Übereinstimmungen zwischen den beiden Texten bestehen, die vom visionären Charakter des Ganzen über den Auftritt von Personifikationen bis hin zur Ekphrasis reichen. Besonders die ausführliche Beschreibung des von einer paradiesischen Wiese umgebenen, aus kostbarsten Materialien errichteten Palastes weist so große Ähnlichkeiten auf, dass man eine direkte Beeinflussung Turmedas durch Guillem de Torroella in Betracht ziehen könnte. Doch natürlich gilt es zu bedenken, dass die Ähnlichkeiten auch bloß auf der Rezeption gemeinsamer Vorbilder basieren könnten. Gerade für die Palastbeschreibung ließen sich ja ganz konkret der *Anticlaudian* oder der *Rosenroman* als mögliche Impulsgeber benennen.

3.2 „Una altra cambra ... hestoriada“: Ekphrasis im *Tirant lo Blanc*

Einen unmittelbaren Rückgriff auf die *Faula* kann man hingegen für zwei bislang wenig beachtete Ekphrasen in Joanot Martorells *Tirant lo Blanc* postulieren. Am Beginn des Konstantinopel-Teils des Romans stehen zwei Bildbeschreibungen, die sich durch ihre Themenwahl – Liebespaare in dem einen, christliche Ritter in dem anderen Fall – deutlich als von Guillems Text abhängig erweisen.²⁴ Allerdings, soviel sei vorweggenommen, erschöpfen sich die Parallelen im Wesentlichen in dieser inhaltlichen Übereinstimmung. Da es sich beim *Tirant* ja nicht um eine allegorische Dichtung, sondern um einen Ritterroman im herkömmlichen Sinn handelt, ist die Funktion der Ekphrasis innerhalb des Werks eine etwas andere, man könnte sagen: weniger komplexe. Wenden wir uns aber nun den entsprechenden Textstellen zu.

Nach seinen ersten Heldentaten im Turnier am englischen Königshof und beim Kampf um Rhodos reist der Ritter Tirant lo Blanc nach Konstantinopel, um der arg bedrängten Stadt gegen die Türken beizustehen. Dort wird er vom Kaiser feierlich empfangen (Kap. 116–117) und lernt bald auch dessen Tochter, Carmesina, kennen. Bereits als der Held die Prinzessin zum ersten Mal erblickt, verliebt er sich in sie – nicht zuletzt,

---

24 Dazu kommt natürlich, dass Martorells Benutzung der *Faula* als Vorbild sich ja auch an anderen Stellen, v. a. in der berühmten Artus-Szene, belegen lässt (Wild, 1990a: 83–89).

weil sie aufgrund der Hitze ihre Brüste entblößt hat (Kap. 118).²⁵ Im Anschluss an diese erste Begegnung begibt sich die Hofgesellschaft, inklusive Tirant und Carmesina, in einen Raum, dessen Wände mit Tapisserien behängt sind. Diese fein gearbeiteten Teppiche zeigen berühmte Liebespaare, namentlich Flor und Blanchefleur, Pyramus und Thisbe, Aeneas und Dido, Tristan und Isolde, Lancelot und Guinevre sowie „molts altres“ (Ed. Riquer, 1979: 222). Man möchte diese Auflistung fast einen Wink mit dem Zaunpfahl nennen, ruft sie doch beim Leser die Erinnerung an die beliebtesten Liebesgeschichten des Mittelalters wach, aktiviert diese als „micro-narratives“, die in einen Dialog mit der eigentlichen Erzählung treten können. Die Themen der an dieser Stelle beschriebenen Bildteppiche machen klar, dass die bisher von ritterlichem Kampf geprägte Romanhandlung nun in eine neue Phase eintritt, dass die Geschichte von nun an (auch) eine Liebesgeschichte ist. Hier wird auch deutlich, dass eine ausführliche Beschreibung der Bildteppiche gar nicht notwendig ist, um diese narratologische Funktion zu erfüllen. Da der Inhalt der genannten Liebesgeschichten beim spätmittelalterlichen Leser als bekannt vorausgesetzt werden konnte, reicht die bloße Nennung der Bildthemen, um vor seinem geistigen Auge entsprechende Bilder entstehen zu lassen.²⁶

Ähnlich knapp ist auch die zweite Ekphrasis im *Tirant*, die nur wenige Seiten nach der ersten folgt. Während Tirant nach der Begegnung mit Carmesina liebeskrank in seiner Kammer daniederliegt, begibt sich die Hofgesellschaft in eine prächtige Halle, die wiederum mit größtem technischem und materiellem Aufwand gestaltet ist (Kap. 119). Auch dieser Raum wird von Wandbildern (diesmal offenbar Fresken) geziert: „Les imatges de les parets divisaven diverses històries de Boors e de Perceval e de Galeàs com complí l'aventura del Siti perillós, e tota la conquesta del Sant Greal s'hi demostrava“ (Ed. Riquer, 1979: 224–225). Dargestellt ist

---

25 Die sehr explizit geschilderte Erotik des *Tirant lo Blanc* ist von den Interpreten des Romans viel diskutiert worden; vgl. zu dem Thema Pierce (1962).

26 Vor allem Tamar Yacobi hat sich dafür ausgesprochen, die bloße Erwähnung von Kunstwerken schon als Ekphrasis gelten zu lassen, da etwa die Nennung eines Bildtitels bereits ausreiche, um beim Leser eine Vorstellung von dem Kunstwerk wachzurufen (Yacobi, 1997: 42). Wie Christina Schaefer und Stefanie Rentsch richtigerweise einwenden, ist „der damit verbundene Anschaulichkeitseffekt [...] allerdings nicht in der Struktur des Textes begründet, sondern abhängig von den Vorkenntnissen des Rezipienten“ (Schaefer / Rentsch, 2004: 150). Im konkreten Fall kann jedoch tatsächlich davon ausgegangen werden, dass die von Martorell aufgelisteten Liebesgeschichten dem zeitgenössischen Leser bekannt waren, lässt sich ihre Verbreitung im katalanischen Sprachraum doch hinlänglich belegen (Compagna, 2004: 67–68, Anm. zu vv. 238–244).

also die Geschichte der Gralssuche, sind jene Abenteuer der Artusritter, die am stärksten im Dienst der christlichen Religion stehen. So verwundert es nicht, dass das Bildprogramm der Halle noch durch Darstellungen „de tots los reis de crestians“ (Ed. Riquer, 1979: 225) vervollständigt wird.

In dieser Halle bittet die Prinzessin dann Diafebus, einen Gefährten des Helden, ihr von Tirant zu erzählen; eine Bitte, der jener gerne und ausführlich nachkommt. Im Text folgt dieser Bericht des Diafebus unmittelbar auf die Schilderung der Wandbilder durch den Erzähler. Für den Leser erscheint die Beschreibung Tirants somit geradezu als Fortsetzung der Bildbeschreibung. Der Romanheld wird hier gewissermaßen in eine Reihe mit den an den Wänden dargestellten christlichen Rittern gestellt. Diese bilden eine „ideale Ahnenreihe“ Tirants, sie fungieren, ähnlich wie die bekannte Artus-Episode (Kap. 189–202),²⁷ „als ‚Brennspiegel‘, in dem die genealogische und ideologische Konstruktion des Romans gebündelt werden“ (Wild, 1990a: 84–85). Nicht ohne Bedeutung dürfte auch sein, dass unter den „diverses històries“ der Gemälde ausgerechnet Galahads Inbesitznahme des „Gefährlichen Sitzes“ einzeln genannt wird. Auch darin kommt die Intention Martorells, Tirant mit den christlichen Helden in Beziehung zu setzen, zum Ausdruck. Denn der „Gefährliche Sitz“ an der Tafelrunde ist bekanntlich jenem Ritter vorbehalten, dem es als einzigem vergönnt sein wird, die Suche nach dem Gral erfolgreich abzuschließen. Der junge Galahad aber nimmt, kaum dass er in Camelot angekommen ist, diesen Platz ganz selbstverständlich in Besitz (Ed. Sommer, 1913: 5–8). Und gerade so wie Galahad von außen an den Artushof kommt und als einziger die große Aufgabe erfüllen wird, deren Bewältigung den Rittern der Tafelrunde nicht gelingt, so kommt auch Tirant als ein Fremder nach Konstantinopel, um die Stadt und das Reich von der Bedrohung zu befreien, derer die Gefolgsleute des Kaisers nicht Herr werden können.

Beide Ekphrasen erfüllen also eine ähnliche Funktion, denn beide weisen Tirant eine bestimmte Rolle zu, die des Liebenden einerseits, die des christlichen Helden andererseits. Interessant ist dabei auch die Position der Ekphrasen im Gesamttext. Zwar stehen sie nicht am Beginn des Romans, aber doch am Beginn des eigentlichen Hauptteils – denn alles vor Tirants Ankunft in Konstantinopel Geschehene lässt sich unter dem Begriff „Vorgeschichte“ subsumieren. Somit lassen sich die zitierten Beschreibungen von Tapisserien und Wandgemälden im *Tirant* als eine Form von „Bildeinsatz“ bzw. „Bildeingang“ definieren. Dabei handelt es sich um eine in

---

27 Zu dieser Szene vgl. Brummer (1962) sowie Wild (1990a: 83–89).

der mittelalterlichen Literatur weit verbreitete narrative Technik. Gemeint ist die oftmals anzutreffende Positionierung von Ekphrasen am Beginn eines Werkes, wobei in der Regel festzustellen ist: „the painting described [...] introduces the plot, theme or moral of the story or discourse to follow“ (Keuls, 1978: 121–122).²⁸ Man kann daher auch sagen, beide Ekphrasen im *Tirant* nehmen die zentralen Themen, die von nun an den Roman bestimmen, vorweg: Tirants Werben um Carmesina einerseits, seinen Kampf gegen die „Ungläubigen“ andererseits. Sie tun dies, indem sie im Gedächtnis des Lesers die Erinnerung an andere Geschichten wachrufen, in denen die Handlung von ähnlichen Konzepten geprägt ist. Dem Rezipienten werden auf diese Weise Rollenbilder aus der höfischen Literatur vor Augen gehalten, mit denen er die Taten Tirants vergleichen kann. Besonders die Nennung des jungfräulich-keuschen Gralsritters Galahad in der Beschreibung der Wandgemälde fordert geradezu dazu auf, das Treiben des sexuell doch recht aktiven Tirant abzuwägen und zu überdenken, dient also ebenso sehr als Kontrastfolie wie als Spiegel. Welche konkreten Schlüsse auch der moderne Interpret aus einer solchen Gegenüberstellung zu ziehen vermag, wäre im Rahmen einer großangelegten Gesamtanalyse des Werks zu untersuchen. Das aber ist eine Aufgabe, die an dieser Stelle nicht gelöst, sondern nur als ein Desiderat für zukünftige Forschungen formuliert werden kann.

Zitierte Literatur

- Benson, Larry Dean (Hrsg. ³1987): *The Riverside Chaucer*, Boston: Riverside.
- Blasco, Anna Maria (1993): *Les pintures murals del Palau Reial Major de Barcelona*, Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- Bliss, Alan J. (Hrsg. ²1966): *Sir Orfeo*, Oxford: Clarendon Press.
- Brummer, Rudolf (1962): „Die Episode von König Artus im Tirant lo Blanc“, *Estudis Romànics* 10, 283–290.
- Bumke, Joachim (1986): *Höfische Kultur. Literatur und Gesellschaft im hohen Mittelalter*, München: Deutscher Taschenbuch Verlag.

---

28 Zum Bildeingang jetzt grundlegend Wandhoff (2003: 229–233). Er bemerkt auch, dass solche „Bildeingänge“ nicht unbedingt am Anfang eines Werks stehen, sondern oftmals am Beginn eines wichtigen Abschnitts in der Erzählung.

- Busse, Wilhelm G. (1995): „Arthurs Camelot in England: Ein architektonisches Nichts“, in: ders. (Hrsg.): *Burg und Schloß als Lebensorte in Mittelalter und Renaissance*, Düsseldorf: Droste, 187–214.
- Cid Priego, Carlos (1962): „Las pinturas murales del castillo de Alcañiz“, *Goya. Revista de arte* 8, 274–277.
- Clemente, Linda M. (1992): *Literary objets d'art. Ekphrasis in Medieval French Romance 1150–1210*, New York: Peter Lang.
- Compagna, Anna Maria (Hrsg. 2004): Guillem de Torroella, *La faula*, in: *Repertorio informatizzato dell'antica letteratura catalana*, <<http://www.rialc.unina.it>>; die Edition liegt, inklusive italienischer Übersetzung und Kommentar, auch gedruckt vor: Guillem de Torroella, *La favola*, hrsg. v. Anna Maria Compagna, Rom: Carocci, 2004.
- Curtius, Ernst Robert (1948): *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*, Bern: Francke.
- Eco, Umberto (1996): *Im Wald der Fiktionen. Sechs Streifzüge durch die Literatur*, München: Deutscher Taschenbuch Verlag (Originalausgabe: *Six walks in the fictional woods / Sei passeggiate nei boschi narrativi*, Cambridge (Mass.): Harvard University Press, 1994).
- Fajt, Jiří (Hrsg. 2006): *Karl IV. Kaiser von Gottes Gnaden. Kunst und Repräsentation des Hauses Luxemburg 1310–1437*, München / Berlin: Deutscher Kunstverlag.
- Gudiol, Josep / Alcolea i Blanch, Santiago (1986): *Pintura gòtica catalana*, Barcelona: Polígrafa.
- Heffernan, James A. W. (1993): *Museum of Words – The poetics of ekphrasis from Homer to Ashbery*, Chicago: University of Chicago Press.
- Keuls, Eva (1978): „Rhetoric and visual aids in Greece and Rome“, in: Havelock, E. A. / Hershebell, P. (Hrsg.): *Communication arts in the Ancient World*, New York: Hastings House, 121–134.
- Kühn, Hermann (1988): „Farbmaterialien. Pigmente und Bindemittel“, in: *Reclams Handbuch der künstlerischen Techniken, Bd. 1: Farbmittel – Buchmalerei – Tafel- und Leinwandmalerei*, Stuttgart: Philipp Reclam jun., 7–54.
- Langlois, Ernest (Hrsg. 1914–1924): *Le Roman de la Rose*, 5 Bde., Paris: Champion.
- Llompарт, Gabriel (1977–1980): *La pintura medieval mallorquina. Su entorno cultural y su iconografía*, 4 Bde., Palma de Mallorca: Ripoll.

- Manitius, Max (1931): *Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters*, München: Beck.
- Pierce, Frank (1962): „The role of sex in the *Tirant lo Blanc*“, *Estudis Romànics* 10, 291–300.
- Pinet, Marie-Josèphe (1974): *Christine de Pisan. Étude biographique et littéraire*, Genf: Slatkine.
- Ratkowitsch, Christine (1991): *Descriptio Picturae. Die literarische Funktion der Beschreibung von Kunstwerken in der lateinischen Großdichtung des 12. Jahrhunderts*, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- (Hrsg. 2006): *Die poetische Ekphrasis von Kunstwerken. Eine literarische Tradition der Großdichtung in Antike, Mittelalter und früher Neuzeit*, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Riquer, Martí de (Hrsg. 1979): *Joanot Martorell – Martí Joan de Galba: Tirant lo Blanc i altres escrits de Joanot Martorell* (Clàssics Catalans Ariel; 1), Barcelona: Ariel.
- (1984): *Història de la literatura catalana. Part Antiga*, Barcelona: Ariel.
- Ruberg, Uwe (1998): „Lancelot malt sein Gefängnis aus.“ Bildkunstwerke als kollektive und individuelle Memorialzeichen in den Aeneas-, Lancelot- und Tristan-Romanen“, in: Peil, Dietmar / Schilling, Michael / Strohschneider, Peter (in Verbindung mit Wolfgang Frühwald) (Hrsg.): *Erkennen und Erinnern in Kunst und Literatur, Kolloquium Reisenburg 1996*, Tübingen: Niemeyer, 180–194.
- Schaefer, Christina / Rentsch, Stefanie (2004): „Ekphrasis. Anmerkungen zur Begriffsbestimmung in der neueren Forschung“, *Zeitschrift für französische Sprache und Literatur* 114, 132–165.
- Schlosser, Julius von (1894): „Elfenbeinsättel des ausgehenden Mittelalters“, *Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen in Wien* 15, 260–294.
- Schultz, Alwin (1991 [1880]): *Das höfische Leben zur Zeit der Minnesinger*, Essen: Phaidon (Nachdruck).
- Sharman, Ruth Verity (Hrsg. 1989): *The cansos and sirventes of the troubadour Giraut de Borneil: a critical edition*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Söhring, Otto (1900): „Werke bildender Kunst in altfranzösischen Epen“, *Romanische Forschungen* 12, 493–640.
- Sommer, H. Oskar (Hrsg. 1913): *Les aventures ou la quête del Saint Graal – La mort le Roi Artus, The Vulgate versions of the Arthurian romances edited from*

- manuscripts in the British Museum*, Bd. VI, Washington: Carnegie Institution.
- Tobler, Adolf / Lommatzsch, Erhard (1925): *Altfranzösisches Wörterbuch*, Bd.1 (A–B), Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- Wandhoff, Haiko (1996): „Gemalte Erinnerung. Vergils *Aeneis* und die Troja-Bilddenkmäler in der deutschen Artusepik“, *Poetica* 28, 66–96.
- (2003): *Ekphrasis. Kunstbeschreibungen und virtuelle Räume in der Literatur des Mittelalters*, Berlin / New York: Walter de Gruyter.
- Webb, Ruth (1999): „*Ekphrasis* ancient and modern: the invention of a genre“, *Word and Image* 15, 7–18.
- Wenzel, Horst (1995): *Hören und Sehen. Schrift und Bild. Kultur und Gedächtnis im Mittelalter*, München: C. H. Beck.
- Wild, Gerhard (1990a): „Ausgrenzung und Integration arthurischer Themen im katalanischen Mittelalter (von Muntaners *Crònica*, *Blandín de Cornualla* und Torroellas *La Faula* zu Martorells *Tirant lo Blanc*)“, *Zeitschrift für Katalanistik* 3, 67–89.
- (1990b): „Die Geburt der neuen Texte aus dem Geiste von Artus’ Tod. Das literarische Gespräch über die *Mort Artu* in den *libros de caballerías*“, in: Wolfzettel, Friedrich (Hg.): *Artusroman und Intertextualität*, Gießen: Schmitz, 215–234.
- (1994): „Von der ‘Chambre aux images’ zur ‘Camera obscura’: Medienimagination im Lancelot, bei Guillem de Torroella, in den *libros de caballerías*, bei Cervantes und Proust“, in: Schönberger, Axel / Zimmermann, Klaus (Hrsg.): *De orbis Hispani linguis litteris historia moribus. Festschrift für Dietrich Briesemeister*, Bd. 1, Frankfurt / Main: Domus Ed. Europaea, 683–715.
- Yacobi, Tamar (1997): „Verbal frames and ekphrastic figuration“, in: Lagerroth, Ulla-Britta / Lund, Hans / Hedling, Erik (Hrsg.): *Interart Poetics. Essays on the interrelations of the arts and media*, Amsterdam / Atlanta: Rodopi, 35–46.

Lluís Quintana i Trias (Barcelona)

Joan Maragall, el Pla Jaussely i la Reforma de 1908 a la ciutat de Barcelona

El 9 de juliol de 1903, l'Ajuntament de Barcelona va convocar un "Concurs internacional d'avantprojectes d'enllaç de la zona de l'Eixample de Barcelona i els pobles agregats, entre sí i amb la resta del terme municipal de Sarrià i d'Horta". Aquest Ajuntament era resultat d'unes eleccions municipals celebrades el mes d'octubre de 1901, en què havia canviat de manera substancial la composició dels regidors, perquè hi havien entrat els catalanistes i els republicans; l'alcalde no entrava en joc, perquè era nomenat per Real Orden des de Madrid. Els nous regidors es van proposar combatre la corrupció, que era endèmica, i buscar noves idees per impulsar la ciutat. Per això van fer una nova crida als experts, com s'havia fet cinquanta anys abans per a la creació de l'Eixample, però aquest cop per lligar també a la ciutat els pobles annexionats el 1897. En el jurat hi havia Cambó (27 anys) i Puig i Cadafalch (36 anys), força joves per als paràmetres de l'època, i més per als actuals (Roca, 1979: 20 i ss.; Torres i Capell, 1987: 57 i ss.). El concurs el va guanyar Léon Jaussely, un urbanista de Toulouse, que va presentar els seus plans quatre anys després, el 26 de novembre de 1907, cosa que li merescu ser proclamat "noucentista" en el glosari de Xènius, el 4/XII/1907 (Ors, 1996), honor que no sabem si Jaussely va apreciar.

Pocs mesos després, l'abril de 1908, Maragall va publicar "La ciudad del ensueño" (Maragall, 1961: 744) a *La Lectura*, una revista madrilenya on hi apareixia la intel·lectualitat espanyola més renovadora del tombant de segle, això que es coneix amb el nom, certament inadequat, de "Generación del 98". Maragall, que hi representava oficiosament la intel·lectualitat catalana, havia començat debatent-hi qüestions estètiques, però poc a poc hi deixava anar les seves preocupacions polítiques i socials: en aquesta ocasió hi feia una reflexió sobre Barcelona i les seves reformes, inclosa la proposta de Jaussely. Si recordem que Maragall s'havia traslladat, l'agost de 1899, de l'Eixample (carrer Consell de Cent 344 (numeració actual, 314)) a Sant Gervasi (carrer Alfons XII, 79), podem pensar que la seva pròpia experièn-

cia l'ajudava a percebre alguna de les virtuts del Pla, el qual assegurava el lligam entre la Barcelona que ell tot just havia deixat i la nova Barcelona on s'acabava d'instal·lar: un barri, el de Sant Gervasi, fins pocs anys abans població independent. Amb articles com “La ciudad del ensueño”, Maragall mostra una visió de la ciutat crítica però també esperançadora, no gaire allunyada, doncs, de les propostes que estan plantejant els seus contemporanis noucentistes, molt més joves que ell i des de perspectives ideològiques molt diferents. “La ciudad...” és la continuació d'una sèrie d'articles que havia anat publicant al *Diario de Barcelona* durant els mesos en què hi havia tornat a col·laborar (juliol 1905–juny 1906), que van coincidir amb una forta agitació catalanista. El tema gairebé monogràfic d'aquests articles (com “Revista de Mayo”, publicat el 3 de juny de 1906) era la construcció de la ciutat.

Alguns estudiosos han considerat el pla Jaussely com a rectificació d'una trama, la imposada per Cerdà, excessivament igualitarista, i com a intent d'establir unes zones representatives amb què la burgesia es pogués identificar (Garcia Espuche *et al.*, 1994: 76; Gabancho, 1998: 46–47). El Pla Jaussely, per exemple, es corresponia prou bé amb la idea d'un dels membres del jurat, Puig i Cadafalch, exposada en tres articles de desembre de 1900 i gener de 1901, on l'arquitecte proposava superar l'Eixample resultant del Pla Cerdà, que ell considerava “un dels horrors que no té igual sinó en les ciutats cursis de Amèrica del Sur” (cf. Puig i Cadafalch, 1900; 1901a; 1901b; Torres i Capell, 1987: 54 i ss.). Certament, la quadrícula de Cerdà pot evocar-les, però hi ha també en el comentari aquell menyspreu per tot el que sonés a castellà en què els catalanistes es rabejaven. L'horror es devia a “la ley nacional” (és a dir la R.O. del govern de Madrid, que havia instaurat el Pla Cerdà contra el Pla Rovira i Trias) d'una banda, i a “la *sacra democràcia* y la *sacra igualtat*” (les cursives són seves), de l'altra. En aquest sentit, l'adhesió de Maragall al pla Jaussely seria la de l'intel·lectual orgànic que dóna arguments estètics per a una maniobra ideològica.

Sigui com sigui, per a Maragall el pla significava la possibilitat d'imaginar-se, de moment en un “ensueño”, una ciutat més gran que la que Cerdà havia previst... i significava també una garantia per a la inversió immobiliària feta pel senyor Josep Maragall, pare del poeta. Un any després, la Setmana Tràgica enviaria el “ensueño” a la porra, però el 1908 tot era possible:

me puse delante del plan de la futura ciudad diseñado por un arquitecto soñador, un extranjero. Había de ser así para la mayor libertad del ensueño; un hombre, a quien la ciudad viniera de nuevo y le excitara a soñar en grande.

Potser, en l'admiració de Maragall per Jaussely, hi ha el record dels "arquitectos soñadores" que havia representat el Solness d'Ibsen, un dels arquetips estrangers de la renovació estètica modernista. Construir i pujar ben amunt eren, al capdavant, dues activitats que, ni que sigui metafòricament, Maragall es va proposar sempre.

A "La ciudad del ensueño" dóna voltes a les seves dèries estètiques: el vitalisme, l'espontaneisme, la realitat dels productes de la imaginació... Per això es pregunta si és possible planificar una cosa tan "espontània" com una ciutat. Jaussely, per exemple, proposa una ciutat expandida cap a llevant: recordem que proposava un centre a la Plaça de les Glòries, tan indefinida encara gairebé cent anys després. Maragall no ho veu gaire clar: "¿Marchará la ciudad hacia Poniente en vez de irse hacia Levante?". Però tant hi fa: l'important és el "ensueño", perquè crea una altra realitat, "un fantasma de ciudad futura", que és tan vàlida com la realitat quotidiana. "Ensueño" o "rêverie", la paraula francesa corresponent, són conceptes fonamentals en el pensament estètic de Maragall perquè designen un procediment per a la inspiració que aconseguix resultats d'una eficàcia sorprenent precisament a causa de la seva irracionalitat (Quintana Trias, 2001). Jaussely ha fet una gran obra, doncs, perquè s'ha deixat endur per l'"ensueño", cosa que hauria resultat impossible per a un barceloní, excessivament lligat als interessos locals i a la quotidianitat. Incidentalment, cal recordar que el pla Jaussely tampoc no va resoldre definitivament l'entramat urbanístic. L'escriptor Agustí Calvet, Gaziél, explica a les seves memòries que, a començaments de segle, el seu pare (un personatge fascinant, per cert) va comprar, com a inversió, uns terrenys al voltant del passeig de Sant Joan i planificava construir una casa al xamfrà amb Aragó, però el fill l'en va desanimar.

Jo li deia en substància, que Jaussely i els qui defensaven el seu somni [fer, de la plaça de les Glòries, el centre de la ciutat] eren només uns teoritzants, que desconeixien o no tenien en compte el batec de la ciutat [...]: Per mi era evident que Barcelona no anava, ni volia anar, cap a Llevant, cap a mar, sinó tot al revés: maldava per enfilar-se devers Ponent i la muntanya. (Gaziél, 1981: 225)

Aquella pregunta que es feia Maragall sobre si la ciutat aniria cap a llevant o cap a ponent, Gaziél la tenia resolta: en sentit oposat al que pensaven el seu pare i Jaussely. I no és que el pare no sabés el que es feia: el 1902, les contribucions més altes de Barcelona se situaven al barri de Tetuan (Tatjer, 1995: 715); però finalment l'Est de la ciutat es va acabar omplint de fàbriques i no pas de vivendes. El cas és que, amb gran sorpresa de Gaziél,

convençut que el seu pare no el tenia per res, aquest li va fer cas, va comprar a l'Oest, és a dir, a l'esquerra del Passeig de Sant Joan, i les inversions van ser esplèndides. Gaziell havia intuït amb encert que les ciutats mediterrànies tendeixen a situar els barris bons al nord-oest, coses que els urbanistes actualment expliquen per raons climàtiques.

Ara, a part de les seves elucubracions estètiques, Maragall celebra en aquest article de 1908 algunes propostes concretes, com l'obertura de la Via Laietana a través de la Ciutat Vella, on ell havia nascut: allò que aleshores es va conèixer com "la Reforma" i que s'havia iniciat el 10 de març, un mes abans de la publicació de l'article. La Reforma era un ambiciós projecte urbanístic que s'arrossegava des del Pla Cerdà i que pretenia traçar sobre la Ciutat Vella dues creus de dos braços, amb dues vies, a l'esquerra i a la dreta, que anaven del mar fins a l'Eixample, creuades per dues vies transversals (els braços de la creu), a dalt i a baix, que anaven de la Ciutadella fins a Montjuïc (Fuster, Nicolau i Venteo, 2001b).¹

Quan s'acabava el segle XIX, només hi havia fet el braç inferior de la creu, conformat pels actuals carrers Princesa, Llibreteria i Nou de la Rambla, que s'havia completat a principis del XIX. La via de l'esquerra (anomenada provisionalment Gran Via B), que havia d'anar des del Port fins al carrer Muntaner, va ser iniciada molt més tard (amb l'Avinguda de les Drassanes), i només a l'any 2000 ha penetrat dins del casc antic (amb la Rambla del Raval). La via de la dreta (Gran Via A), en canvi, es va dur a terme a partir de 1908 i és l'actual Via Laietana, denominada durant un cert temps "Reforma" fins que Carreras Candi va proposar-ne el nom definitiu, el 1911. El braç superior de la creu (Gran Via C) també es va iniciar però no es va acabar, i durant molts anys només van quedar, a l'esquerra de la Via Laietana, l'Avinguda de la Catedral i la Plaça Nova (que, malgrat el seu nom i com passa amb el Pont Neuf de París, era molt més vella) i, a la dreta de la Via Laietana, l'Avinguda Francesc Cambó: l'optimisme dels noms, amb tanta "gran via" i "reforma" va topar amb la manca d'inversions. L'actual Avinguda Cambó era l'encarregada d'escapçar, entre d'altres, el carrer de Jaume Giralt, on Maragall havia nascut, però el projecte no es va acabar, el braç va quedar amputat, i ha calgut arribar a finals del segle XX perquè el projecte es torni a engegar.

---

1 Diem "dreta, esquerra, dalt i baix" i no "est, oest, nord i sud" perquè no es corresponen: la majoria de plànols de Barcelona estan encarats a l'Oest, i no al Nord, cosa que ha avesat els seus habitants a unes coordenades peculiars i a pensar-se que el nord de la ciutat és a Collserola, tot i que el sol segueix empenyat a pondre's cada vespre més o menys per Sant Pere Màrtir.

La Reforma era un projecte que engrescava molts ciutadans, interessats a construir una urbs saludable i el que aleshores se'n deia “moderna”, i es reclamava amb regularitat. Vint anys després del projecte Cerdà, Roca y Roca mostrava el seu entusiasme pel que s'aconseguiria (Roca y Roca, 1884: 45–46); al cap de gairebé vint anys més, un grup de ciutadans indignats, membres d'una comissió nomenada per la Societat Econòmica d'Amics del País el reclamava en un manifest a *La Ven de Catalunya* per una sèrie de raons:

Primer. Las malas condiciones higiénicas de la ciudad vella. Segon. La depreciació progressiva de las sevas fincas, y tercer, l'aspecte de brutícia, porquedat y pobresa de gran part dels seus barris. (Thos y Codina *et al.*, 1901)

Maragall, que no va arribar a veure la Reforma acabada (va morir tres anys després del seu inici) però va conèixer-ne el projecte, la va aprovar sense contemplacions tot i que arrasava el barri on havia viscut fins als 15 anys. I és que el carrer de Jaume Giralte feia molt poca il·lusió, com el mateix Maragall va recordar en un poema que molts nens han memoritzat després: “Quan jo era petit / vivia arraulit / en un carrer negre...”

L'entusiasme de Maragall formava part d'un corrent d'opinió molt estès entre els intel·lectuals noucentistes. Per exemple, Eugeni d'Ors, quan s'havia presentat per primer cop el “Pla de Tresoreria”, que era el pla de finançament de l'operació urbanística, s'exclamava a la glosa “Himne i tràgedia” (*La Ven de Catalunya* 28/VI/1907) :

La reforma de Barcelona!... Quan un barceloní, quan qualsevolga ser català, pronuncia o escriu aquestes paraules, posa en elles tot son poder d'insomni, tota la impaciència de la seva vocació per a les creacions enèrgiques.

I, en una transformació característica d'Ors, feia d'aquesta reforma una operació no només urbanística, sinó també moral:

Ah! Tenim encara aquí tantes ànimes en les quals és tan urgent obrir, entre els racons de misèria tortuosa, una Granvia A, una Granvia B, una Granvia C! (Ors, 1996: 544–545)

Per cert que el Pla de Tresoreria va significar una maniobra força tèrbola per la qual l'Ajuntament cedia la iniciativa immobiliària al Banco Hispano Colonial i es despreocupava de la sort dels habitants dels carrers derruïts i del barri en general (Fuster, Nicolau i Venteo, 2001a: 23). Però això no va

inquietar ni Ors ni Maragall que, a “La ciudad del ensueño”, també feia explícita la seva opinió favorable a la destrucció del seu antic barri:

Esos callejones van a desaparecer; esas plazuelas quedarán disueltas en la amplitud de la vía nueva; caerán esos oscuros macizos de piedras seculares, y el sol que ahora se filtra en la estrechez centelleará anchamente dorando las grandes nubes de polvo de los derribos; y el viento correrá libre a lo largo de lo que fue ciudad vieja. [...] Al fin este barrio que va a morir me agobia y me entenece, y me voy, y me lo llevo dentro; por mí, ya pueden derribarlo.

Costa veure en aquests comentaris el poeta que està als núvols, sentimental i enyoradís, i ens apareix el reformista, l'il·lustrat, preocupat per les condicions de vida dels seus ciutadans. Hauria aprovat també Maragall l'enderrocament de la seva casa del carrer Jaume Giralt, efectuat l'any 2000? No ho sabem, és clar, però queda clar que ell rebutjava la nostàlgia, cosa que sorprenia el seu amic Josep Pijoan, que explica amb la seva gràcia habitual alguns detalls del procés de la Reforma:

Quan [a l'Ajuntament] van començar a parlar del contracte de Tresoreria i que les obres de la Reforma anaven a començar seriosament, vam tractar mantes vegades amb en Maragall de la conveniència d'aquella rebentada. Jo ja havia tornat del meu primer viatge a Itàlia i havia vist les destrosses fetes a Gènova per la reforma d'En Carbone, i el terrible *sventramento* de Nàpols amb el carrer del Rectifilo, que els noms sols ja us fan esgarriar.² Recordo que aleshores amb En Casellas vam proposar i fer acordar per la Junta de Museus, que es publicuessin uns quaderns amb records de tot el que s'aterraria, fotografies, plànols, dibuixos i prosa descriptiva, de la vida i fesomia de la gent que anàvem a expropiar.

No sé si fins volíem prendre l'índex antropomètric als aborígens barcelonins, ni si volíem conservar llur vocabulari de recargolats renecs, però sí recordo que comptàvem amb En Josep Carner, qui era aleshores *disponible* i ningú millor que ell per immortalitzar el perfum de les alcoves amb calaixeres, escaparates i relíquies i quadros de canemàs dels barcelonins del segle passat, amb llurs costums, mitologia, tradicions, tabús, creències d'ultratomba, fórmules màgiques, confraries, oracions, balls, etcètera. Com dic, el dictamen es va aprovar i fins va anar a l'Ajuntament i a la Diputació, però en Prat de la Riba, que era menys barceloní que nosaltres, hi va tirar terra al damunt, en saber que en Carner tenia altra feina; i els records etnogràfics de la gran ciutat s'han dispersat als quatre vents, sense possibles recuperacions.

Amb en Maragall parlàvem sovint de tot això, però ell no sentia cap pietat pels carrers on va néixer i s'estalviava tot el que podia de passar-hi, exasperat per la fetor de les clavegueres. (Pijoan, s.d.: 22–23)

---

2 “Sventramento” (esbudellament) és el nom italià per referir-se a la demolició de cases o barris en una ciutat. Els “sventramenti” més importants en la ciutat vella de Nàpols són la Via Duomo (1881–1882) i el Corso Umberto I (1884) també anomenat “Rettilino” (carrer rectilini).

Pijoan, que tenia una formació acadèmica força decent, era un dels encarregats del que avui denominariem la “política cultural” de la Mancomunitat de Prat de la Riba i, en la fascinació que exercia sobre Maragall, hi pesava molt aquesta barreja de pragmàtic i acadèmic, més inusual a l'època que ara. Al final, la proposta de Pijoan va quedar en un arxiu de dibuixos a càrrec de Dionís Baixeras; la literatura tampoc no hi va dedicar gaire atenció (Carreras, 2003: 131). Amb els anys, però, la literatura noucentista va acabar endegant un procés de “museificació” de la Barcelona vella (Castellanos, 2004: 136).

Una qüestió no menor en l'obertura d'aquestes vies en les ciutats europees era la possibilitat de controlar barris populars altrament impenetrables, com Walter Benjamin va recordar quan comentava les reformes de Haussmann a París (Benjamin, 2005). Hi ha un estret lligam entre plans urbanístics i la necessitat de la tropa de poder penetrar en els laberints de les ciutats velles, cosa que també ha estat remarcada a propòsit de la Via Laietana (Vázquez Montalbán, 1987: 68). No podem ignorar-ho, tot i que s'esmenti només l'interès terapèutic, amb símls mèdics com *sventramento*, o es recorri a pomposes denominacions historicistes, com Via Laietana. Però és que aquestes operacions, a més, provoquen la desaparició de cultures senceres, que l'eufòria reformista minimitza o ridiculitza en nom del progrés o de la higiene. Això és el que volia salvar Pijoan. Cal dir que, en aquesta qüestió, els homes del Noucentisme no tenien les idees del tot clares, o no les volien manifestar amb claredat, com pot veure's en el cas de Puig i Cadafalch. Puig, a través d'aquells tres articles que hem esmentat, publicats significativament en l'inici del nou segle, havia reprès la vella discussió catalanista sobre la cacicada de Madrid, que havia aprovat el pla Cerdà en contra del Pla Rovira i Trias, proposat per les autoritats locals. A hores d'ara, els estudiosos coincideixen a considerar les limitacions del Pla Rovira i Trias i les virtuts del Pla Cerdà: “mai un despotisme il·lustrat va ser tan encertat” (Ribas i Piera, 2004: 78). Però, en la perspectiva de Puig, tan inacceptable era l'actitud de Madrid com el pla aprovat. Per tal de desautoritzar-lo, Puig va recórrer, en el segon article, a un opuscle pro-Cerdà titulat *Cartas de un amigo de allá á otro amigo de acá*. En aquest opuscle publicat el 1860, l'any d'inici de l'Eixample, l'anònim autor havia desqualificat el pla Rovira i Trias perquè no havia resolt el problema de les grans aglomeracions de població, un fenomen que, segons ell, “tal vez ha procreado y fomentado el socialismo por el aumento desmedido del proletariado”. L'autor de l'opuscle proposava dues solucions: d'una banda, “favorecer el aumento relativo de propietarios” (una solució, tot sigui dit, proposada in-

cansablement per tots els governs espanyols del segle XX), i de l'altra “que el Gobierno se reserve a todo trance los medios a propósito para sofocar en su origen cualquier intento de desorden”. Aquest era el punt feble del Pla de Rovira:

El plano del Sr. Rovira [...] ni trata, siquiera por indicación, de la reforma de la ciudad actual [la ciutat vella], indispensable para abrir vías anchurosas, fáciles al paso de la fuerza pública y accesibles a las fuerzas de la artillería moderna. (*Cartas de un amigo de allá á otro amigo de acá. Carta primera*, 1860: 19)

Aquest últim paràgraf era el que citava escandalitzat Puig per desautoritzar la decisió pro-Cerdà: fixeu-vos, venia a dir, a Madrid només pensen en la tropa! Ara, curiosament, tampoc el pla Cerdà no va resoldre el problema de l'“ametralladora”, com l'anomenava sarcàsticament Puig: qui el va resoldre va ser l'Ajuntament de la Lliga Regionalista, és a dir, el del senyor Puig i Cadafalch amb l'obertura, precisament, de la Via Laietana. Alguns autors han interpretat la Setmana Tràgica, que va esclatar al cap de pocs mesos de l'inici de les obres, com a possible resposta a aquesta intervenció urbanística, que hauria provocat “una violenta competència pel control del territori urbà” (Delgado, 2004: 44). Tot i que aquesta mena de vies havien de facilitar en gran mesura la repressió, dubto que ajudessin gaire per a aquest cas concret, en què les obres deuriem proporcionar més material per a les barricades que no camins per a l'exèrcit. Caldria estudiar si el desplaçament de les famílies per l'enderrocament de les cases va ser una causa més del malestar que va esclatar el juliol de 1909, però no podem convertir aquella revolta en una lectura de Benjamin *avant la lettre*.

És sabuda la implicació de Maragall en el debat públic durant la Setmana Tràgica, però és bo recordar que la seva preocupació per l'agitació revolucionària és constant des de les primeres cartes a Roura de 1890. El creixement de la ciutat i els plans urbanístics que estem comentant no fan més que provocar-li noves reflexions. Se sol citar l'“Oda nova a Barcelona”, publicada el 1911, com un dels escrits més representatius sobre aquestes consideracions; segons G. Casals, l'origen d'aquest poema és el pla Jaussely, però la redacció va quedar alterada pels esdeveniments de la Setmana Tràgica (Maragall, 1998: 780–782). No comentarem l'oda, perquè precisament els esdeveniments de 1909 van transformar els plantejaments que estem presentant aquí. Però citarem en canvi un poema anterior, “La sirena”, publicat el gener de 1905 a la revista *Juventut* i que, en comptes de ser inclòs al llibre *Enllà*, publicat l'any següent, Maragall va reservar fins al

llibre *Seqüències*, de 1911, on el va situar just abans de l'“Oda”, cosa que, segons Casals, en fa una mena de pròleg. El poema prové d'una curiosa reflexió un dia de vaga general, quan els obrers es neguen a obeir “l'imperi” de la sirena:

I si volen fugir del teu imperi,
roden per la ciutat esmaperduts:
van pels barris dels rics sense saber-hi,
arrossegant els peus, tots desvalguts.
Les bruses la ciutat enterboleixen
s'estenen per les vies dels palaus:

als fills de llurs suades no coneixen
i se'ls contemplen amb tristor d'esclaus.
[...] el nin mira estranyat el pare a casa,
com si s'hagués tornat festa tot dia,
com si tot l'any fos un seguit estrany
de diumenges en sense l'alegria.

“La sirena” no és un gran poema: és maldestre, hi abunden els rodolins i els lamentables barcelonismes maragallians, com l'espantós “en sense”, però és un poema honest, basat en una constatació evident però inusual, i és que els obrers no coneixen els edificis que ells han construït, “els fills de llurs suades”. És una observació semblant a la que fa Bertolt Brecht en aquelles “Preguntes d'un obrer que llegeix” (“Tebes, la de les set portes, qui la va construir?”); de moment, però, més aviat podríem titular el poema de Maragall “Comentaris d'un burgès que passeja”, perquè no està pas fent poesia socialista, ni tan sols de denúncia. Fins i tot la por del burgès s'hi evidència quan el poeta constata l'abundància excessiva de bruses pel carrer, cosa que ens recorda que, en la societat de l'època, les classes es distingien només de mirar-les. Maragall, insistim, no predica la revolució: simplement constata la paradoxa que els obrers no es puguin identificar amb les cases que, tanmateix, són obra seva, junt amb la paradoxa que les vagues són “diumenges sense alegria”. Només per aquesta capacitat d'observació, per aquesta honestedat de la seva mirada, se salva Maragall no ja dels poetes mediocres de totes les èpoques, sinó també dels seus contemporanis irresponsables que opinaven que les vagues servien per fer el mandra alhora que oblidaven que les Grans Vies exigeixen elevades quantitats d'una mà d'obra que també viu i observa i, molt de tant en tant, s'enfada de debò.

Quan la reforma ja estava en marxa i es va veure de què anava allò, alguns intel·lectuals es van esverar i els va entrar la nostàlgia. Per exemple, Joaquim Folch i Torres, en els comentaris a un reportatge fotogràfic de *La Ven de Catalunya* sobre les cases velles que s'estaven derruint, s'exclamava:

Desguarniu el Born de les seves parades, treyeu-li els draps que pengen, lleueu les seques dels graners, els rètols que surten, les veles que avancen enfora, lleueu el formi-

gueig que murmureja una alegre tonada de colors al peu de la molt gloriosa Santa Maria de la Mar, y en comptes d'un focus de vida, tindreu una Rambla trista y solitaria com la de qualque poblet pretenció. (Folch y Torres, 1911)

Les protestes de Folch i Torres van ser en part respostes amb la construcció del Barri Gòtic, un exemple del que Enric Bou ha denominat “planificació utòpica” (Bou, 2003). Les Reformes són, com sabia Pijoan, una catàstrofe artística i, sobretot, social; però també és cert que determinades operacions de salvament no ho milloren. Recordem, sinó, el que va passar durant l'enderroc de les muralles del 1856: alguns edificis representatius del barri antic es van salvar i van ser traslladats, pedra a pedra, a diversos indrets de la ciutat nova, a l'Eixample; ara, quan hi ensopeguem, tots semblen, fora del seu context, falsos sense remei. Això si el trasllat es feia bé: algunes vegades, l'edifici es trossejava i es repartia, cosa que produïa pastrades considerables. Així, el novembre de 1868 (Maragall tenia set anys), es va derruir l'església de Sant Miquel, situada darrera l'Ajuntament, a l'actual plaça de Sant Miquel. Verdaguer va protestar contra l'enderroc d'aquesta església a l'estrofa XXXIV de la seva oda “A Barcelona”, inclosa en el volum *Pàtria* (1888):

De Sant Miquel, oh temple que els àngels construïren,
anys ha que jeus en terra dels homes oblidat
i encara apar que et cerquen i de dolor sospiren
les gòtiques imatges de Casa la Ciutat.

El comentari de Verdaguer, però, no és exacte; el temple no jeia del tot en terra, sinó que havia estat esquarterat: la façana va anar a l'entrada lateral de l'església de la Mercè, al carrer Ample; una altra part del temple, la torre, va anar a parar al carrer Aragó, integrada en l'església de la Concepció que, per la seva banda, provenia del carrer Jonqueres (Roca y Roca, 1884: 126; Ainaud, Gudiol i Verrié, 1947: 182; Cirici, 1973: 52 i 108).³ A Verdaguer no el duïa cap afany conservacionista (“Oh, aterra eixa cortina de cases” proposa més endavant), sinó que ell havia previst un pla urbanístic diferent, amb una plaça central diferent de la Plaça de Sant Jaume, que era també de nova creació (Moran i Ocerinjuregui / Poll i Barbarà, 1995), proposta amb la qual Verdaguer sembla fer-se ressò de les propostes de Haussmann d'accentuar el valor simbòlic de determinats espais amb l'enderrocament

---

3 Segons Roca y Roca, la torre de la Concepció només és una imitació, però la bibliografia posterior no ho confirma pas.

dels seus entorns (Castellanos, 2004: 135). En d'altres casos, el trasllat es feia sencer, però no prou acurat. Al mateix carrer Alfons XII, on aniria a viure Maragall i no gaire lluny de casa seva, els marquesos de casa Brusi – els propietaris del *Diario de Barcelona*, on treballava el poeta– hi tenien una “quinta” (l'actual carrer de Brusi, paral·lel a Alfons XII, la travessaria uns anys després). La finca tenia, segons la guia de Roca y Roca,

extensos jardines, embellecidos con lagos. [...] Entre varios restos arquitectónicos procedentes de edificaciones antiguas, consérvase en esta quinta el magnífico patio de casa Gralla, convertido en invernadero. (Roca y Roca, 1884: 338)

Com a bons milionaris, doncs, el 1882 s'hi havien fet portar aquest claustre gòtic, desmuntat feia vint-i-cinc anys abans de la casa Gralla, propietat del duc de Medinaceli, derruïda per obrir-hi el carrer del Duc de la Victòria. Però el testimoni enlluernat de Roca y Roca no és gaire precís. És cert que la casa Gralla havia estat desmuntada: Xifré n'havia comprat les pedres, junt amb els plans i els dibuixos fets per poder-los reconstruir. Ara, les pedres van quedar arraconades fins el 1881; els plànols i els dibuixos per muntar-lo de nou van desaparèixer i, com un “lego” enorme i inútil, al final se'l van anar passant els uns als altres, sense saber què fer-ne i sense gosar llençar-lo, fins que els Brusi van comprar-ho tot, pensant-se que era... una façana (Ainaud, Gudiol i Verrié, 1947: 344–346; Duran i Sanpere, 1975: 330; Fabré i Huertas, 1998: 337).

El cas de la casa Gralla o la deconstrucció de l'església de Sant Miquel són bons exemples d'un tipus de ciutat que es vol moderna però que pretén dignificar els seu espais públics o privats amb peces “d'època” seguint la idea que qualsevol edifici, pel fet de ser antic i de categoria (és a dir, destinat a usos representatius: església, claustre, palau...), dignifica l'entorn. Aquesta operació de “gust”, per dir-ne d'alguna manera, va acompanyada d'una operació patriòtica i moral que, molt simplificada, es pot entendre així: el gòtic és l'art de l'Edat Mitjana, quan Catalunya era un imperi marítim i Occident encara no estava amenaçat pel cisma protestant; ha de ser útil doncs, repartir peces gòtiques per la ciutat nova per tal de recordar-nos per sempre les nostres essències. És una proposta, d'altra banda, coherent amb tot el procés de creació de l'Eixample i del que Michonneau ha anomenat, seguint la terminologia de Pierre Nora, una “política de memòria” que, a través de monuments i noms de carrers, “no sólo hace referencia a la producción de un discurso sobre el pasado del grupo catalán, sino también, y de manera inseparable, a su puesta en práctica en la sociedad” (Mi-

chonneau, 1999: 103). El Barri Gòtic, un projecte formulat el 1911, tot i que no es va dur a terme fins a 1926, segueix, doncs, el mateix discurs i no és estrany que tingui darrere algú amb un perfil catòlic y nacionalista com Ramon Rucabado (Nicolau i Venteo, 2001: 106). Però, alhora, és un pas més enllà, perquè entrem dins d'un procés urbanístic global, la "planificació utòpica" de què parla Bou; i perquè, el 1926, el significat polític ha canviat radicalment: si al segle XIX el discurs anava clarament destinat a inserir Catalunya dins de la nació espanyola, ara va clarament a diferenciar-l'en. Però això ens duria massa lluny. Quedem-nos de moment amb la imatge estantíssima d'aquestes esglésies gòtiques integrades en l'arquitectura eclèctica de l'Eixample.

Si el Pla Jaussely interessava Maragall no era només perquè la seva aprovació confirmava l'encert de posar en marxa la Reforma sinó perquè a ell tampoc no l'acabava de convèncer el Pla Cerdà: insistim, la part del Pla Cerdà materialitzada en l'Eixample, perquè Maragall sí que estava d'acord amb la reforma de la Ciutat Vella que Cerdà havia proposat; també és cert, però, que mentre es duia a terme la Reforma, pocs recordaven aquest urbanista. També per a Maragall el Pla Cerdà és avorrit i monòton. I les fantasies arquitectòniques dels nou-rics no li diuen gran cosa, perquè "atestiguan el gusto plebeyo de unas cuantas generaciones de advenedizos": potser té present el pati Gralla dels seus veïns? Tampoc no li agrada una construcció que sembla al·ludir al temple del Tibidabo: "hasta las cimas mismas de las montañas [...] son igualmente profanadas con fantasías grotescas" (Maragall, 1961: 745). El Tibidabo, anomenat ja així des d'almenys el 1670, és la muntanya més alta de Collserola, i a començaments de segle s'hi van construir la torre-dipòsit de la Companyia d'Aigües (1902) o l'observatori Fabra (1904) (Carreras y Candi, [1916]: 1012). La basílica del Sagrat Cor, començada el 1902 i acabada el 1915, era l'edifici preeminent; es tractava d'un temple "expiatori", com la Sagrada Família, és a dir, que es construïa amb l'explícita voluntat d'expiar les culpes dels qui el pagaven. Enric Sagnier n'era l'arquitecte i, si a ella es referia Maragall, "fantasia grotesca" és una definició benèvola.

Sigui com sigui, tot això tan lleig, "ese confuso barraquismo", també caracteritza la ciutat perquè li és propi, és el resultat de "no seguir cánones demasiado rígidos". Som de ple en l'espontaneisme de Maragall, és clar, però també en el marc de la discussió que havien emprès alguns urbanistes, com hem vist en el cas Puig i Cadafalch, que proposaven "trençar la quadrícula", fer "vies radials" i aixecar "edificis públics aïllats", per tal de vincular la ciutat al seu passat històric i a la seva orografia. En una caracterís-

tica maniobra integradora maragalliana, l'articulista proposa a les properes generacions recordar que l'objectiu de Cerdà i de Jaussely, i els dels qui fan aquelles cases tan horroroses, segueix sent el mateix objectiu de sempre:

su tentativa [de Barcelona] de hacerse la reina del Mediterráneo, y en este empeño puso su fe y toda su fuerza y su vida entera una generación de catalanes. (Maragall, 1961: 746)

Totes aquestes giravoltes de la moda, les van comentar Maragall i Eugeni d'Ors tot passejant per l'Eixample mentre mantenien una conversa mítica que Ors va explicar després de la mort del primer en una glosa: “Les Gràcies del Vuitcents. La Moda” (23/III/1912) (Ors, 2005: 113–114). Recordem que, amb l'expressió el “Vuitcents”, Ors es refereix a una època passada, és a dir al Romanticisme en general i al Modernisme en particular, que ell fa contrastar amb el “Noucents”, que és el nom de la seva pròpia època, evidentment la bona. Doncs bé, Ors s'encara amb el problema de la moda vuitcentista així:

Sabut és –nosaltres ho hem repetit varies vegades– que el Vuitcents s'ha caracteritzat per la impotència de produir un Estil. L'últim Estil, en l'accepció genuïna i noble de la paraula, que ha conegut la història de l'art, data dels dies napoleònics... — Recordo que un dia, tot passejant amb en Maragall pels carrers del nostre Eixample, ell me deia: — En totes aquestes desviacions, en totes aquestes provatures, en totes aquestes que anomenau horrors de l'arquitectura corrent en la nostra actual Barcelona, jo hi veig, no obstant, formes i disposicions comuns, que serà lo que, temps a venir, s'anomenarà el nostre estil d'aquests dies... — La benevolença del nostre gran Mestre en Gay Saber s'equivocava en això. Mai un estil pot néixer d'un deliri patològic de naturalisme i d'individualitat, com el que ha florit a l'entorn nostre: la coincidència, la repetició de motius indica en aquest cas pobresa d'imaginació: no altra cosa; no aquesta formació i amorosa permanència d'una ànima sobre-individual, que és lo que designa la paraula estil.

Podríem emmarcar la glosa dins d'una sèrie, encetada per Ors ja molt abans, en què l'autor clarifica el seu pensament situant-lo en contraposició a Maragall. Desmarcar-se de Maragall és un sistema que Ors usa sovint per tal de destacar l'originalitat dels seus propis plantejaments. Per exemple, en aquest fragment recupera el títol de Mestre en Gay Saber, atorgat pels Jocs Florals, per esmentar Maragall: una manera que té Ors de dir als seus lectors que el poeta no és dels seus, que és un antic, que està passat de moda com totes les funcions dels Jocs Florals. Ara bé, Maragall era efectivament Mestre en Gay Saber, però li va costar molt ser-ho perquè els seus poemes sempre van ser considerats massa moderns; no era doncs un Mestre típic.

Però tot això ens desvia del que pretenem explicar aquí: anem a la glosa. Les “desviacions” i les “provatures” que Maragall esmenta, com el “deliri patològic” i les “repeticions” a què Ors es refereix, són al·lusions a l'arquitectura del moment, el que, segons diu Ors que diu Maragall, s'anomenarà “l'estil d'aquests dies”. De què estan parlant? És evident que, des del punt de vista arquitectònic, no es pot parlar pròpiament d'un estil únic a l'Eixample: actualment el podem visitar com a seu d'algunes de les millors mostres del modernisme, però el que hi predomina són les diverses manifestacions de l'arquitectura eclèctica del XIX, neo-renaixentista, neo-mudèjar i neo-neo-clàssica; aquest eclecticisme és, de fet, el que caracteritza l'arquitectura de l'Eixample. Ara bé, del text sembla desprendre's que Ors no s'està referint als edificis que representen aquests dissenys més antiquats (els que ara anomenem, precisament, vuitcentistes), sinó als més innovadors, els que donen l'estil que ara anomenem “modernista”. És així com interpreto, almenys, “el deliri patològic de naturalisme i d'individualitat” de què parla Ors, perquè no hi havia pas individualitat ni formes naturals en l'eclecticisme, però sí que n'hi havia en la Sagrada Família i en d'altres manifestacions modernistes. Si Ors es refereix al modernisme, aleshores resulta evident que s'equivoca quan dictamina que el modernisme no serà mai un estil; però la gràcia de la glosa no rau en aquest error: la gràcia rau a saber perquè Maragall l'encerta. I això és perquè fan papers contraposats: Ors té un plantejament polític, i Maragall, un d'intel·lectual. L'un proposa una política cultural a seguir, mentre que l'altre es limita a donar fe d'una realitat. Si Ors posa en boca de Maragall una constatació tan evident com que el Modernisme està donant un estil a la ciutat, ho fa per advertir els seus lectors (els d'Ors, no pas els de Maragall) que aquest no és un bon camí, que no és aquesta la Ciutat que hem de fer. El procediment, tan recargolat, és típic de la prosa orsiana. Però potser el més interessant de tot plegat és que qui ha dut Ors a fer aquestes reflexions sobre la ciutat ha estat Maragall, poeta de vaques i muntanyes, segons una certa tradició però, tal com hem vist aquí, un dels primers intel·lectuals a confiar en Barcelona i en les virtuts regeneradores de la ciutat.

Bibliografia

- Ainaud, J., J. Gudiol i F. P. Verrié (1947): *La ciudad de Barcelona*, Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- Benjamin, W. (2005): *Libro de los pasajes*. Edición de Rolf Tiedemann, Madrid: Akal.
- Bou, E. (2003): «Llegir la ciutat», in: *Professor Joaquim Molas. Memòria, escriptura, història*. Vol. 1, Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 183–199.
- Carreras, C. (2003): *La Barcelona literària. Una introducció geogràfica*, Barcelona: Proa.
- Carreras y Candi, F. ([1916]): *Geografía General de Catalunya. La ciutat de Barcelona*, Barcelona: Albert Martín.
- Cartas de un amigo de allá á otro amigo de acá. Carta primera* (1860): Barcelona: Est. Tip. de Narciso Ramírez.
- Castellanos, J. (2004): «Barcelona en literatura: imatges en conflicte», *Catalan Review* 18, 131–147.
- Cirici, A. (1973): *Barcelona pam a pam*, Barcelona: Teide.
- Delgado, M. (2004): «Al caliu de la Rosa de Foc: apropiacions insolents de l'espai públic a Barcelona (1996–2004)», *Catalan Review* 18, 41–65.
- Duran i Sanpere, A. (1975): *Barcelona i la seva història*. Vol. 3, Barcelona: Curial.
- Fabré, J., J. M. Huertas (1998): «Els barris del districte de Sarrià-Sant Gervasi», in: Alberch i Fugueras, R. (ed.): *Els barris de Barcelona*. Vol. II, Barcelona: Enciclopèdia Catalana / Ajuntament de Barcelona, 294–381.
- Folch y Torres, J. (1911): «De la Ciutat y els seus barris», *La Veu de Catalunya*, 30/XI, pàgina artística.
- Fuster, J., A. Nicolau i D. Venteo (2001a): «L'oportunitat d'una exposició històrica sobre la Via Laietana», in *id.* (eds.), 16–29.
- (eds. 2001b): *La construcció de la Gran Barcelona: l'obertura de la Via Laietana: 1908–1958*, Barcelona: Ajuntament de Barcelona, Institut de Cultura, Museu d'Història de la Ciutat.
- Gabancho, P. (1998): *Despert entre adormits. Joan Maragall i la fi de segle a Barcelona*, Barcelona: Museu d'Història de la Ciutat de Barcelona / Edicions Proa.

- Garcia Espuche, A. *et al.* (1994): *Atlas histórico de ciudades europeas. Península Ibérica*, Barcelona: Centre de Cultura Contemporània de Barcelona / Salvat Editores.
- Gaziel (1981): *Tots els camins duen a Roma. Història d'un destí (1893–1914)*. 2 vols, Barcelona: Ed. 62 / “La Caixa”.
- Maragall, J. (1961): *Obres completes. Obra castellana*. Vol. 2, Barcelona: Selecta.
- (1998): *Poesia. Edició crítica*. A cura de Glòria Casals, Barcelona: La Magrana.
- Michonneau, S. (1999): «Políticas de memoria en Barcelona al final del siglo XIX», *Ayer* 35, 101–120.
- Moran i Ocerinjaregui, J. i P. Poll i Barbarà (1995): «Onomàstica de l’*Oda a Barcelona*», *Anuari Verdaguer* 8, 1993–1994, 145–160.
- Nicolau, A. i D. Venteo (2001): «La monumentalització del centre històric: la invenció del Barri Gòtic», in Fuster / Nicolau / Venteo (eds.), 99–127.
- Ors, E. d’ (1996): *Glosari 1906–1907. Obra catalana d’Eugeni d’Ors*. Volum II, Barcelona: Quaderns Crema.
- (2005): *Glosari 1912–1913–1914: amb la sèrie “Flos Sophorum”*. Edició, presentació i notes de Xavier Pla, Barcelona: Quaderns Crema.
- Pijoan, J. (s.d.): *El meu don Joan Maragall*, Barcelona: Llibreria Catalònia.
- Puig i Cadafalch, J. (1900): «Barcelona dels anys a venir. I», *La Veu de Catalunya*, 29/XII, 1.
- (1901a): «Barcelona dels anys a venir. II», *La Veu de Catalunya*, 7/I, 1.
- (1901b): «Barcelona dels anys a venir. III», *La Veu de Catalunya*, 22/I, 1.
- Quintana Trias, L. (2001): «Memòria involuntària i “rêverie”: dos elements del procés creatiu en la literatura catalana de finals del segle XIX», *Bulletin of Hispanic Studies* 78:2, 201–218.
- Ribas i Piera, M. (2004): *Barcelona i la Catalunya-ciutat*, Barcelona: Angle editorial.
- Roca, F. (1979): *Política econòmica i territori a Catalunya (1901–1939)*, Barcelona: Ketres editora.
- Roca y Roca, J. (1884): *Barcelona en la mano. Guía de Barcelona y sus alrededores*, Barcelona: E. López.

- Tatjer, M. (1995): «Evolució demogràfica», in: Sobrequés i Callicó, J. (ed.): *Història de Barcelona. Vol. 7: El segle XX. I. De les annexions a la fi de la Guerra Civil*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana / Ajuntament de Barcelona, 710–722.
- Thos y Codina, S. *et al.* (1901): «Reforma de Barcelona», *La Veu de Catalunya*, 17/I, 1.
- Torres i Capell, M. (1987): *El planejament urbà i la crisi de 1917 a Barcelona*, Barcelona: Universitat Politècnica de Catalunya.
- Vázquez Montalbán, M. (1987): *Barcelones*, Barcelona: Empúries.

Manuel Pérez Saldanya (València) ·
Aina Torrent-Lenzen (Köln / Wien)

**“No as volgude anar en loch del món”:
la formació de mots negatius en català antic**

1 Introducció

Un tema recurrent en els estudis sobre la negació és el de la formació de mots negatius a partir de mots o construccions que no tenien originàriament un valor negatiu.¹ La formació d'aquests mots està relacionada amb dos processos molt generals de canvi lingüístic: d'una banda, la tendència a l'analiticitat i, d'una altra, la tendència a l'expressivitat i, més concretament, a la substitució de formes neutres per formes marcades expressivament (Pérez Saldanya, 2004: 67ss.). D'acord amb aquestes dues tendències, la negació sol reforçar-se en certs casos per mitjà d'elements quantitius amb valor minimitzador o generalitzador, i alguns d'aquests elements acaben impregnant-se del valor negatiu contextual i convertint-se finalment en veritaders mots negatius a partir d'un procés de rutinització (Haiman, 1994).

Aquest procés de formació de mots negatius té un cert caràcter cíclic, i pel que fa al català, els mateixos canvis que es van produir en el pas del llatí al català es constaten de nou en el català medieval i modern. L'objectiu fonamental d'aquest article serà analitzar aquesta tendència amb exemples del català antic.

2 Els mots negatius del català medieval

La majoria dels mots negatius llatins desaparegueren en el pas del llatí a les llengües romàniques. Els mots negatius llatins que es mantingueren en català són, de fet, l'excepció i acabaren desapareixent després d'un període més o menys curt. Concretament, es mantingueren el quantificador nominal *null* i l'adverbi temporal *unca*, el primer amb un ús més freqüent en els primers textos que no pas el segon. Un cas diferent és el de l'adverbi tem-

---

1 Aquest treball s'ha realitzat dins el marc del projecte d'investigació HUM 2005-03508 FILO del Ministeri d'Educació i Ciència-FEDER.

poral *nunca*, que no té un caràcter patrimonial i que s'usà com a cultisme sobretot durant el segle XV. La resta de quantificadors que es documenten en el català medieval es formaren en el llatí tardà o en època ja estrictament catalana.

En el quadre 1 s'arreglen els mots o les expressions negatives del català antic i es classifiquen atenent a la funció que realitzen i a l'origen llatí, romànic o català. Entre parèntesis s'indiquen aquells casos en què es constata la tendència de creació d'un nou mot negatiu que no arribà, tanmateix, a consumir-se. El signe “†”, finalment, fa referència a aquells mots que no s'han mantingut en el català actual, o que no s'han mantingut amb el valor negatiu.

	<i>indefinit</i>			<i>quantitatiu</i>	<i>adverbi de temps</i>	<i>adverbi de lloc</i>	<i>reforç</i>
	<i>quantificador nominal</i>	<i>pronom ('humà')</i>	<i>pronom ('inanimat')</i>				
<i>origen llatí</i>	†null				†nunca, †nunca		
<i>origen romànic</i>	negun > nengun > ningun	negú > nengú > ningú	†nient, res/re	gens	mai, †jamai, †jamés		pas
<i>origen català</i>		(persona)	(cosa)	†mica, gota, †punt	en ma vida	enlloc	†mica

Quadre 1. Els mots negatius del català medieval

Com es pot observar en el quadre, la majoria dels quantificadors de formació romànica han perviscut fins a l'actualitat, amb l'excepció del pronom *nient*, que no acabà d'arrelar plenament en català, i de les variants *jamai* i *jamés* de l'adverbi *mai*. El quantificador *ningun* (i flexió) també ha desaparegut en el català general, encara que es manté en valencià, junt amb la forma general *cap*, de formació tardana.² Respecte als quantificadors de formació catalana, no acabaren convertint-se en mots plenament negatius els substantius *persona* i *cosa*, mentre que *punt* i *mica* no s'han mantingut amb valor negatiu.

2 No s'ha inclòs en el quadre el quantificador nominal *cap*, pel fet que no es documenta en textos medievals, encara que segurament era viu en la llengua col·loquial de final de l'edat mitjana.

3 Els mots negatius de formació romànica

Com s'ha apuntat, els mots negatius més habituals en el català antic tenen un origen romànic i, en general, es formaren en el llatí tardà a partir de la gramaticalització d'elements, generalment substantius, sense un valor inicial negatiu. A grans trets es poden diferenciar tres estratègies diferents en el procés de formació d'aquests mots:

a) El procediment més general consistí en la gramaticalització de substantius que designen entitats individuals o genèriques, o objectes petits, i que s'usen com a minimitzadors, això és, com a elements que fan referència a entitats de valor mínim dins d'una escala.³ A aquest grup pertanyen mots com els següents:

- (1) a. RES / REM 'cosa' > res / re
- b. GENUS 'gènere, espècie, mena' > gens⁴
- c. PASSUM 'pas' > pas

En contextos negatius, i usats sense cap especificador, aquests substantius assumeixen un valor quantitatiu i permeten reforçar la negació, en la mesura que designen el valor mínim d'una escala de valors imaginària, com es pot observar en (2), on s'exemplifica el canvi experimentat per aquests mots i s'indica entre claudàtors un context adequat perquè aquest canvi es produeixi.

- (2) a. RES: [no vull] 'cosa (nascuda / del món)' → [no vull] 'res'
- b. GENUS: [no hi ha] 'mena, gènere (de dubte)' → [no n'hi ha] 'gens'
- c. PASSUM: [no caminà] '(ni un) pas' → [no caminà] 'en absolut' → [no ha fet això] 'contràriament al que es podria pensar'

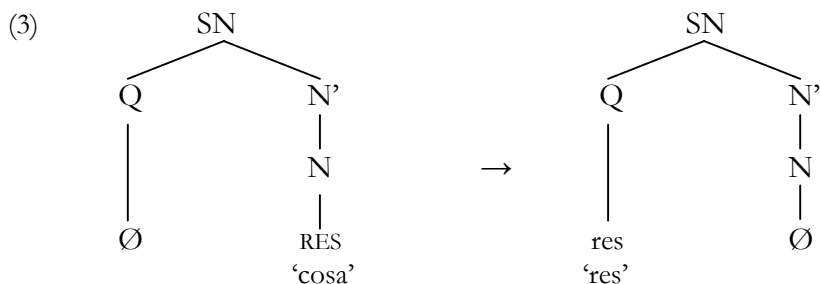
---

3 Sobre el concepte de *minimitzador*, vegeu Sánchez López (1999: 2594–2595) i Espinal (2002: 2756). Per a la formació de mots negatius a partir de minimitzadors es pot consultar Buridant (2000: 707–721), pel que fa al francès antic, i Llorens (1929: 185–192) i Camus (2006a: 1187–1188), pel que fa al castellà. Per als canvis experimentats per la negació del llatí a les llengües romàniques, vegeu, a més, Martins (1997, 2000), Batllori *et al.* (1998) i Pérez Saldanya (2004).

4 Val a dir que en algunes fonts hem trobat l'afiliació MINIME GENTIUM > *gens* (Schwegler, 1988: 27; Buridant, 2000: 716).

Com es pot comprovar en els exemples anteriors, la conversió en mots negatius implica la fixació del valor negatiu contextual,⁵ però també un canvi de categoria i una generalització d'ús a contextos diferents dels inicials. En el cas de *pas*, per exemple, la gramaticalització implica la transformació del substantiu inicial en partícula adverbial usada com a reforç de la negació amb tot tipus de verbs i no exclusivament amb els de moviment amb què s'associa inicialment.⁶

Des d'un punt de vista categorial, a més, cal tenir en compte que el canvi presenta diferències importants segons el mot de què es tracti. En el cas de *res*, el canvi manté el caràcter nominal de l'ètim, en la mesura que el substantiu es converteix en un pronom a partir d'un procés de reanàlisi sintàctica associada al canvi de significat.⁷ En (3) s'esquemmatitza aquest procés de reanàlisi: en l'estructura inicial, RES és un substantiu ple amb un valor indefinit i inespecífic associat al quantificador buit (vg. més endavant § 4.1); en l'estructura reanalitzada, *res* és un quantificador que assumeix un valor pronominal i que, consegüentment, continua desenvolupant les funcions pròpies d'un SN.

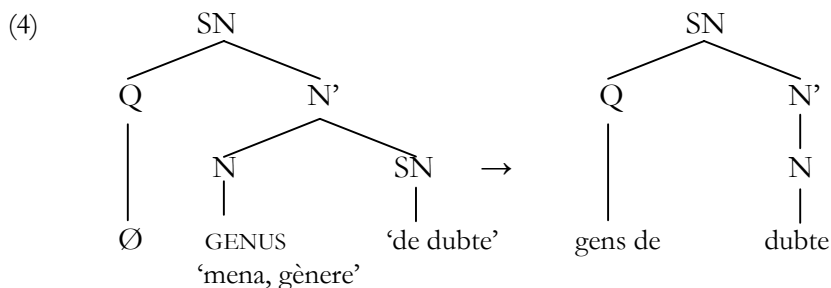

5 La gramaticalització de minimitzadors té lloc sobre la base d'un procés metonímic. A diferència de la metàfora, que associa dos dominis cognitius diferents, la metonímia permet fer referència a una unitat o un element implícit mitjançant un altre element explícit del mateix domini cognitiu (Cuenca / Hilferty, 1999: 114). Imaginem-nos, en el cas dels minimitzadors, una escala numèrica: la unitat mínima –o valor u– i la negació –inexistència o valor zero– constitueixen entitats conceptualment contigües que pertanyen al mateix domini. Sobre la metonímia associada als processos de gramaticalització, vegeu també, entre altres, Traugott / König (1991), Hopper / Traugott (1993) i Company (2003).

6 Ja en llatí trobem estructures del tipus *non passum vadere* ('no caminar ni un sol pas'), que són l'origen del procés de gramaticalització d'aquest substantiu (Buridant, 2000: 708).

7 La reanàlisi implica un canvi en l'estructura dels constituents oracionals que no afecta llur manifestació fonètica (Pérez Saldanya, en premsa).

En el cas de *gens*, el procés és una mica més complex, ja que el substantiu GENUS es converteix en un quantificador negatiu però, al mateix temps, el substantiu del SN més incrustat esdevé el nucli de la construcció reanaltitzada (4). En aquest cas, a més, el valor quantitatiu de *gens* explica que una vegada reanaltitzat com a quantificador negatiu, generalitzi el seu ús a contextos no nominals i s'usi també amb un valor adverbial per a quantificar verbs, adjectius i adverbis (i. e. *no menja gens*, *gens agosarat*, *gens malament*).

En el cas de *pas*, finalment, el canvi implica un grau major de gramaticalització en la mesura que no manté cap ús nominal i esdevé un simple reforç de la negació.

b) Un procediment estretament relacionat amb l'anterior és el de la formació de mots negatius a partir de sintagmes usats igualment com a minimitzadors i integrats per la conjunció negativa NEC, usada com a quantificador focal amb el valor de 'ni tan sols x', on x designa l'element quantificat. Dins d'aquest grup, cal situar els indefinits *ningú* / *ningun* i *nient*:

- (5) a. NEC UNUM 'ni (tan sols) u(n)' > negú (-un) > nengú (-un) →
ningú (-un) (*per analogia al pas de ne a ni*)
b. NEC ENTE 'ni (tan sols una) entitat' > nient⁸

8 Observeu que tots aquests mots gramaticalitzats que estem esmentant en català han donat lloc al fenomen anomenat de la *negació postverbal*, terme que es refereix a estratègies de negació predicativa en les quals com a mínim hi ha una paraula negativa després del verb (Schwegler, 1988: 21). Estudis diacrònics comparatius de les llengües romàniques demostren que el pas de la negació preverbal a la negació postverbal amb un minimitzador és un fenomen molt estès. Les llengües romàniques, de fet, han mostrat una tendència històrica a abandonar l'estructura llatina heretada *non* + verb (o paraula negativa + verb) (Schwegler, 1988: 22): *Auxilium mihi non praebet*: 'No m'ajuda'; *Auxilium mihi*

c) El tercer procediment de formació no té un origen nominal i s'explica a partir de l'ús d'elements amb un valor generalitzador, això és, de quantificador universal. Aquest és el cas, concretament, de la formació dels adverbis temporals a partir del quantificador de grau MAGIS 'més', precedit o no de l'adverbi aspectual IAM 'ja':

(6) (IAM) MAGIS 'ja més' > mai, jamai, jamás

Per explicar aquest procés de gramaticalització, cal tenir en compte que els quantificadors de grau també poden funcionar com a adverbis aspectuals en un context adequat (Brucart / Rigau, 2002: 1579; Solà i Pujols, 2002: 2920). El quantitatiu *més*, així, pot assolir en un context negatiu un valor universal equivalent a 'en tot el temps inclòs a partir del moment de referència', com es pot comprovar en l'exemple següent:

(7) No vindrà (ja) més = 'no vindrà a partir d'ara'

Com s'indica en (8), a partir d'aquest valor i a causa de l'ús sovintejat en oracions negatives, el quantificador assumeix primer el valor negatiu contextual de 'en cap moment a partir d'ara' i després el valor més general de 'en cap moment'.

(8) '(ja) més' → 'en cap moment a partir d'ara' → 'en cap moment'

Com s'ha apuntat més amunt, la formació de mots negatius té un cert caràcter cíclic. Això explica que en el català medieval es constati de nou la tendència a crear nous mots negatius a partir de la gramaticalització de minimitzadors o d'elements amb valor generalitzador, com es podrà comprovar tot seguit. En primer lloc, ens centrarem en els substantius sense determinant usats com a minimitzadors; en segon lloc, en la construcció

---

nullum praebet: 'No m'ajuda gens'; *Curavit, ne quis abiret*: 'Vigilava que ningú se n'anés' / 'Vigilava que no se n'anés ningú'; *Nihil usquam vidit*: 'No ha vist res enlloc' (Throm, 1987: 149). Cal remarcar, tanmateix, que el procés de creació de mots negatius mitjançant la gramaticalització de minimitzadors és general a moltes llengües en diferents períodes evolutius: el mot llatí *nihil* prové de *ne hilum*, que vol dir 'ni tan sols un fil'; en alemany, *nicht* prové de *nionibt* ('ni una petita cosa'), que originàriament no era sinó un reforç de *ni*: *ni ionibt* > *nionibt* > *nicht*; en castellà, *nada* prové de *rem natam* (Buridant, 2000: 708); etc. El caràcter cíclic, esmentat al començament de l'article, d'aquestes transformacions no es limita, doncs, al llatí i al català.

amb l'indefinit *algun(n)* posposat, que presenta un clar paral·lelisme amb els substantius anteriors; en tercer lloc, en els substantius usats igualment com a minimitzadors precedits del cardinal *un(a)*; finalment, en l'expressió generalitzadora de caràcter temporal *en ma / ta / sa vida*.

4 Els substantius escarits usats com a minimitzadors

En català medieval es constata clarament la tendència a convertir en mots negatius els substantius *cosa*, *persona* i *lloc*, paral·lela a la que es produí en llatí tardà amb el substantiu RES 'cosa'. Abans d'analitzar l'ús d'aquests mots en el català medieval, ens centrarem en les restriccions que planteja l'ús dels sintagmes nominals sense determinant ni quantificador (o SNs escarits), ja que l'absència d'especificador és la condició prèvia perquè el substantiu assoleixi un valor quantitatiu i es pugui iniciar el procés de gramaticalització.

4.1 Restriccions en l'ús dels SNs escarits

En el pas del llatí a la majoria de llengües romàniques, el SN experimenta un canvi molt important en fixar una posició a l'esquerra del substantiu per a determinants i quantificadors (Camus, 2006b), i en imposar fortes restriccions a l'ús dels SNs escarits. Pel que fa a aquest tema, és ben sabut que els substantius no comptables i els substantius comptables en plural poden usar-se fàcilment sense determinant en posició d'argument intern del predicat (9a i b). En canvi, els substantius comptables en singular no admeten aquesta possibilitat (9c), excepte en certs contextos, com ara les oracions negatives (9d).

- (9) a. Vull *pa*.
 b. Llegeix *còmics d'aventures*.
 c. *Conec *persona més cabuda que ell*.
 d. No conec *persona més cabuda que ell*.

Tenint en compte el que s'acaba d'indicar, es pot concloure que els sintagmes sense determinant ni quantificador com els de (9d) es comporten com a termes de polaritat negativa (TPNs), això és, com a elements que són sensibles a la polaritat oracional en la mesura que el seu ús sols és possible en un context modal com el creat per la negació. L'ús de SNs escarits amb el valor de TPNs presenta més restriccions en català que no pas en

castellà. En català, per exemple, resultarien poc naturals oracions com les castellanques de (10), que prenem de Bosque (1996: 40):

- (10) a. No encuentro película de mi gusto.
 b. No he visto ciudad que tenga más líneas de metro.

Continuant amb el castellà, aquests SNs escarits apareixen com a norma acompanyats d'un complement que restringeix l'abast del substantiu i presenten fortes restriccions de localitat (Benincà, 1980; Bosque, 1996: 39–40). Els SNs escarits, de fet, han de ser regits pel verb precedit de la negació (10) o per la preposició *sense* (*sin* en castellà), que incorpora lèxicament la negació (11a), i no admeten, en general, altres preposicions (11b).

- (11) a. *sin* queja, *sin* casa
 b. ?*No he hablado sobre película que te haya interesado.

Els SNs escarits tenen una interpretació necessàriament indefinida i inespecífica motivada per l'absència de determinant i de quantificador. En contextos negatius i d'adjacència estricta al verb precedit de la negació (o a la preposició negativa), la interpretació equival a la negació d'un quantificador existencial. D'acord amb el que s'acaba d'assenyalar, es pot postular que, en contextos negatius, el caràcter inespecífic del quantificador buit queda legitimat sota l'abast d'un operador negatiu (i. e. *no*, *sense*). En (12a) es representa l'estructura sintàctica d'una oració amb SN escarit en context negatiu i en (12b) la interpretació lògica associada a aquesta estructura.

- (12) a. $\text{no } V \text{ } [_{\text{SN}} \text{ } [_{\text{Q}} \text{ } \emptyset] \text{ } [_{\text{N}}]]$
 b. $\text{no } \exists x, \text{ tal que } x = N \text{ i } Vx$

Per a una oració com (9d), la interpretació equivaldria a 'no hi ha cap x tal que x sigui una persona més cabuda que ell i jo conegui x '.

4.2 El cas de *cosa* i *persona*

Centrem-nos ara en el català antic. En el corpus manejat trobem amb una certa freqüència ja des de finals del XIV, l'ús dels substantius *cosa* i *persona*, i en menor mesura *hom* i *home*, en SNs escarits. En molts casos es tracta d'usos semblants als que documentem en català i sobretot en castellà actuals, com es pot comprovar en els exemples de (13), en què els substantius

apareixen acompanyats d'un complement restrictiu, sobretot d'una oració de relatiu:

- (13) a. —Si a mon consell vos teniu —dix Plaerdemavida—, no us consellaré *cosa que no sia de profit e honor vostra*.
(Martorell, *Tirant II* [1490]: 499)
- b. Dos barons de Alamanya, de aquells qui han poder de elegir emperador, pochs dies ha foren ací e, con se partiren, volguerren dir que no havien vist jamás *home ab tanta afabilitat*.
(Martorell, *Tirant I* [1490]: 357)

Aquests substantius escarits, tanmateix, presenten una sèrie de propietats que els diferencien dels usos actuals i que permeten pressuposar un cert grau de gramaticalització i una clara proximitat als mots *res* i *ningú*:

a) En molt casos els substantius apareixen modificats pel complement *en lo món* o *del món*, que reforça el caràcter minimitzador del sintagma escarit:

- (14) a. Senyora, cert és que no és *cosa en lo món* que per vostre servey pusca fer que no ho faça abans que per donzella que en lo món sia
(*Curial I* [m. xv]: 121)
- b. [...] no és *cosa en lo món* que a mi fos possible de fer que per la altesa vostra me fos manat que yo no u complís
(Martorell, *Tirant I* [1490]: 412)

b) A diferència del que ocorre en l'actualitat, els SNs escarits es documenten a vegades sense cap complement:

- (15) a. Mas quan vindrà, llavors Déus los tirarà aquesta virtut, e no s'i faran matrimonis ni *cosa*. (Sant Vicent, *Sermons IV* [1^a m. xv]: 126)
- b. Quallaren-se d'espant y no respongueren *cosa* y perderen la paraula [...]
(Conques, *Job* [1557]: 81)

c) També a diferència del que ocorre actualment, aquests sintagmes no ocupen necessàriament una posició adjacent al verb (16a) i poden fins i tot anteposar-s'hi (16b):

- (16) a. —Y yo us dó la fe —dix lo rey d'armes— de no manifestar aquest fet a *persona del món* sinó ha Clara de Clarença.
(Martorell, *Tirant I* [1490]: 97)
- b. Yo us dich certament que *persona del món* no·s deu plànyer de vós.
(*Curial I* [m. XV]: 169)

d) En el cas de *cosa*, a més, es documenta sovint precedit de la preposició *per* en la construcció *per cosa del món*, equivalent a l'actual i coetània *per res del món*:

- (17) a. de tal remissió no·ns calia duptar, car *per cosa del món* no fariets, senyor, aquella.
(*Epistolari I* [1399]: 316)
- b. E *per cosa en lo món* yo no comportaria que cavaller ne gentilhome, qualsevulla que fos, en la mia nau posàs vitualles
(Martorell, *Tirant I* [1490]: 168)

Totes les propietats esmentades permeten concloure que *cosa* i *persona* havien assolit un cert grau de gramaticalització, sobretot en combinació amb el sintagma *del món*. La pregunta que encara queda oberta és per què no es consumà el procés de gramaticalització fins a convertir-se en veritables quantificadors negatius, com en el cas del francès *personne*.

4.3 El cas de *en lloc*

A diferència del que ocorregué amb *cosa* i *persona*, el procés de gramaticalització sí que es consumà en el cas de l'expressió *en lloc*, convertida en l'adverbi *enlloc*. L'ús de substantius escarits singulars precedits de preposició presenta fortes restriccions en l'actualitat (Bosque, 1996: 40–41 i 73ss.) fora de casos més o menys estereotipats. Pel que fa a la preposició locativa *en*, per exemple, podem dir *Deixa-ho en terra* però no *Deixa-ho en llit* o *en taula*, etc. En català antic, com en altres llengües romàniques, aquesta possibilitat presentava menys restriccions i era habitual l'ús sense determinant en casos com *a casa*, *dins mar*, *caure a terra* o *en terra*, *anar a infern*, *anar en paradís*, etc. (Moll, 1952: § 473d). També en el cas de *lloc* trobem amb relativa freqüència l'ús sense determinant acompanyat d'un complement restrictiu:

- (18) a. per què us pregam que donets endreça que us vejats ab los prohòmens de Morella e de Castelló *en loch covinent*
(*Consells* [1325], 355)

- b. e axí mateix, con ell entraria ab la host dintra terra, que les galeas
li fossen *en loch sabut* ab viandes et ab tot refreschament
(Muntaner, *Crònica* [1352]: 105ra)

El mateix ús sense determinant és també habitual en contextos en què el sintagma locatiu es troba dins l'abast de la negació o d'un altre activador negatiu i, per tant, en contextos a partir dels quals es pot iniciar el procés de gramaticalització:⁹

- (19) a. no gosasen metre *en loch de realench*, ço és, en la dita ciutat
ne en lo terme d'aquella (Consells [1325], 387)
b. *Interrogatus* si aquest *testis* viu la dita Anthònia sola ab negun
hom *en loch suspitós*. E dix que no. (Gat [1374–1377]: 28v)
c. per què yo no gosaria aparèxer *en loch on ela fos*
(Jerusalem [1388–1413]: 36)
d. què en aytal cas deu-se hom guardar d'estar *en loch*
hon aytal vent fret buff (Agramont, *Regiment* [1388]: 61a)

El procés de gramaticalització, de fet, ja es constata en textos catalans del XIV, sobretot del català oriental. En aquests textos, concretament, es documenta l'ús de *enlloc* sense cap complement (20a), acompanyat del reforç *del món* (20b i c) i anteposat a la negació (20d).

- (20) a. manà al dit noble que tantost que's reculí's et que se'n muntàs per
la feu de Roma et no s'aturàs *enloch* tro que fos ab lo papa
(Muntaner, *Crònica* [1352]: f. 26ra)
b. e no as volgude anar *en loch del món* si no
en casa vostra (Tous, *Cartes* [1373]: 409)

9 Amb el terme *activador negatiu* (AN) es fa referència al conjunt d'elements amb valor negatiu o modal que creen un context adequat en el qual és possible l'ús dels mots negatius i, en general, dels termes de polaritat negativa. El grup dels ANs inclou elements i estructures força heterogenis (preposicions, adverbis, verbs, construccions comparatives, etc.) (Bosque, 1980: 65; Sánchez López, 1999: 2604). En català antic –i en certa manera també en català actual–, també són ANs elements, com ara la modalitat interrogativa o la conjunció condicional *si*, que, tot i no tenir un valor pròpiament negatiu, creen un context modal o no assertiu (Pérez Saldanya / Torrent-Lenzen, en premsa). Esmentem, en aquest context, el fenomen de la negació contextual o expletiva, la qual apareix en estructures com ara les oracions completives dependents de predicats d'impediment o de temor, tema tractat, en relació amb el català antic, en Pérez Saldanya / Torrent-Lenzen (2006).

- c. E ell dix -nos que no iria a posada ni *en loch del món*
(Jaume I, *Fets* [1343]: 188v)
- d. Què us diré? Que *enloch* no-s podien trobar ab los catalhans et aragonesos que no fossen morts o desbaratats.
(Muntaner, *Crònica* [1352]: f. 52va)

El comportament de *en lloc* en contextos negatius és, doncs, paral·lel al de *cosa* i *persona*, però presenta un procés més ràpid de gramaticalització i sobretot un procés que s'ha consumat fins a convertir *enlloc* en un vertader mot negatiu. A què es deuen aquestes diferències? Possiblement, al fet que *cosa* i *persona* entraven en competència amb mots negatius preexistents, mentre que *en lloc* no presentava cap quantificador negatiu paral·lel i sols podia competir amb variants amb el mateix substantiu *lloc* amb un quantificador:

- (21) a. Fo demanat si digous primer pasat fo él ab lo dit moro catiu d'en P. Maçó ni mengà ab aquel *en alcun loch*, e dix que no.
(*Clams* [1287]: 122)
- b. no gos aquella vendre hó fer vendre *en negun loch*
(*Consells* [1327]: 373)

5 La posposició de *algun*

En català antic, com en altres llengües romàniques, l'indefinit *algun* podia usar-se amb un valor no existencial en contextos negatius:

- (22) a. aquella humilitat que-s pertany, a la dita ciutat no pot ésser dat *algun càrrech* o reprehensió
(*Epistolari* I [1358]: 207)
- b. *Item*, ordenam que lo dit scrivà *no* puxa desempaxar ni fer *algunes* letres de crehença o altres en nom de jurats
(*Algezira* [1446]: 174)

A més d'aquest ús prenominal, és interessant apuntar que l'indefinit *algun* assolia una interpretació necessàriament negativa posposat al substantiu:

- (23) a. Que nengú no gos vendre *volateria alguna* en la ciutat o en los ravalns d'aquella.
(*Consells* [1323]: 333)
- b. en tant que si axí era, jamés no-s seguiria *punició alguna*.
(*Epistolari* I [1399]: 330)

Les construccions amb *algun* posposat presenten un clar paral·lelisme amb els SNs escarrits analitzats en l'epígraf 3, com es pot constatar a partir de les propietats següents:¹⁰

a) Els substantius són comptables i s'usen en singular, i per això no es documenten casos de *algun(a)* en plural; això és, no es documenten casos del tipus **No gos vendre volateries algunes*, paral·lel a l'exemple (23a). Notem, en aquest sentit, que si apareixen dos substantius coordinats, l'indefinit es manté en singular posposat generalment al segon substantiu:

- (24) a. a ell no faria bé de fer-ne *pau ne relaxació alguna*
 (Epistolari I [1379]: 274)
 b. E si's porà la dita vila flixar del síndich que té en València no faça
embaxada o missatgeria alguna. (Algezira [1446]: 168)
 c. Totes les coses atorgades per fortuna són vanes com no hajan
constància ne fermetat alguna (Martorell, *Tirant* II [1490]: 760)

b) El sintagma ha d'aparèixer sota l'abast de la negació, i per això les diferències de gramaticalitat de (25):

(25) *(No) volia cosa alguna

c) El sintagma ha de ser regit per un verb precedit de negació, com en els exemples arrellegats fins ara, o per la preposició *sens(e)*, com en (26):

- (26) a. e daven-se los colps molt fers *sens pietat alguna.*
 (Martorell, *Tirant* I [1490]: 144)
 b. poc o no-res aprofitara sent hòmens *sens vigor alguna y*
desaprofitats (Conques, *Job* [1557]: 76)

També apareix amb altres preposicions, però es tracta de complements seleccionats pel verb i de preposicions amb un valor clarament gramatical:

- (27) a. no fem ne procuram dan *a persona alguna.* (Curial [m. XV]: 28)
 b. per no haver mengat fruyta fresca jamés encorregué *en malaltia*
alguna (Alcanyís, *Regiment* [1490]: 151)

10 Sobre l'ús d'aquest indefinit posposat en castellà actual, vegeu Sánchez López (1999: § 40.3.3.2) i en castellà medieval, Camus (2006a: 1184ss.).

Tenint en compte aquest paral·lelisme, podem pressuposar que, com en el cas dels SNs escarits, també en aquest cas existeix una posició buida de quantificador i que aquesta posició buida és la que permet que l'indefinit *algun* rebi la interpretació no existencial:

- (28) a. no [V [SN Ø [N^r N algun]]]
 b. sens [SN Ø [N^r N algun]]

Notem, a més, que la posposició es documenta igualment amb l'indefinit negatiu *ningú*/(-*un*):

- (29) a. No trobe *rabó ninguna* per hon de vós oblidat sia me degué baratar per Tirant paraules ab efectió demostrades [...]
 (Martorell, *Tirant I* [1490]: 355)
 b. No alcança *home nengú* lo valor de aquella y com sia eterna no's trobarà hon hòmens habiten. (Conques, *Job* [1557]: 73)

Arribats en aquest punt, la pregunta que ens hem de tornar a plantejar és per què les construccions amb l'indefinit posposat s'han mantingut en castellà però no en català. Sens dubte aquesta diferència cal buscar-la en el caràcter culte que sembla tenir l'ús de *algun* en contextos negatius. En la mesura que en català els usos cultes de la llengua retrocediren a partir de l'edat moderna, també s'abandonaren progressivament algunes de les construccions vinculades bàsicament als registres formals i cultes de la llengua.

6 La gramaticalització d'altres minimitzadors

En l'epígraf 3 s'han analitzat els minimitzadors integrats per un substantiu sense determinant referit a entitats individuals. Juntament amb aquests minimitzadors, en català medieval, com en l'actual, també són molt abundants els SNs integrats pel quantificador *un(a)* seguit d'un substantiu que designa una entitat petita o d'escàs valor. En (30) es reproduïxen alguns exemples del català medieval o de primeries de l'edat moderna.

- (30) a. E con éls vissen que éls no podien aver *I^a gota* d'oli de les olives, con tot lo dia hi aguessen trebayat, e lo baron de Déu lus fos axí enujós, ja li dixeren majors vilanies.
 (Sant Gregori, *Diàlegs* [1340]: 58v)

- b. la tua gran força no seria *un punt* debilitada per alguna spurna de minvosa terror (Malla, *Pecador* [1420–1430]: 147)
- c. ço que no pot fer com no haja *un diner* al món (Epistolari I [1401]: 151)
- d. los qui grans, solemnes palàcios edifiquen no trobaran *una chicha spellunca* on amagar se puguen (Pereç, *Sant Vicent* [1510]: 107)
- e. lo valerós comte no desmayà *un pèl* (Despuig, *Col·loquis* [1557]: 95)

Alguns d'aquests substantius, a més, es gramaticalitzaren com a vertaders mots negatius amb un valor paral·lel al del quantitatiu *gens* o la partícula de reforç *pas* (Par, 1923: 282). Aquest és el cas dels *mica*, *gota* i *punt*, que tenen en comú el fet de designar una entitat petita de diversa naturalesa: d'espai i temps (*punt*), de líquid (*gota*) i de matèria, especialment de pa (*mica*). En català antic aquests mots es documenten amb valor negatiu en usos que pressuposen diferents graus de gramaticalització. Deixant de banda l'ús com a substantius plens i l'ús com a minimitzadors en SNs indefinits, ja exemplificats en (30), tots tres poden funcionar en construccions partitives designant una quantitat nul·la d'un conjunt:

- (31) a. Faz-vos sé[nye]r saber que jo no é *micha de la paga* que vos mi promessés, doc. s. XIII (Pujol, *Documents* [1230–5], *ap.* Coromines, 1980–1991: *mica*)
- b. pren lo cànter e acabaçe-l a la dita font e no'n li poch entrar una làgrema ni *gota de ayga* (Canals, *Confessió* [1420]: f. 95rb)
  - c. ela aportà custumas malvades e anvagosas, hon ela no avia *punt de dratura* (*Questa* [1380]: f. 83rb)

Tots tres, a més, s'usen també amb valor adverbial quantificant un predicat verbal o adjectival amb el valor de 'absolutament res':

- (32) a. Depuys no ha hauda dolor, sinó un petit que n'hac lo dimecres...: depuys, senyor, no n'ha hauda *mica* (Roca, *Medic.* [a. 1374]: 83, *ap.* Alcover / Moll, 1930–1962: *mica* 3)
- b. Axí que as-nos samblant qa-ns dix var da totes cosas cor él aya pesats ·CCC· anys que asta vantura li avench e no viu puyx *gota*. (*Questa* [1380]: f. 44rb)
  - c. pasaren més de set mesos que no ploqué *gota*, que no-s podia sembrar (*Antiquitats* [1583]: 229)

- d. Nostre Senyor vanch an tera, hon él trobà le mort que de vida
no n'i avie *punt*. (*Questa* [1380]: f. 90va)
- e. deuen ésser ben tractats e no *punt* molestats ni congoixats
(*Epistolari* II [1457]: 190)

En el cas de *mica*, a més, el procés de gramaticalització va un pas més enllà en la mesura que també es documenta des d'antic amb un valor equivalent a *pas*:

- (33) Tornad-vos a mi, zo dix N[ostre] S[èiner], ab tot vostre cor e ab
tota vostra pensa. No dix *mica* “ab la meitad del cor”, mas “ab
tot lo cor” (*Organyà* [f. XII–c.XIII]: 121)

Dels tres mots analitzats, *mica* és el que es documenta primer amb un valor negatiu, com mostra l'exemple anterior de les *Homilies d'Organyà*, però també és el que apareix de manera més esporàdica i el que primer caigué en desús, segurament pel fet que es consolidà plenament amb un valor equivalent a *poc* (i. e. *una mica de pa*). En els altres dos casos, la gramaticalització està ben documentada des del segle XIV. Dels dos, *gota* mantingué una major vigència i ha perviscut fins a l'actualitat en parlars gironins (Coromines, 1980–1991, IV: 587b). Respecte a *punt*, apareix bastant documentat en textos del XV però després retrocedí i acabà caient en desús.

7 El cas de *en ma vida*

L'última construcció que analitzarem és l'expressió temporal *en (tota) sa vida*, usada també com a reforç de la negació. Notem que, a diferència de les estructures analitzades fins ara, en aquest cas el reforç negatiu s'assoleix pel fet que l'expressió té un valor universal i indica que la negació és vàlida en el conjunt de temps comprès per tota una vida:

- (34) a. mana que no sia *en tota sa vida* acabat entrò a la sua mort
(*Vides* [f. XIII]: 199)
- b. significa que ls clerges no deven aver neguna legesa *en
tota lur vida* (*Vides* [f. XIII]: 281)
- c. No pense negú que *en ma vida* yo la dexàs partir de mi.
(Martorell, *Tirant* I [1490]: 426)

A causa d'aquest valor, en català antic, aquests sintagmes es troben a vegades en correlació amb *mai* o *jamés* emfatitzant el caràcter negatiu de l'oració:

- (35) a. Servau-me lo guiatge, senyora, car vos me apresonau –dix Tirant–, car *jamés en ma vida* tan cruel ne tan fort presó no sent.
(Martorell, *Tirant I* [1490]: 379)
- b. lo vent de mutabilitat los ve al encontre e ls fa tan dura punta, que prestament los lança en la vall de atterrment, plena de desonors e vituperis e minves contínues, en manera que *jamés* alça lo cap *en tota la vida sua*.
(Villena, *Vita I* [1497]: 35)
- c. Scriu dins lo teu indurit cor les nafres e dolors del meu amat fill e totes les obres sues, e aquí veuràs e legiràs com *jamés en tota la vida sua* hun sol moment no ha reposat que per tu nit e dia no haja treballat
(Villena, *Vita I* [1497]: 196)

Usos com els anteriors indiquen que aquesta construcció es trobava ja força lexicalitzada en contextos negatius, tot i que no havia assolit encara el grau de fixació estructural que presenta en l'actualitat.

8 Conclusions

El procés de formació de mots negatius a partir de mots o expressions no negatives té un caràcter cíclic i els mateixos canvis que s'observen en el llatí tardà es tornen a produir en el català medieval. Igual que ocorregué en llatí tardà, en català medieval es constata la tendència a gramaticalitzar, com a mots negatius, substantius sense determinant usats com a minimitzadors. Aquest és el cas de *cosa* i *persona*, que no han arribat finalment a gramaticalitzar-se, i el de *lloc* precedit de la preposició *en*, construcció que sí que s'ha convertit en l'adverbi negatiu *enlloc*. El procés de gramaticalització es consumà igualment en el cas dels substantius *mica*, *gota* i *punt*. Tots tres es documenten amb el valor del quantitatiu *gens* i el primer també amb el valor de *pas*. De manera semblant al llatí, també es constata la tendència a gramaticalitzar expressions temporals amb valor generalitzador, com ara l'expressió *en ma / ta / sa vida*. En català antic, també es documenta àmpliament l'ús negatiu de l'indefinit *algun*, sobretot posposat al substantiu, construcció que no ha perviscut en català actual, segurament a causa del seu caràcter culte.

Bibliografia

- Alcover, Antoni M^a / Moll, Francesc de B. (1930–1962): *Diccionari Català-Valencià-Balear*, 10 vols., Palma de Mallorca: Editorial Moll.
- Batllori, Montse / Pujol, Isabel / Sánchez Lancis, Carlos (1998): “Semántica y sintaxis de los términos negativos en su evolución diacrónica”, ponència llegida al *XXVIII Simposio de la Sociedad Española de Lingüística*, Madrid.
- Benincà, Paola (1980): “Nomi sense articolo”, *Revista de grammatica generativa* 5, 51–63.
- Bosque, Ignacio (1980): *Sobre la negación*, Madrid: Cátedra.
- (1996): *El sustantivo sin determinación*, Madrid: Visor.
- Brucart, Josep M. / Rigau, Gemma (2002): “La quantificació”, dins Solà / Lloret / Mascaró / Pérez Saldanya (eds.), vol. 2, cap. 8, 1517–1589.
- Buridant, Claude (2000): *Grammaire nouvelle de l'ancien français*, París: Sedes.
- Camus Bergareche, Bruno (2006a): “La expresión de la negación”, dins: Company, Concepción (dir.): *Sintaxis histórica del Español, Parte I: La frase verbal*, México: D. F.: Fondo de Cultura Económica / Universidad Nacional Autónoma de México, vol. 2, cap. 13, 1165–1252.
- (2006b): “La quantificació: estudi comparatiu castellà-català”, *Caplletra* 38, 101–118.
- Company, Concepción (2003): “La gramaticalización en la historia del español”, dins: *Gramaticalización y cambio sintáctico en la historia del español* (= *Medievalia* 35), 3–61.
- Coromines, Joan (1980–1991): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, 9 vols., Barcelona: Curial.
- Cuenca, Maria Josep / Hilferty, Joseph (1999): *Introducción a la lingüística cognitiva*, Barcelona: Ariel.
- Espinal, M. Teresa (2002): “La negació”, dins Solà / Lloret / Mascaró / Pérez Saldanya (eds.), vol. 3, cap. 24, 2727–2797.
- Haiman, John (1994): “Ritualization”, dins: Pagliuca, William (ed.), *Perspectives on Grammaticalization*, Amsterdam: John Benjamins, 3–28.
- Hopper, Paul J. / Traugott, Elisabeth Closs (1993): *Grammaticalization*, Cambridge: Cambridge University Press.

- Llorens, Eduardo L. (1929): *La negación en español antiguo con referencia a otros idiomas* (*Revista de Filología Española*, annex 11), Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- Martins, Ana Maria (1997): “Aspectos da negação na história das línguas românicas (Da natureza de palavras como *nenhum, nada, ninguém*)”, dins: Castro, Ivo (ed.): *Actas do XII Encontro Nacional da Associação Portuguesa de Linguística*, vol. II, Lisboa: Associação Portuguesa de Linguística, 179–210.
- (2000): “Polarity items in Romance: Underspecification and lexical change”, dins: Pintzuk, Susan / Tsoulas, George / Warner, Anthony (ed.): *Diachronic Syntax. Models and Mechanisms*, Oxford: Oxford University Press, 191–219.
- Moll, Francesc de B. (1991 [1952]): *Gramàtica històrica catalana*, València: Universitat de València.
- Par, Anfós (1923): *Sintaxi catalana segons los escrits en prosa de Bernat Metge (1398)*, Halle: Max Niemeyer.
- Pérez Saldanya, Manuel (2004): “La negació i la concordança negativa en català antic”, *Estudis Romànics* XXVI, 65–83.
- (en premsa): “Gramaticalització i reanàlisi: funció i estructura en el canvi sintàctic”, *Catalan Journal of Linguistics*, volum monogràfic sobre “Linguística teòrica: anàlisi i perspectives II”.
- / Torrent-Lenzen, Aina (2006): “L’anomenada negació expletiva en català antic”, dins *Miscel·lània Joseph Gulsoy 1*, Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 231–253.
- / — (en premsa): “Los activadores negativos en catalán antiguo”, dins *Actes du XXVe Congrès International de Linguistique et Philologie Romanes, Innsbruck 2007*, Tübingen: Niemeyer.
- Sánchez López, Cristina (1999): “La negación”, dins: Bosque, Ignacio / Demonte, Violeta (ed.): *Gramática descriptiva de la lengua española*, Madrid: Espasa, cap. 40, 2561–2634.
- Schwegler, Armin (1988): “Word-order changes in predicative negation strategies”, *Diachronica* 5, 21–58.
- Solà, Joan / Lloret, Maria Rosa / Mascaró, Joan / Pérez Saldanya, Manuel (eds. 2002): *Gramàtica del català contemporani*, 3 vol., Barcelona: Empúries.

- Solà i Pujols, Jaume (2002): “Modificadors temporals i aspectuals”, dins Solà / Lloret / Mascaró / Pérez Saldanya (eds.), vol. 3, cap. 26, 2867–2936.
- Throm, Hermann (¹⁷1987): *Lateinische Grammatik*, Düsseldorf: Schwann.
- Traugott, Elisabeth Closs / König, Ekkehard (1991): “The semantics-pragmatics of grammaticalization revisited”, dins: Traugott, Elisabeth Closs / Heine, Bernd (eds.): *Approaches to Grammaticalization*, vol. I, Amsterdam: Benjamins, 189–218.

Corpus

- Agramont, *Regiment*: Joan Veny i Clar, Regiment de preservació de pestilència de Jacme d’Agramont (S. XIV). *Introducció, transcripció i estudi lingüístic*, Tarragona: Publicacions de la Diputació de Tarragona, 1971.
- Alcanyís, *Regiment*: Lluís Alcanyís, *Regiment preservatiu e curatiu de la pestilència*, introducció per José M. López Piñero, estudi i edició a cura d’Antoni Ferrando Francés, València: Universitat de València / Ajuntament de València, 1999.
- Algezira*: *Libre de diverses statuts e ordenacions fets per lo consell de la vila de Algezira*, edició a cura d’Aurelio J. Lairón Pla, València: Universitat de València, 2001.
- Antiquitats*: *El Libre de Antiquitats de la Seu de València*, vol. 1, estudi i edició a cura de Joaquim Martí i Mestre, Barcelona / València: Publicacions de l’Abadia de Montserrat / Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, 1994.
- Canals, *Confessió*: Antoni Canals, *Tractat de Confessió*, edició a cura d’Emili Casanova, Universitat de València, text no publicat.
- Clams*: Maria Àngels Diéguez Seguí, *Clams i crims en la València medieval segons el Llibre de cort reial de justícia (1279–1321)*, Alacant: Universitat d’Alacant, 2002.
- Conques, *Job*: Jeroni Conques, *Llibre de Job, versió del segle XVI*, Barcelona: Curial, 1976.
- Consells*: *El primer manual de consells de la ciutat de València (1306–1326)*, edició a cura de Vicent Anyó Garcia, València: Ajuntament de València, 2001.
- Curial*: *Curial e Güelfa*, edició a cura de Ramon Aramon i Serra, Barcelona: Barcino, 1930, vol. I, 1931, vol. II, i 1933, vol. III.

- Despuig, *Col·loquis*: Cristòfor Despuig, *Los col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa*, edició a cura d'Eulàlia Duran, Barcelona: Curial, 1981.
- Epistolari I*: Agustín Rubio Vela, *Epistolari de la València medieval (I)*, Barcelona / València: Publicacions de l'Abadia de Montserrat / Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, 2003² [1985].
- Epistolari II*: Agustín Rubio Vela, *Epistolari de la València Medieval (II)*, Barcelona / València: Publicacions de l'Abadia de Montserrat / Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, 1998.
- Gat*: Joan Anton Rabella, *Un matrimoni desavingut i un gat metxinat. Procés criminal barceloní del s. XIV*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1998.
- Jaume I, *Fets*: *Llibre dels fets del rei en Jaume*, vol. II, edició a cura de Jordi Bruguera, Barcelona: Barcino, 1991.
- Jerusalem. Les Corts de Jerusalem. Sermó al·legòric del segle XIV*, edició a cura de Mateu Rodrigo Lizondo, Barcelona: Edicions del Mall, 1985.
- Martorell, *Tirant*: Joanot Martorell i Martí Joan de Galba, *Tirant lo Blanch*, 2 vols., transcripció, coordinació i notes d'Albert Hauf, València: Generalitat Valenciana / Conselleria de Cultura, Educació i Ciència, 1990.
- Malla, *Pecador*: Felip de Malla, *Memorial del pecador remut*, vol. I, edició a cura de Mn. Manuel Balasch, Barcelona: Barcino, 1981.
- Muntaner, *Crònica*: Ramon Muntaner, *Crònica*, a cura de Josep Antoni Aguilar. Tesi doctoral en curs, València: Universitat de València.
- Organyà*: *Homilies d'Organyà*, edició a cura d'Amadeu-J. Soberanas, Andreu Rossinyol i Armand Puig, Barcelona: Barcino, 2001.
- Pereç, *Sant Vicent*: Miquel Péreç, *La vida de sant Vicent Ferrer*, edició a cura d'Antoni Ferrando Francés, València: Universitat de València / Vicent García Editores, 1996, pàg. 79–121.
- Questa*: Vicent Martines, *La versió catalana de la Queste del Saint Graal: Estudi i edició*. Tesi doctoral, Alacant: Universitat d'Alacant, 3 vols., 1993.
- Sant Gregori, *Diàlegs*: Montserrat Alegre Urgell, *Diàlegs de Sant Gregori. Re-transcripció i estudi lingüístic de la versió catalana de 1340*. Tesi doctoral, Barcelona: Universitat de Barcelona, 2004.
- Sant Vicent, *Sermons*: Sant Vicent Ferrer, *Sermons*, vol. 3, edició a cura de Gret Schib, Barcelona: Barcino, 1975.
- Tous, *Cartes*: Teresa-Maria Vinyoles i Vidal, "Cartes d'una catalana del segle XIV al seu marit", *Estudis Universitaris Catalans. Estudis de Llengua i litera-*

tura catalanes oferts a R. Aramon i Serra en el seu setantè aniversari, vol. IV, Barcelona: Curial, 1984, pàg. 387–419.

Vides: Vides de sants rosselloneses, II. Transcripció del text, edició a cura de Ch. S. Kniazzech i E. J. Neugaard, Barcelona: Rafael Dalmau, 1977.

Villena, *Vita: Concordança de la Vita Christi de Sor Isabel de Villena*, a cura de Rafael Alemany *et al.*, Alacant: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana (a partir del text de Ramon Miquel i Planas, Barcelona, 1916).

Maria Josep Cuenca (València)

Repetició consecutiva i idiomàticitat

1 Introducció

La repetició és un fenomen que fins fa poc s'havia considerat poc important i només tenia un espai en els estudis de retòrica.¹ Tanmateix, darrerament els estudis de la conversa han posat de manifest la importància de la repetició en la comunicació i les diverses funcions que realitza.

Repetitions are a fairly recent topic for linguistic research, but they have already created quite a substantial body of literature. Repetitions have turned out to be not only a very rewarding topic, but also a very large and multifaceted topic which can be approached by phonologists, morphologists, syntacticians, psycholinguists, discourse analysts, and pragmatists. (Jucker, 1994: 47)

Merritt (1994) dóna deu raons a favor la importància de la repetició en el discurs, de les quals destaquem les següents:

- 1) La repetició és un fenomen universal
- 2) La repetició és un mecanisme primordial en la comunicació
- 3) La repetició s'associa amb la ritualitat
- 4) La repetició facilita el ritme i la sincronia grupal
- 5) La repetició s'associa amb l'aprenentatge i la cognició

En aquest article, volem estudiar un tipus de repetició que és la que més 'injustificada' sembla: la repetició d'un mot consecutivament, com en (1a), i, per extensió, la repetició separada per la conjunció *i* (1b), que es relaciona directament amb la tautologia:

- (1) a. Se'n va anar lluny, lluny
b. Hi ha homes i homes

Aquesta mena de repeticions desafien la concepció logicista del llenguatge, segons la qual no té sentit tornar a dir la mateixa paraula que ja s'ha dit. Per

---

1 Volem agrair a Pelegrí Sancho els seus comentaris a aquest treball.

exemple, des d'una concepció chomskiana, almenys en els models clàssics del generativisme, aquest tipus de fenomen representen casos evidents d'anomalies atribuïbles a l'actuació i serien posades en el mateix sac que errors atribuïbles a qualsevol circumstància que allunya la parla del sistema representat pel parlant-oient ideal.² Però el fet és que aquestes construccions són habituals en moltes llengües i ningú no les entén com a defectuoses. Encara més, tenen efectes semàntics i pragmàtics associats a l'estructura formal que demostren una sistematicitat en el funcionament i una utilitat lingüística innegables.

Des de la concepció de la lingüística cognitiva, la paradoxa no ho és. Podem tractar aquestes formes com a construccions en les quals l'aparent anomalia es vincula a un efecte de sentit i a uns contextos d'ús que, tot i ser icònics, no són predictibles a partir del significat dels components. Així, no és igual dir (2a) que (2b):

- (2) a. El vaixell era molt gran
 b. El vaixell era molt molt gran

La repetició de *molt* és redundant i, en sentit tradicional, no té sentit. Però el fet és que (2a) i (2b) són correctes, gramaticals i diferents: des del punt de vista del significat, la segona versió és certament intensiva (*molt*, *molt gran* equival a *enorme*, mentre que *molt gran*, no necessàriament); és a dir, en aquest cas, entenem la qualitat predicada del subjecte en un punt màxim (com un superlatiu relatiu, *moltíssim*) o proper al màxim (com un superlatiu absolut, *el més*). Però, a més de la diferència interpretativa, hi ha diferències pragmàtiques, d'ús, associades: la versió (2b), la imaginem en un registre informal, probablement oral o que es vincula d'alguna manera a l'oralitat, com ara un conte infantil.

En aquest article, després d'una presentació general del tractament de la repetició en general i de la repetició consecutiva en particular, analitzarem estructures de repetició consecutiva d'un mot i, per relació, repeticions coordinades amb *i*; mostrarem que estructures de repetició aparentment idèntiques responen a construccions idiomàtiques diferenciades i veurem els efectes de significat que s'associen amb les construccions estudiades. Per il·lustrar l'anàlisi, hem extret els exemples de repeticions de les *Rondalles* d'Enric Valor i hem identificat, a més, altres exemples de textos en català i

---

2 Tot i això, Persson (1974) comenta el treball de Watt (1968), fet des d'una perspectiva transformacional, que ell considera una de les aportacions més importants al tema de la repetició fins al moment en què Persson escriu el seu llibre.

en altres llengües per poder comentar un ampli ventall de possibilitats que, si bé es poden donar sempre en català, de vegades no hem trobat documentades en aquesta llengua.

2 L'estudi de la repetició

Com hem dit, la repetició ha estat confinada durant molts anys a l'estudi de la retòrica i ha estat considerada com a mecanisme per a crear efectes estètics. Tanmateix, durant la dècada dels vuitanta i sobretot els noranta, es van incrementar els estudis vinculats a l'anàlisi de la conversa, tot i que la vessant retòrica, vinculada als textos literaris, ha continuat essent predominant, com s'observa en revisar monografies (Frédéric, 1985) i volums monogràfics dedicats al tema (Johnstone, 1994; Fischer, 1994; Bazzanella, 1996; i el monogràfic de la revista *Text* número 7, 1987).

Molts estudis constaten una dualitat en la consideració de la repetició, que fa que en uns casos sigui evitada i en uns altres sigui ponderada com a necessària.

Repetition is therefore a complex matter, with numerous interacting variables. A provisional assessment suggests that immediate self-repetitions of syllables, morphemes, and words can mostly be regarded as bad, since they cause comprehension problems: they tend to be filtered out as mistakes, or else treated as iteratives. On the other hand, partial self-repetitions and other repetitions are good, since they aid comprehension and help conversational interchanges. However, this assessment is oversimple, and goodness or badness of repetition depends crucially on the circumstances in which it occurred. (Aitchison, 1994: 27)

Podem diferenciar quatre grans línies d'estudi de la repetició (cfr. Johnstone, 1994: 207–210 i també Freixa, 1998):

- a) La que analitza la repetició com a mecanisme cohesiu; en aquesta línia, destaquen aportacions com la de Halliday i Hasan (1976), que diferencien la cohesió lèxica com un dels mecanismes de sintaxi textual o cohesió, dins del qual inclouen la repetició, enfront de fenòmens de cohesió gramatical com la pronominalització o l'el·lipsi.
- b) La que la tracta com a mecanisme retòric, incloent-hi els estudis sobre publicitat. Dins d'aquest grup, Johnstone (1994) diferencia els estudis que s'ocupen dels efectes semàntics de la repetició, centrats sobretot en la literatura.
- c) La que destaca la importància de la repetició en l'adquisició de llengües i l'ensenyament, així com els estudis relacionats amb trastorns del llen-

guatge i llengües criolles (cfr. Aitchison, 1994; Bazzanella, 1999; Shepherd, 1994).

- d) La vinculada a l'anàlisi de la conversa (cfr. Tannen, 1987, 1989; Norrick, 1987; Jucker, 1994).³

En català, Freixa (1998) ens ofereix una bona mostra d'aquest darrer enfocament. Basant-se en Norrick (1987), l'autora classifica les repeticions partint de la dicotomia que diferencia les autorepeticions (repeticions per part del mateix parlant) de les heterorepeticions (per part de dos parlants diferents). Del seu estudi de corpus oral, Freixa conclou el següent:

- i) les autorepeticions són més freqüents en la conversa que les heterorepeticions,
- ii) la freqüència de les repeticions es vincula al registre (n'hi ha més quan el text és interactiu, informal i espontani),
- iii) les funcions de les repeticions varien d'un registre a un altre.

Tanmateix, en l'estudi de Freixa no apareixen clarament identificades repeticions com les que ens ocupen, probablement perquè el seu corpus no inclou casos com aquests o ho fa només marginalment. Segons la seva classificació, les repeticions consecutives només es podrien encabir dins de les de naturalesa semàntica, entre icònica i idiomàtica. Tanmateix, cal tenir en compte que les repeticions consecutives no són pròpiament semàntiques, sinó lèxiques, tal com proposa Persson (1974): el que es reitera no és el concepte sinó la paraula.

3 Tractaments previs de la repetició consecutiva

La repetició consecutiva és la que menys estudis ha rebut en la bibliografia que hem pogut consultar, en la qual, com ja hem dit, predominen les anàlisis vinculades al llenguatge infantil, la literatura i, darrerament, la conversa. Podem destacar dues aportacions específiques al tema que ens ocupa: Persson (1974) i Jucker (1994).

Persson tracta la repetició en anglès i se centra en la repetició lèxica de caràcter seqüencial: "immediate repetition of one or several identical items produced by one speaker or writer in a continuous spoken or written sequence" (Persson, 1974: 11). Diferencia sis tipus de repetició: intensificadora, emfàtica, coordinada, mimètica, simple i deliberada, que exemplifica amb casos com els que transcrivim a continuació:

---

3 Curiosament, aquesta línia no sol ser esmentada ni tan sols per autors que l'adopten, com Freixa (1998).

- a) Repetició intensificadora (*intensifying repetition*, cap. 2)
  - (3) I... shut my eyes and stayed like that for a *long, long* time
- b) Repetició emfàtica (*emphatic repetition*, cap. 3)
  - (4) The man is a *fool! A fool!*
- c) Repetició coordinada (*conjoined repetition*, cap. 4)
  - (5) There were *dogs and dogs* all over the place
- d) Repetició mimètica (*mimetic repetition*, cap. 5)
  - (6) There was *drip, drip, drip* from the tap
- e) Repetició simple (*simple repetition*, cap. 6)
  - (7) *Lambs*, my dear, *lambs* may safely graze... safely graze...
- f) Repetició deliberada (*purposive repetition*, cap. 7)
  - (8) “*Anybody else hurt?*” My mother was silent for a while... “*Anybody else hurt, Mother?*”

D'aquests tipus, en el nostre treball ens centrarem en la repetició intensificadora i la coordinada, vist que són les que impliquen la repetició consecutiva d'un únic mot idèntic. La repetició mimètica, molt relacionada amb l'onomatopeia, ens situa entre la repetició intensificadora i la formació de mots per reduplicació, en l'àmbit de la morfologia.

Amb una finalitat més aviat teòrica, Jucker (1994) es planteja l'anàlisi de repeticions d'un o més mots reiterats idènticament i consecutiva, com un desafiament a la teoria de la rellevància. Aquesta teoria parteix de la idea que “every utterance comes with a guarantee of its own optimal relevance that is to say the speaker believes that the utterance will yield maximal cognitive effects for a minimal processing effort” (1994: 47). Des d'aquesta òptica, les autorepeticions exactes i consecutives no tenen sentit, és a dir, són “repeticions irrellevants”, com les defineix l'autor en el títol de l'article. Jucker parteix de l'anàlisi d'Sperber i Wilson d'un seguit d'exemples inventats:

- (9) a. *Here's a red sock, here's a red sock*, here's a blue sock
 b. He went for a *long, long* walk
 c. There were *houses, houses* everywhere
 d. I shall *never, never* smoke again
 e. There is *a fox, a fox* in the garden
 f. My childhood days are *gone, gone*

Sperber i Wilson, que relacionen aquestes repeticions amb el llenguatge poètic, constaten que els exemples anteriors no admeten un mateix tipus d'anàlisi semàntica i, en concret, proposen considerar que els tres primers modifiquen el significat (s'afegeixen a l'explicatura) i els tres darrers no (s'afegeixen a la implicatura).

Partint d'aquesta idea, Jucker analitza exemples reals extrets d'una conversa i diferencia tres tipus de repetició:

- a) Repetició que modifica el significat explícit de l'enunciat, és a dir, se suma a l'explicatura: “the explicit content of the utterance differs from the content of the equivalent utterance without the repetition” (1994: 53):

(10) Jane was... *very very* keen on going to the beach...⁴

- b) Repetició que no modifica el significat explícit (se suma a la implicatura):

(11) Oh yes *I will, I will, I will*

La repetició de “I will” no significa que farà l'acció tres vegades ni en un grau major. Té simplement un valor emfàtic.

- c) Repetició que no modifica ni l'explicatura ni la implicatura, sinó que simplement redueix l'esforç de processament assegurant la comprensió després d'un encavallament en una conversa o recuperant el torn després d'un inici fallit.

(12) And *she's got a – she's got a* magnificent organ

Aquest tercer tipus de repetició, que no havien considerat Sperber i Wilson, constitueixen un mecanisme de reparació que “recycle material that was obscured by an overlap or they keep a syntactic frame open while the

---

4 Reproduïm, simplificats, alguns exemples de Jucker.

speaker searches for a lexical item with a fairly high informational load” (1994: 57). Aquesta mena de repetició sol aparèixer a l’inici de torn en la conversa i indica vacil·lació per part del parlant, alhora que li permet preparar la seva intervenció i mantenir el torn.

4 La repetició consecutiva

Les repeticions consecutives són construccions en què es produeix la duplicació (de vegades triplicació o fins i tot multiplicació) immediata d’un mateix mot. Podem classificar-les en funció de la naturalesa categorial de la paraula repetida: adjectiu/adverbi/quantificador, nom o verb.

4.1 Repetició consecutiva d’adjectius, adverbis o quantificadors

El cas més habitual és el de la repetició d’un adjectiu qualitatiu:

(13) La duquessa anà tornant-se *grrga, grrga*, de la ràbia, del despit, del remordiment. (EV, 252)

(14) [...] i es feu un patró d’allò *bo bo* i ben famós (EV, 61)

En (13) la repetició de l’adjectiu indica una intensificació de la qualitat, el color, alhora que s’indica una progressió ascendent en el canvi de color de la duquessa. En (14) el caràcter intensiu i emfàtic de la repetició se suma al de la construcció, que se sol expressar com *d’allò més bo*. La repetició de l’adjectiu indica que hem d’interpretar-lo en grau màxim, superior al que implica un superlatiu absolut. Aquesta interpretació permet explicar usos com el de (15a), que, tot i no ser gaire habituals, indiquen que la repetició implica una quantificació que fa possible la consecutiva correlativa equivalent (15b):

(15) a. La duquessa *grrga, grrga* que semblava que anava a caure redona. (EV, 262)

b. La duquessa *tan grrga que* semblava que anava a caure redona

La repetició pot afectar formes o locucions adverbials o preposicionals, com en els exemples següents:

(16) Toca a la porta, i , *de veres de veres*, va tenir una gran alegria... (EV, 202)

(17) ...i es tanca com un rellamp *enmig enmig* de l’habitació (EV, 196)

En algunes ocasions, aquestes estructures, que també poden correspondre a formes intermèdies entre adjectiu i adverbi, han quedat fixades. Aquest és el cas de (18a), on la repetició està pràcticament lexicalitzada, com demostra l'estranyesa de l'estructura sense repetició (18b):

- (18) a. [...] ell li ho manava *seguit seguit* (EV, 46)
 b. ?ell li ho manava *seguit*

També trobem aquesta estructura amb quantificadors:

- (19) El xiquet va anar creixent *molt, molt*, perquè era ben robust i menjava bona farina. (EV, 270)
 (20) Els capellans l'altre dia es van quedar a gust. Segons ells, la culpa de tot, però de *tot-tot*, és la revolució sexual. (AB, 96)

En (19), *molt molt* indica alhora un grau superior al que implica el quantificador i destaca el caràcter progressivament major del procés de què es parla. En (20), *tot tot* implica *absolutament tot*. Observem, doncs, l'efecte de la repetició, fins i tot en un mot que ja sembla que no pot assolir un grau major i que, de fet, no és graduable (*molt tot, *més tot).

La repetició consecutiva implica una interpretació intensiva, que eleva el grau de l'adjectiu, l'adverbi curt o el quantificador al màxim nivell, alhora que manifesta una implicació emotiva forta per part de l'emissor. Així, la construcció “ $X_{\text{adj/adv/Q}} X_{\text{adj/adv/Q}}$ ” correspon a un mot graduable situat en l'escala màxima (*bo bo* = excel·lent, *seguit seguit* = constantment) i es pot parafrasar com: *més X*, *molt X*, *completament X*.

Una vegada definida la construcció, convé comentar alguns casos aparentment iguals o molt semblants als anteriors, per tal de definir i delimitar millor el concepte.

En (21) la repetició no afecta l'adjectiu sinó l'adjectiu acompanyat d'un quantificador:

- (21) [...] la Mort va sentir un garrotament *molt lleig, molt lleig!* (EV, 47)

En aquest cas, l'efecte és semblant al de la repetició només de l'adjectiu, però el matís és diferent. De fet, sembla que estem més aviat en el terreny del que Persson (1974) denomina repetició emfàtica (*The man is a fool! A fool!*), que no pas en el de la repetició intensificadora, atès que l'adjectiu ja

es troba en grau superlatiu (relatiu) i predomina més el caràcter emfàtic que l'intensiu.

Semblantment, en (22) trobem un quantificador (en funció de substantiu) repetit, però la interpretació, irònica en aquest cas i molt fixada idiomàticament, no és “res en absolut”, sinó “no tinc jo clar que no passaria res”:

(22) Què passaria si se li veiés mitja teta a la Marina Rossell?: “Res perquè som moderns”. Oh, *res, res*. Ja ho veuríem. (AB, 132)

De fet, l'estructura seria més propera a una repetició emfàtica, en termes de Persson, ja que té un valor intensiu però el grau no queda pròpiament afectat. A més, l'expressió està en gran mesura gramaticalitzada i funciona sovint com una mena d'interjecció, com veiem en (23).

(23) *Res, res*. Ni cas que li'n féu. (EV, 299)

Per últim, observem l'exemple (24):

(24) [l'animal] allà es quedà remenant-se *viu, vivíssim*, com si tal cosa
(EV, 59)

En aquest exemple, la repetició no és exacta, ja que la segona aparició implica la modificació parcial de l'adjectiu, que apareix en superlatiu. En aquest cas, la repetició també és més propera a la repetició emfàtica que no a la intensiva, tot i que la intensitat justament de la segona ocurrència ens situa en el límit entre els dos tipus.⁵

4.2 Repetició consecutiva de noms

Quan hi ha repetició consecutiva de noms, l'efecte obtingut és clarament diferent del cas anterior, ja que el que queda afectat no és el grau (els noms no són graduables) sinó el concepte a què ens referim. En aquest apartat, podem diferenciar el cas de noms comuns i noms propis.

---

5 Un exemple de construcció idiomàtica semblant a la repetició consecutiva d'adjectius és 'adjectiu *més que* adjectiu':
—*Torpall més que torpall!* (EV, 180)

- (25) En aquest país, tenim la pell molt fina amb les coses de la cultura. I quan diem “cultura” ja ens entenem: en aquest cas, no estem parlant de la cultura de l’erotisme ni de la del pa amb tomàquet. La *cultura cultura*, sense cap disciplina o debilitat humana expressa al darrere.
(Jordi Llavina, “Cultura de la cultura”, *Avui* 9/6/2004)

En (25), és clar que la repetició del substantiu *cultura* indica que ens estem referint al concepte en estat pur, per contraposició a usos derivats d’aquest concepte, que l’autor, en aquest cas, relaciona amb “disciplines o debilitats humanes”.⁶

L’exemple següent del castellà mostra de manera molt clara l’operació conceptual:

- (26) Entrevistador: ¿Tienes novia?
P.G.: *Novia, novia*, no tengo.
(Entrevista a Pau Gassol, 19/8/2004, Antena 3, Super Show)

En un exemple com l’anterior, l’emissor no està aplicant, aparentment, una amplificació del concepte, sinó una reducció: Gassol sí que té alguna persona que es podria considerar “novia” en un sentit ampli de la paraula, però no en sentit estricte. Per tant, l’operació que es realitza és la de referir-se només al prototip del concepte: “*novia* en sentit estricte”, “*novia* de veritat”, “*novia* com Déu mana”, etc. són expressions que posen de manifest el que Lakoff (1987) va denominar *efectes de prototipicitat*.⁷ Aquesta mena d’es-

---

6 Alguns exemples del nostre corpus mostren una repetició amb una certa variació.

- (i) ¡Dels ulls d’aquell home eixia *llum, llum de veres*, que li donava a Porra com una calentor! (EV, 210)
(ii) A la Foia de Castalla hi havia fa *molts anys, moltíssims anys*, vora les muntanyes del port de Biar, una casa de camp, molt pobreta, que li deien el Maset. (EV, 264)

El cas de (i) és especialment interessant, ja que el complement de la segona ocurrència reforça l’efecte de la repetició consecutiva. En el cas de (ii), es repeteix un sintagma, i no un mot, amb una variació intensificadora en el quantificador *molt*.

7 En aquest cas, a més, la construcció és el que Valenzuela, Hilferty i Garachana (c. p.) denominen de tòpic reduplicat: hi ha un constituent, que pot ser nom, infinitiu, adjectiu, adverbi o quantificador, desplaçat a l’esquerra, en la posició de tema o tòpic, seguit d’un sintagma verbal negat, al qual pot seguir una adversativa amb però, que explicita la restricció. Per tant, la construcció té tres segments: tòpic (reduplicat), comentari i explicació. La funció d’aquesta construcció és: “denying that the instance under consideration is actually a full member of the previously mentioned category.” (Valenzuela / Hilferty / Garachana, c.p.)

estructures (“ $X_N X_N$ ” = X_N <prototip>) palesen el fet que els conceptes remeten a una imatge mental, un prototip, que resulta de la interacció dels trets comuns i definitoris del concepte i que discriminen els exemplars perifèrics de la categoria (cfr. Cuenca i Hilferty, 1999: cap. 2). Ara bé, aquesta reducció, en realitat, pot interpretar-se com una maximalització. Ens referim a un concepte en la “màxima expressió”, l’expressió més idealitzada i alhora ajustada al seu contingut semàntic.

Quan el nom és propi, l’efecte és semblant:

- (27) Com deu funcionar un peatge a Madrid? Jo crec que l’operari, que deu ser de “*Madriç, Madriç*”, deu aixecar la barrera amb una maneta d’*organillo* i mentre la barrera puja, sona un xotis: “*Entramos pero con clase*”. (AB, 91)

Aquest exemple, d’un monòleg d’Andreu Buenafuente, deixa ben clar quin és l’efecte de la repetició nominal. Ens podem preguntar: on és ‘Madrid, Madrid’? Evidentment, no es localitza físicament a cap lloc (no vol dir que l’operari ha d’haver nascut a la Puerta del Sol, per exemple), sinó que clarament indica que té els trets que estereotípicament s’atribueixen als ciutadans de Madrid, interpretació que es reforça amb la pronúncia paròdica *Madriç* (cal tenir en compte que aquest text és transcripció de monòlegs televisius oralitzats prèviament) i amb la referència al xotis.

En (28), trobem un cas intermedi, ja que un nom propi és utilitzat com a nom comú:

- (28) La visita estaba programada con anterioridad al rechazo masivo de la guerra testimoniado por millones de manifestantes en todo el mundo y los más sensatos líderes del PP la habían acogido como un mal sueño irrechazable. Pero hete aquí que la realidad fue peor que lo imaginado porque Jeb Bush demostró ser un *Bush Bush*, un Bush elevado al cuadrado y Aznar un cero a su izquierda. (MVM, 319–320)

Novament, la interpretació és: “un Bush prototípic”; Jeb Bush es va comportar com hom espera fent una abstracció de les característiques de la família Bush, sobretot a partir del membre més “prototípic” en el nostre imaginari actual: George W. Bush. L’expressió “Bush elevado al cuadrado” reforça encara més la idea i destaca el significat de “màxima expressió” a què fem referència abans.

Considerem, per últim, l’exemple (29):

- (29) Pero yo apunto la hipótesis de que Fraga se pusiera *federal federal* porque estaba hasta el gorro. (MVM, 238)

Es tracta també d'un cas intermedi entre adjectiu i nom, ja que tenim un adjectiu utilitzat predicativament però és un adjectiu classificador i, per tant, no graduable i molt proper a un nom. Això explica que la interpretació sigui ambigua entre l'adjectival ('completament federal') i la nominal ('prototípicament federal').

4.3 Repetició consecutiva de verbs

La repetició de verbs d'acció presenta, en general, un caràcter iteratiu o de continuïtat, segons la naturalesa lèxica del verb. Per això no és estrany que aquesta estructura es trobi molt habitualment en gerundi, la forma típica de la continuïtat i la iteració:

- (30) Un noi de la meua classe, l'Artunedo, *remenant, remenant*, va caure a dins [d'un arcó]. (AB, 173)
 (31) ...i se n'anava *navegant, navegant*, fins perdre's de vista. (EV, 231)
 (32) *Gwaitant, gwaitant* tota la volta del cel negre de la nit, va veure [...] com una boira lluminosa [...] (EV, 52)

Així, aquesta estructura ("X_v, X_v") es pot parafrasar com "X *reiteradament / continuadament*" i, a més, es pot relacionar amb la construcció idiomàtica 'X que X' de (33), igualment amb valor iteratiu:⁸

- (33) a. *Camina que caminaràs* [...] feu cap al port de l'Aigüeta Amarga [...] (EV, 74)

---

8 Hem trobat també aquesta construcció amb un adjectiu:

- (i) ...Batiste, *trist que trist* i sense badar boca... (EV, 216)
 (ii) Però ella, tanmateix, *tossuda que tossuda*... (EV, 367)

D'altra banda, són ben interessants repeticions verbals amb lleugeres modificacions, que també tenen un matís intensificador, com en els exemples següents:

- (iii) A més, li havia *cenyit ben cenyit* el gipó per dissimular el millor possible les virginals línies de la jove... (EV: 152)
 (iv) ... us *tapeu ben tapats*, llogues una haca a qui siga, i portes la meua filla a la caseta del port. (EV: 405)

La repetició dels exemples anteriors, reforçada per *ben*, indica que l'acció indicada es realitza "del tot", "completament".

- b. Mentrimetres, Margarida Blanca, unes vegades acompanyada de molts de badocs i altres quasi sola, seguia *roda que roda i volta que voltaràs*. (EV, 325–326)

Una estructura formalment igual a la repetició consecutiva de verbs, però interpretativament diferent, és la que trobem en els exemples següents:

- (34) Dessolta el gos [...] i li diu tot engrescant-lo:
—*Busca, busca!* (EV, 74)
- (35) —*Passen, passen, senyors meus* —feia Pepeta tota aturrollada.
—*Avant, avant* —els diu tot campal el Toni (EV, 190)

En aquests casos, observem que la repetició del verb no implica una repetició de l'acció, sinó que indica insistència. Estariem, doncs, en el terreny que Persson denomina repetició emfàtica (i no intensiva). Aquestes estructures són especialment freqüents amb imperatius i, com veurem, també amb fragments (*sí, no* i mots de caràcter interjectiu com *avant, avant*) i vocatius.⁹ La insistència es pot reinterpretar pragmàticament com a cortesia (és el cas de (35)), però també pot ser neutra (36) o pot ser obertament descortesa (37).¹⁰

- (36) Sentia un estrany trasbals en el seu pit, una cosa indefinible. Volia pujar-se'n a la seua cambra.
—*Anem, anem*, Roseta. (EV, 132)
- (37) *Calla, calla* —digué, per fi, tot malhumorat i amb els ulls plens de son—, que es veu que somies. (EV, 230)

L'entonació i la gestualitat, sens dubte, juguen un paper important en la interpretació de la insistència.

Tannen (1989) observa aquesta ambigüitat interpretativa de la repetició verbal en el seu comentari d'un exemple de conversa:

Throughout the dinner table conversation, Steve, the host, engaged in self-mockery by simultaneously displaying and parodying hosting behavior [...]. Picking up on Steve's pattern, I urged Peter to stop carving the turkey and start eating it by saying, "Sit, sit." David immediately played on this repetitive pattern by saying, "No, carve, carve."

9 Sobre el concepte de fragment, podeu consultar Cuenca (1996: cap. 4).

10 En anglès, quan es vol ser cortés en una acció, com ara deixar passar algú primer, es pot afegir justament "I insist", com s'observa en la citació de Tannen que reproduïm més endavant.

The reduplication of “Sit, sit” signifies intensity (“Sit immediately,” or “I insist that you sit”). By contrast, the reduplication in “Carve, carve” signifies repeated aspect: “Keep carving,” or “Carve away”. (Tannen, 1989: 68–69)

Són també semblants a les repeticions verbals iteratives, però no equiparables, els casos en els quals la repetició no és només del verb, sinó del verb més algun component més:

- (38) Quin enrenou amb la inauguració de l'AVE! Avui, per comprovar si era segur, l'han omplert de periodistes. I clar, el Cascos resant: “*Que descarrile, que descarrile*”. (AB, 88)

En aquest exemple, no s'expressa una iteració sinó una insistència, significat clarament relacionat amb el primer però que se situa en un nivell menys proposicional (referit al món exterior) i més interpersonal (referit al món del discurs).

4.4 Altres repeticions

L'anàlisi de corpus ens enfronta a altres repeticions immediates que cal diferenciar de les repeticions consecutives que analitzem, tot i que, òbviament, s'hi relacionen. Així, trobem:

- a) Repeticions de tipus onomatopèic, que presenten un caràcter clarament icònic i es relacionen amb la iteració:¹¹
- (39) I continuava: *bem, bem!* Martellades al Dimoni Major. (EV, 52)
- b) Repeticions de fragments o mots-frase (*sí, no*, interjeccions), així com de vocatius, especialment freqüents en el diàleg, com a elements per a indicar insistència o altres valors expressius per part del parlant:
- (40) Nadal: [(Hi ha un darrer bloc? Ah!, no ho sabia, per xò)].
Moderadora: [(*Sí, sí, sí*, no s'amoïni)]. (EA, 62–63)¹²

11 Persson les inclou entre les repeticions mimètiques: “The term mimetic repetition is supposed to designate repetitions functioning as linguistic representation of repetitive phenomena, such as sound, motion, etc.” (1974: 143).

12 Cal diferenciar aquesta mena de repetició del cas en què *sí, sí* s'interpreta negativament, com a *no*. En aquest cas, l'entonació és clarament diferent, amb un tonema final ascen-

- (41) Pujol: Si això fos tan clar, per què diuen tantes mentides? Perquè això que vostè sap que és mentida. I això [(ho diu ben clar aquí, eh?)]
 Nadal: [(¿Però això no ho devia tocar?)] Això...
 Pujol: *No, no, perdoni, perdoni*, “(¿zzzz?) del Partit Popular”
 (EA, 81–83)¹³
- (42) Moderador: [(Senyor Pujol)], després tindrem ocasió de parlar amb molt de detall del tema econòmic i de les xifres, [(però si respectem els dos minuts crec que tractarem tot el que està previst)].
 Pujol: [(*Molt bé, molt bé*. Ja en tinc prou)]. (EA, 29–30)
- (43) Al sentir allò del Paradís, al dimoni li va caure la muntera i féu una rialla d'excitació.
 —*Vegem, vegem!* —digué pressós. (EV, 211)
- (44) Pujol: [(B(u)eno:)], escolti, si vostè considera que quaranta-dos mil mil_ milions de pessetes [(és poca cosa, perdoni, (¿zzzz?) els hem guanyat, perdoni, ara m'interromp ell)]
 Ribó: [(No, és que aquests quaranta-dos mil no els amagui, que els tenen, els tenen altres partides de finançament d'altres comunitats)].
 Moderador: [(*Senyor Ribó, senyor Ribó*)]. (EA, 179–181)
- c) Repeticions de mots diversos que es relacionen, com indica Jucker, amb falsos inicis, encavallaments o intents de mantenir o obtenir el torn de parla:
- (45) Moderador: Senyor Nadal, [(*estem_ estem*)]
 Nadal: [(*Éstic_ sí, sí*)].
 Moderador: ...fora de temps. (EA, 44–45)
- (46) Nadal: Sí, jo crec que el senyor Pujol no pot, amb un retall de diari, que ja ha tret *tres vegades, tres* [(*vegades, tres vegades*)],
 Pujol: [(*És que, és que, ésss, molt sucós...*)] (EA, 214–215)

En aquests casos, la repetició no ha de ser exclusivament d'un mot (pot no ser el mot complet o ser més d'un mot), cosa que diferencia aquests usos de la repetició consecutiva:

- (47) Nadal: Sí. *Qua_ quan* plou és culpa del govern (EA, 43)
 (48) Nadal: No, *ja hi és, ja hi és*. (EA, 242)

---

dent que permet interpretar la construcció de manera inequívoca. Seria una estructura semblant a *res, res* de què parlàvem abans.

13 La marca *zzzz* implica que és un fragment del text oral que no s'entén.

Cal destacar, en relació amb els dos primers tipus de repetició, la freqüència amb què trobem certes interjeccions repetides. En alguns casos, com els que exemplifiquem a continuació, fins i tot es produeix una lexicalització de l'estructura:

- (49) a. I ella, *bala bala...* mirant i saludant, tota somrient. (EV, 125)
 b. ...llavava en silenci, *vinga, vinga*, sense girar-se (EV, 206)
 c. Ets un doctorejador que *ja ja!* (EV, 278)
 d. —Jo escorcollar res a un gegantot tan gran! —feia Enriqueta—. *Fuig, fuig!* Déu me'n deslliure! (EV: 233)

Aquestes estructures es donen amb altres formes gramaticalitzades de caràcter interjectiu com ara *tira, tira* o *calla, calla* usades en valencià col·loquial per manifestar desacord i tancar un tema de discussió.¹⁴

4.5 Delimitació del fenomen

El repàs i l'exemplificació que hem dut a terme ens permet identificar un grup de repeticions amb unes característiques comunes i diferenciar-les d'estructures aparentment iguals o molt semblants. Tenint en compte els casos que hem descrit i considerant les múltiples classificacions que s'han proposat, les repeticions consecutives es poden caracteritzar així:¹⁵

- a) Són autorepeticions, enfront de les heterorepeticions, ja que és el mateix parlant qui repeteix el mot.
- b) Són repeticions lèxiques, en contrast amb les repeticions semàntiques (reiteració d'un concepte), sintàctiques (reiteració d'una estructura) o pragmàtiques (repetició dins d'un context conversacional per facilitar la producció, la recepció o la interacció).
- c) La repetició es redueix a una única paraula.
- d) Són repeticions de mots immediats temporalment (o en el text escrit), a diferència d'altres repeticions, com les cohesives, que es donen amb una certa distància textual.
- e) Es tracta d'una repetició exacta, és a dir, sense cap mena de variació formal.

14 Pelegrí Sancho (comunicació personal).

15 Prenem com a punt de partida la proposta de Aitchison (1994: 18–19), que recull tota una sèrie de variables que caracteritzen i diferencien les repeticions, i hi afegim altres criteris aportats per diferents autors.

- f) Tenen un caràcter voluntari i deliberat (*significativ*, en paraules de Norrick, 1987: 197); no es tracta de repeticions involuntàries o no deliberades com les que podem trobar en la conversa o en persones amb trastorns del llenguatge.
- g) Són repeticions opcionals, a diferència de les reduplicacions (com en les onomatopeies), que són obligatòries.
- h) Tenen un clar caràcter idiomàtic i no composicional, és a dir, responen a característiques peculiars de la llengua, tot i que semblen seguir principis universals o molt generals,¹⁶ i el seu significat no resulta directament de la suma dels significats de les parts, que en aquest cas només ens durien a interpretar una redundància.
- i) Aquesta mena de repetició té paràfrasis més o menys clares. Dit en terminologia rellevantista, contribueix a l'explicatura de l'enunciat.

El valor comú d'aquesta mena de repetició és d'intensificació (en grau, durada o prototipicitat), valor d'explicatura al qual s'uneix un valor d'implícatura o connotatiu de caràcter emotiu determinat pel context.

Les repeticions consecutives es diferencien i alhora es relacionen amb la repetició emfàtica (*molt lleig, molt lleig; busca, busca; sí, sí; no, no; molt bé, molt bé*), que no necessàriament és exacta ni afecta un sol mot i, a més, no modifica el contingut explícit de l'enunciat.¹⁷ Entrarien en aquesta categoria els falsos inicis i la lluita pel torn, ja que, en contrast amb el que proposa Jucker, considerem que també impliquen un valor emfàtic, d'insistència en el manteniment o la presa del torn. En aquest cas predomina el significat d'èmfasi o insistència, al qual es poden sumar altres significats de tipus expressiu. La repetició emfàtica, a diferència de la consecutiva, no genera una construcció específica sinó una simple reiteració de mots sense més efectes globals.

---

16 En la bibliografia, s'ha establert un debat sobre el caràcter universal o particular de les estructures tautològiques, que també es pot aplicar a les repeticions consecutives. Sobre el tema, es poden consultar els treballs de Wierzbicka (1987, 1988), Fraser (1988) i les revisions de Ward i Hirschberg (1991) i d'Okamoto (1993).

17 Persson (1974: 51–52) diferencia la repetició intensificadora i l'emfàtica a partir dels trets següents:

- la intensificadora es realitza en una única unitat tonal, mentre que l'emfàtica es realitza en dues unitats tonals, la segona de les quals és emfàtica;
- la repetició intensificadora només implica elements únics, mentre que l'emfàtica pot repetir estructures més complexes;
- la repetició intensificadora és fàcil de parafrasar, a diferència de l'emfàtica.

Com a conseqüència, la repetició intensificadora és "a more integral device"; la repetició emfàtica és "a more disjointed phenomenon".

Per últim, les repeticions consecutives es relacionen amb les repeticions mimètiques de tipus onomatopèic i amb estructures gramaticalitzades com *camina que caminaràs*.

5 Repetició coordinada

Les repeticions consecutives tenen una relació directa amb unes altres estructures on els elements repetits es coordinen amb la conjunció copulativa *i* (“X *i* X”). Podem denominar-les *repeticions coordinades* i corresponen a noms *i*, marginalment, a altres categories gramaticals.

5.1 Repetició coordinada de noms

La repetició coordinada de noms afecta substantius que, generalment, apareixen sols (sense especificadors ni complements). Pot tenir dos tipus d'interpretació. Quan la construcció és existencial o equivalent, la interpretació es relaciona amb la repetició consecutiva de noms, ja que remet al concepte designat pel substantiu i identifica diferents grups dins d'aquest concepte. Observem l'exemple següent de l'italià:

- (50) Oggi, lo si é detto tante volte, sono sempre più disperatamente uguali le musiche prodotte in Giappone, in America o in Europa. Impera l'universalismo: ma non è stato forse l'universalismo un grande ideale dell'umanità? Anche se è indubbiamente preferibile l'universalismo, comunque esso lo si intenda, alle lotte tribali di cui oggi il mondo rigurgita, tuttavia bisogna distinguere tra *universalismo* e *universalismo*: una cosa è il rispetto per le differenze sentite come caratterizzanti gli individui e le collettività, rispetto da cui nasce il desiderio di conoscere, di dialogare per trovare punti di incontro e di confronto, altra cosa è l'indifferenza alle differenze geografiche e quindi alle differenze etniche, alle differenze tra *cultura* e *cultura*, sentite unicamente come recipienti a cui liberamente attingere, qui fossero sacchi informi ma pieni di materiali utili. (EF, sense pàgina)

En l'exemple anterior hi ha dos casos de repetició coordinada. En la primera (“bisogna distinguere tra *universalismo* e *universalismo*”), s'estableix una contraposició entre dues maneres d'entendre un mateix concepte, el d'universalisme, com l'autor explica tot seguit. En la segona (“le differenze tra *cultura* e *cultura*”), també es produeix un desdoblament del concepte perquè

es parla de dos subgrups diferenciats dins del concepte cultura, que permet identificar referents fins i tot contraposats. La paràfrasi corresponent seria “un X i un altre X”, és a dir, identifiquem elements o, més aviat, subgrups dins d’un mateix concepte que, tanmateix, es mostren com a contraposats (cf. Hilferty / Garachana / Valenzuela, e.p.).

Quan el nom està en plural i la construcció no és existencial, té un valor intensificador i graduable; la construcció pot parafrasar-se com ‘molts (i diferents) X’ (“X_{Npl} i X_{Npl}” = *molts* X_N).

- (51) I vingueren *generacions i generacions*, que naixien, creixien i vivien i morien amb una persistència i monotonia que [...] feien feredat (EV, 45)
- (52) *Hores i hores* de camí per les fresques terres dels ports [...] se li va fer nit fosca [...] (EV, 275)¹⁸
- (53) [...] havia sentit *converses i converses* de Margarita i el príncep (EV, 103)

Comprovem l’especificitat d’aquesta construcció comparant-la amb (54):

- (54) En aquells temps antics senyorejaven la contrada molts *castells i castellets* (EV, 79)

En (54) s’activa una lectura composicional –(hi havia castells (grans) i castells (menuts))– clarament diferenciada de la lectura de la construcció repetitiva; en l’exemple anterior, sense *molts* no hi hauria sensació de gran nombre ni s’aprecia una especial implicació del parlant en la manera com es refereix al concepte castell.

5.2 Repetició coordinada d’altres mots

Ocasionalment, podem trobar coordinació d’altres mots. En aquests casos, que sovint corresponen a verbs, les construccions semblen ser variants emfàtiques de les repeticions consecutives corresponents.

---

18 El caràcter idiomàtic es pot observar comparant aquesta estructura amb estructures, sintàcticament idèntiques, en què els dos (o més) elements coordinats no són idèntics, com en (i):

(i) ..moltes vegades roman *bores i dies i fins setmanes* i tot, dins els espessos núvols que pugen carregats d’aigua des del Mediterrani. (EV, 340)

- (55) a. *Caminà i caminà* durant moltes hores
 b. *Caminà, caminà* durant moltes hores
 (56) El terreny *pujava i pujava*... (EV, 139)
 (57) Veent (*sic*) que efectivament *rodava i rodava* que era una benedicció, els homes es tornaren a estenallar davall l'enorme carrasca. (EV, 324)

També hem trobat aquesta mena de repeticions coordinades amb quantificadors:¹⁹

- (58) *Tant i tant* cridaren i *tant i tant* renillaren, que Alà se'n va fartar...
 (EV, 173)
 (59) Teresa féu dringar el cascavell, i a l'acte *milers i milers* d'ocellets vingueren a deixar caure llàgrimes... (EV, 372)
 (60) ...el duc, encoleritzant-se *més i més*, no li permet que continue per aquell camí ofensiu per a la duquessa... (EV, 256)
 (61) plantar una bandera gigantesca en la plaza de Colón de Madrid y rendirle un homenaje *todos y todos* los meses. (MVM, 227)

En el cas de la repetició de *més* (60), podem trobar-la acompanyada de formes com *cada volta*, *vegada* (i sinònims) que remarquen el caràcter incremental de la quantificació (62):

- (62) a. Aquesta, per la seua banda, va creure's *cada vegada més i més* menyspreada de Saguntí... (EV, 255)
 b. Muhammad, *cada volta més i més* meravellat del que veia i sentia [...] tingué tanmateix ànim de demanar: [...] (EV, 95)
 c. Brunilda s'enamorava *cada camí més i més* d'aquell valerós i apassionat enemic de la seua casa... (EV, 154)

Totes les estructures que hem comentat fins ara serien casos de repeticions coordinades properes a les consecutives.²⁰ En canvi, els exemples següents corresponen a una repetició emfàtica:

19 Aquesta estructura, més aviat estranya en català, és molt productiva en anglès, on, per indicar grau creixent en l'adjectiu, es coordinen dos adjectius en grau comparatiu, si el comparatiu és sintètic, o el quantificador *more*, si és analític: *louder and louder*, *bigger and bigger*, *more and more expensive*. Vegeu Persson (1974: cap. 4).

20 També hem trobat estructures coordinades amb un adjectiu o un adjectiu i una forma repetida amb una lleugera variació:

(i) Que és *fiña i refiña* de veritat! – comentaven les dones (EV, 125)

- (63) Colom: Vostè no pot venir ara dient “jo no sóc d'eixe món”. No; vostè és d'aquells també. És el seu [(partit. No, no)].
Nadal: [(D'aquest. *D'aquest, d'aquest i d'aquest*]. (EA, 149–150)
- (64) ...ella encara és al llit; puc fer que us ensenye....la cara, no; una mà, tampoc... Però un dit, sí; *un dit, un dit*. (EV, 347)

6 Interpretació

Com ja hem esmentat, la repetició ha estat alhora apreciada com a part del llenguatge literari, sobretot poètic, i rebutjada en altres àmbits d'ús com a típica del discurs oral, no planificat i de parlants amb poca destresa lingüística (infants, persones amb trastorns del llenguatge, etc.). La repetició consecutiva i la repetició coordinada són especialment sorprenents des d'una visió tradicional del llenguatge; desafien frontalment la visió de la comunicació com un intercanvi d'informació cooperatiu, igual com ho fa la tautologia, que ha rebut més atenció en la bibliografia que les construccions que ens ocupen. Diversos autors han posat de manifest que la tautologia, i en el mateix sentit podem considerar la repetició consecutiva i coordinada, es basa en la transgressió de la màxima de quantitat de Grice, segons la qual el bon conversador no dona ni més ni menys informació que la necessària per al desenvolupament de l'intercanvi comunicatiu:

In this approach [Gricean radical pragmatic], 'tautological' expressions are considered uninformative by themselves, but meaningful in context; their meanings are regarded as conversational implicatures which are calculable from general, language-independent conversational principles (i.e. the Gricean Cooperative Principle combined with the flouting of the maxim of Quantity). (Okamoto, 1993: 434)

En termes rellevantistes, tautologies i repeticions exactes no s'ajusten a una concepció que parteix de la “rellevància òptima” de l'enunciat. Jucker ho formula d'una manera ben eloqüent: “Intuitively it seems particularly irrelevant to repeat oneself without delay and in exact form” (1994: 48).

Tanmateix, els estudis de la conversa mostren que la repetició és constant i essencial en la interacció humana:

(ii) Es posà sa i *bo, i ben bo* (EV, 213)

(iii) L'endemà, el passà Beatriu *pensant i repensant* en l'estranya visita del gal cerval, que s'havia portat tan mansoi. (EV, 402)

Repetition is a resource by which conversationalists together create a discourse, a relationship, and a world. It is the central linguistic meaning-making strategy, a limitless resource for individual creativity and interpersonal involvement. (Tannen, 1989: 97)

6.1 Repetició coordinada i tautologia

Com hem vist, la repetició consecutiva no ha tingut gaire ressò en la bibliografia i, quan s'esmenta, no se sol anar més enllà de l'observació que implica intensificació, de grau o quantitat i té un valor emotiu (cfr. Persson, 1974: cap. 2). En canvi, la repetició coordinada ha merescut algunes reflexions més, sovint en relació amb la tautologia.

Persson (1974: cap. 4) diu que aquesta mena de repetició pot denotar processos prolongats, continus o repetitius (verbs o adverbis), grau incrementat (adjectius) o gran nombre, quantitat, mesura o extensió (noms). En el seu corpus, dels 23 casos de repetició nominal coordinada, n'identifica només tres en què aquesta indica atributs oposats. Els tres exemples són: *There are lords and lords*, *There's torture and torture*, *There are cardinals and cardinals*. Els interpreta així:

[...] this type of conjoined repetition indicates that different types can be distinguished. The usual implication is e.g. there are good lords and bad lords, that is, opposite qualities are implied. As indicated by the above examples, the sentence pattern is existential, and the conjoined items are either mass nouns or plural count nouns. It is hazardous to speculate about the source of this formulaic structure, but it may perhaps be viewed as a standardised ellipsis of, e.g. *there are some lords and then there are other lords*. The economy of 'shorthand' expressions of this kind is notable. (Persson, 1974: 140–141)

Frédéric (1985) cita les repeticions nominals coordinades en relació amb el que denomina tautologia aparent o formal: les dues aparicions d'un mateix mot en una estructura "A és A" impliquen una coincidència en el nivell denotatiu però una diferència en el connotatiu. Així, tracta la tautologia com una modalitat de repetició lèxica focalitzant:

La TAUTOLOGIE est une modalité particulière de répétition lexicale focalisante, dans laquelle il y a mise en relation d'un thème et d'un prédicatif avec reprise, dans le prédicatif, du ou des termes qui apparaissent dans le thème – reprise s'accompagnant, comme dans toute répétition lexicale focalisante, d'une focalisation sur un ou des traits connotatifs particuliers attachés au(x) terme(s) repris. (Frédéric, 1985: 152)

En relació a tautologies prototípiques com *business is business*, comenta exemples de gramàtics francesos com *il y a coutume et coutume*. L'autora con-

sidera que és un tipus de repetició lèxica focalitzant intermedi entre l'estructura 'A est A' i 'A n'est pas plus A':

Dans ce type d'énoncé, le locuteur souligne la différence existant entre les deux occurrences du terme plus nettement que dans l'énoncé de type /A est A/ dans la mesure où il n'y a plus le signe d'identité trompeur *est* (*sonit*); mais pas aussi nettement toutefois que dans l'énoncé de type /A n'est pas plus A/, en raison de la disparition de toute négation. (Frédéric, 1985: 151–152)

Miki (1996), per la seva banda, tracta la tautologia en termes de desdoblament de referents a partir de trets que formen part del coneixement compartit. Per a aquest autor, la tautologia es resol perquè hi ha un desdoblament del referent del concepte repetit a través d'un procés d'evocació:

Evocation is thus a reference to shared knowledge through which mutually held assumptions and beliefs about someone / something are (re-)identified; the tautologies thus generated reaffirm these assumptions and beliefs in the ongoing context of utterance (Miki, 1996: 641)

Sens dubte, aquestes anàlisis de la tautologia són aplicables a les repeticions, sobretot a les nominals, i ens proporcionen pistes sobre la interpretació que en fa el parlant i el seu funcionament discursiu.

6.2 La repetició consecutiva i coordinada com a construccions idiomàtiques

Com ja hem apuntat, les estructures que estudiem són construccions idiomàtiques. Podem definir una construcció com “el resultado de relacionar una forma y un significado de manera no completamente arbitraria ni totalmente predecible” (Cuenca / Hilferty, 1999: 86).

En efecte, en les repeticions consecutives i coordinades el significat del conjunt no és la suma de les parts (no-composicionalitat), com demostren les paràfrasis que hi corresponen i l'efecte de sentit que es vincula a una forma morfosintàctica i sovint entonativa determinada.²¹ A més, es tracta d'estructures sovint restringides pel que fa a la categoria gramatical i a les característiques lèxiques que presenta. Per tant, responen clarament al concepte de construcció gramatical com el formula Fillmore i, semblantment, Lakoff:

21 Vegeu Valenzuela / Hilferty / Garachana (e.p.) i Hilferty / Garachana / Valenzuela (e.p.).

By grammatical construction we mean any syntactic pattern which is assigned one or more conventional functions in a language, together with whatever is linguistically conventionalized about its contribution to the meaning or the use of structures containing it. (Fillmore, 1988: 36)

Grammatical constructions in general are holistic, that is, that the meaning of the whole construction is motivated by the meaning of the parts, but is not computable from them. (Lakoff, 1987: 465)

La taula 1 ens resumeix les característiques de les construccions que hem identificat.

Construcció	Paràfrasi	Operació semàntica	Condicions
$X_{\text{adj/adv/Q}}$ $X_{\text{adj/adv/Q}}$	<i>més/molt/completament</i> $X_{\text{adj/adv/Q}}$	increment o maximització de grau $X_{\text{adj/adv/Q}}, X_{\text{adj/adv/Q}} = X_{\text{adj/adv/Q}} \Delta_{\text{grau}}$	paraula graduable (si és adj., només qualitatiu)
X_N, X_N	<i>X prototípic, en sentit estricte</i>	efecte de prototipicitat: màxima expressió $X_N X_N = X_N <\text{prototip}>$	aplicable també a adjectius classificadors
X_V, X_V	<i>X reiteradament, continuadament</i>	intensitat de durada (iteració, continuïtat) $X_V, X_V = X_V^n$	verb d'acció o procés
$X_N i X_N$	<i>un X i un altre X Xs de diferent mena</i>	efecte de prototipicitat: dissociació referencial $X_N i X_N = X_{\text{subN}} i X'_{\text{subN}}$	construcció existencial o equivalent
$X_{\text{Npl}} i X_{\text{Npl}}$	<i>molts (i diferents) X</i>	increment de nombre $X_{\text{Npl}} i X_{\text{Npl}} = X_{\text{molts N}}$	
$X_{\text{altres}} i X_{\text{altres}}$	<i>absolutament X, X_V molt</i>	increment o maximització de grau o durada $X_{\text{altres}} i X_{\text{altres}} = X \Delta_{\text{grau/X}} \Omega$	

Taula 1. Construccions de repetició consecutiva i coordinada

En síntesi, la repetició consecutiva i coordinada d'un mateix mot constitueixen exemples de construccions idiomàtiques, per tal com presenten condicions sintàctiques determinades, variacions formals en l'estructura s'associen a canvis en el significat i el significat global no deriva de la pura suma dels significats de la cada mot.

6.3 Interpretació de les construccions repetitives

Les diferents construccions que hem estudiat vehiculen dos tipus de significats vinculats a:²²

- a) La intensificació o l'increment, que afecta, segons la naturalesa de l'element i la construcció, el grau, el nombre o la durada (en la taula, construccions marcades en gris). La intensificació també pot metaforitzar-se com a insistència, en construccions de tipus emfàtic, i adoptar usos relacionats amb la cortesia o amb la gestió de la conversa, com hem comentat abans.
- b) Els efectes de prototipicitat, associats amb la modificació d'un concepte. En el cas de repetició consecutiva, es constata una maximització de l'expressió per identificació amb el prototip; en el cas de la repetició coordinada, es produeix una dissociació referencial de manera que es diferencien dos grups o dues interpretacions possibles, d'alguna manera contraposats, en un mateix concepte.

El primer tipus de significat és clarament icònic. Ishikawa (1991) en fa una descripció concreta a partir d'exemples de repetició de tipus intensiu en converses en japonès. L'autora identifica tres significats icònics en estructures reduplicatives, d'autorepetició i d'heterorepetició: intensitat / èmfasi, iteració i continuació. Considera que la repetició reflecteix, icònicament, l'increment en la quantitat del significat. Referint-se a les autorepeticions, ho justifica així:

- a) Intensity: “[...] the repetition, that is, the increased quantity of the form, resembles the increased quality of the meaning of the form” (Ishikawa, 1991: 561).
- b) Iteration: “[...] the increased form resembles the repetition of action” (Ishikawa, 1991: 561).

---

22 En aquesta línia d'anàlisi, és especialment interessant el treball d'Okamoto (1993) sobre tres construccions nominals tautològiques en japonès, ja que mostra clarament com estructures aparentment idèntiques (i, en tot cas, equiparables en una anàlisi composicional) vehiculen significats diferenciats que deriven de la construcció entesa globalment. D'altra banda, Ward i Hirschberg (1991) analitzen diferents tipus de construccions tautològiques en anglès, que consideren diferents formes vinculades a una interpretació comuna. Wierzbicka (1987), des d'un enfocament semàntic radical que defensa la naturalesa no universal de les tautologies, sosté que hi ha diferents interpretacions de les tautologies nominals vinculades a formes sintàctiques concretes.

- c) Continuation: “[...] the increased form represents the increased length of time during the action” (Ishikawa, 1991: 563).²³

Semblantment, Norrick cita repeticions coordinades com a exemple d'auto-repeticions semàntiques, que poden ser idiomàtiques (p.ex. *on the up and up*) o poden reflectir “the iterative nature of the object they describe in their binomial form like *Over and over*, in which case they enjoy iconic motivation” (1987: 254).

En el segon cas, el de repeticions associades a operacions semàntiques d'efectes de prototipicitat, el vincle icònic no és tan evident. La dissociació referencial té un caràcter icònic relativament clar, ja que si repetim un concepte i acceptem que la repetició ha de ser rellevant, tendim a pensar que en les dues (o més) aparicions del mot, hem de buscar diferències de sentit o de referent, atès que el significat i la forma són iguals (figura 1).

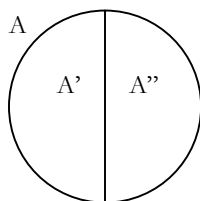

Figura 1. Representació de la conceptualització de la dissociació referencial

Quan l'efecte té a veure amb la selecció del prototip, la iconicitat és molt més implícita i té a veure amb el concepte de prototip. Com hem dit, el prototip és la imatge mental ideal que tenim d'un concepte. Aquesta imatge resulta de la interacció entre els diferents trets definitoris de la categoria. Així, si entenem gràficament el prototip com la zona d'intersecció entre trets (a, b, c, d) i ens referim dues vegades al concepte, és clar que ens aproximarem més al prototip, ja que activarem més trets o els activarem dues vegades, com es veu en la figura 2:²⁴

-
- 23 En una línia semblant se situa el treball de Shepherd (1994) sobre l'ús freqüent i essencial de l'autorepeticició en el crioll anglès d'Antigua, on tendeix a gramaticalitzar-se. Constata, igualment, que la intensitat i la iteració són els usos més comuns de la repetició tant en aquest crioll com en el llenguatge infantil.
- 24 Tanmateix, podem observar que en biologia el nom llatí de la varietat comuna d'una espècie s'identifica amb una repetició o amb l'adjectiu *vulgaris* o *communis*; així, es parla de *l'homo sapiens sapiens*; o en el terreny dels peixos, del *congre* (latí: *conger conger*) o el *bonítol*

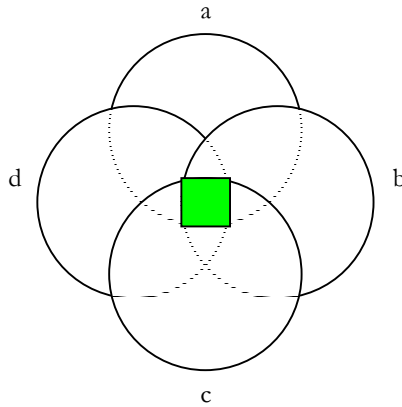

Figura 2. Representació del prototip com a intersecció de trets semàntics

Per exemple, si un exemplar de la categoria A té els trets a, b, c i un altre té els trets a, b, d, és clar que la intersecció és més intensa que la definició de cada exemplar separatament. De fet, la repetició del nom de la categoria s'interpreta com una intensitat en la definició categorial, que s'identifica amb el prototip.

Independentment del valor de contingut (increment o efecte de prototipicitat), les construccions que estudiem indiquen implicació del parlant en el que diu, i en això s'aproximen, com ja afirmava Persson (1974), a les repeticions emfàtiques. Així, Norrick identifica en el seu corpus exemples de repetició coordinada (*went along, along and along*) i diu que aquesta mena de repeticions múltiples tendeixen a indicar “the speaker’s emotional involvement, which means it may fulfill emphatic function”; conclou que aquestes estructures iteratives són potencialment ambigües entre una lectura icònica neutra o un significat emfàtic (Norrick, 1987: 254).

(llatí: *sarda sarda*). Per exemple, el llenguado comú (llatí: *solea vulgaris vulgaris*) té una denominació especialitzada diferent de la d'altres varietats com són: llenguado senegalès (llatí: *solea senegalensis*), llenguado d'arena (llatí: *solea lascaris*), llenguado nassut (llatí: *solea impar*), etc. Per tant, la repetició s'associa amb efectes de prototipicitat des de ben antic i identifica el centre de la categoria, el nucli ideal o general diferenciable dels casos perifèrics.

De manera semblant, Miki vincula la tautologia a efectes retòrics i interactius, que també podem descobrir en les repeticions consecutives i coordinades:

[...] tautologies essentially involve reference to shared knowledge and that this shared knowledge is identified and described in precisely the terms that produce maximal linguistic redundancy for rhetorical purposes. (Miki, 1996: 636)

En efecte, com apuntava Persson, la tautologia, i també les repeticions que estudiem, esdevenen mecanismes d'economia, perquè condensen coneixement compartit i alhora vehiculen valors expressius.

En la mateixa línia, Fraser (1988) defineix el significat convencional associat a les tautologies nominals com segueix:

An English nominal tautology signals that the speaker intends that the hearer recognize:

- (i) that the speaker holds some view towards all objects referenced by the NP;
- (ii) that the speaker believes that the hearer can recognize this particular view;
- (iii) that this view is relevant to conversation. (Fraser, 1988: 217–218)

Atesa la relació entre tautologia i repetició consecutiva i coordinada, podem afirmar també que aquestes construccions impliquen una participació emotiva de l'emissor i demanen una col·laboració per part del receptor, que es basa en un coneixement compartit.

7 Conclusió

En aquest treball, hem caracteritzat dos tipus de repeticions exactes, la consecutiva i la coordinada, i hem mostrat que constitueixen exemples de construccions idiomàtiques diferents però relacionades. A partir d'exemples reals, hem identificat les construccions i les hem relacionat i diferenciat d'estructures aparentment iguals o semblants, com la repetició emfàtica, la repetició mimètica i la tautologia.

Hem conclòs que aquestes construccions vehiculen significats vinculats a la intensificació o increment (de grau, nombre o durada) o bé s'associen a efectes de prototipicitat (identificació amb el prototip o dissociació referencial) i hem establert la naturalesa icònica d'aquests significats.

Independentment del significat específic de la construcció, són estructures que sintetitzen coneixement enciclopèdic compartit (i, en aquest sentit, es poden considerar un mecanisme d'economia comunicativa) i sempre manifesten una implicació clara de l'emissor en l'enunciat. Aquestes carac-

terístiques expliquen que apareguin de manera més freqüent en contextos informals i orals on la subjectivitat del parlant és més palesa.

Bibliografia

- Aitchison, Jean (1994): «Say, say it again Sam: The treatment of repetition in linguistics», in Fischer (ed.), 15–34.
- Bazzanella, Carla (1999): «Ripetizione e parafrasi nell'interazione scolastica», in: Lumballi, Lucia / Mortara Garavelli, Bice (eds.): *Parafrasi. Dalla ricerca linguistica alla ricerca psicopedagogica*, Alessandria: Dell'Orso, 51–61.
- (ed. 1996): *Repetition in Dialogue*, Tübingen: Niemeyer.
- Cuenca, M. Josep (1996): *Sintaxi fonamental. Les categories gramaticals*, Barcelona: Empúries.
- / Hilferty, Joseph (1999): *Introducción a la lingüística cognitiva*, Barcelona: Ariel.
- Fillmore, Charles (1988): «Grammatical construction theory and the familiar dichotomies», in: Dietrich, Rainer / Graumann, Carl Friedrich (eds.): *Language Processing in Social Context*, Amsterdam: Elsevier, 17–38.
- Fischer, Andreas (ed. 1994): *Repetition* (Swiss Papers in English Language and Literature; 7), Tübingen: Narr.
- Fraser, Bruce (1988): «Motor oil is motor oil. Account of English nominal tautologies», *Journal of Pragmatics* 12, 215–220.
- Frédéric, Madeleine (1985): *La répétition. Étude linguistique et rhétorique*, Tübingen: Niemeyer.
- Freixa, Judit (1998): «A propòsit de la repetició en el discurs», in: Payrató, Lluís (ed.): *Oralment. Estudis de variació funcional*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 195–222.
- Grice, Paul H. (1975): «Logic and conversation», in: Cole, Peter / Morgan, Jerry L. (eds.): *Syntax and Semantics*, vol. 3, New York: Academic Press, 41–58.
- Halliday, M.A.K. / Hasan, Ruqaya (1976): *Cohesion in English*, London: Longman.
- Hilferty, Joseph / Garachana, Mar / Valenzuela, Javier (e. p.): «Construcciones gramaticales y composicionalidad».

- Ishikawa, Minako (1991): «Iconicity in discourse: The case of repetition», *Text* 11, 553–580.
- Johnstone, Barbara (ed. 1994): *Repetition in Discourse. Interdisciplinary Perspectives*, Norwood, N.J.: Ablex.
- Jucker, Andreas (1994): «Irrelevant repetitions: A challenge to relevance theory», in Fischer (ed.), 47–60.
- Lakoff, George (1987): *Women, Fire and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind*, Chicago: University of Chicago Press.
- Merritt, Marilyn (1994): «Repetition in situated discourse. Exploring its forms and functions», in Johnstone (ed.), cap. 3.
- Miki, Etsuzo (1996): «Evocation and tautologies», *Journal of Pragmatics* 25:5, 635–648.
- Norrick, Neal R. (1987): «Functions of repetition in conversation», *Text* 7, 245–264.
- Okamoto, Shigeko (1993): «Nominal repetitive constructions in Japanese: The ‘tautology’ controversy revisited», *Journal of Pragmatics* 20:5, 433–466.
- Persson, Gunnar (1974): *Repetition in English*, Uppsala: Universitetsbiblioteket.
- Shepherd, Susan C. (1994): «Grammaticalization and discourse functions of repetition», in Johnstone (ed.), 221–229 (cap. 15).
- Sperber, Dan / Wilson, Deidre (1986): *Relevance. Communication and Cognition*, Oxford: Basil Blackwell.
- Tannen, Deborah (1987): «Repetition in conversation as spontaneous formulaicity», *Text* 7, 215–243.
- (1989): *Talking Voices. Repetition, Dialogue and Imagery in Conversational Discourse*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Valenzuela, Javier / Hilferty, Joseph / Garachana, Mar (e. p.): «On the reality of constructions: the Spanish reduplicative-topic construction».
- Ward, Gregory L. / Hirschberg, Julia (1991): «A pragmatic analysis of tautological utterances», *Journal of Pragmatics* 15:6, 507–520.
- Watts, W. C. (1968): «English reduplication», *Journal of English Linguistics* 2, 96–125.
- Wierzbicka, Anna (1987): «Boys will be boys: ‘Radical Semantics’ vs. ‘Radical Pragmatics’», *Language* 63:1, 95–114.

- (1988): «Boys will be boys. A rejoinder to Bruce Fraser», *Journal of Pragmatics* 12, 221–224.

Corpus

- AB: Buenafornte, Andreu *et al.*, *Hem de parlar. Més monòlegs de La Cosa Nostra*, Barcelona: Columna, 2001.
- EA: *Eleccions Autònòmiques 1995*, TV3 i TVE, 3 de novembre de 1995.
- EF: Enrico Fubini, *Il novecento: tra musica e filosofia*. Manuscrit no publicat en italià. Trad. cast.: *El siglo XX: entre música y filosofía*, València: Servei de Publicacions de la Universitat de València, 2004.
- EV: Valor, Enric, *Obra literària completa*, vol. 1, València: Gorg, 1975.
- MVM: Manuel Vázquez Montalbán, *La Aznaridad*, Barcelona: Mondadori, 2003.

Laia Mayol (Philadelphia)

“Ho sabíeu, això?” La dislocació a la dreta en català

1 Introducció: la dislocació a la dreta en català

En català, i en totes les llengües del món, es pot expressar un mateix contingut proposicional de moltes maneres. Tanmateix, no totes aquestes alternatives són vàlides en un context determinat, sinó que poden ser pragmàticament inacceptables en un context, però perfectament reeixides en un altre. Aquest seria el cas de, per exemple, el següent conjunt d'oracions:

- (1) a. Els nens diuen moltes mentides.
- b. De mentides, els nens en diuen moltes.
- c. Els nens en diuen moltes, de mentides.
- d. Diuen moltes mentides, els nens.

Aquestes oracions ens donen la mateixa informació, però ens la donen de manera diferent. A aquest aspecte pragmàtic de la llengua, se l'ha anomenat component o embalatge informatiu, en anglès *information packaging* (Chafe, 1976). El principi bàsic del component informatiu és que un parlant diu una oració adequant-la a les suposicions que creu que l'oient té sobre el contingut semàntic d'aquesta oració. En una conversa, els parlants intenten intuir què sap i què no sap el seu interlocutor, quin és el seu estat epistèmic, i a partir d'això embalen la informació que volen comunicar de la manera més adequada per al seu oient.

Habitualment, se sol dividir la informació d'una oració en dues parts: el rema i el rerefons (la terminologia és força confusa i varia segons cada autor). El rema aporta informació nova, informació que el parlant creu que l'oient desconeix o que en aquell moment no és accessible. En canvi, el rerefons presenta informació que el parlant dóna per segur que l'oient ja coneix, bé perquè forma part del coneixement compartit entre tots dos, bé perquè ha estat esmentada en el discurs precedent.

Hi ha moltes maneres diferents de codificar aquest component informatiu. Per exemple, l'anglès ho fa, principalment, per mitjà de l'entonació. D'altres llengües, com el japonès, fan servir la morfologia. El català fa servir sobretot la sintaxi. Tot i la diversitat de recursos per aconseguir una distribució informacional òptima, hi ha una hipòtesi que defensa que totes les llengües segueixen un mateix principi segons el qual “el rema s'expressa de manera canònica mentre que el rerefons s'expressa de manera no canònica” (Vallduví, 2001: 123). És a dir, una oració on tot sigui informació nova presentarà una estructura completament canònica. En canvi, des del moment en què alguna informació és tractada com a rerefons passa a rebre un tractament especial. En el cas del català, si un parlant vol marcar una informació com a pròpia del rerefons, la dislocarà a la dreta o a l'esquerra, fora de la matriu oracional i, així, el rema sempre apareixerà en la posició que li és pròpia, al final de la clàusula principal. Si la informació de l'element dislocat és un dels complements del verb (complement directe, indirecte, circumstancial de lloc), a més, apareixerà un pronom clític dins de la matriu oracional (si és un subjecte o en el cas de certs complements circumstancials, no hi apareixerà cap clític). Típicament, la dislocació a la dreta anirà just després d'una davallada de la corba entonativa que, per escrit, se sol representar amb una coma.

Dislocar un fragment oracional vol dir desplaçar-lo a una posició fora de la matriu oracional. Seguint la descripció de Ziv i Grosz (1993), les dislocacions a la dreta (DD) es caracteritzen per la presència d'un sintagma final (que no és vocatiu) que es refereix a la mateixa entitat que el pronom que precedeix aquest SN.

Solà (1990: 101) defineix la DD com un desplaçament cap a la dreta dels “elements de la seqüència que no es volen destacar (“temes”)”, mentre que la resta “queda en situació (màximament) remàtica en solitari i rep l'accent d'intensitat característic. Hi ha duplicació pronominal”. Segons Birner i Ward (1998: 146), les DD “represent information that has been evoked, either explicitly or implicitly, in the prior discourse”.

Tal i com han estat presentades fins ara, les DD serveixen per codificar un tipus d'informació que el parlant dona per sabuda i, per tant, té un paper important pel que fa a la organització i coherència del discurs. Tanmateix, les DD també han estat tractades com a afegitons d'aclariment (*afterthought*, en anglès). S'ha dit que aquest tipus de dislocacions apareixen en contextos informals i que es fan servir quan el parlant fa servir un pronom i després s'adona que potser el referent no és prou clar per als seus oients i, per mitjà de la DD concreta de què estava parlant. És a dir, seria

una manera de reparar un error o una mancança. Hyman (1975: 120) explica la raó per la qual trobem elements dislocats d'aquesta manera:

the speaker may forget to say something in the course of his utterance; or he may find that it is necessary to add something, because his interlocutor has not understood; or he may realize that the sentence he has just uttered is unclear or ambiguous. In all of these cases (and doubtless others), he may wish to add something after the verb-final utterance.

Aquesta mena de casos en què els elements dislocats a la dreta són afegitons d'aclariment sí que es donen algunes vegades en totes les llengües, però no serveixen per explicar la gran majoria de casos de DD en català.

Ziv i Grosz (1993) distingeixen clarament entre aquests mecanismes de reparació (els *afterthoughts*) i les DD, i comenten tres diferències principals:

- Les DD sempre apareixen en posició final, mentre que els *afterthoughts* poden aparèixer en d'altres posicions després del pronom.
- Les DD s'han de referir al mateix element al qual es refereix el pronom que les precedeix, mentre que els *afterthoughts* poden corregir-lo. Per tant, tenen funcions diferents, ja que, mentre que l'*afterthought* corregeix o repara, la DD organitza la informació de l'oració.
- Les DD i els *afterthoughts* també es diferencien pel que fa a l'entonació. En els *afterthoughts*, es produeix una pausa abans de l'últim sintagma, mentre que les DD tenen un sol contorn entonatiu.

D'altra banda, com argumenta Vallduví (1994: 579), en català, les DD no només es donen en contextos informals i orals, sinó que les podem trobar en un registre formal. A més, hi ha casos on l'oració canònica no és reeixida i la DD necessària, cosa que demostra que no es tracta de casos d'afegitons d'aclariment. I és necessària perquè "l'emissor estima que no és prou evident pel receptor quina connexió hi ha entre la peça de significat remàtica i la proposició que aquesta peça acaba d'especificar o esmenar" (Vallduví, 2001: 9). Birner i Ward (1998: 152) també apunten que hi ha casos on l'explicació d'*afterthought* no és vàlida perquè el pronom només es pot referir a un sol referent i, per tant, no hi ha possibilitat d'ambigüitat.

2 Descripció de les dades

El corpus consta de noranta-tres fragments en els quals apareixen dislocacions a la dreta. Seixanta-set d'aquests casos són extrets dels llibres *Digue'm gosarat* i *Hem de parlar* (transcripcions dels monòlegs que es van emetre al

programa de TV3, *La cosa nostra*). Els altres exemples estan extrets de diversos programes i sèries de televisió (*Set de nit*, *Telenotícies vespre*, *Plats bruts*, etc.) i de ràdio (*Versió original*, *El matí de Catalunya Ràdio*), de la premsa (*Avui* i *El País*), de converses reals espontànies i d'obres literàries (*Joc de miralls* i *Jo vull ser famós*).¹

A continuació, descriurem les dades classificant-les a partir de diversos factors. Els factors emprats són els següents:

- a) Moment en el qual l'element dislocat ha estat esmentat. Aquest factor té en compte l'estat epistèmic del receptor i el fet de si la informació es troba més o menys accessible. Hi haurà casos en què l'element dislocat haurà estat mencionat just abans de l'oració amb la DD i, per tant, serà un dels elements més accessibles. En d'altres, l'element dislocat haurà estat esmentat no en l'oració immediatament anterior, sinó en algun altre moment previ del discurs i, per tant, tot i que serà un element conegut, és possible que ja no estigui activat perquè hagin anat sorgint altres elements. En tercer lloc, també veurem el cas d'aquells elements que no han estat, en cap moment, mencionats en el discurs previ, tot i que puguin formar part del coneixement compartit entre emissor i receptor o puguin estar inserits en el marc contextual de la situació.
- b) Possibilitat d'eliminar el sintagma dislocat sense afectar l'acceptabilitat del discurs. Aquest factor avalua fins a quin punt l'element dislocat és imprescindible per tal que l'oració sigui reeixida. Hi ha casos en què l'element dislocat té, aparentment, "poca importància" en el conjunt de l'oració i, si s'omet, l'oració segueix sent reeixida ja que la informació omesa és fàcilment recuperable pel context. En canvi, en d'altres casos, l'element dislocat és vital per a l'oració, ja que, sense DD, l'oració no és reeixida pragmàticament. També hi ha casos dubtosos en què no es pot afirmar pròpiament que l'oració deixi de ser acceptable pragmàticament, però, en canvi, es percep que hi ha un empitjorament. L'alternança és, doncs, entre una DD i la mera pronominalització. Per exemple:
  - (2) "Regalem-li una liquidadora a la mama per Nadal", i la mama, "oh, quina il·lusió, farem suc".
    - i. Però si no n'hem fet mai, de suc, a casa!
    - ii. Però si no n'hem fet mai a casa!

---

1 El corpus complet està disponible a Mayol (2002).

- c) Possibilitat de restablir l'ordre canònic en el mateix context. Aquest factor estudia fins a quin punt és rellevant que l'oració presenti una estructura dislocada i no una estructura canònica. És a dir, observarem en quins casos l'ordre canònic podria substituir la DD i donar com a resultat una oració reeixida i en quins l'estructura dislocada és necessària per a aquella oració. Finalment, també assenyalarem aquells casos en què l'estructura canònica és possible, però, en aquell context, l'estructura dislocada és més natural. Aquest factor és important ja que ens ajudarà a veure si la DD és una alternativa més entre d'altres opcions o si és la única opció vàlida en alguns casos. En aquest cas, l'alternança és entre la dislocació a la dreta d'un sintagma determinat i la presència en posició canònica d'aquest sintagma.
- (3) “Regalem-li una liquadora a la mama per Nadal”, i la mama, “oh, quina il·lusió, farem suc”.
- i. Però si no n'hem fet mai, de suc, a casa!
  - ii. Però si no hem fet mai suc a casa!

Un cop hem aplicat els tres factors a tots els casos del nostre corpus, hem obtingut els resultats que mostrem a la Taula 1:

Primer factor. L'element dislocat:	#	%
Ha estat esmentat a l'oració anterior (EJ)	56	60,2
Ha estat esmentat, però no a l'oració anterior, sinó en algun moment previ (EM)	22	23,6
No havia estat esmentat (NE)	15	16,2
Segon factor. Si eliminem la DD l'oració:	#	%
És reeixida (S)	22	23,7
No és reeixida (N)	44	47,3
És possible però empitjora el discurs (?)	27	29
Tercer factor. L'ordre canònic:	#	%
És possible (S)	10	10,7
No és possible (N)	44	47,3
És possible però empitjora el discurs (?)	39	42

Taula 1

3 Anàlisi de les dades

Les dades confirmen que l'element desplaçat en una DD conté majoritàriament informació ja coneguda per l'oient, que forma part del rerefons: en un 83,6% la informació del sintagma dislocat havia estat esmentada prèviament en el discurs. Per fer l'anàlisi de les dades, partirem del primer factor que hem descrit; és a dir, en quin moment havia estat activa la informació de la DD. A partir d'aquí, establim correlacions amb els altres factors. La taula 2 mostra les dades desglossades a partir del primer factor.

		Primer factor		Segon factor		
		#	%		#	%
EJ	S	18	32,1	S	1	1,8
	N	14	25	N	34	60,7
	?	24	42,9	?	21	37,5
EM	S	4	18,2	S	3	13,6
	N	16	72,7	N	8	36,4
	?	2	9,1	?	11	50
NE	S	0	0	S	6	40
	N	14	93,3	N	2	13,3
	?	1	6,7	?	7	46,7

Taula 2

En la majoria d'ocasions, la informació de la DD havia estat esmentada a l'oració anterior (60,2%). En els altres casos, aquesta informació ha estat esmentada en un moment anterior del discurs (23,6%) o bé no ha estat esmentada explícitament, però sí que forma part del "marc contextual", es troba implícita en el discurs (16,2%). En les següent seccions analitzarem què motiva l'aparició de les DD en cada un dels tres casos.

3.1 Informació esmentada en un moment anterior del discurs

En el nostre corpus hi ha 22 casos (23,6%) en què la informació de la DD havia estat esmentada, no a la frase justament anterior, sinó en un moment previ del discurs. En aquests casos la DD duu a terme dues funcions principals: activar informació i reprendre un tema.

3.1.1 Activar informació

En el cas d'informació esmentada en algun moment anterior del discurs (abans de l'oració que precedeix l'oració amb la DD), la DD és una estratègia absolutament necessària per activar aquesta informació que, tot i que és coneguda per l'oient, possiblement està “desactivada”, ja que s'han esmentat altres informacions posteriorment que poden ser més accessibles per al oient en aquell moment. En aquests casos, el sintagma dislocat no és prescindible perquè sense ell no quedaria clar a quin element ens estem referint (en 18 dels 22 casos d'aquest tipus, el sintagma dislocat no és prescindible o ometre'l fa disminuir l'acceptabilitat de l'oració). També és cert que, com que l'element ja no està activat, en ocasions, és possible restablir l'ordre canònic de l'oració. Vegem-ne alguns exemples:

- (4) Per fer règim, s'ha de tenir una especial voluntat. No com el Gallardo, que me'l trobo l'altre dia i li dic: “Com estàs?” I em diu: “Fa tres setmanes que faig règim”. Dic: “Ah, sí? I quan has perdut?” Diu: “Tres setmanes”. I té raó. Jo tampoc en tinc, de voluntat. Quan faig règim, ho passo fatal.

El parlant menciona el fet de *tenir voluntat* i després segueix amb el seu discurs. Unes quantes oracions després, reprèn el sintagma *tenir voluntat*. Com que ja l'havia esmentat abans, el parlant decideix dislocar *voluntat*, amb la qual cosa es produeix una oració perfectament reeixida. Si ometés *voluntat*, l'oient difícilment podria entendre de què li està parlant. De fet, com que l'element esmentat just abans de la DD és *setmanes*, fins i tot podria interpretar que *tenir* es refereix a *setmanes*.

- (5) Diu: “Tres setmanes”. I té raó. # Jo tampoc en tinc. Quan faig règim, ho passo fatal.

Per tant, és clar que, en aquest cas, la DD serveix per activar aquell element ja esmentat però no accessible al qual es refereix l'oració. A més a més, en aquest cas concret també juga un paper important un altre factor. En primer lloc, apareix el sintagma *una especial voluntat* i en canvi l'element dislocat és *voluntat*. Es tracta de sintagmes semblants, però no idèntics; el primer presenta l'article indefinit i un adjectiu, mentre que el segon és un nom sense determinar ni modificar. De fet, *voluntat* denota un referent genèric, mentre que *una especial voluntat* té un referent més específic. Aquest és un

altre factor que fa que no es pugui ometre la segona construcció (ja que no és igual que la primera), però com que és semblant es pot dislocar. Veurem altres casos de relacions anafòriques indirectes a la secció 3.3.1.

En aquests casos en què l'element dislocat no és el més activat, també seria possible restablir l'ordre canònic de l'oració i tractar aquesta informació, que de fet ja s'ha esmentat, com a informació nova.

(6) I té raó. Jo tampoc tinc voluntat. Quan faig règim, ho passo fatal.

Tanmateix, podem veure com el resultat no és tan reeixit perquè s'està tractant com a nova una informació que ja havia aparegut. De fet, dels 22 casos en què la informació havia estat esmentada en algun punt anterior del discurs, 11 casos resulten dubtosos si restablim l'ordre canònic. Per tant, la millor solució és l'oració amb la DD.

Vegem un altre exemple d'aquest tipus. A la novel·la *Joc de miralls* de Carme Riera, un famós escriptor regala a la protagonista un disc de tangos, que ella fa sonar obsessivament una vegada i una altra. La novel·la avança i, en un moment determinat, la protagonista diu:

(7) La veïna acaba d'insistir que abaixi el volum del tocadisc: "N'estic tipa, dels teus tangos!"

La veïna coneix l'afició de la protagonista pels tangos, però tanmateix tot això no formava part de la conversa en aquell moment. Per tant, no és possible prescindir de l'element dislocat *tangos* (# *N'estic tipa*). No quedaria clar de què està tipa concretament la veïna. L'ordre canònic ("*Estic tipa dels teus tangos!*") seria possible. Tanmateix, es perdrien alguns efectes semàntics que l'oració amb la dislocació sí que té. Principalment, l'oració amb la DD reforça la sensació que la veïna ja s'ha queixat d'altres vegades i ajuda a reforçar l'obsessió que la protagonista té amb aquest disc de tangos. L'oració canònica diu "Et faig saber que estic tipa dels teus tangos", mentre que la DD diu "Ja t'hauries d'estar preguntant o hauries de tenir present (ateses experiències prèvies o normes bàsiques de veïnatge) quina és la meva opinió sobre els teus tangos i, en aquest context, et faig saber que n'estic tipa".

3.1.2 Reprendre un tema

Un dels usos de la DD és el de, en un moment determinat, reprendre el tema principal o un dels temes del discurs. Aquesta funció està molt relacionada amb la del punt anterior, ja que també consisteix a recuperar una de les unitats informatives que havia aparegut i que ja no està activada i que, per tant, cal tornar a fer explícita a través d'una DD. En aquest punt, hi hem inclòs com a exemples les DD les quals recullen temes generals del discurs. Per exemple, un dels monòlegs analitzats, anomenat “Les monarquies”, té com a tema central la monarquia. El discurs avança cap a altres temes secundaris i quan el parlant vol tornar a centrar el tema del discurs diu:

(8) No és tan fàcil, ser rei.

És a dir la informació que conté la DD és coneguda (és el tema del discurs), però la dislocació és imprescindible. En aquest cas, la DD és més reeixida que l'ordre canònic ja que l'ordre canònic dona a entendre, de manera errònia, que el parlant comença a parlar d'un altre tema que no té res a veure amb tot el que havia dit abans. I és evident que això no és així: abans d'enunciar (8) ja es parlava de ser rei. La DD reprèn el principal referent que l'oient té a la ment, que és el tema del discurs. Vegem un altre exemple d'aquest tipus:

(9) Mantenir viva una planta no és fàcil. Jo tenia un amic que els bitxos se'ls hi menjaven totes. Quan no era el pulgó, eren les erugues. Quan matava les erugues, li sortia la cochinilla, un nom lleig, també... Un nom d'insecte guarro. I la mosca blanca. Al principi estava preocupat, el tio, però al final els hi va acabar agafant carinyo i tot, als bitxos.²

Aquest cas és també molt clar. La dislocació (*als bitxos*) no es pot eliminar ni tampoc resulta reeixit recuperar l'ordre canònic de l'oració. Per tant, l'única solució adequada és la DD. Al principi d'aquest fragment es presenta el tema central del discurs: els bitxos. Després, es parla de diferents elements que pertanyen al grup dels bitxos: *pulgó, erugues, cochinilla, mosca blanca*... Al final, l'autor vol tornar a parlar de tot el grup en general. Per tant, per força ha d'esmentar *els bitxos*, ja que si no ho fes, no sabríem si

---

2 Com que es tracta d'exemples reals, he decidit mantenir els castellanismes que hi apareixen.

parla de tots els bitxos en general o d'un en particular. Tanmateix, tampoc no pot tractar *els bitxos* com a informació nova, perquè durant tot el paràgraf no ha parlat d'altra cosa. Per tant, l'única opció és esmentar *els bitxos* amb un fragment dislocat. És a dir, la DD serveix per activar una informació que possiblement estava desactivada i que coincideix amb el tema del discurs.

3.2 Informació no esmentada

Els casos en què l'element dislocat no ha estat esmentat abans de manera explícita (16,2%) són particularment interessants. Tot i que el parlant no ha parlat mai d'aquest element, assumeix que forma part del marc contextual de la situació. És a dir, assumeix que es tracta d'un element implícit o "esperable" en el context de la conversa que estava mantenint amb l'oient. A més, es tracta d'una molt bona estratègia per fer sentir a l'oient que és part de l'entorn de l'emissor i per crear un vincle comunicatiu més fort. Per exemple:

- (10) A les dones prenyades, que prou feina tenen, a sobre les cusen a dites: "Si tens ardor, sortirà peluda". Una amiga meva anava tot el dia fotent-se sal de fruites: "Tu saps el que li estalviaré en depilacions, a la nena..."

En aquest cas, com que es parla d'embarassos, s'obre un marc cognitiu que inclou, evidentment, la presència d'un fill o filla. Per tant, *la nena* es pot tractar com a informació del rerefons i es pot dislocar. És més, en aquest cas el lector conclou que el narrador i la seva amiga ja havien compartit la notícia que ella esperava una nena. I això s'assoleix únicament amb l'ús de la DD.

Dels quinze casos del nostre corpus que pertanyen a aquesta categoria, no n'hi ha cap que pugui prescindir del sintagma dislocat. És evident que, com que la dislocació conté informació no esmentada, tot i que implícita, si nó la mencionem, l'oració no pot funcionar. Vegem-ne un altre exemple:

- (11) Els avis són uns grans oïdors de ràdio. Van amb aquells transistors petits, enganxats a l'orella. I feliços, eh! No els expliquis què són uns cascos! Et diuen: "A mi no em fiquis porqueries dins l'orella. Jo no en necessito, de Sonotone!"

En aquest cas, el Sonotone no ha estat esmentat abans, però és un element que s'activa en el context de temes referents a "l'orella" i "els avis". D'altra banda, el fet que l'avi disloqui aquest element ens remet a les converses que abans deu haver tingut amb la seva família, converses que no se'ns expliquen, però que podem imaginar. La DD evoca la qüestió de si l'avi necessita Sonotone, per tant fa la funció de comunicar "vosaltres penseu que jo necessito un Sonotone, però jo us dic que no el necessito pas".

En els següents exemples, també succeeix una cosa semblant.

- (12) Després hi ha els que s'ofereixen: "A mi m'hauries de fixar, Buena-fuente! Jo sí que te n'explicaria, d'històries!"

A (12), el parlant disloca *històries* ja que considera que és un element del marc contextual relacionat amb la figura de Buena-fuente, que sempre començava el seu programa explicant alguna història, fent un monòleg. Per ser més exactes, l'emissor de (12) comunica el següent: "T'hauries d'estar preguntant si jo et podria explicar històries (atès que t'he dit que m'hauries de contractar) i et faig saber que sí que te'n podria explicar". El següent exemple reproduceix l'inici d'un informatiu:

- (13) Per si no n'estava prou, d'enrari, l'ambient, avui al Pròxim Orient la tensió encara ha augmentat més.

Es tracta d'una estratègia per obrir un discurs d'una manera molt marcada i, a més, també es dona per sabut que l'oient coneix la situació de tensió que s'ha viscut al Pròxim Orient durant els dies anteriors. L'emissor suposa que a l'estat epistèmic del receptor ja hi ha alguna informació o creença sobre la situació al Pròxim Orient i per això ho tracta com a informació coneguda. Tanmateix, no pot donar per fet que l'oient tingui present aquesta informació en aquest moment i, si l'emissor ometés la DD, l'oració no tindria sentit. Per tant, la DD és l'única solució si es volen mantenir totes aquestes característiques i connotacions semàntiques. Exemples com aquests representen un bon argument per considerar les DD clarament com a estructures que permeten organitzar la informació de la manera més adequada i no com a afegitons que serveixen per reparar un error.

Com que es tracta d'informació no esmentada, hi ha pocs casos en què no sigui reeixit restablir l'ordre canònic (2 casos); en 6 casos considerem que és possible i hi ha 7 casos dubtosos. La proporció de casos possibles és

major que si la informació ha estat esmentada (sigui en l'oració anterior o en algun moment previ del discurs).

Aquests casos demostren que el fet que un element es pugui dislocar no depèn simplement de si aquest element s'ha mencionat abans o no, sinó que està directament relacionat amb l'estat epistèmic que l'emissor suposa que el receptor té. Un element es pot dislocar reeixidament si conté una unitat d'informació que (l'emissor creu que) el receptor té a la ment. Si ha estat mencionat abans, és evident que el receptor tindrà aquest referent en el seu estat epistèmic. També hi ha, però, aquells casos (els que hem vist en aquest apartat) en els quals, tot i no haver estat mencionat, el referent ja és a l'estat epistèmic del receptor per altres raons: element implícit en el context, coneixement compartit, etc. Per tant, si l'emissor preveu que una unitat informativa és coneguda per al receptor (encara que no hagi esta mencionada), la dislocarà per tal que encaixi millor en les representacions mentals del receptor. Així, l'estat epistèmic d'una persona no depèn només del que s'ha dit o s'ha deixat de dir en la conversa, sinó també de tota la informació contextual o compartida i de tot el coneixement previ de les persones implicades en la conversa.

En els casos en què l'ordre canònic es pot restablir, podem interpretar que la informació de l'oració es pot embalar de diverses maneres: una en la qual tractem alguna informació com a rerefons i una altra en què considerem que tota la informació forma part del rema. L'emissor té la facultat d'escollir una o altra opció, ja que el context permet triar.

3.3 Informació esmentada a l'oració anterior

Els casos que veurem en aquest apartat són radicalment diferents dels de l'apartat anterior. En aquests exemples, l'element dislocat és el que està més accessible i activat per a parlant i oient, ja que és l'element que s'acabava de mencionar. Per exemple:

- (14) Una de les pitjors tortures del règim, i no parlem de política, és sortir amb amics que no en fan, de règim, ni en tenen ganes.

Ziv i Grosz (1993) afirmen que, en anglès, el fet que una entitat acabi d'aparèixer fa que no pugui ser objecte d'una DD. Com veurem, això no succeeix en català. De fet, en la majoria dels casos del nostre corpus (60,2%), l'entitat dislocada havia estat esmentada en l'oració anterior.

En aquests casos, la possibilitat de poder eliminar l'element dislocat i que l'oració també sigui reeixida és molt més alta, ja que acabem de mencionar l'element dislocat (18 dels 56 casos; 24 casos dubtosos):

- (15) Una de les pitjors tortures del règim, i no parlem de política, és sortir amb amics que no en fan ni en tenen ganes.

En canvi, en aquest tipus de oracions no podem restablir l'ordre canònic de l'oració, ja que, com que és evident que no és informació nova, l'oració no resulta reeixida (en 34 dels 56 casos no es pot restablir l'ordre canònic i hi ha 21 casos dubtosos).

- (16) # Una de les pitjors tortures del règim, i no parlem de política, és sortir amb amics que no fan règim ni en tenen ganes.

Vegem un altre cas semblant a aquest:

- (17) Últimament, hi ha una mena de febre pels monòlegs, com si fos una cosa nova. Sempre n'hi ha hagut, de monòlegs.

Per què es disloca un element que s'acaba de mencionar, en comptes de triar l'opció més simple, és a dir, eliminar-lo? A continuació, presentarem algunes de les circumstàncies que poden afavorir la DD en aquesta mena de casos.

3.3.1 Relacions anafòriques indirectes

Una de les raons per les quals es disloca una entitat que s'acaba de mencionar és quan es donen en casos de relacions anafòriques indirectes. Per exemple, quan disloquem un membre del grup mencionat.

- (18) Les famílies, de sobte, han de parlar. Mires els teus germans i tenen una altra cara. Jo què li dic, a aquest tio?

Primer es menciona el grup format pels *germans*. Després quan volem parlar d'un germà concret no podem elidir el sintagma, però, com que es tracta d'un membre d'un grup que ja hem mencionat, la millor opció és dislocar-ho a la dreta.

Un altre cas semblant succeeix quan volem emprar una paraula de la mateixa família d'un altre mot que ja hem esmentat. En aquests casos, la relació semàntica és molt evident, però, tanmateix, la diferència formal o de categoria afavoreix la presència d'una DD.

- (19) Els pitjors amants de la jardineria són els que no tenen jardí, i com que no tenen jardí, s'omplen el pis de plantes. Diu: “És que les plantes oxigenen”. Sí, però arriba un moment que que te'l prenen, l'oxigen, també.

En aquest cas, com que el concepte genèric (*oxigenar*) ja havia estat esmentat es pot dislocar *oxigen*, perquè ja forma part del rema. En canvi, no el podem elidir perquè és un element necessari per a la sintaxi de l'oració; si l'elidíssim l'oració quedaria coixa, ja que s'havia esmentat el verb, però no pas el nom. El concepte forma part del rerefons però com que la forma és diferent cal fer-la explícita.

3.3.2 Reactivar informació necessària

La DD també pot tenir la funció d'activar l'entitat a la qual ens hem referit. Abans s'han examinat casos en què és necessari activar aquesta informació perquè s'ha esmentat molt abans. Tanmateix, també pot ser que calgui “reactivar” una entitat, perquè hi ha més d'una entitat a la qual ens podem referir. És a dir, tot i que s'acabi de mencionar una entitat, pot ser necessari dislocar-la si hi ha més entitats a les quals també ens haguéssim pogut referir i així aconseguir desfer una possible ambigüitat. Per exemple:

- (20) A: T'has pres el pomelo aquest matí?
 B: Sí.
 A: Doncs, no te l'hauries de prendre... diuen que el pomelo debilita.
 La taronja sí que va bé per l'encostipat.
 B: Ja, ja ho havia pensat.
 A: Si vols, te'n faré una mica, de taronja.

En aquest cas, la conversa gira a l'entorn de dues entitats: *el suc de pomelo* i *el suc de taronja*. Tot i que la *taronja* és l'últim element esmentat, sembla bastant necessari tornar-lo a esmentar per no donar lloc a confusions. Tanmateix, com que es tracta d'informació ja coneguda, no és reeixit restablir l'ordre canònic de l'oració. En aquest cas, la millor solució consisteix a dislocar aquesta entitat. Aquest exemple es podria prendre com un cas d'afegitó

d'aclariment, en què l'emissor, un cop ha pronunciat l'oració, s'adona de la possible ambigüitat i per desfer-la afegeix una informació. Tot i això, si tenim en compte l'entonació de l'oració (hi ha un sol contorn entonatiu), és molt més coherent tractar aquesta estructura com una molt bona manera d'organitzar la informació i de subministrar-la a l'oient de la manera que li pot ser més fàcil de processar-la.

3.3.3 Contingut emotiu: sorpresa, indignació, humor

En alguns casos en què el referent de la DD està perfectament accessible, la seva funció no és la d'activar un determinat element ja conegut, perquè ja és clar a quin element ens referim, sinó que està relacionada amb qüestions d'intensitat o de ritme. També, com diuen Ziv i Grosz (1993: 192), sí que es pot dislocar una entitat que s'acaba de mencionar quan "is used predicatively and not purely referentially" i "it expresses emotive content". La DD pot anar relacionada amb un cert sentiment de sorpresa o d'irritació que porta a repetir allò que s'acaba de dir: Per exemple:

- (21) Diu: "Que no s'hi ha fixat, que l'hi deia en morse?". Com si n'hagués de saber, jo, de morse!"

Aquí, tot i que *morse* és l'element prèviament esmentat, la segona oració perd molta força si eliminem la dislocació, ja que la DD reforça molt la sorpresa del parlant.

- (22) Es passa hores parlant per telèfon, amb converses òbvies del tipus: "Sóc a la platja, i tu?" Quan tothom està dient: "Ja ho sabem, que ets a la platja".

En aquest cas, la DD també reforça la irritació que produeixen en el parlant aquesta mena de converses llargues, òbvies i repetitives; irritació que quedaria molt rebaixada si no hi poséssim la dislocació. En el següent exemple, la DD ens ajuda a reforçar l'oposició del parlant que contradïu el que havia dit l'altra persona.

- (23) A: El Crespo, el teu superior.
B: Superior, superior. Jo no en tinc, de superior!

Hi ha d'altres factors que també afavoreixen la presència de DD encara que la informació estigui perfectament accessible. Per exemple, considerem el següent cas:

- (24) La pregunta que queda a l'aire és: quan es casarà, el Príncep? Perquè de pedra tampoc ho és, aquest nen.

Tot i que *aquest nen i el Príncep* es refereixen a la mateixa “entitat”, el fet de dir *aquest nen* afegeix unes connotacions humorístiques, un contingut emotiu, que es perdrien si se suprimís la DD. És a dir, si volem referir-nos de manera diferent a alguna cosa que ja hem anomenat (i que, per tant, és informació ja coneguda), la DD és una bona estratègia. És una cosa semblant a la que succeeix a (25):

- (25) De vegades vols ser tan puntual que arribes massa aviat. Jo no el tinc, aquest problema.

Primer el parlant esmenta la situació d'arribar massa aviat. Després ens diu que a ell no li ha passat mai això, afegint el matís que, per ell, es tracta d'un problema. Aquesta manera d'embalar la informació fa que la DD sigui necessària i que l'oració no sigui reeixida si no hi és.

Lambrecht (1981) afirma també que certs casos de DD transmeten un cert sentiment de “camaraderia”. És a dir, es crea un vincle més fort entre emissor i receptor, ja que l'emissor posa de relleu el que ell sap que el receptor sap. Si s'omet l'element dislocat, aquest lligam desapareix.

4 Conclusions

Aquest treball ha pretès descriure i analitzar les dislocacions a la dreta en català. Per tal de fer-ho, s'ha analitzat un corpus d'exemples reals. La DD en català respon a una necessitat d'estructurar la informació per tal que sigui més fàcilment processable per l'oient. A la DD, sempre hi trobarem informació del rerefons, és a dir, informació coneguda que el parlant suposa que l'oient té en el seu estat epistèmic. Aquest desplaçament del rerefons a una posició perifèrica de l'oració permet que el rema, la informació nova, se situï al final de la clàusula principal. Així, podem veure que el català usa la sintaxi com un “trencaclosques”, de manera que col·loca les peces d'informació en una posició o en una altra segons les necessitats de l'oient.

Les principals observacions que emanen de l'observació i de l'anàlisi de les dades que hem fet en aquest apartat es poden resumir en els següents punts:

- Les DD en català serveixen per organitzar la informació de l'oració i contenen sempre informació del rerefons. D'aquesta manera, el rema es pot situar al final de la clàusula principal.
- En molts casos no és reeixit recuperar l'ordre canònic, especialment quan l'element dislocat s'acaba d'esmentar. En certs casos, l'emissor pot triar entre l'ordre canònic i la DD perquè el context li permet triar l'embalatge de l'oració.
- Si la dislocació conté informació del rerefons, i per tant ja coneguda, es podria pensar que és sempre un element sobrer, que es pot eliminar sense problemes. Tanmateix, hem vist que no sempre és així i hem apuntat algunes de les raons per les quals és necessari que la DD hi sigui:
  - “Reactiven” a l'estat epistèmic de l'oient unitats informatives que havien aparegut en algun moment previ de discurs, però que ja no estan activades.
  - Fan explícita informació que no s'havia esmentat abans, però que forma part del rerefons perquè és part del context o del coneixement compartit entre emissor i receptor.
  - Reforcen el contingut emotiu de les oracions.
  - Activen, quan hi ha més d'un element que forma part del rerefons, el referent adequat.
  - Contenen un element que manté una relació anafòrica indirecte amb un altre element que ja ha aparegut. A causa d'aquesta relació, l'element dislocat pot ser tractat com a part del rerefons, però com que, de fet, no es tracta del mateix element cal fer-lo explícit a través de la dislocació.

Quan un parlant del català empra una dislocació a la dreta, ho fa seguint la seva competència lingüística. Per tant, en aquell context concret, sol ser l'opció més adequada pragmàticament, la qual transmet un conjunt de valors pragmàtics molt específics. Tot l'estudi de qüestions relacionades amb l'embalatge informatiu ens fa adonar fins a quin punt els parlants de la llengua dominen i fan servir amb molta destresa, encara que no se n'adonin, tots els recursos que té la llengua per ajudar a processar la informació i per afavorir el reeiximent de la comunicació.

Bibliografia

- Birner, Betty J. / Ward, Gregory (1998): *Information status and noncanonical word order in English*, Amsterdam / Philadelphia: Benjamins.
- Chafe, Wallace L. (1976): "Givenness, contrastiveness, definiteness, subjects, topics, and point of view", in: Li, Charles (ed.): *Subject and topic*, New York: Academic Press, 25–55.
- Hyman, Larry (1975): "On the change from SOV to SVO. Evidence from Niger-Congo", in: Li, Charles (ed.): *Word order and word order change*, Austin: University of Texas Press, 115–147.
- Lambrecht, Knud (1981): *Topic, antitopic and verb agreement in non-standard French*, Amsterdam / Philadelphia: Benjamins.
- Mayol, Laia (2002): *La dislocació a la dreta en català i anglès*. Treball de fi de carrera. Disponible a <<http://www.ling.upenn.edu/~laia/papers/dd.pdf>>.
- Solà, Joan (1990): *Lingüística i normativa*, Barcelona: Empúries.
- Vallduví, Enric (1994): "Detachment in Catalan and information packaging", *Journal of Pragmatics* 22, 573–601.
- (2001): "El component informatiu i l'estructura dels enunciats", in: Lorente, Mercè *et al.* (ed.): *La gramàtica i la semàntica en l'estudi de la variació*, Barcelona: Promociones y Publicaciones Universitarias, 113–150.
- Ziv, Yael / Grosz, Barbara (1993): "Right dislocation and attentional State", in: Buchalla, Rhobna / Mittwoch, Anita (ed.): *The Proceedings of the Ninth Annual Conference, Ben Gurion University of the Negev*, Jerusalem: Akademon, 184–199.

Alejandro Casadesús Bordoy (Palma)

Alcover, Moll i la llengua alemanya

0 Introducció

Mossèn Alcover i Francesc de Borja Moll van tenir al llarg de la seva vida molts aspectes en comú. Les línies d'investigació sobre aquests dos grans noms de la lingüística catalana s'han centrat sempre en la seva gran feina del Diccionari Català-Valencià-Balear i en les seves tasques com a lexicògrafs. Sovint es deixa de banda l'estreta relació que aquestes dues figures de la filologia catalana van tenir amb la llengua alemanya. En el present article vull analitzar les figures de Mossèn Alcover i Francesc de B. Moll des d'una òptica si més no diferent que es basa en repassar i analitzar-ne les vides tenint com a fil conductor la llengua alemanya. En primer lloc, analitzo la figura del mossèn, dedicant especial atenció al seu procés d'aprenentatge, i en segon lloc la del filòleg menorquí, centrant l'estudi en la tasca com a professor a Palma de Mallorca i autor de diversos manuals d'aquesta llengua.

1 Alcover i la llengua alemanya

A la biografia del mossèn no queda gens clar quan van tenir lloc els primers contactes amb la llengua alemanya i si aquests van ser a Mallorca. El que no es pot posar en dubte és la importància de dos factors en aquest procés: la figura del Dr. Schädel així com la pròpia voluntat del mossèn d'aprendre i formar-se. El punt de partida en el seu procés d'aprenentatge de l'alemany es dona en el seu primer viatge a Alemanya.¹ Aquest primer viatge va ser una recomanació del Dr. Schädel, qui li va fer veure la importància d'aquest viatge per a la seva formació:

---

1 El *Dietari de l'excursió a Alemanya y altres nacions* d'Antoni M. Alcover, que començà l'1 de juliol de 1907 i finalitzà l'1 de novembre del mateix any, explica el viatge del mossèn per Alemanya, Àustria, Suïssa i Itàlia. Aquests no van ser els únics viatges per Europa que va fer Alcover en aquella època. A la primavera del 1912 (del 15 d'abril fins al 22 de juny) viatjà per França, Anglaterra, Bèlgica, Alemanya i Suïssa. Un any després, Alcover tornaria a sortir a l'estranger i recorreria novament ciutats i pobles de França, Anglaterra, Suïssa i Itàlia.

Però hi havia una altra dificultat a resoldre. No bastava reunir molts de materials; calia convertir-los en bons materials; calia elaborar-los, i l'elaboració suposava una tècnica, una formació científica que Mn. Alcover no tenia (com no la tenia ningú d'aquell temps en el nostre país). Mossèn Alcover veia aquella deficiència seva i es preocupà de corregir-la mitjançant l'estudi de les obres fonamentals de la filologia romànica. Com que les més bàsiques estaven escrites en alemany, emprengué l'estudi d'aquesta llengua [...]. El seu amic Schädel li indicà la conveniència, gairebé la necessitat, de fer un viatge a Alemanya, que li serviria no sols per a practicar l'alemany sinó també per a conèixer els mestres de la ciència lingüística, assistir a llurs lliçons i reforçar la seva formació filològica. (Moll, 1996: 85)²

El viatge tenia dos grans objectius. En primer lloc, Alcover havia de millorar els seus coneixements de la llengua alemanya, aspecte molt necessari si tenim en compte que en aquella època Alemanya era capdavantera en estudis filològics. Alcover necessitava tenir un bon nivell d'alemany per comunicar-se de primera mà amb els filòlegs i per entendre els seus estudis i interpretacions. En segon lloc, Alcover necessitava un viatge a Alemanya per conèixer de primera mà els professors i investigadors alemanys, els seus estudis, les universitats; en definitiva, necessitava el viatge per a ampliar i millorar la seva formació filològica. El viatge de 1907 va suposar pel mossèn un gran avanç en els seus coneixements de la llengua alemanya. El mossèn es va esforçar, especialment en les primeres setmanes de viatge, a parlar, escoltar i corregir totes les errades possibles. La immersió lingüística a què es va sotmetre va ser intensa i va donar els seus fruits de manera relativament ràpida. Conscient de l'objectiu del viatge i de la importància de la llengua alemanya per a la seva formació, Alcover es va aplicar de debò en aquesta tasca. Gràcies als contactes del Dr. Schädel, que el va posar en contacte amb estudiants que volien aprendre català, Alcover va poder oferir els seus coneixements de català a canvi de rebre formació en llengua alemanya.³ Les cites al seu dietari sobre aquest punt són relativament nombroses⁴ i en destaquem aquí algunes:

-
- 2 A la seva biografia d'Alcover, Moll no especifica com es va produir aquest procés ni amb quins mètodes va estudiar la llengua alemanya. Es suposa que tot això va passar a Mallorca, tot i que tampoc no en queda constància. Al respecte, veure Moll (1996: 85).
  - 3 Alcover va descobrir el concepte d'intercanvi lingüístic o tàndem per aprendre llengües de manera lúdica i gratuïta. Aquest darrer aspecte va resultar especialment atractiu per al mossèn, com destaca a l'entrada del seu dietari corresponent al dia 8 de juliol.
  - 4 Se troben fins a onze al·lusions al seu procés d'aprenentatge que demostren els seus esforços i les dificultats per aprendre aquest idioma.

Com aquí tothom ja parla alemany, surt armat amb el diccionari castellà–alemany dins una butxaca i l'alemany–castellà dins l'altra i el Baedeker en la mà, disposat a envestir qualsevol en alemany, i a dir qualsevol desbarat en aquesta llengua, que, surta del llevat surta del ponent, he d'aprendre amb l'ajuda de Déu, o el diantre en passarà. (Alcover, 1996: 24)

[...] Ve en Niepage i seguim donant ventim a l'alemany i mallorquí. Me diuen que faç progressos en l'alemany; no són gaire. Déu mos do paciència. Amén. (Alcover, 1996: 51)

Seguesc estudiant alemany a rompre. El qui entenc millor és el Dr. Pesopulos, perquè pronuncia així com s'escriu. Lo que m'embuia són les alteracions que fan els alemanys a les lletres, pronunciant. (Alcover, 1996: 30)

És vengut Niepage i hem seguida respectivament la nostra tasca de mallorquí i alemany. [...] Me diu que he fet fets molts de progressos en l'alemany. Encara no ho conec gaire. Quina llengua més mala d'anar entorn! (Alcover, 1996: 45)

Ve l'amic Bardenwerper i li pegam d'alemany fins prop de la una. Dinam, i a les dues i tres quarts ve Niepage i li tornam a pegar d'alemany fins a les cinc i tres quarts. (Alcover, 1996: 38)

La capacitat de feina i les ganes d'aprendre d'Alcover es fan paleses amb aquestes cites. Cal destacar la seva funció com a transmissor de la llengua i cultura catalanes a Alemanya, aspecte que li va permetre rebre l'ajuda en alemany. Les referències a aquest procés només es troben en les primeres setmanes de viatge. Després no se sap més sobre el seu nivell d'alemany o sobre el seu grau de satisfacció quant al procés d'aprenentatge de la llengua alemanya.⁵

Alcover va aprendre alemany per motius professionals i això li va facilitar la feina i les relacions amb el filòleg i romanistes alemanys de l'època. A més, aprendre alemany li va servir per una altra cosa: va ser el mossèn qui va introduir el seu deixeble Francesc de B. Moll en aquesta llengua germànica.

2 Francesc de B. Moll i la llengua alemanya

Alcover era la persona encarregada de fer veure al jove Moll la importància d'aprendre alemany i qui el va iniciar en l'estudi d'aquesta llengua:

El canonge i Moll sortien a passeig. Generalment divagaven pel port de Palma. Fou en el curs d'aquestes passejades que Moll aprengué l'alemany. El canonge l'hi ensenyà a

5 Hem de suposar per tant que el mossèn es trobà a gust relativament ràpid amb aquesta llengua i que la va aprendre amb molt esforç i rapidesa.

base d'una gramàtica que Moll portava. És clar que més tard tingué professors i es perfeccionà. Bàsicament fou l'eclesiàstic el seu mestre d'alemany. (Pla, 1981: 304)

Una altra figura important en el seu procés de millorar l'alemany la representa el músic Capllonch, qui també li va ajudar a millorar l'alemany. Quan Moll va decidir aprofundir el seu coneixement de la llengua alemanya, Capllonch va ajudar-lo amb lliçons de conversació que, com el mateix Moll reconeix, li varen ser molt útils:

Anys després, quan vaig haver d'activar l'estudi de l'alemany, ell mateix es va brindar a donar-me lliçons de conversació, que em resultaren de gran profit. (Moll, 1970: 152)

No cal ressaltar quin gran profit en va treure Francesc de B. Moll de les seves lliçons inicials amb Alcover i del seu perfeccionament amb el músic Capllonch. Moll assolí un nivell d'alemany molt alt que es va plasmar en tres aspectes: la seva tasca com a professor d'alemany, la seva gramàtica alemanya i la traducció de l'obra *La senyoreta de Scuderi*, d'E.T.A. Hoffmann.

2.1 Moll, professor d'alemany

Moll va dedicar una gran part de la seva vida a l'ensenyament de les llengües estrangeres ja que no només va ensenyar alemany sinó que també es va dedicar a l'ensenyament del francès. En aquell moment, any 1938, al sistema escolar espanyol s'havien implantat com a llengües estrangeres oficials l'italià i l'alemany. Els motius no van ser altres que els purament polítics. Espanya va mantenir gràcies a la política exterior de Franco unes posicions polítiques molt properes a Alemanya i Itàlia. Aquestes simpaties van tenir una influència molt gran a l'Espanya de després de la Guerra civil, a l'Espanya franquista. Una de les influències directes d'aquesta orientació política es va deixar notar al sistema educatiu espanyol. Michael Münzer ho explica així:

Schon während, aber vor allem nach dem Bürgerkrieg förderte die spanische Regierung Italienisch und vor allem Deutsch in den Schulen aus Dankbarkeit für die erfahrene Hilfestellung der Achsenmächte, aber auch im Hinblick in [sic] Europa und in der Welt. (Münzer, 1991: 437)

Amb aquesta perspectiva, Moll va veure l'oportunitat de treballar com a docent d'italià. La seva inquietud el va portar a presentar-se de manera voluntària com a docent d'italià a l'Institut Nacional d'Ensenyança Mitjana

(avui conegut com a IES Ramon Llull).⁶ Qui aleshores era el director del mateix, Mn. Bartomeu Bosch, va acceptar de bon grat la seva proposta però li va suggerir que millor es dediqués a ensenyar alemany ja que la plaça d'italià estava coberta i la d'alemany havia quedat vacant per la jubilació del catedràtic Pedro Bonet de los Herreros. Moll acceptà la proposta i començà a exercir com a professor d'alemany a l'octubre de 1938. Aquesta activitat la va exercir durant quasi trenta anys, alternant, com no, alegries i disgustos. Es fa difícil resumir trenta anys d'activitat docent d'un personatge tan actiu, prolífic i treballador com Moll. Ja que s'havia presentat de manera voluntària per a fer classes, i havia coincidit amb la jubilació del catedràtic, va començar de manera immediata. Tot i això, Moll no complia els requisits legals mínims per a exercir ja que ni tan sols era el que en aquella època s'anomenava "batxiller". Aquesta situació no suposava per a ell cap problema, com es dedueix de les seves paraules:

Ja feia un parell d'anys que jo era professor d'Institut sense tenir cap títol escolar oficial. Això no em feia cap escrúpol, perquè no he cregut mai en el valor intrínsec dels títols, i sabia que, per a ensenyar alemany, tenia més capacitat jo que la majoria de llicenciats, als quals el títol els donava, davant la llei, el dret d'ensenyar idiomes i qualsevol altra matèria de Lletres, encara que no en sabessin ni brot. Jo estava, doncs, ben tranquil de consciència; però no deixava de reconèixer que el fet de col·laborar a la fabricació de batxillers sense ésser jo mateix batxiller, era una anomalia. (Moll, 1975: 67)

La seva situació laboral va millorar al 1955, any en què es van convocar oposicions per als professor interins. Amb disset anys d'experiència i tres manuals per aprendre alemany publicats, Moll estava suficientment preparat per a superar les proves. De fet, així va ser i a partir d'aquell any, Francesc de B. Moll va ser *Profesor Adjunto numerario de Enseñanza Media*. A partir d'ara, Moll es podria dedicar amb tota tranquil·litat a l'ensenyament de l'alemany. En aquest punt es fa necessari intentar aportar més informació sobre les seves idees docents i el seus programes. Com era Moll com a professor d'alemany? Quins plantejaments didàctics i metodològics tenia en la seva època de docent? Una ajuda per respondre aquestes preguntes la trobem a la *Memoria sobre la metodología de la lengua alemana en la enseñanza media* que va escriure l'any 1955.⁷ En aquest document trobem bastant informa-

-
- 6 Una visita a l'actual IES Ramon Llull de Palma ens permet observar la placa que recorda la seva figura i la seva activitat docent al centre. Malauradament no en queden al centre actes, llistes o documents que permetin investigar amb més profunditat la seva feina.
- 7 Aquest document inèdit, firmat amb data del 25 d'agost de 1955 i que es reproduïx a l'annex, el vaig trobar en una visita a la càtedra Moll situada a la Biblioteca del Consell

ció sobre la figura de Moll com professor d'alemany. En primer lloc, cal destacar de les seves opinions la importància que l'autor dona a la gramàtica a dins del procés d'ensenyament. El filòleg considera que aprendre alemany sense estudiar la seva gramàtica és possible però no aporta un nivell de coneixement suficientment alt i sòlid que permeti dominar bé aquesta llengua. També considera que l'objectiu final d'estudiar llengües modernes als instituts és la de traduir i per tant preparar alumnes per a futures traduccions:⁸

[...] Quien crea llegar a hablar un idioma extranjero aprendido sin método ni reglas gramaticales, puede tener por seguro que no llegará mucho más allá de un mediano chapurreo, o, si llega, será a costa de mucho mayor esfuerzo que el que pueda suponer el estudio gramatical. [...] Desde el primer día de clase debe saber el alumno que el alemán tiene una estructura compleja que sólo por un estudio sistemático se llegará a dominar; y ya desde el primer día deberá el profesor exponer las reglas, muy discretamente dosificadas pero implacablemente exigidas. [...] Hemos observado positivos resultados cuando nuestros alumnos, llegados a la Universidad o a su profesión definitiva, han tenido que enfrentarse a la traducción de obras de su especialidad, que es, a nuestro entender, el objetivo principal a que se encamina la inclusión de los idiomas vivos en los programas de la Enseñanza Media. (Moll, 1955)

Els aspectes gramaticals que Moll tenia previst per al seus cursos queden clarament explicats en aquesta memòria. Moll considera imprescindible tractar al primer curs les declinacions, la flexió de l'article, els temps verbals en present i en pretèrit, els verbs separables, els adverbis, les preposicions i les conjuncions. Crida significativament l'atenció la ràpida progressió que proposa per als seus alumnes en el primer curs, una progressió que amb la perspectiva d'avui dia, es fa difícil d'imaginar:

---

de Mallorca a Palma de Mallorca. El document, que consta de sis pàgines mecanografiades, es pot dividir en tres blocs. Al primer Moll explica el seu concepte d'ensenyar una llengua estrangera, el segon es concentra en els continguts gramaticals dels seus cursos i el tercer explica com incorporar vocabulari i quin tipus de vocabulari considera el més adient pels seus alumnes.

- 8 No ha d'estranyar aquesta convicció de Moll. El mètode conegut com "gramàtica traducció" va ser fins els anys cinquanta un mètode vigent i que avui dia encara es pot trobar com a punt de referència o de reforç a alguns mètodes. L'objectiu és aprendre l'estructura i la construcció de les frases en la llengua estrangera i no l'aplicació pràctica dels coneixements. Per això, s'han de demostrar bons coneixements gramaticals. S'entén la llengua com un sistema, com un edifici construït amb una estructura lògica determinada que encaixa totes les peces i que cal dominar. Qui domina les estructures, sap traduir i qui sap traduir, domina la llengua. Els textos juguen un paper primordial en aquest mètode ja que es fan servir no només com a font de propostes de traducció, sinó que també proporcionen informació cultural sobre el país.

[...] El primer día se estudiarán las tres formas (géneros) del nominativo singular del artículo aplicadas a sustantivos en función de sujeto o de predicado nominal del verbo sein en presente de indicativo; el segundo día pueden enseñarse las formas de genitivo del artículo aplicadas a sustantivos usados como complementos del nombre, continuando con la práctica de sein; el tercer día se estudia el dativo, precedido de preposiciones adecuadas; el cuarto día aparece en escena el acusativo en oraciones transitivas, en las que hay que usar ya verbos no copulativos e iniciar así el aprendizaje de la conjugación regular. (Moll, 1955)

Tot i la seva defensa aferrissada de la gramàtica a l'aula, Moll és conscient que només ensenyant gramàtica els seus alumnes difícilment aprendran a comunicar-se amb fluïdesa. Considera que la pràctica és imprescindible per a poder aplicar els coneixements gramaticals que portaran l'alumne a una capacitat comunicativa real. Seguint la lògica del mètode d'ensenyament que seguia Moll, practicar significa donar sentit a les estructures a través de la repetició de frases fetes, refranys, cançons o l'adquisició d'un vocabulari específic que sigui útil per a la vida diària de l'alumne. Aprendre de memòria tota aquesta informació ha de ser de gran utilitat, segons Moll, per al futur parlant de l'alemany:

[...] Desde la primera lección debe tener el alumno la sensación de que “ya habla alemán”: es decir, deben dársele los elementos necesarios para formar frases y hay que estimularle a formarlas reiteradamente. [...] Pero hay que fomentar el interés del alumno ofreciéndole léxico referente a las cosas más inmediatamente relacionadas con su propia vida: escuela, familia, juegos y deportes, vestido, comidas y bebidas, mobiliario, la casa, el campo, el mar, etc. Siendo mayor la retentiva para frases rimadas, se aprenderán de memoria cierto número de refranes que despierten interés por su agudeza y que han de servir para dejar estereotipada en el ánimo del alumno la aplicación de muchas reglas gramaticales que enseñadas simplemente como las reglas serían más fácilmente olvidadas. (Moll, 1955)

El sistema d'aprenentatge de l'època, com es pot observar, basa la seva eficiència en la capacitat de retenir informació per part de l'alumne amb l'esperança per part del docent que aquesta capacitat més el coneixement de la gramàtica permetran a l'aprenent poder parlar amb fluïdesa i amb un vocabulari suficientment ric i extens.

La situació professional de Moll com a professor d'alemany va variar amb el pas del temps. La mateixa situació política que va determinar el seu ingrés com a professor a l'institut va determinar el seu canvi i, d'una manera indirecta, la seva sortida del món de la docència. La postura de simpatia de l'Espanya franquista envers el règim alemany va tenir les seves conseqüències polítiques. Espanya va romandre aïllada a dins del marc de la

política europea mantenint una neutralitat real però que no amagava una simpatia cap a Itàlia i Alemanya i la seva política internacional. El nou ordre polític després de la Segona Guerra Mundial va tenir una conseqüència important en el sistema educatiu espanyol: el francès i l'anglès van convertir-se en les llengües estrangeres que s'ensenyaven als instituts i escoles, deixant de banda així l'alemany i l'italià com a llengües estrangeres de primera elecció. La pràctica supressió de la llengua alemanya (només 25 centres van continuar impartint alemany a tot el país) va deixar Moll progressivament sense alumnes. L'única solució possible consistia a demanar el trasllat a un centre on s'impartís alemany o italià. Moll va tenir sort i va ser acceptat a l'actual IES Balmes de Barcelona, tot i que no hi va arribar a exercir mai la docència. Per motius personals i professionals obvis, Moll no estava gens interessat a anar a viure a Barcelona per fer classes de batxiller. Quan ja tot semblava decidit en aquest sentit, l'administració de l'època respongué a les fortes pressions del col·lectiu de docents afectats per la reforma educativa per trobar una solució que no suposés el trasllat de molts professors a altres localitats espanyoles. Així el Govern va decidir que tots aquells que estiguessin capacitats pels seus coneixements per a ensenyar una altra llengua als centres on ja ensenyaven alemany o italià tenien dret a sol·licitar-ho. Moll ho va fer i en lloc d'incorporar-se a l'institut de Barcelona va continuar al Ramon Llull com a professor de francès.

Aquesta decisió va facilitar la seva sortida del sistema educatiu com a professor. Moll va trobar-se de cop i volta amb un augment significatiu del nombre d'alumnes i d'hores. L'alemany no era aleshores a Mallorca una llengua que fos molt sol·licitada pels alumnes i Moll havia pogut treballar amb relativa comoditat. Aquest canvi radical el va afectar i molt. Així ens ho explica Moll:

En encarregar-me de donar classes de francès, la cosa mudà completament; em vaig trobar davant quaranta o cinquanta alumnes de capacitat desigual, amb una majoria turbulenta i mancats d'interès per l'estudi: [...], cada hora de lliçó em semblava una hora perduda, per l'escàs rendiment pedagògic que hi notava. [...] Vaig arribar a tenir la sensació que, a pesar dels meus esforços, dins les aules perdia el temps: un temps preciós que necessitava per a altres coses més importants i intransferibles. (Moll, 1975: 151)

Per aquest motiu, Moll va decidir abandonar el món de la docència de les llengües estrangeres. La seva inquietud filològica i el seu esperit aventurer, el seu afany investigador així com el seu esperit crític van ser factors decisius a l'hora de prendre la decisió. Així, es va perdre un gran professor però es va guanyar un gran investigador i filòleg.

2.2 La gramàtica alemanya de Moll

Moll va tenir una gran vista empresarial quan es va adonar que la presència d'italians i alemanys a l'Espanya franquista d'aquell moment feia necessari l'estudi d'aquelles llengües a territori espanyol. La societat i la situació política demanaven aprendre aquests dos idiomes i la seva contribució va ser, en aquest sentit, molt important, amb l'edició de les seves gramàtiques de l'italià i l'alemany. Moll va escriure tres llibres de gramàtica alemanya. Una introducció o *Curso Elemental* i dos volums més anomenats *Gramàtica Alemana* i dividits temàticament de la següent manera: el volum I tracta la fonètica i la morfologia, i el volum II tracta la formació de paraules i la sintaxi. Tots els llibres estan escrits en castellà. L'èxit de la primera edició⁹ obligà Moll a preparar una segona amb exercicis més curts i que va ser revisada pel catedràtic Pedro Bonet de los Herreros i dos professors alemanys – Richard Meyer i Rudolf Kindermann.

La tasca d'escriure aquestes gramàtiques va ser dura i difícil, ja que Moll va preparar els seus manuals sense tenir cap experiència docent prèvia. Les conseqüències d'aquesta situació són prou clares: va escriure uns mètodes sense tenir l'experiència necessària per a saber quines eren les necessitats reals del sistema educatiu – i dels alumnes en particular. Aquesta falta d'experiència també va influir en l'elaboració dels llibres. La tasca, ja per definició complicada, ho va ser per a ell encara més. Què s'havia de considerar important? Com plantejar el grau de dificultat o de profunditat dels manuals? El propi Francesc de B. Moll opina sobre el seu treball:

El meu mètode era eficaç, segons em deien els professors que l'empraven, però els exercicis eren massa llargs i hi havia algunes badades d'aquelles que només els parlants nadius saben evitar. (Moll, 1975: 53)

[...] Això vol dir: primer, que per manca d'experiència docent em va costar una feina grossíssima l'elaboració d'aquells textos; i segon, que per la mateixa inexperiència em vaig fer "fabricar" sense adaptar-me a l'escassa preparació de la major part dels alumnes. Sobretot els segons cursos [...] eren més adequats a alumnes universitaris que no a al·lots de batxillerat. (Moll, 1975: 53)

Tot i aquestes sinceres opinions de Moll, les seves gramàtiques varen ser un gran èxit i el mateix Moll era conscient que encara es podia haver tingut més èxit si hagués dedicat més atenció a la publicitat:

---

9 L'èxit des del punt de vista empresarial queda clar si atenem el nombre de llibreries espanyoles que venien la seva gramàtica a l'any 1940: un total de vint distribuïdes per les ciutats espanyoles més importants.

[...] Continuava publicant –molt lentament– “Les Illes d’Or” i reeditant els textos d’idiomes que eren l’element més vital per a la meua activitat d’editor. Els “*Manuales Moll*” s’havien obert pas dins molts instituts i col·legis de tota Espanya, i contínuament havíem de fer-ne noves edicions. Si hagués tingut més ben organitzada la propaganda, encara hauríem obtingut més clientela. (Moll, 1975: 81)

2.3 Paràmetres d’anàlisi dels manuals d’alemany

2.3.1 Estructura dels manuals i aproximació metodològica

Moll va seguir el model del mètode Gaspey-Otto-Sauer a l’hora de dissenyar els seus manuals. Una comparació dels dos mètodes en demostra l’estreta relació existent. El mètode Otto-Sauer divideix cada lliçó o unitat de la següent manera: sense cap introducció prèvia o introducció al context d’ús s’explica directament el punt gramatical corresponent. A l’explicació gramatical segueix una curta llista de vocabulari traduït que inclou substantius, verbs, adverbis etc. L’estructura típica de les lliçons inclou un exercici de traducció alemany–espanyol, i un altre espanyol–alemany. Aquests exercicis són per regla general textos o frases elaborades que inclouen l’aspecte gramatical de la lliçó i el vocabulari del llistat proposat a la mateixa lliçó. La majoria de les lliçons contenen una lectura i algunes lliçons proposen també un exercici gramatical. La gramàtica Gaspey-Otto-Sauer no inclou cap il·lustració i presenta la informació gramatical de manera esquemàtica. La gramàtica de Sauer està dividida en cinquanta-cinc lliçons. Al final del llibre trobem un vocabulari alemany–espanyol i un altre espanyol–alemany, on es poden trobar totes les paraules que s’utilitzen a la gramàtica.

El mètode de Moll és bastant semblant. Una anàlisi formal dels dos volums de Moll confirma aquesta afirmació. Moll divideix el seu primer volum en quaranta-set lliçons i el segon en trenta-set. L’estructura tipus del mètode Moll no es diferencia gaire de la presentada per Gaspey-Otto-Sauer. S’introdueix el punt gramatical també de manera directa i sense introducció. L’explicació gramatical ve seguida d’un vocabulari traduït, les frases en alemany per traduir i les frases en espanyol també per traduir. Algunes lliçons inclouen també un exercici gramatical relacionat amb el tema.

Per concloure aquesta anàlisi formal, enumerem les semblances i diferències més importants entre els dos mètodes:

- Cap dels dos inclou il·lustracions de cap tipus.
- Presenten una presentació de la matèria i dels exercicis gairebé idèntica.

- Els exercicis de traducció no són ni explicats ni comentats.
- No s'hi inclou cap solucionari.
- Els punts gramaticals s'expliquen de manera concisa i esquemàtica.

Diferències:

- El vocabulari al mètode Moll segueix una línia temàtica. El vocabulari s'agrupa per temes clarament definits.
- Moll no incorpora un vocabulari general final.
- Els textos i els exemples són lògicament diferents. Els de Moll són més extensos.

El curs elemental segueix una estructura formal idèntica si bé presenta tres punts d'interès nous:

- Les il·lustracions s'incorporen a les explicacions gramaticals.
- La música forma part important i activa del curs.
- Els textos autèntics (la majoria literaris) guanyen en importància.

Una descripció més detallada ens duria a comparar els tipus d'exemples o de textos, així com els tipus d'explicació i metallenguatge emprats a tots dos mètodes. Aquesta aproximació inicial serveix per a demostrar la fidelitat amb què Moll va consultar i adaptar el mètode alemany.

A banda de la publicació de les gramàtiques alemanyes, Moll va publicar altres llibres relacionats amb la llengua alemanya. Al 1940 va començar la traducció de l'obra d'E.T.A. Hoffmann *La senyoreta de Scuderi*,¹⁰ obra que va publicar quasi quaranta anys després, al 1979. Moll explica a la introducció del llibre els motius que el varen moure a fer la traducció i les dificultats que va patir per a poder publicar-la. Moll va fer la traducció en un “parell de mesos”¹¹ i, es podria dir, gairebé com un divertiment. En aquest punt es fa necessari explicar per què Moll va traduir i publicar aquesta obra i per

---

10 Ernst Theodor Amadeus Hoffmann (Königsberg 1776 – Berlin 1822). Jurista, dibuixant de caricatures, escriptor, director de teatre i compositor, Hoffmann va ser una figura clau del romanticisme alemany. *La senyoreta de Scuderi* (1819) es situa a l'època de Lluís XIV, l'any 1680. El relat narra la història d'un artista joier que sembla haver estat víctima d'uns atacaments. Les joies obtingudes d'aquests atacaments són posteriorment entregades a la senyoreta de Scuderi. La intervenció d'aquesta després de la mort per apunyalament de l'orfebre descobrirà qui ha estat l'autor i perquè es cometien les entre-gues i els robatoris de les joies.

11 Considerem convenient explicar en aquest punt que el concepte temporal dels mallorquins és lleugerament diferent del que es té al Principat. Per aquest motiu, “un parell de mesos” no són dos mesos en sentit estricte, com ho entendria un català del Principat, sinó que poden ser alguns més.

què va trigar tant en publicar-la. Per una banda, considera Moll que el tipus de romanticisme que inspira i representa l'obra no és extrem i per tant pot arribar a un públic més ampli. Per una altra banda, veu Moll en el contingut de misteri de la història un element afegit que pot resultar atractiu i interessant per al lector i, de fet, és aquesta obra una de les considerades pioneres de la novel·la policíaca alemanya, tot i que no es basi en l'assassinat sinó en la motivació psicològica del crim. La segona qüestió —els quaranta anys de retard— es justifiquen per la política cultural del règim franquista. Moll esperava que pel contingut moral de l'obra la censura franquista li atorgués sense cap problema el permís per publicar-la. Moll entenia l'obra, amb raó, com un compendi de virtuts morals, on els excessos, vicis i delictes queden rebutjats i on el sexe no hi juga cap tipus de paper pel que fa al desenvolupament de la trama. Tot i aquests factors, la censura li denegà per dues vegades el permís per a publicar la traducció.

Moll creu que l'explicació no rau en qüestions morals referides al text sinó en qüestions purament polítiques. Llegim les paraules del mateix Moll sobre aquesta decisió:

Això, [la denegació] que sembla inexplicable en un règim purità com volia ésser el d'aquells anys, té una explicació. Una de les manies de la censura era d'ofegar la llengua catalana. Com que no volien manifestar-ho, autoritzaven certes publicacions en català si eren d'autors clàssics i difunts; les d'autors vivents eren prohibides. Vingué un moment que hagueren d'afluixar, i toleraren obres d'autors vivents, però encara quedava una classe de publicacions que el règim franquista no admetia: les obres d'autors estrangers traduïdes al català. Com que aquestes contribuïen a donar a la nostra llengua un prestigi internacional, calia impedir que prosperassin. (Moll, 1979: 4)

La voluntat ferma de Moll es fa evident amb aquesta anècdota de la traducció. Moll sabia que no tenia res a fer contra la dictadura i va saber esperar pacientment fins que va poder fer públic el seu treball.

2.4 *Sumario para hablar con los niños austríacos*

L'any 1949 va suposar per Mallorca l'arribada d'un grup de joves austríacs per passar una temporada acollits en famílies mallorquines amb la finalitat que es recuperessin dels traumes i les penúries patides al seu país després de la Segona Guerra Mundial. La història de l'arribada d'aquest grup de joves¹² la resumeix el professor Riutort al seu article “Zu den sogenannten

12 De la informació consultada no queda del tot clar si es tractà només de nois, només de noies o d'un grup mixt. Moll parla només de “niños austríacos” mentre que Riutort

Spanien-Kindern”. El professor mallorquí explica que per un acord entre el govern espanyol i l’austríac, es va decidir que 20.000 nois i noies austríacs, més endavant s’afegirien nois i noies alemanys, arribessin a Espanya i fossin acollits per famílies en estades de sis mesos de duració i que haurien d’arribar en grups de 500.¹³ Aquesta iniciativa va ser de gran importància per a la dictadura franquista com ho demostra el fet que la mateixa família Franco va adoptar tres noies al seu palau d’El Pardo.¹⁴ Riutort apunta que amb aquesta acció de col·laboració amb el govern austríac Franco i la seva dictadura volien guanyar pes a Europa:

Wir gehen davon aus, dass Spanien damit mehrere Ziele zu erreichen suchte:
 – sich eine internationale Präsenz zu sichern, in einer Zeit, in der Spanien völlig isoliert in Europa stand,
 – aber auch das eigene Image im Innern aufzupolieren und das zerbeulte Selbstwertgefühl der Nation aufzubessern, denn Spanien profilierte sich vor der eigenen Bevölkerung damit als Mithelfer, im Rahmen des Möglichen natürlich, beim Wiederaufbau Zentraleuropas. (Riutort, 2002: 63)

El primer grup de joves austríacs arribà a Espanya el 20 de febrer de 1949 en tren. Els joves que arribaren a Mallorca per primera vegada, 35 noies, ho van fer en vaixell des de Barcelona i van arribar a Mallorca el 3 d’abril de 1949. Com afirma el professor Riutort, es fa difícil saber quant temps van romandre a l’illa els joves austríacs i en quines condicions van viure a Mallorca:

Der Mangel an Berichterstattung bezüglich der Rückkehr der Kinder erscheint merkwürdig. Sonderbar ist ja dieser starke Kontrast: In den Medien wird ausführlich über die Ankunft berichtet, während die Rückreise nach Österreich nirgends erwähnt wird. Ebenfalls ist zumindest aus der jetzigen Perspektive verwunderlich, dass in den Tageszeitungen praktisch keine pauschalen Informationen über die Kinder gegeben werden. (Riutort, 2002: 65)

---

parla només de “ses nines d’Àustria”.

13 Per una explicació detallada veure Riutort (2002: 62–67).

14 Un germà de Francesc, en Bep, va acollir a Menorca, concretament a Macarella, un noi austríac anomenat Adolf Brückler durant un any; vegeu Moll (1975: 83). Un dels fills de Francesc de B. Moll, en Víctor Moll, recorda, demanat per l’autor d’aquest article, una anècdota d’una visita que va fer durant aquell any a Macarella: “Un dia vam anar a jugar a una cova i va començar a tronar perquè venia una turmenta. Aquell jove austríac estava tan marcat per la guerra que en sentir els trons es va amagar al racó més fons de la cova i no volia sortir per res d’allà”.

Deixant de banda les qüestions històriques i burocràtiques, el cert és que de seguida es plantejà un problema lingüístic ja que ni els joves podien parlar castellà o català ni les famílies podien parlar alemany. Per intentar donar un cop de mà i contribuir a l'enteniment entre les famílies i els seus joves Francesc de B. Moll publica el *Sumario de alemán para hablar con los niños austriacos* al mateix any 1949 amb el pseudònim de Fritz Hartmann.¹⁵ La intenció de Moll no és altra que intentar facilitar la comprensió entre famílies i joves:

La llegada a España de un buen número de niños austriacos para reponerse de las penalidades sufridas en su país, plantea a las generosas familias que les acogen el problema de la dificultad de entenderse durante las primeras semanas de su convivencia. Muchas de esas familias han acudido a pedirnos solución a tal problema. Esta solución tiene que ser necesariamente parcial e incompleta [...]. Pero a darles esa solución, más o menos satisfactoria, va encaminado el presente folleto, en el que reunimos el mínimo de vocabulario y de frases alemanas indispensables para establecer los primeros contactos y abrirse paso hacia una mayor comprensión entre los niños germánicos y sus favorecedores españoles. (Hartmann, 1949: 4)

El *Sumario* es divideix en quatre blocs i consta de 24 pàgines. En el primer es fa una breu introducció sobre la pronunciació de la llengua alemanya en la qual explica que no adopta l'alfabet fonètic internacional sinó que intenta reproduir els sons amb les grafies del castellà que representen sons aproximats. Com que no tots els sons alemanys es poden cobrir amb aquest sistema rudimentari es veu obligat a especificar alguns sons intentant guiar al lector amb una referència a com sona en català, en castellà o en francès.

Un segon bloc dedica una minúscula introducció de la conjugació dels verbs *haben*, *sein* i d'un verb regular així com d'alguns adverbis bàsics de lloc i temps, preposicions i preguntes per començar una conversa així com les formes de saludar i acomiadar-se més comunes. El tercer bloc inclou les llistes de paraules dividides en els camps semàntics que a continuació s'enumeren: *dimensiones, colores, temperatura y fenómenos meteorológicos, partes del cuerpo, la comida, la casa, los muebles, los parientes, metales, animales, vestidos, aseo, la salud, el sueño, paseo por la ciudad, estudio e instrucción y religión*. Dividit en tres

---

15 A les seves memòries, Moll explica que el pseudònim va ser idea seva i que obeeix a dos motius. En primer lloc perquè volia que sortís publicat amb un nom alemany ja que pensava que d'aquesta manera es podria vendre millor. Pensava que el públic no confiaria en les habilitats lingüístiques i coneixement de la llengua d'un menorquí. En segon lloc, afirma haver triat aquest nom perquè juga amb el significat del seu cognom en català. Acceptant el joc de paraules es pot considerar que *Hartmann* (home dur) es l'antònim en alemany de Moll (*weich* en alemany) (veg. Moll, 1975: 84).

columnes, per cada entrada en castellà es dona la traducció en alemany, amb el corresponent article i la pronunciació aproximada: *el diente / der Zahn / der tsáan* o bé *el agua / das Wasser / das váser*.

El quart bloc està integrat pels verbs d'ús més freqüent, seguint el mateix paràmetre que pels camps semàntics. La introducció en aquest bloc intenta explicar de manera concisa els canvis vocàlics que es donen en la segona i tercera persona del present d'indicatiu d'alguns verbs alemanys.

El *Sumario* és en definitiva un intent d'oferir una solució per les famílies que van acollir nens austríacs i no té més pretensions que les d'un manual de consulta ràpid per aquells que, en la necessitat imperiosa de comunicar-se, necessitaven una guia ràpida i efectiva amb les expressions més comunes i quotidianes.

3 Conclusió

Alcover i Moll no només van destacar per la seva dedicació a la llengua catalana. La seva condició de lluitadors incansables i estudiosos de la filologia els va apropar d'una manera més o menys directa a la llengua alemanya. Alcover, havent entès la necessitat de dominar l'alemany per poder comunicar-se i integrar-se amb els professors romanistes alemanys de l'època, va dedicar bastant temps i dedicació a aquesta llengua, demostrant un interès tan gran que desembocà en el seu gran viatge per terres alemanyes i austríaques. El seu esforç no només serví perquè pogués treballar amb tota confiança amb textos i professors alemanys sinó que també va tenir una influència molt notable sobre el seu deixeble Francesc de B. Moll. Moll, que es va iniciar en l'alemany gràcies a mossèn Alcover, amb una indubtable visió comercial va saber aprofitar la seva condició de professor d'aquesta llengua per traure el màxim profit dels seus coneixements d'alemany a través de les seves gramàtiques i del seu *Sumario*, obres que van contribuir a enriquir l'ensenyament de l'alemany en aquell període. Tot i que cap d'aquests dos personatges tan importants de la cultura catalana serà recordat per la seva relació amb la llengua alemanya no convé, si volem proporcionar un estudi complet de la seva figura, oblidar la seva relació amb l'alemany. En aquest sentit, es pot considerar que aquests dos personatges van ser pioners en el seu interès pel coneixement i la difusió de la llengua alemanya a les Illes Balears.

Bibliografia

- Alcover, Antoni M. (1996): *Viatge a Alemanya i altres nacions*, Barcelona: Edicions 62.
- Borja Moll, Francesc de B. (1970): *Els meus primers trenta anys*, Palma de Mallorca: Editorial Moll.
- (1975): *Els altres quaranta anys*, Palma de Mallorca: Editorial Moll.
- (1996): *Un home de combat (Mossèn Alcover)*, Palma de Mallorca: Editorial Moll.
- Hartmann, Fritz (1949): *Sumario de alemán para hablar con los niños austríacos*, Palma de Mallorca: Editorial Moll.
- Hoffmann, E.T.A. (1979): *La senyoreta de Scuderi*, Palma de Mallorca: Editorial Moll (orig. alemany: *Das Fräulein von Scuderi*, traducció de Francesc de B. Moll).
- Münzer, Michael (1991): «Deutsch im spanischen Schulsystem», a: Siguan, Marisa (ed.): *Deutsch in Spanien aus der Sicht der europäischen Integration*, Barcelona: Promociones y Publicaciones Universitarias, 437–442.
- Pla, Josep (1981): *Homenots. Segona sèrie*, Barcelona: Destino.
- Riutort, Macià (2002): «Zu den sogenannten Spanien-Kindern», a: Krömer, Wolfram (ed.): *Spanien und Österreich im 20. Jahrhundert. Direkte und indirekte Kontakte*, Viena: Anif, 61–68.

Annex

(Pàgines següents) Reproducció de *Memoria sobre la metodologia de la lengua alemana en la enseñanza media* de Francesc de B. Moll (1955).

M E M O R I A

SOBRE LA METODOLOGIA DE LA LENGUA ALEMANA EN LA
ENSEÑANZA MEDIA

Según el plan de Enseñanza Media del año 1938, la enseñanza del Alemán debe darse en los cuatro últimos cursos, generalmente en clases alternas o bisemanales. Según el plan vigente desde el año 1953, puede estudiarse dicho idioma desde el tercer curso inclusive hasta el Preuniversitario, también en clases alternas o bisemanales; pero en la práctica queda reducido a los cursos quinto, sexto y Preuniversitario, ya que los actuales alumnos suelen empezar por estudiar en tercer año el francés, y sólo excepcionalmente y después de alcanzar notas altas de francés pueden decidirse en quinto año a emprender como segundo idioma el estudio del alemán o del inglés. En realidad, pues, el ciclo didáctico del alemán ha sufrido una reducción si se compara con el plan de 1938.

Tanto en el plan vigente como en el inmediatamente anterior, el tiempo dedicado a un idioma como el alemán resulta a todas luces insuficiente para que un alumno de capacidad normal obtenga unos conocimientos que le permitan entender sin gran dificultad un artículo de periódico o sostener una conversación sencilla. Sólo algún muchacho superdotado podrá obtener tales resultados.

La norma que a veces se ha dado, de que en el tercer curso de alemán habría que dar las explicaciones de clase en este idioma, cae por su base cuando se considera que al llegar al tercer curso el alumno no ha dedicado al alemán más allá de ciento veinte horas de clase, ~~por~~ con grandes intervalos por vacaciones que siempre producen un desentrenamiento aun para materias mucho más sencillas.

Prescindiendo de optimismos excesivos, vamos a examinar lo que la experiencia nos ha enseñado referente a la pedagogía del alemán en la Enseñanza Media.

Si siempre es un absurdo y una pura ilusión la frase publicitaria —tan grata a muchos— de "enseñamos idiomas sin gramática",

lo es mucho más tratándose de la Enseñanza Media y del idioma alemán. La Enseñanza Media debe tener por norma disciplinar al alumno y sistematizar su trabajo de modo que adquiriera una formación, un hábito de hacer las cosas en virtud de principios de método que le permitan, en sus ulteriores estudios, andar sobre terreno firme, y no sobre meros fragmentos de terreno sin cohesión ni solidez. Y el terreno firme del aprendizaje de un idioma no es otro que la sistematización gramatical, aun admitiendo que ésta tenga defectos más o menos graves. Claro que esto ofrece el inconveniente de topar con la antipatía de los alumnos y hasta de los padres de los alumnos, pues, como dice muy acertadamente un distinguido colega, "los métodos sin gramática (sin esfuerzo, parece querer decir) tienen indudablemente la ventaja de ser más tentadores, pues es muy humano dejarse tentar por una Astronomía sin Matemáticas, una Geodesia sin Trigonometría, y demás cosas semejantes".

Siempre hemos visto que los idiomas aprendidos sin Gramática pueden llegar a hablarse para darse a entender, pero nunca para alcanzar la corrección debida ni para traducir con precisión el pensamiento de una obra científica o literaria. Quien crea llegar a hablar un idioma extranjero aprendido sin método ni reglas gramaticales, puede tener por seguro que no llegará mucho más allá de un mediano chapurreo, o, si llega, será a costa de mucho mayor esfuerzo que el que pueda suponer el estudio gramatical. Y ese grado infimo de posesión de un idioma puede satisfacer al dueño de un colmado en país extranjero, ya que con aquel sencillo bagaje logrará entender y hacerse entender de los parroquianos de cada día; pero no al pedagogo que desee fundamentar los conocimientos de sus alumnos sobre bases firmes, como deben ser los conocimientos encajados en el plan de la Enseñanza Media con vistas a una mayor superación en las carreras universitarias.

Y si esto es aplicable a idiomas de estructura relativamente sencilla, como el francés o el inglés, mucho más importante ha de ser tratándose de idiomas tan complicados, tan gramaticalmente completos como el alemán, con sus casos flexionales, sus rígidos principios de composición y tantos otros fenómenos que sólo pueden cono-

cerse a fondo mediante una reducció a regles severament asimilades per el alumne.

Con esto queda indicad nuestro criterio favorable a la gramaticalizaci3n, si as3 puede llamarse, de la ensefianza del alem3n en el Bachillerato. Desde el primer d3a de clase debe saber el alumno que el alem3n tiene una estructura compleja que s3lo por un estudio sistem3tico se llegará a dominar; y ya desde el primer d3a deber3 el profesor exponer las reglas, muy discretamente dosificadas pero implacablemente exigidas. No obstante, estamos lejos de atribuir a la parte gramatical un valor absoluto y único en el aspecto pedag3gico. Repetimos que la gram3tica es la base de la ensefianza de un idioma, pero no es toda su esencia; y realmente la dosificaci3n gramatical debe ir combinada con dosis no menos abundantes de pr3cticas, de ejercicios sobre la vida misma de la lengua, manifestada en sus locuciones y modismos, en su refranero, en el lenguaje conversacional o cotidiano y en el habla de los escritores.

En las p3ginas que siguen, concretaremos nuestros puntos de vista con referencia a la ensefianza, te3rica y pr3ctica a la vez del alem3n en el Bachillerato.

En primer lugar deber3 cuidarse el perfecto aprendizaje de las declinaciones, como fundamento de toda la sintaxis alemana; y la pr3ctica de la declinaci3n no podr3 abandonarse en todo el tiempo que dure el estudio del idioma.

Ahora bien, la primera piedra para el conocimiento y pr3ctica de las declinaciones alemanas es la flexi3n del art3culo. En realidad, el sistema flexional alem3n se mantiene en todo su valor solamente en los art3culos y adjetivos, pues la declinaci3n de los sustantivos queda reducida al genitivo singular y al dativo plural, aparte de las modificaciones que implica la formaci3n de los dem3s casos del plural. A la flexi3n del art3culo dedicaremos, pues, las primeras lecciones. Somos partidarios de no presentar de golpe todas las formas del art3culo, sino de ensefiarlas gradualmente, dedicando una lecci3n a cada uno de los

casos del singular y una a todos los del plural, todo ello acompañado de mucho ejercicio a base de aplicar el artículo a los primeros sustantivos que se aprendan. El primer día se estudiarán las tres formas (géneros) del nominativo singular del artículo aplicadas a sustantivos en función de sujeto o de predicado nominal del verbo sein en presente de indicativo; el segundo día pueden enseñarse las formas de genitivo del artículo aplicadas a sustantivos usados como complementos del nombre, continuando con la práctica de sein; el tercer día se estudia el dativo, precedido de preposiciones adecuadas; el cuarto día aparece en escena el acusativo en oraciones transitivas, en las que hay que usar ya verbos no copulativos e iniciar así el aprendizaje de la conjugación regular.

Después de estudiadas todas las formas del artículo definido, se estudiarán también gradualmente las del indefinido, simultaneando con el estudio de las diversas maneras de formar el genitivo singular y el nominativo plural de los nombres, base de toda la declinación.

Sólo después de practicar varios días el tiempo presente de indicativo, se pasará al pretérito imperfecto de los verbos. Una vez ampliamente practicado este tiempo, se pasará a los perfectos, al futuro y condicional y a los tiempos del modo subjuntivo; siempre despacio, sin precipitación y dosificando muy discretamente el vocabulario, pues todo lo que en los primeros meses de estudio sobrepase los veinte vocablos nuevos por lección resulta excesivo para la mayoría de los alumnos.

Se insistirá mucho en ejercitar a éstos en el uso correcto de los pronombres personales, en el de los tres tipos de declinación de los adjetivos y en la colocación del verbo y del sujeto según que la oración sea principal o subordinada.

Las excepciones a las reglas de formación del plural no se darán completas desde el principio; más vale que el alumno asimile bien las principales solamente, o sea, las correspondientes a las voces más usadas, y dejar para el repaso o para el segundo año el aprendizaje de las restantes. También creemos

excesivo hacer aprender en el primer curso la totalidad de los verbos fuertes; parece suficiente reducir sus largas listas a un 40 por ciento y dejar el 60 por ciento restante para una nueva acometida en el último trimestre del primer curso, o mejor aun, ya en el segundo año.

Al final del primer curso puede ya explicarse y hacerse practicar el uso de los verbos separables e inseparables más elementales, sin entrar en detalles sobre partículas compuestas y demás casos especiales, cuya práctica alcanzará su completo desarrollo en el segundo curso.

Los adverbios, preposiciones y conjunciones deberán irse dando a conocer al alumno paulatinamente durante todo el curso y recapitularse en las últimas lecciones para que se capte su conjunto y sus mutuas relaciones.

La experiencia nos hace recomendar el método cíclico. El segundo curso debería ser un repaso y una ampliación del primero, y dar en aquél lo mismo que se ha dado en éste, aumentado con lo que se dejó por no sobrecargar a los principiantes.

Además recomendamos los repases parciales: a cada diez lecciones debería hacerse un repaso de las mismas antes de pasar a las diez siguientes. Estas recapitulaciones sirven para mostrar en visión de conjunto lo que, lección por lección, aparece aislado y fragmentario.

Todo lo dicho hasta aquí se refiere a la parte gramatical. Ahora bien, ya hemos advertido que consideramos indispensable completar dicha parte con los oportunos ejercicios, y conviene insistir en la importancia de éstos.

Desde la primera lección debe tener el alumno la sensación de que "ya habla alemán": es decir, deben dársele los elementos necesarios para formar frases y hay que estimularle a formarlas reiteradamente. Dado lo reducido del vocabulario de las primeras lecciones, no podemos aspirar a que esas frases sean muy completas ni a que se formulen con agilidad; pero hay que fomen-

tar el interés del alumno ofreciéndole léxico referente a las cosas más inmediatamente relacionadas con su propia vida: escuela, familia, juegos y deportes, vestido, comidas y bebidas, mobiliario, la casa, el campo, el mar, etc.

Siendo mayor la retentiva para frases rimadas, se aprenderán de memoria cierto número de refranes que despierten interés por su agudeza y que han de servir para dejar estereotipada en el ánimo del alumno la aplicación de muchas reglas gramaticales que enseñadas simplemente como tales reglas serían más fácilmente olvidadas.

Igualmente valiosas como elemento pedagógico son las poesías cortas y las canciones, pues unas y otras, aprendidas de memoria, sirven para que se graben indeleblemente muchos vocablos, locuciones y frases que son como guiones y recordatorios para la futura práctica del idioma. Hasta la pronunciación resulta mejorada con el ejercicio de recitar en alta voz los versos y de cantar las canciones. El cancionero popular alemán, tan abundante y tan precioso musicalmente, es un medio pedagógico de gran valor que el profesor tiene en sus manos para hacer más amena y fructuosa su enseñanza.

A partir del segundo año, y por lo tanto, en el sexto curso y en el Preuniversitario, resulta eficaz ejercitar a los alumnos en la lectura y traducción de noticiarios periodísticos y textos de revistas ilustradas, y finalmente iniciarles en el conocimiento de obras literarias de los principales escritores alemanes, sobre todo a base de poesías cortas y de prosa narrativa.

Aplicadas metódica y persistentemente estas directrices, hemos observado positivos resultados cuando nuestros alumnos, llegados a la Universidad o a su profesión definitiva, han tenido que enfrentarse con la traducción de obras de su especialidad, que es, a nuestro entender, el objetivo principal a que se encamina la inclusión de los idiomas vivos en los programas de la Enseñanza Media.

Francisco de B. Moll

Stefanie Dölz (Frankfurt am Main)

**Lehrveranstaltungen katalanischer Thematik an den
Hochschulen des deutschen Sprachbereichs im
Sommersemester 2006 und im Wintersemester 2006/2007**

Die folgende Aufstellung verzeichnet katalanistische Lehrveranstaltungen an Hochschulen des deutschen Sprachbereichs im Sommersemester 2006 und im Wintersemester 2006/2007. Aufgeführt werden die aus den Vorlesungsverzeichnissen zu entnehmenden Angaben zu den Veranstaltungen des Bereichs Romanistik (Katalanistik). Die Auflistung bemüht sich um Vollständigkeit.¹ Die katalanistisch tätigen Hochschullehrer und Lektoren werden gebeten, Änderungen der in den Verzeichnissen abgedruckten Angaben durch die Vorlesungspraxis (zusätzliche, ausgefallene, im Titel geänderte Veranstaltungen) der Verfasserin mitzuteilen. Gleiches gilt für in der folgenden Aufstellung lückenhaft dokumentierte Angaben.

Bundesrepublik Deutschland

Augsburg

Universität / Romanistik und Sprachenzentrum

SS 2006:

— keine katalanischen Lehrveranstaltungen.

WS 2006/2007:

— keine katalanischen Lehrveranstaltungen.

Berlin

Freie Universität / Institut für Romanische Philologie

SS 2006:

— Renaissancelyrik auf der Iberischen Halbinsel: Roger Friedlein

— Katalanisch und Spanisch kontrastiv – Ausgewählte Bereiche der Grammatik im Vergleich: Patrick Steinkrüger

— Història i cultura: la Nova Cançó: Anna Betlem Borrull

---

1 Herzlichen Dank an alle, die dank Angaben aus den jeweiligen Vorlesungsverzeichnissen per Brief oder per Email diese Aufstellung ergänzt oder korrigiert haben.

- Basismodul I – Mündlicher und schriftlicher Ausdruck: Anna Betlem Borull
- Grundmodul II – Katalanisch III und IV: Anna Betlem Borrull
- WS 2006/2007:
- Nachkriegsliteratur in Katalonien: Mariona Masgrau Juanola
- Grundmodul I (1. Teil) – Katalanisch ohne Vorkenntnisse: Anna Betlem Borrull
- Grundmodul I (2. Teil) – Mündlicher Ausdruck und Hörverstehen: Òscar Bernans Griñó
- Basismodul I: Òscar Bernans Griñó

Humboldt-Universität / Institut für Romanistik

SS 2006:

- Barcelona: Kunst und Literatur vom Mittelalter bis zur Gegenwart: Josep Tèrmens
- Katalanisch Grundkurs: Josep Tèrmens
- Katalanisch Aufbaukurs: Josep Tèrmens

WS 2006/2007:

- Introducció a la literatura catalana: des de Ramon Llull fins a Sànchez Pinyol: Josep Tèrmens
- Katalanisch Grundkurs: Josep Tèrmens
- Katalanisch Aufbaukurs: Josep Tèrmens

Bielefeld

Universität / Romanistik

SS 2006:

- Català Ib: Marta Ollé
- Català IIb: Marta Ollé

WS 2006/2007:

- Català Ia: Marta Ollé
- Català IIa: Marta Ollé

Bochum

Ruhr-Universität / Romanisches Seminar

SS 2006:

- Cultura i civilització catalana: Imma Martí i Esteve
- Katalanisch I: Imma Martí i Esteve
- Katalanisch II: Imma Martí i Esteve

WS 2006/2007:

- Aufbaukurs Wirtschaftssprache des Katalanischen: Imma Martí i Esteve
- Einführung in die katalanische Wirtschaft: Sílvia Holgado / Fina Alemany
- Intensivkurs Katalanisch: Imma Martí i Esteve
- Grundkurs Katalanisch II: Imma Martí i Esteve
- Grundkurs Katalanisch III: Imma Martí i Esteve

Bonn

Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität / Romanisches Seminar

SS 2006:

- Grundkurs Katalanisch für Anfänger: Sebastià Moranta Mas
- Katalanisch für Fortgeschrittene: Sebastià Moranta Mas

WS 2006/2007:

- Grundkurs Katalanisch für Anfänger: Elisabet Capdevila
- Katalanisch für Fortgeschrittene: Elisabet Capdevila

Braunschweig

Technische Universität / Sprachenzentrum

SS 2006:

- Katalanisch Inicial 1 (Curs 1): Mireia Ortigosa i Zamacona
- Katalanisch Intermedi 1 (Curs 7): Mireia Ortigosa i Zamacona

WS 2006/2007:

- Katalanisch Intermedi 2 (Curs 8): Mireia Ortigosa i Zamacona

Bremen

Universität / Sprach- und Literaturwissenschaften

SS 2006:

- Romanische Metrik: Französisch, Italienisch, Spanisch und Katalanisch: Axel Schönberger
- Modul Katalanisch für Fortgeschrittene (Leseverstehen und mündliche Kommunikation): Bàrbara Roviró i Llimiana
- Wissenschaftliche Übung: Sprachpolitik und Landeswissenschaft: Bàrbara Roviró i Llimiana

WS 2006/2007:

- Katalanisch für Anfänger: Bàrbara Roviró i Llimiana
- Katalanisch A2 für Fortgeschrittene: Bàrbara Roviró i Llimiana

Eichstätt

Katholische Universität / Sprachenzentrum

SS 2006

- Grundkurs Katalanisch I: Yolanda Gabás Camúñez
- Katalanisch 2 (1. Teil): Yolanda Gabás Camúñez
- Curs de conversa: Yolanda Gabás Camúñez
- Katalanisch 4: Hans-Ingo Radatz

WS 2006/2007

- Katalanisch 2 (1. Teil): Yolanda Gabás Camúñez
- Katalanisch 2 (2. Teil): Maria Martínez i Casas
- Preparació Nivell B: Maria Martínez i Casas
- Grundkurs Katalanisch I: Yolanda Gabás Camúñez
- Landeskunde Kataloniens: Yolanda Gabás Camúñez

Erlangen-Nürnberg

Friedrich-Alexander-Universität / Sprachenzentrum

SS 2006:

- Einführung ins Katalanische: Kurt Süß

WS 2006/2007:

- keine katalanischen Lehrveranstaltungen.

Frankfurt am Main

Johann Wolfgang Goethe-Universität / Institut für Romanische Sprachen und Literaturen

SS 2006:

- Einführung in die Literaturen der Iberischen Halbinsel: Tilbert Dídac Stegmann
- Imatge de Barcelona en la literatura catalana i espanyola: Sebastià Moranta Mas
- Erarbeitung eines Lehrbuchs (EuroCom): Katalanisch nach Spanisch: Tilbert Dídac Stegmann, Sebastià Moranta Mas
- Landeskunde Kataloniens und der Katalanischen Länder: Tilbert Dídac Stegmann
- Grundlagen der historischen romanischen Sprachwissenschaft: Horst G. Klein, Christina Reissner
- Die Erzählung im iberoromanischen Realismus: Dietmar Frenz
- Català I: Sebastià Moranta Mas
- Català II: Sebastià Moranta Mas
- Català III: Sebastià Moranta Mas

- Exercicis de català llegit i cantat I (Stufe II): Ricard Wilshusen
WS 2006/2007:
- Lehrmaterialien im Internet: E-learning-Kurs Katalanisch nach Spanisch: Tilbert Dídac Stegmann, Sebastià Moranta Mas
- EuroComprehension: Romanische Sprachen sofort lesen können [EuroCom]: Horst G. Klein, Tilbert Dídac Stegmann
- Landeskunde Kataloniens und der Katalanischen Länder: Tilbert Dídac Stegmann
- Zweisprachige Lektüre (katalanisch–deutsch) und Analyse von literarischen Texten: Sebastià Moranta Mas
- Philosophie in literarischen Texten II: Von der Spätaufklärung zur Postmoderne: Gerhard Wild, Dietmar Frenz
- Català I: Sebastià Moranta Mas
- CatalàII: Sebastià Moranta Mas
- Català III: Sebastià Moranta Mas

Freiburg im Breisgau

Albert-Ludwigs-Universität / Romanisches Seminar

SS 2006:

- Katalonien kennen lernen: Eva Centellas i Oller
- Katalanisch I: Eva Centellas i Oller
- Katalanisch II: Eva Centellas i Oller
- Die Regional- und Minderheitensprachen Spaniens – Geschichte, Status, Struktur: Claus D. Pusch

WS 2006/2007:

- Lingüística iberoromànica / Lingüística iberorrománica – Einführung in die Sprachwissenschaft des Spanischen, Katalanischen und Portugiesischen: Claus D. Pusch
- Introducció a la sociolingüística variacionista i al programa GoldVarb: Josefina Carrera i Sabaté
- Realitats valencianes – Sprache(n), Literatur und Kultur im Land València: Claus D. Pusch
- Katalanisch I: Eva Centellas i Oller
- Katalanisch II: Eva Centellas i Oller
- Übersetzung Deutsch–Katalanisch: Eva Centellas i Oller

Göttingen

Georg-August-Universität / Seminar für Romanische Philologie

SS 2006:

— Katalanisch Sprachpraxis: Mireia Ortigosa i Zamacona

WS 2006/2007:

— Katalanisch I: Mireia Ortigosa i Zamacona

— Katalanisch III: Mireia Ortigosa i Zamacona

Halle-Wittenberg

Martin-Luther-Universität / Institut für Romanistik

SS 2006:

— Katalanisch I: Mireia Ortigosa i Zamacona

— Katalanisch II: Mireia Ortigosa i Zamacona

WS 2006/2007:

— Katalanisch I: Mireia Ortigosa i Zamacona

— Katalanisch II: Mireia Ortigosa i Zamacona

Hamburg

Universität / Institut für Romanistik

SS 2006:

— Katalanische Sprachgeschichte im 19. und 20. Jahrhundert: Assumpta Terés

— Adquisició simultània i/o successiva de dos sistemes fonològics: Conxita Lleó

— Gramàtica: Assumpta Terés

— Expressió escrita: Assumpta Terés

— Lectura i conversa: Assumpta Terés

— Curs de gramàtica catalana: Assumpta Terés

WS 2006/2007:

— Phonologie und Morphologie des Spanischen und Katalanischen: Conxita Lleó

— Grundzüge der Phonologie: Spanisch und Katalanisch: Conxita Lleó

— Katalanische Literatur um 1900: Modernisme: Assumpta Terés

— Curs de conversa: Assumpta Terés

— Gramàtica I: Assumpta Terés

— Comentari de textos: Assumpta Terés

— Curs de conversa II: Assumpta Terés

Heidelberg

Ruprecht-Karls-Universität / Romanisches Seminar

SS 2006:

- Pluridimensionale Geolinguistik der romanischen Varietäten: Edgar Radtke
- Katalanisch I: Maria Lacueva i Lorenz
- Katalanisch II: Maria Lacueva i Lorenz

WS 2006/2007:

- Normativización y normalización de las lenguas en la Península Ibérica: Benno Berschin
- Katalanisch I: Maria Lacueva i Lorenz
- Katalanisch II: Maria Lacueva i Lorenz

Kiel

Christian-Albrechts-Universität / Romanisches Seminar

SS 2006:

- Sprachkurs Katalanisch II: Núria Trias i Gilart
- Pràctiques de llengua catalana II: Núria Trias i Gilart

WS 2006/2007:

- Katalanisch I: Núria Trias i Gilart
- Pràctiques de llengua catalana I: Núria Trias i Gilart

Köln

Universität / Romanisches Seminar

SS 2006:

- Qüestions de sociolingüística catalana: Sebastià Moranta Mas
- Katalanisch für Anfänger: Sebastià Moranta Mas
- Oberkurs Katalanisch: Lectura i anàlisi de textos periodístics: Sebastià Moranta Mas
- Curs de traducció alemany–català: Sebastià Moranta Mas

WS 2006/2007:

- Katalanisch für Anfänger: Elisabet Capdevila
- Katalanisch für Fortgeschrittene: Elisabet Capdevila
- Curs de traducció alemany–català: Elisabet Capdevila

Konstanz

Universität / Sprachlehrinstitut

SS 2006:

- Katalanisch II: Antoni-Simó Massó i Alegret

- Die katalanische Kultur während der Zweiten Republik, des Bürgerkriegs und des Exils: Antoni-Simó Massó i Alegret

WS 2006/2007:

- Einführung in den katalanischsprachigen Kulturraum: Antoni-Simó Massó i Alegret
- Katalanisch I: Antoni-Simó Massó i Alegret

Mannheim

Universität / Romanisches Seminar

SS 2006:

- Katalanisch für Anfänger: Maria Lacueva i Lorenz
- Katalanische Konversation für Anfänger: Maria Lacueva i Lorenz
- Katalanisch für Fortgeschrittene: Maria Lacueva i Lorenz

WS 2006/2007:

- Katalanisch für Anfänger: Maria Lacueva i Lorenz
- Katalanische Konversation für Anfänger: Maria Lacueva i Lorenz
- Katalanisch für Fortgeschrittene: Maria Lacueva i Lorenz

Marburg

Philipps-Universität / Institut für Romanische Philologie

SS 2006:

- Katalanisch für Anfänger I: Sebastià Moranta Mas
- Katalanisch für Fortgeschrittene: Sebastià Moranta Mas
- Sprachkontakt: Kirsten Süselbeck

WS 2006/2007:

- Katalanisch für Anfänger I: Sebastià Moranta Mas
- Katalanisch für Fortgeschrittene: Sebastià Moranta Mas
- Katalanisch III / Oberkurs: Sebastià Moranta Mas

München

Ludwig-Maximilians-Universität / Institut für Romanische Philologie

SS 2006:

- Katalanisch I: Rosabella Eisig-Ritter
- Katalanisch II: Rosabella Eisig-Ritter

WS 2006/2007:

- Pyrenäenromanisch: Thomas Krefeld, Jochen Hafner
- Ramon Llull: Jochen Hafner
- Katalanisch I: Rosabella Eisig-Ritter
- Katalanisch II: Rosabella Eisig-Ritter

Münster

Westfälische Wilhelms-Universität / Romanisches Seminar

SS 2006:

- Katalonien im Film, Film in Katalonien: Imma Martí i Esteve
- Lecura i comentari de textos catalans: Imma Martí i Esteve
- Katalanisch I: Imma Martí i Esteve
- Katalanisch II: Imma Martí i Esteve

WS 2006/2007:

- Barcelona im katalanisch- und spanischsprachigen Roman: Imma Martí i Esteve
- Katalanische Kultur und Gesellschaft: Imma Martí i Esteve
- Katalanisch I: Imma Martí i Esteve
- Katalanisch II: Imma Martí i Esteve

Potsdam

Universität Potsdam / Romanistik

SS 2006

- Spanisch, Portugiesisch, Galicisch, Katalanisch: Geschichte der Sprachen in Spanien: Sandra Sánchez Munninghoff

WS 2006/2007

- Minderheiten und regionale Sprachgemeinschaften: Soziolinguistische Profile Spaniens: Thomas Stehl

Saarbrücken

Universität des Saarlandes / Romanistik

SS 2006:

- Katalanisch für Anfänger: Maria Lacueva i Lorenz
- Katalanisch für Fortgeschrittene: Maria Lacueva i Lorenz
- Curs de perfeccionament en llengua catalana: Maria Lacueva i Lorenz

WS 2006/2007:

- Katalanisch für Anfänger: Maria Lacueva i Lorenz
- Katalanisch für Fortgeschrittene: Maria Lacueva i Lorenz
- Curs de perfeccionament en llengua catalana: Maria Lacueva i Lorenz

Siegen

Universität / Romanistik

SS 2006:

- Katalanisch I: Eva Balada Rosa
- Katalanisch II: Eva Balada Rosa

WS 2006/2007:

- Katalanisch I: Eva Balada Rosa
- Katalanisch II: Eva Balada Rosa

Stuttgart

Universität / Sprachenzentrum

SS 2006:

- Català I: Rosina Nogales
- Català II: Rosina Nogales

WS 2006/2007:

- Català I: Ariadna Soler
- Català II: Ariadna Soler

Trier

Universität / Romanische Philologie

SS 2006:

- Das Italienische, Katalanische und Spanische im Mittelalter: Johannes Kramer

WS 2006/2007:

- Das Katalanische: Ute Hafner

Tübingen

Eberhard-Karls-Universität / Romanisches Seminar

SS 2006:

- Sprachliche Hybridität in der Romania: Johannes Kabatek
- Soziolinguistik romanischer Sprachen: Matthias Heinz
- Katalanisch Anfängerkurs: Rosina Nogales
- Katalanisch Mittelkurs: Rosina Nogales
- L'imaginari català des de l'exterior: Rosina Nogales

WS 2006/2007:

- Katalanisch Anfängerkurs: Ariadna Soler
- Katalanisch Mittelkurs: Ariadna Soler
- Katalanisch Oberkurs: Ariadna Soler

Würzburg

Bayerische Julius-Maximilians-Universität / Romanische Philologie

SS 2006:

- Das Verhältnis der Sprachen auf der Iberischen Halbinsel: Birgit Frank

WS 2006/2007:

- keine katalanischen Lehrveranstaltungen

Österreich

Wien

Universität / Institut für Romanistik

SS 2006:

- Art i cultura a Catalunya: Pia Jardí
- Aufbaukurs Katalanisch: Carles Batlle i Enrich
- Katalanisch für Anfänger (für Studierende aller Fakultäten): Carles Batlle i Enrich

WS 2006/2007:

- Zu den soziolinguistischen Situationen der Sprachen Spaniens: Georg Kremnitz
- Art i cultura a Catalunya: Pia Jardí
- Aufbaukurs Katalanisch: Carles Batlle i Enrich
- Katalanisch für Anfänger (für Studierende aller Fakultäten): Carles Batlle i Enrich

Deutschsprachige Schweiz

Basel

Universität / Institut für Iberoromanistik

SS 2006

- keine katalanischen Lehrveranstaltungen.

WS 2006/2007

- keine katalanischen Lehrveranstaltungen.

Zürich

Universität / Romanisches Seminar

SS 2006:

- Introducció al català, IIa part: Antoni-Simó Massó i Alegret
- Curs superior de català: Antoni-Simó Massó i Alegret

WS 2006/2007:

- Curs superior de català: Antoni-Simó Massó i Alegret

Buchbesprechungen · Recensions

AA.VV.:

Germà Colón. La passió per la llengua.

València: Editorial Saó, 2003. 136 S., ISBN-10 84-88513-56-9.

Aquest llibre d'homenatge al professor Germà Colón (* Castelló 1928) és obra de diversos filòlegs de la Universitat de Barcelona que des de fa molts anys el coneixen i mantenen una relació d'amistat amb ell, i d'altres de les universitats valencianes amb qui va entrar en contacte les darreres dècades en raó dels seus estudis sobre la història de la llengua a València.

El volum és prologat per Emili Marín, director de l'editorial valenciana Saó i autor –juntament amb Paula Reig– de l'entrevista inicial amb Germà Colón. L'homenatjat hi revela aspectes poc coneguts de la seva trajectòria, com l'ambient de la seva família, el Castelló de la seva infantesa i els anys de formació. Hi manifesta també que per a ell sempre han estat clares, indubtables, la unitat de la llengua i la situació del català entre les llengües romàniques, conviccions que va veure avalades per les tesis dels seus grans mestres de romanística Sever Pop a Lovaina i Walther von Wartburg a Basilea. Ambdós principis han guiat sempre el seu pacient i dedicat treball seguint la seva «passió per la llengua», com diu el títol del recull. També, sobretot en el terreny de la lexicografia, el van atreure les similituds entre la situació lingüística de Catalunya i la de Suïssa.

A més, explica que parlar de la unitat de la llengua a València «és quelcom que no es perdona» políticament; potser per aquest motiu, pel fet de no haver estudiat la carrera a la seva terra i per la seva llarga docència a l'estranger, els valencians van trigar una mica més a reconèixer la seva labor.

L'homenatge s'inicia amb la contribució d'un dels seus primers i principals mestres, Antoni M. Badia Margarit, que, encara molt jove, fou professor seu a Barcelona i amb qui Colón manté freqüents contactes des de fa gairebé seixanta anys. Badia comença presentant-lo com un jove romanista que sabé captar els corrents lingüístics europeus i aplicar-los a l'estudi del català. Descriu també l'ambient en què es movien els romanistes d'aquell temps i algunes fites de les primeres activitats de Colón com la seva inter-

venció en el Congrés de Lingüística Romànica de Barcelona de 1953 i la seva col·laboració en la redacció del *Französisches Etymologisches Wörterbuch* (FEW). Badia arriba a la conclusió que l'absència de Colon de la vida universitària catalana d'aquells anys a la llarga ha repercutit en un guany per a la lingüística d'aquesta llengua.

Joan Veny i Clar emprengué els seus estudis a la Universitat barcelonina quan l'homenatjat els hi acabava, i continuà relacionant-se amb ell posteriorment. En la contribució parla del Colon lexicògraf, de la seva coneixença dels atlas lingüístics, que el menà a elaborar juntament amb Badia i el mateix Veny el projecte de l'*Atlas Lingüístic del Domini Català*. També comenta les seves edicions d'obres tan importants com el *Llibre del Consolat de Mar*, els *Furs de València* o el *Diccionario latín-catalán y catalán-latín* de Nebrija i Busa. A més, recorda els seus nombrosíssims i ben fonamentats treballs monogràfics sobre qüestions de lexicologia històrica. Molts d'ells, apareguts en revistes i obres col·lectives i reeditats posteriorment en reculls, donen una visió divergent de la que ofereixen els diccionaris de Joan Coromines.

Curt Wittlin, un dels primers deixebles del nostre professor a Basilea i fidel als estudis catalans des de la llunyana universitat canadenca de Saskatchewan, presenta el Colon autor de treballs d'homenatge.

La contribució dels universitaris de València s'inicia amb l'article de Tomàs Martínez Romero, que parla de la Fundació Germà Colon i de les seves activitats des de la seva creació a rel de la donació que Colon, ja jubilat de la càtedra de Basilea, féu a la Universitat Jaume I de Castelló de la seva important biblioteca.

Lluís Gimeno Betí, traductor d'una de les seves obres de lingüística contrastiva, *El catalán y el español, juntos y en contraste*, presenta el Colon dialectòleg, especialista en un domini a què pertany la seva tesi doctoral *El habla de Castellón* i que havia continuat cultivant amb estudis sobre la tipologia, la diacronia i la diatopia del valencià, i l'edició de textos.

Antoni Ferrando parla de la relació de Germà Colon amb el País Valencià, des de la infantesa fins a l'actualitat, incloent-hi el llarg període de labor docent a Basilea, durant el qual Colon, malgrat l'escassetat de contactes directes amb València, hi estigué vinculat sobretot a través de la correspondència amb alguns dels seus intel·lectuals i per la preparació d'edicions de textos de tema valencià.

Les dues darreres contribucions a aquest homenatge procedeixen novament de Barcelona: Josep Massot i Muntaner evoca les seves trobades professionals amb Colon al llarg de més de 40 anys, en allò que qualifica de

«testimoniatge d'amistat», d'una relació particularment estreta en l'època en què Colon fou president de l'Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes i Massot era ja director de les Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Amadeu Soberanas completa l'esbós biobibliogràfic de l'homenatjat amb l'evocació dels anys del jove Colon a Barcelona, on un dels seus professors als cursos semiclandestins dels Estudis Universitaris Catalans, Josep M. de Casacuberta, l'inicià a l'edició de textos; l'autor recorda també la seva col·laboració amb Colon en la publicació d'*El panorama de la lexicografia catalana. De les glosses medievals a Pompeu Fabra*, de la recepció d'aquesta obra i d'altres com *El léxico catalán en la Rumania*, que tingueren molt d'èxit.

Algunes aportacions incideixen en aspectes ja abordats en altres articles, escull gairebé inevitable degut a què els temes sovint s'entrellacen. Però les repeticions poden contribuir a refermar o a contrastar dades importants. Per exemple, tant en l'entrevista com en diverses col·laboracions, es fa ressaltar la importància que en la labor de Germà Colon representà el suport de Marie-Louise, la seva esposa.

O també s'esmenta diverses vegades el seu paper de mestre de tants deixebles, alguns dels quals el seguiren d'una manera destacada en la docència universitària. Puc aportar el petit testimoni d'haver gaudit d'un tast del seu mestratge al llarg d'un semestre en els llunyans començaments dels anys 70, en què impartí d'una manera molt suggestiva un curs de literatura hispanoamericana –una altra manifestació del seu treball polifacètic!– i vaig participar amb un grup d'aquests deixebles en la preparació de l'edició del *Llibre del Consolat de Mar*; confrontàvem les variants de diversos manuscrits, en unes sessions setmanals al Seminari de Filologia Romànica basilenc en què es manifestava tant la passió per la filologia com l'entranyable humanitat del nostre professor.

Per totes les raons citades, aquest llibret d'homenatge de prop de 200 pàgines reïx a donar una visió força evocadora de la personalitat i de la labor de Germà Colon, per raó de la competència dels autors i de l'estreta relació que tots han mantingut amb ell. A causa de la profusió d'elements biogràfics té un to amè i emotiu, tot i presentant un succint panorama de cada tema. Aquestes característiques corresponen a la voluntat del seu editor Emili Marín de fer un llibre «No sols per als especialistes, sinó per a tothom que s'interessa per la nostra cultura».

Carme Eberenz-Greoles (Lausanne)

Ramon Farrés:*Antoni Pous. L'obra essencial*

Pròleg de Ricard Torrents. Vic: Eumo Editorial, 2006 (Documents; 37).
502 pàgs., ISBN-10 84-9766-128-1.

A totes les literatures del món hi ha escriptors més aviat coneguts per la seva obra, d'altres més aviat coneguts per la seva trajectòria vital, dimensió pública o caràcter exemplar, alguns per totes dues coses alhora. El cas d'Antoni Pous és el de l'escriptor que reuneix les condicions per haver estat conegut per una cosa o l'altra (o per totes dues) i que per motius de diversa índole és avui un absolut desconegut més enllà dels cercles que van ser-li i li han estat més propers. Pous fou, i és, un escriptor fora del cànon: tant en la seva projecció com a intel·lectual com en la seva obra.

Aquesta magnífica monografia de Ramon Farrés sobre la vida i l'obra d'Antoni Pous està destinada a rescatar de l'oblit una personalitat singular i alhora paradigmàtica de tota una època de la literatura catalana. La vida i l'obra de Pous (1932–1976) van estar profundament condicionades per la dictadura franquista, i la seva personalitat literària està profundament impregnada pels moviments i les figures que dominaren el panorama literari català de la postguerra. Pous s'erigeix alhora, però, com a poeta i intel·lectual amb una forta personalitat, que veié truncada la seva trajectòria creativa en un moment de represa de la pròpia obra poètica i de màxima activitat intel·lectual.

El llibre de Ramon Farrés, amb un extens, precís i emotiu pròleg de Ricard Torrents, amic del poeta, està organitzat de forma exemplar en cinc blocs, imprescindibles per al coneixement de l'autor i la seva obra: Trajectòria vital / Comentari de l'obra poètica / Comentari de l'obra assagística / Bibliografia / Edició de l'obra essencial. Aquests diferents apartats serveixen a Farrés per abordar Pous des de perspectives d'anàlisi diverses –la biografia, la història de la literatura, el comentari i l'anàlisi de text, l'edició de textos– però al mateix temps li serveixen per reforçar una de les idees principals que recorren tot el seu estudi: la vida i l'obra de Pous, amb els seus viratges i les seves etapes, el seu sentiment religiós i la seva poesia, la seva faceta d'activista cultural i d'assagista i traductor, manifesten una profunda unitat i coherència.

Justament la narració del periple vital de Pous dona peu a Farrés per descriure les circumstàncies misèrrimes en què es pogué dur a terme l'activitat cultural a la Catalunya de la postguerra. En els inicis de Pous com a poeta, vinculats al Seminari de Vic i a les trobades de poesia de Cantoni-

gròs, cal destacar la importància que exercí Carles Riba, el qual, si d'una banda exercí el seu mestratge des de la seva indiscutible qualitat intel·lectual i exemplaritat moral, de l'altra, representà i imposà un nivell d'exigència tal en aquests aspectes que condemnà molts joves autors, parcialment també a Pous, al silenci creatiu.

Al servei de la institució eclesiàstica, Pous fou destinat a Igualada (1960–1964), on dugué a terme una intensa labor com a activista cultural, cada vegada més vinculat a posicions de compromís social i ideològic relacionades amb els moviments marxistes coetanis. En els anys d'Igalada Pous organitzà el Grup Lacetània, de marcada tendència marxista, i endegà la revista *Quaderns del Lacetània* des d'on exposà les seves idees al voltant de la funció de la literatura en la societat.

Després de l'etapa d'Igalada, Pous va marxar a Alemanya on completà la seva formació intel·lectual a la Universitat de Tübingen, on alhora ocupà el primer lectorat de català en aquest país després del final de la Segona Guerra Mundial, i on entrà en contacte amb grans figures del món acadèmic i intel·lectual, com Eugenio Coseriu o Ernst Bloch. Jens Lüttke o Brigitte Schlieben-Lange, entre altres, foren dos dels deixebles de Pous que més endavant dedicaren part dels seus estudis a la llengua catalana. Tübingen es convertí amb els anys en un dels centres de referència de la catalanística alemanya. Antoni Pous hi va co-organitzar els Jocs Florals a l'Exili de 1970, i allà va entrar en contacte amb Johannes Hösle, amb qui va publicar conjuntament dues antologies de poesia catalana contemporània, pioneres en la difusió de la poesia i la literatura catalanes en aquell país. En el món germànic, el poeta de Manlleu prengué contacte amb l'obra de dues figures que li van servir de model i mestratge per a la pròpia concepció de l'art, de la creació poètica i de la traducció: Walter Benjamin i Paul Celan, els quals va traduir al català.

En l'apartat del comentari a la creació poètica, Farrés fa una anàlisi minuciosa de l'obra de Pous: motius, temes, models lingüístics, fonts literàries, influències. Les seves observacions, però, més que pretendre una interpretació definitiva de l'obra del poeta de Manlleu són més aviat una eina necessària per a la seva correcta ubicació històrica i filològica. El mateix passa amb l'anàlisi de l'obra assagística, especialment de les col·laboracions que l'autor féu a les revistes *Quaderns de Lacetània* i *Oriflama*, i amb les ja esmentades traduccions de Pous: els comentaris crítics de Farrés ajuden a emmarcar òptimament els textos escrits per l'autor i no impedeixen de fer-ne una lectura fructífera i crítica. L'estudi exhaustiu i comparatiu de les tra-

duccions de Pous ens demostra de forma contrastada quines eres les opcions estètiques del poeta, i assenyala allà on cal els seus defectes.

Al llarg de tota la monografia queda palès que una de les obsessions de Pous al llarg de la seva vida, la qual es manifesta en tots els gèneres que va abordar, fou la creació d'una llengua literària catalana capaç de conjuminar la rica tradició popular, que ell coneixia tan bé, amb la tradició culta –la llengua de Llull, sobretot. La llengua de Pous és exuberant i difícil, també en aquells poemes que semblen tenir una funció més aviat didàctica, com els del recull *El bon nou sempre*, i no cal dir-ho, en aquells més influïts per un dels seus models poètics, Paul Celan, per exemple en el poema *Zürichsee*, el darrer que va escriure. La poesia de Pous, accessible en aquest volum també gràcies a Farrés, es manifesta transcendental, essencialista, densa i molt bella.

Tal com reclama Torrents en el pròleg, la historiografia literària catalana potser hauria de fer un esforç més gran per tal de reconstruir una època clau de la nostra història en què hi ha molts buits i molt de desconeixement encara. Farrés cita, en aquest sentit i a tall d'exemple, els treballs de Jesús Aumatell (alguns d'ells inèdits) al voltant dels poetes de l'antologia *Estudiants de Vic, 1951*, que contribueixen a formar-nos una idea més completa i més justa del que succeí a Catalunya en els anys del franquisme. El volum de Farrés també es manifesta de gran interès a Alemanya, especialment pel fet que el seu protagonista hi estigué vinculat els dotze darrers anys de la seva vida, fent una extraordinària tasca de difusió de la cultura catalana, i també perquè la influència que exercí en ell aquesta cultura profunda i densa es manifesta de forma molt variada en la seva rica producció dels últims anys. L'obra de Pous es veié truncada per una mort prematura quan començava a oferir els productes més madurs i de més profunditat.

La vida d'Antoni Pous, com la seva obra, plenes d'entusiasme, de compromís, de lluita, d'il·lusions i de realitats bé sembla que valguin la pena de ser descobertes. La monografia de Ramon Farrés s'encarrega de demostrar-ho. Per fer-li justícia a ell i per fer-nos justícia a nosaltres.

Jordi Jané i Lligé (Barcelona)

Vicent Beltran i Calvo:

El parlar de la Marina Alta. El contacte interdialectal valencianobalear.

Alacant: Universitat d'Alacant / Departament de Filologia Catalana, 2005.

2 vols., 349 pàgs. (vol. I) + 225 pàgs. (vol. II), ISBN-10 84-608-0333-3.

Tradicionalment, els alumnes de secundària han après que a Tàrbena i a la Vall de Gallinera (País Valencià), es parla una mena de mallorquí, arran de la repoblació illenca que a conseqüència de l'expulsió dels moriscos de 1609 es féu en aquelles terres. Aquesta afirmació és vera però només en part: Vicent Beltran i Calvo, amb la tesi *El parlar de la Marina Alta. El contacte interdialectal valencianobalear*, demostra, seguint la línia marcada per diversos investigadors (Alcover, Barnils, Colomina, Montoya, Veny), que la influència del mallorquí siscentista abraça un territori força extens (el que per qüestions pràctiques denomina la Marina Alta, malgrat la denominació històrica), tot i que Tàrbena sigui encara ara la població que conserva més fidelment el component mallorquí.

L'estudi, rigorós, aprofundit i metòdic, contempla d'una banda l'estat de la qüestió, els estudis previs que s'han fet sobre el tema i una descripció geogràfica i històrica de la Marina. D'altra banda, per assolir l'objectiu fonamental d'estudiar la influència mallorquina en aquella regió, l'autor analitza els camps de la fonètica (especialment centrat en el vocalisme), de la morfosintaxi (articles, flexió verbal, usos pronominals i adverbials) i del lèxic. Sens dubte, la part més interessant, i la més elaborada, és precisament la dedicada al lèxic, que es divideix en geosinònims comarcals i locals, mots d'ús general de la zona estudiada i castellanismes comarcals. És en aquest camp on la influència mallorquina és més destacada: per a un lector que parla aquesta variant del català, sorprèn trobar, en terres de parla considerada valenciana, mots tan quotidians com «jugar a conillons», «pilota»¹, «sabonera»², «panet»³ o d'ús més restringit com «lobada», «trull» o «gallufa».

Des del nostre punt de vista, és en l'anàlisi lèxica on es posa més de manifest que l'autor només ha tengut en compte fonts escrites i no ha recorregut al parlar actual de Mallorca. El fet de no comparar la parla actual de Mallorca (i potser de les Illes) amb la de la Marina Alta provoca un excés de prudència a l'hora d'afirmar si es tracta o no d'un mallorquinisme. Beltran adverteix a la introducció, a més a més, que «caldrà ser prudent a l'hora d'assegurar que ens trobam davant d'una empremta mallorquina,

1 L'equivalent de «mandonguilla».

2 Vol dir, «bromera del sabó».

3 Amb el significat d'«entrepà», compartit pel mallorquí.

tenint en compte el grau de desconeixement que tenim del sistema mallorquí del s. XVIII i del valencià parlat a la comarca en les mateixes dades [sic]» (p. 16). Aquest fet suposa que en alguna ocasió les explicacions etimològiques de diferents mots siguin forçades i no facin sentit, cosa que no lleva mèrit a l'intent d'explicació. En són dos exemples clars les paraules «juli-beu» (libèl·lula) i «petorrell» (bruc, *Erica multiflora*). Pel que fa al primer terme, l'explicació deixaria de ser opaca, com afirma Beltran, si malgrat la cautela conegués el fet que a Mallorca (i especialment en les zones de procedència de la major part de repobladors de la Marina) una libèl·lula és coneguda popularment com un «jueu». Quant a «petorrell», derivat de «petorro» i relacionat anàlogament amb «cepell» a l'estudi, no es té en compte que també a Mallorca existeix la variant «petarrell», que, entre d'altres significats que hom detecta al DCVB, vol dir «bruc, planta de l'espècie *Erica multiflora*». Tanmateix, aquestes observacions, juntament amb alguna petita imprecisió,⁴ no treuen gens d'importància a l'abast de l'estudi, que, acompanyat amb uns dos-cents mapes que constitueixen un autèntic microatles lingüístic, omple un buit sobre un tema cabdal en dialectologia, com és la reestructuració lingüística que provoca un canvi en la societat, concretat en un transvasament poblacional. Si el llibre *Per repoblar lo regne de València* (Mas / Monjo, 2002) va servir per posar els fonaments dels estudis històrics i antropològics de la repoblació illenca de la Marina Alta, l'estudi de Beltran posa de manifest com aquesta repoblació va tenir una repercussió lingüística notable, centrada en unes poblacions concretes (Tàrbena, Xaló i Llíber) però estesa, en graus diferents, a tota la comarca.

Referències

Mas i Fornes, Antoni / Monjo, Joan-Lluís (2002): *Per poblar lo regne de València... L'emigració mallorquina al País Valencià en els segle XVII*, Palma: Govern de les Illes Balears.

Maribel Ripoll Perelló (Palma)

---

4 Ens referim al cas que esmenta en diverses ocasions de «dilluns» amb el significat de «demà», o «dissabte» amb el sentit de «vetlada» o «dia immediatament anterior», quan en mallorquí té un abast semàntic molt més restringit. Altrament, de vegades fa servir «mallorquí» o «baleàric» indistintament com a sinònims, que caldria evitar en tant que no només es refereix a la influència mallorquina sinó que també parla de recialles menorquines i ivissenques.

Heike van Lawick:*Metàfora, fraseologia i traducció.**Aplicació als somatismes en una obra de Bertolt Brecht.*

Aachen: Shaker Verlag, 2006 (Biblioteca Catalànica Germànica –
 Beihefte zur Zeitschrift für Katalanistik; 4).
 XVIII + 290 pàgs., ISBN-10 3-8322-4778-5.

Fins a temps ben recents, la fraseologia no ha ocupat el lloc que, atesa l'alta freqüència d'aparició de les construccions que examina i la seva importància en la parla quotidiana, hi pertoca dins els estudis lingüístics. Açò, que es podria afirmar de gairebé qualsevol llengua europea, encara es fa més palès en el cas del català. I és que la fraseologia, entesa bé com a part de la lexicologia o com a disciplina autònoma, ha tingut un desenvolupament molt tardà als territoris catalanoparlants, de forma que a dia d'avui la nostra llengua no compta amb una descripció completa del seu sistema fraseològic. Cal apuntar, no obstant, que d'un temps ençà i una vegada superades les dificultats que entrebancaren el creixement d'aquest camp d'estudi en els seus inicis,¹ la fraseologia catalana experimenta un període de forta pujança que, de moment, s'ha traduït en un increment notable del nombre de publicacions de contingut fraseològic i paremiològic, i entre els científics que més han contribuït a l'evolució de la disciplina a casa nostra, Heike van Lawick ocupa, amb les seves investigacions entorn dels fraseologismes de la parla quotidiana i la seva traducció a altres llengües, un lloc destacat.² *Metàfora, fraseologia i traducció. Aplicació als somatismes en una obra de Bertolt Brecht* és la versió reelaborada i actualitzada de la tesi doctoral de van Lawick. Es tracta no només de la principal aportació de l'autora a la lingüística en temps recents sinó sobretot d'un autèntic compendi de les orientacions que ha adoptat la recerca en fraseologia descriptiva i contrastiva del català en els darrers anys. L'aplicació dels postulats de la ciència

-
- 1 M. Conca (1998: 141–143) cita com a principals causes d'aquest endarreriment, d'una banda, l'absència forçada del català de l'àmbit universitari durant bona part de la història contemporània i, de l'altra, els problemes epistemològics que també dificultaren l'avenç de la fraseologia continental (terminologia confusa, desacord sobre l'abast del camp d'estudi, manca de consens quant als trets definidors de les unitats fraseològiques i la seva classificació...).
  - 2 Van Lawick pertany a un grup de lingüistes formats a la Universitat de València que durant les dues darreres dècades han protagonitzat el gir fraseològic en llengua catalana. Parlem, entre altres, de Maria Conca, Josep Guia, Sílvia J. Pinter, Vicent Salvador i Pelegrí Sancho.

cognitiva a l'anàlisi de les unitats fraseològiques (UFs) i a la seva traducció en una obra literària, obliga van Lawick a revisar aspectes essencials del debat fraseològic més actual com ara l'existència de dominis cognitius de valor universal que es reflecteixen en el llenguatge i donen lloc a estructures conceptuals complexes compartides per diversos idiomes, la importància de la metàfora com a instrument de la cognició humana, els processos de gramaticalització i canvi semàntic, la naturalesa de les UFs com a metàfores fossilitzades o els valors estilístics, pragmàtics, discursius o sociolingüístics vinculats a l'ús d'una determinada UF en una situació comunicativa concreta.

L'obra consta de quatre capítols i té un plantejament lineal. El primer està dedicat a la noció de la metàfora. Van Lawick revisa el tractament que els processos de metaforització han rebut per part de les diferents escoles que han abordat l'estudi de la llengua i la fraseologia des d'un vessant semàntic. El marc teòric adoptat al llarg del llibre és el de la lingüística cognitiva, la qual considera la metàfora com un mecanisme de la comprensió humana del món i la representació d'aquest mitjançant el llenguatge. Per als cognitivistes, la conceptualització està condicionada per la percepció, el moviment corporal i l'experiència física i social. El cos humà esdevé, així, el focus central de l'experiència i l'origen de tot un seguit de convencionalitzacions que donen lloc a estructures conceptuals de caràcter universal que, entre altres realitzacions, es reflecteixen en el llenguatge en forma d'UFs. Partint de l'experiencialisme com a mecanisme de creació de metàfores conceptuals, van Lawick explica l'existència d'estructures gestàltiques fonamentades en una percepció del món àmpliament compartida i que es plasma de manera molt semblant en diversos idiomes. La metàfora no és, doncs, únicament un recurs d'embelliment propi dels registres formals i la llengua literària, per bé que també les metàfores elaborades per la literatura es basen en un sistema metafòric convencional. Com apunta l'autora, les metàfores poètiques no són més que l'extensió o l'ús no habitual de metàfores convencionals per generar noves imatges i, en tot cas, es diferencien de les metàfores de la llengua quotidiana pel seu elevat grau d'elaboració. Aquesta secció acaba amb una reflexió entorn de les UFs com el resultat dels processos de transformació que expliquen la creació de significats fraseològics. Les UFs són, a més a més, els únics signes lingüístics en els quals la forma interna permet la reconstrucció dels procediments cognitius que han condicionat la seva transformació semàntica i han portat a la seva convencionalització en la forma actual.

El capítol II és una breu introducció a la fraseologia. Als tres apartats que tradicionalment trobem en qualsevol manual o monografia sobre fraseologia descriptiva o contrastiva –delimitació del camp d'estudi, caracterització i classificació de les UFs– se'n afegeixen tres més d'especial interès per al tipus d'anàlisi que van Lawick ens presenta. En primer lloc, l'autora posa molt d'èmfasi en fer palesa l'existència de tendències uniformes i universals en la construcció i ús de les UFs. És precisament açò el que possibilita la seva comparació, equiparació i reemplaçament en la traducció. En segona instància, van Lawick revisa les dues tendències majoritàries en els treballs de caire contrastiu realitzats a partir de criteris semàntics: el mètode semasiològic i l'onomasiològic. L'adopció d'aquest darrer model, consistent en l'anàlisi fraseològica a partir dels constituents i no de les imatges evocades per aquests, permet l'autora acotar amb més precisió el corpus d'anàlisi i ajustar els resultats a criteris més lexicogràfics i, per tant, més entenedors pel lector. En el tercer apartat, van Lawick para esment de la importància del significat connotatiu de les UFs en la llengua literària, on la funció expressiva té una importància cabdal. Les connotacions estilístiques, geogràficosocials, historicoculturals o expressives³ s'han de tenir sempre en compte en les anàlisis contrastives i traductològiques, ja que sovint apareixen institucionalitzades junt al significat denotatiu de la UF.

El capítol III indaga en la fraseologia i la metàfora des del punt de vista de la lingüística contrastiva i la traducció. Després d'explicar breument els graus i tipus d'equivalència entre fraseologismes de diferents llengües i establir els paràmetres de comparació interlingüística (semàntics, sintàctics i pragmàtics) adients a l'estudi que es proposa realitzar, van Lawick esmenta les principals estratègies emprades pels traductors i els problemes que comporta l'intent de reproduir els diversos nivells de significació d'una UF de la llengua origen (LO) en la llengua meta (LM). L'apartat es clou amb l'anàlisi d'un corpus paral·lel de traduccions en català i espanyol de les UFs somàtiques de *Furcht und Elend des III. Reiches* de Bertolt Brecht.

En el capítol IV, van Lawick realitza l'estudi contrastiu dels somatismes d'aquesta obra en les versions existents en alemany (LO), català, espanyol, italià, francès i portuguès. L'autora dóna compte del grau d'equivalència i l'estratègia triada en cada cas per cadascun dels traductors. Les nocions d'especificitat i generalitat exposades al capítol I prenen aquí protagonisme. El caràcter universal de moltes metaforitzacions que tenen origen en el cos humà i l'experiència sensible i la seva realització en forma d'UFs com a

---

3 Cf. G. Corpas (1997: 125–131).

metàfores fossilitzades, que resten com a testimonis d'un procés de gramaticalització i transformació semàntica, són la prova empírica del valor universal dels postulats de la lingüística cognitiva. Aquesta és, sens dubte, la principal aportació de l'obra de van Lawick, és a dir, la de revelar que molts fenòmens que afecten tant la parla quotidiana com la llengua literària tenen un valor universal i són ben explicables mitjançant els processos cognitius que estan al darrere de la nostra concepció del món. Cadascun dels apartats que configuren aquest capítol va encapçalat per un epígraf referit a una part del cos que es troba representada en el somatismes del text analitzat: les cames, els ossos, la boca, la llengua, els llavis, els ulls, les orelles, el cap, la columna vertebral, el coll, el clatell, la mà i el cul. A continuació, trobem un breu esment de les metàfores base en què solen recolzar les UFs que contenen aquesta part del cos, com en el cas de la boca «vista com un instrument que produeix sons amb sentit» (p. 176), o un comentari sobre quin paper juga la part del cos en la nostra percepció de la realitat que ens envolta; així, l'autora descriu el cap tot apuntant que el fet que sigui «la part més alta, el cim del cos, sembla condicionar molt la visió humana del món, que, en part, es basa en la verticalitat [...] aquesta experiència vertical es reflecteix en la percepció i la valoració de conceptes més abstractes» (p. 216).

L'obra acaba amb un útil índex fraseològic que recull totes les expressions analitzades amb les possibles variants formals en les llengües estudiades.

Són molts els elements que fan recomanable la lectura atenta d'aquesta monografia. D'una banda, dona resposta i aplicació pràctica a les intuïcions expressades per autors com M. Pérez Saldanya, V. Salvador o P. Sancho sobre qüestions com la gramaticalització i el canvi semàntic en les UFs, els valors pragmàtics i expressius de certes construccions en contextos comunicatius molt concrets i la variabilitat sintàctica i semàntica de les UFs en la llengua literària. De l'altra, la decisió de partir no de l'obra original sinó tant dels diversos textos meta com de l'original fa possible no només observar les diferents tècniques emprades pels traductors i els graus d'equivalència fraseològica que açò genera, sinó també permet el descobriment de nombroses metàfores conceptuals i de dissimilituds en la seva amplitud de significat, connotacions o ús discursiu en les distintes llengües. És, doncs, una obra que sintetitza les línies d'investigació més actuals en la fraseologia catalana i europea i anticipa els rumbos que de ben segur guiaran el desenvolupament de la disciplina en els propers anys.

Referències bibliogràfiques

- Conca, Maria (1998): “Os estudios de fraseoloxía catalana: realidades e proxectos”, en: Ferro, X. (coord.): *Actas do I Coloquio Galego de Fraseoloxía*, Santiago de Compostela: Centro Ramón Piñeiro, 139–167.
- Corpas, Gloria (1997): *Manual de fraseología española*, Madrid: Gredos.

Ferran Robles (València)

Joaquim Martí i Mestre:

Diccionari històric del valencià col·loquial (segles XVII, XVIII i XIX)

València: Publicacions de la Universitat de València, 2006 (Biblioteca Lingüística Catalana; 29). 618 pàgs., ISBN-10 84-370-6263-2.

No fa gaires mesos que ha eixit al mercat una obra interessantíssima per a la història de la nostra llengua: el *Diccionari històric del valencià col·loquial (segles XVII, XVIII i XIX)*, de Joaquim Martí i Mestre. Aquest professor de la Universitat de València suma una llarga trajectòria d'estudis lingüístics sobre la mal anomenada Decadència, l'època més menystinguda i menysvalorada fins a hores d'ara pels nostres grans filòlegs i lexicògrafs. Actualment, però, la maduresa dels estudis de filologia catalana ens permet acostar-nos a l'època sense tanta prevenció d'entrada i ens deixa estudiar, aprofitar, difondre i valorar adequadament les dades que revelen les distintes produccions de l'edat Moderna –etiqueta que es fa servir en l'actualitat per al mateix període de temps– i que trobem amagades en arxius, biblioteques i documents personals i més o menys privats, llibrets de falla, poesia, prosa i teatre popular, premsa escrita, etc. L'obra de Martí i Mestre és un bon exemple d'actuació en aquesta línia. Més concretament, en el diccionari que ressenyem ací l'autor rescata per al filòleg i l'estudiós de la nostra llengua mots i expressions propis de l'àmbit del col·loquial argòtic que apareixen en aquest tipus d'obres i que han estat sotmesos a judicis sovint massa severs per part d'altres intel·lectuals reconeguts.

En el *Diccionari històric del valencià col·loquial* hem comptat entre les fonts documentals que fa servir, i sense tenir presents les obres de referència, vora sis-cents textos, sovint inèdits, que presenten les característiques indicades i que revelen una cerca de dades individual constant, precisa, pacient... Aquests textos són citats en les pàgines finals i de segur que contri-

buiran a crear una petita bibliografia d'obres de l'època que farà gola als estudiosos de la història de la nostra literatura de l'edat Moderna que, com en el cas dels estudis lingüístics, també ha estat marginada en períodes anteriors a l'actual.

Ara bé, tot i que aquestes obres que serveixen de corpus documental per al diccionari se circumscriuen als segles XVII, XVIII i XIX, hem de matissar que entre les fonts esmentades, veurem que les més abundants són del XIX i que, malgrat l'interés i la voluntat per representar tot el valencià, hi destaquen especialment obres del valencià central. Aquesta descompensació del cos de textos que en un altre tipus d'estudis, com ara els derivats de la lingüística de corpus, podria donar dades i quantificacions poc fiables o poc representatives, no ho és en aquest cas. Les raons que ho expliquen són, en primer lloc, l'escassa producció fora de la capital i, a més, la que hi ha la trobem arreglada en el *Diccionari*. En segon lloc, el centre del país i el segle XIX esdevenen el punt d'irradiació de la principal producció valenciana i en valencià. Com a exemple d'açò mateix, basta simplement observar l'autoria, el *boom* de producció dels diccionaris valencians anteriors al XX i la confluència en el valencià central dels autors foranis. Finalment, hem de tenir present que moltes d'aquestes obretes es difonen arreu del país i arriben a ser tan conegudes que algunes han aplegat a l'actualitat. De fet, en les localitats del migjorn valencià sobre literatura popular, podrem arreplegar testimonis de sainets i poesies que són recitades en una mescla valencià central i meridional, com ara en el "xiste" del porc, el de les jugadores del burro o l'oració a sant Vicent Ferrer.

Quant a la disposició del *Diccionari històric del valencià col·loquial*, podem dir que es presenta com si fos un diccionari d'autoritats, on trobem exemplificats els lemes ordenats alfabèticament seguint les informacions d'unes determinades obres de referència, les autoritats que il·lustren el valencià popular objecte del repertori. Apareix la informació que habitualment podem trobar en els diccionaris usuals, com és el lema (i variants respectives) o la unitat multimot, la categoria, les accepcions numerades i definides amb un sinònim estàndard o amb una definició breu —que sempre és d'agrair—, i un exemple o diversos exemples d'ús trobats en les fonts. A més a més, a continuació, hi ha regularment els comentaris referents a l'aparició del mot-lema o d'alguna de les accepcions en algun dels diccionaris de referència de la llengua catalana (*DCVB*, *DECat* i *DIEC*). També, si és pertinent, inclou altres explicacions relacionades amb l'arreplega o no en altres diccionaris (com ara els del XIX valencià), comentaris referents a la presència oral o escrita de l'element en altres dialectes (basats, sobretot, en

estudis concrets dels parlars) o en altres llengües romàniques i, fins i tot, arriba a fer explicacions de l'origen del mot, la locució o el modisme (per exemple, en *fer cantonades*, s.v. *cantonada*, indica que “els pretendents, quan no entraven encara a casa de la xicona, solien guaitar i festejar les seues estimades des del carrer, sovint des d'un cantó”). Tot un conjunt d'informacions diverses que impliquen molts anys d'esforç i de faena.

Sobre la disposició del diccionari, només ens falta afegir un parell de qüestions que poden cridar l'atenció al lector. La primera està relacionada amb la lematització de les entrades, que sovint és problemàtica quan tractem obres prèvies a la normativització ortogràfica. Martí i Mestre, potser conscient d'açò mateix, opta per incorporar al leuari del diccionari tota la variació existent i remetre al lema principal on trobarem tota la informació. Trobem, doncs, en el leuari variants vocàliques del tipus *alefant*–*elefant*, consonàntiques del tipus *almari*–*armari* o altres del tipus *mantàfula*–*matàfula*–*metàfula* o *enacocorar*–*encocorar* o *sofar*–*afufar-se*, es tracta de variants previsibles que són fàcils de resoldre en una sola forma en casos concrets com els dos primers, però més dificultoses en els darrers, ja que reduir en una sola entrada tota la variació no previsible hauria pogut confondre l'usuari. Davant de la doble possibilitat d'actuació no sistemàtica que implica eliminar variables previsibles i mantenir les que no ho són, l'autor és prudent i tria operar sempre de la mateixa forma i presentar tota la variació existent en el corpus documental. De la mateixa manera, es mostra igualment caut a l'hora de determinar la forma ortogràfica dels lemes principals, si no troba referències prèvies o l'origen és incert, i indica entre claudàtors una altra possible grafia, com ara en *gasunya* [o *gassunya*].

El segon aspecte de l'estructura del *Diccionari històric del valencià col·loquial* està relacionada amb la inclusió d'expressions fraseològiques. A banda dels mots, són objecte del leuari del diccionari locucions i modismes diversos (no proverbis ni refranys), que, com en el cas anterior, també són difícils de tractar en qualsevol diccionari: si la unitat té més d'un mot, a vegades l'investigador pot tenir dificultats per a saber quin mot de l'expressió ha de servir d'entrada o quin ordre s'ha de fer servir en una ordenació possible (substantiu, adjectiu, pronom, verb o adverbí, com proposa l'autor). Fer la tria oportuna és complex i sovint la decisió presa pot deixar insatisfet l'usuari. En el cas que ens ocupa podem dir que, de manera general, les unitats multimot apareixen dins de l'entrada del lema que considera principal i, en aquest cas, no el trobarem en la resta de mots que configuren l'expressió (per exemple, *marqués de la collera* apareix dins de *marqués* i no el trobem en *collera* o *parlar foradat* està en *foradat* i no en *parlar*). Es tracta

d'una opció que trobem també en els diccionaris usuals. No és objectiu d'aquesta obra resoldre un problema que afecta la pràctica lexicogràfica general.

El *Diccionari històric del valencià col·loquial* de Martí i Mestre és, doncs, al meu parer, la culminació en una sola obra d'una sèrie de petits, però abundants i sucosos, temptejos que hem vist al llarg dels seus estudis lingüístics que espigolaven i destacaven alguns aspectes determinats del lèxic de l'edat Moderna (fraseologismes, toponímia, ortografia, etc.) o que trobem en obres concretes diverses (literatura de canya i cordill, Escalante, Marc Antoni d'Orellana, etc.). Però, a més del que podríem considerar com a conclusió i resum d'una trajectòria personal, aquest diccionari implica per a la nostra filologia la compleció d'un buit existent en els diccionaris generals i de referència de la llengua catalana, que sovint defugen el mot o la unitat fraseològica massa col·loquial, pròpia de l'argot, perquè, com deia algun que altre "diccionari" del XIX, "significan cosas obsenas, indecentes y bajas" (CMG, *Voces Castellanas y su Equivalencia en Valenciano*, inèdit del 1825) o per dubtes i por del barbarisme, entre altres causes. Com diu l'autor en la introducció "els dèficits en el coneixement del nostre lèxic col·loquial tradicional poden provocar errades o males interpretacions en les diccionaris històrics i etimològics. La documentació col·loquial aportada pot contribuir a esvaïr alguns dubtes" (p. 14) i encara més, "la documentació literària de l'època [...] confirma la realitat de diverses veus i accepcions col·loquials, i permet comprovar com els diccionaris valencians del segle XIX no sempre estan tan desencertats com sovint hom suposa" (p. 15). Benvingut, doncs, aquest diccionari que esperem que ajude a eliminar aquesta sèrie de prejudicis sobre èpoques passades que, malauradament, encara arrosseguem en la nostra filologia.

M. Isabel Guardiola i Savall (Alacant)

Max Doppelbauer:

València im Sprachenstreit.

Sprachlicher Sezessionismus als sozialpsychologisches Phänomen

Wien: Braumüller, 2006 (Ethnos; 67). 232 pàgs., ISBN-10 3-7003-1576-6.

El públic germanoparlant interessat pels problemes que afecten els països de parla catalana pot celebrar l'aparició del llibre de Max Doppelbauer sobre el conflicte lingüístic al País Valencià. I no tan sols per la seva in-

dubtable qualitat científica, que comentaré en les línies següents, sinó també perquè fins ara sobre aquest tema hi havia únicament el llibre d'Antje Voß (2002): *Das Valencianische zwischen Autonomie und Assimilation: sprachgeschichtliche und soziolinguistische Untersuchungen zu einer spanischen Comunidad Autónoma*, Frankfurt am Main *et al.*: Peter Lang, el qual, com sabem tots els que l'hem llegit, partia d'una posició partidista i, per tant, acientífica, que només servia per a augmentar la confusió existent entorn del tema del català a València.

L'obra de Max Doppelbauer comença amb una introducció i un informe exhaustiu de les monografies existents sobre el tema. A continuació, l'autor defineix extensament conceptes centrals relacionats amb el conflicte lingüístic al País Valencià com ara *diglòssia*, *conflicte lingüístic*, *autoodi*, *identitat col·lectiva*, *prestigi*, *valor comunicatiu* i *estatus* d'una llengua (això és, la seva situació jurídica). Doppelbauer aprofundeix amb detall en les seves explicacions i exposa les teories dels principals investigadors, basant-se sobretot en l'obra de Georg Kremnitz. Val a dir que, de tant en tant, en aquesta part del llibre, l'autor s'allunya bastant del tema central (els aspectes tractats van des de Sigmund Freud a l'antisemitisme a l'època nazi, per exemple), abans d'haver situat suficientment el lector en el tema pròpiament dit del treball. Com a gran admiradora que sóc de l'obra de Wilhelm von Humboldt, considero que hauria estat pertinent esmentar-lo en el subcapítol dedicat al concepte de la identitat col·lectiva, atès que Humboldt ja havia formulat que, de la mateixa manera que existeix una identitat personal, també sorgeix una identitat col·lectiva (*Volksidentität*), per a la constitució de la qual la llengua té un paper primordial.

En el segon capítol, Max Doppelbauer aporta dades importants i força informatives sobre el País Valencià, sobretot sobre aspectes relacionats amb qüestions lingüístiques. En els capítols tercer i quart, l'autor escriu sobre la història del País Valencià, també sobre la història més recent, tot esmentant esdeveniments i institucions com ara l'Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, l'Acadèmia Valenciana de la Llengua (fundada en 1998), la reforma de l'Estatut d'autonomia, etc. En la seva opinió, els socialistes, al govern de la Generalitat Valenciana fins l'any 1995, haurien d'haver deixat les coses més clares i esbandit d'una vegada el conflicte, però llur política fou excessivament tímida (pàg. 143 i 145).

La tesi que defensa Doppelbauer en la seva obra és que el conflicte lingüístic al País Valencià conté dos aspectes fonamentals: d'una banda, el conflicte que es desprèn de la situació de diglòssia; d'altra banda, el fenomen secessionista, això és, el fet que certs sectors polítics considerin que el

valencià és una llengua diferent del català. Doppelbauer arriba a la conclusió que els objectius del govern de Camps no són ni la substitució lingüística ni la normalització, sinó el manteniment del conflicte i el manteniment de l'estereotip de “l'enemic català”, aspectes que donen peu a una lluita ideològica i que permet als sectors feixistes i conservadors mantenir-se en el poder (pàg. 174). L'autor deixa ben clar que el secessionisme constitueix un moviment populista i demagògic i que el valencià, per als llurs representants, té un valor merament folklòric i simbòlic (pàg. 144), essent només tingut en compte en la seva funció demarcadora (pàg. 144). La idea segons la qual aquest conflicte està “dirigit des de dalt” (pàg. 174) d'una manera artificiosa i conscient d'acord amb interessos de poder és, al meu entendre, una mica simplista. Igualment, penso que l'autor no tracta amb prou profunditat l'aspecte “nominatiu” de la problemàtica, és a dir, la importància que pugui tenir i la confusió que pugui crear el fet que existeixin dues denominacions, oficials fins i tot, per a variants diferents del català.

Doppelbauer considera que l'origen i alhora l'explicació d'aquest conflicte rau en un complex d'inferioritat del poble valencià (pàg. 163 i 175): en relació amb el castellà, llengua més “potent”, i en relació amb el català, del sistema lingüístic del qual “només” en serien “un dialecte”. Aquests serien els pensaments, conscients o inconscients, que afloren en aquest conflicte en la ment dels valencians, escriu l'autor. Es tracta, doncs, en opinió de Max Doppelbauer, d'un conflicte psicològic identitari, que desemboca en un desig de compensació i en una voluntat de ser el centre (i no “només” la perifèria). Això explicaria fenòmens com els de l'autoodi i l'alienació. Els seus arguments psicològics es fonamenten en les teories d'Alfred Adler (1870–1937), un important psicòleg austríac. Adler estudia a fons el complex d'inferioritat en l'individu, i el que fa Doppelbauer és aplicar enginyosament la teoria d'Adler als pobles. En relació amb l'estructura del llibre, em sembla pertinent criticar que la part teòrica que emmarca i explica tots aquests aspectes psicològics, centrals en el llibre tal com indica el títol, no apareix fins al final de tot (capítol 5).

El llibre està, en general, molt ben escrit i l'edició és impecable. En el pla estilístic –i atès que el paper del “crític” és el de “criticar”–, m'ha molestat la jerarquia de paràgrafs que estableix l'autor, des del moment que els separa segons procediments diferents (vegeu, per exemple, les pàg. 64–65). Aquest estil, bastant estès en terres germanoparlants, talla, al meu entendre, la fluïdesa del text. Val a dir que aquest sistema d'organitzar les idees no molesta excessivament en el llibre de Doppelbauer, atès que és una obra que, en primera línia, aporta informació, la qual permet una estructura

menys fluïda. A més a més, l'autor sap aprofitar amb elegància els (eventuals) avantatges d'aquest sistema (que em permeto qüestionar).

L'obra de Max Doppelbauer està fornida amb nombroses cites. Les que no estan en alemany figuren traduïdes a l'alemany amb original a peu de pàgina. El llibre conté igualment documents importants com ara extractes de la Llei d'ús i d'ensenyament del valencià (1983), de l'Estatut de la Comunitat Valenciana, etc.

Resumint el punt més criticable –d'una importància molt relativa, atesos els aspectes positius de l'obra–, podem dir que l'estructuració i el contingut dels capítols fan que el lector sigui introduït de manera fragmentada en el tema del llibre pròpiament dit. Tanmateix, tot i alguns aspectes problemàtics esmentats al llarg de la ressenya, cal remarcar que, en general, tant l'anàlisi com l'exposició són aclaridores i que es tracta d'un llibre altament informatiu, escrit amb meticulositat, raonaments lúcids i rigor científic.

Aina Torrent-Lenzen (Köln / Wien)

Ricard Torrents:

A la claror de Verdaguer. Nous estudis i aproximacions.

Vic: Eumo Editorial, 2005 (Estudis verdaguerians. Sèrie Segle Romàntic; 5). 272 pàgs., ISBN-10 84-9766-090-0.

Amb l'edició de *Verdaguer, un poeta per a un poble* (Vic: Eumo Editorial), revisada i actualitzada el 2002 (primera versió, 1980; revisada el 1995), Ricard Torrents no sols ofería als lectors una biografia de Jacint Verdaguer rigorosa, documentada i innovadora –qualitats que no obstaculitzaven el seu caràcter divulgador–, sinó que bastia el canemàs sobre el qual desplegar tot d'estudis monogràfics que li han permès la construcció, encara en procés, de la que avui és l'obra crítica més sòlida sobre el poeta de Folgueroles. Dissert d'aquests estudis, que inclouen edicions de textos verdaguerians desconeguts, entre els quals destaca el poema *La Pomerola* (1896), o l'edició d'una de les primeres biografies de Verdaguer (*l'Epístola biogràfica*, de Jaume Collell, 1887), Torrents els aplegà el 1995 a *Verdaguer. Estudis i aproximacions* (Vic: Eumo Editorial). I ara fa poc, el 2005, n'ha publicat una dotzena llarga més a *A la claror de Verdaguer*, de la mateixa editorial.

En relació amb *Verdaguer. Estudis i aproximacions*, que recollia treballs exclusivament sobre la biografia i l'obra de Verdaguer, el nou llibre de Ricard Torrents, que en el subtítol s'agermana amb l'anterior, presenta

alguns trets que el distingeixen, sense que se'n ressenti la unitat de fons, ans tot el contrari: l'afermen. Així, *A la claror de Verdaguer* aplega, en el treball introductori i en els de les seccions quarta i cinquena («Any Verdaguer 2002» i «Verdaguer i verdaguerisme»), estudis de Torrents sobre la presència de Verdaguer en la cultura catalana fins avui mateix, alguns d'ells promoguts per les celebracions del centenari de la mort del poeta el 2002. De fet, una de les idees que travessa de cap a cap el llibre és la de posar de manifest com Verdaguer, al llarg de tot el segle XX pràcticament sense interferències, ha estat «una pedra de toc, un mirall on contemplar-se» la vida cultural catalana, «un referent per a les més variades finalitats»; i això ha estat així, segons Torrents, perquè Verdaguer «desborda el fet literari» a causa de «la seva magnitud nacional i internacional»; «Verdaguer», afirma, «és un afer nacional identitari, a més d'un afer literari i lingüístic.» D'una manera o d'una altra, tots els articles aplegats a *A la claror de Verdaguer* troben el seu encaix unitari en aquestes idees, tant els paral·lelismes que estableix Torrents entre Verdaguer i Lull, o amb Hölderlin (tercera secció del llibre), com en la lectura de *L'Atlàntida* i *Canigó* (segona secció), com en el treball, tan singular, inclòs en la darrera secció del llibre, la cinquena, «Set verdagueristes o el segle XX *versus* Verdaguer», del tot original en el seu plantejament com a pràctica de la teoria de la recepció.

En efecte, Torrents s'aproxima a set personatges (Antoni Gaudí, Joan Maragall, Manuel de Falla, Carles Riba, el pare Miquel d'Esplugues, Josep M. de Casacuberta i Joaquim Molas), que tractaren d'alguna manera —prou diversa— el personatge i l'obra de Verdaguer, i els veu com a fites reveladores, més enllà del criteri que es formaren de Verdaguer i de la possible influència —o no— en l'obra de cadascun d'ells, de com s'ha mantingut present el poeta de Folgueroles des del darrer terç del segle XIX fins avui mateix; amb quina varietat de matisos, de lectures de la seva obra, de visions de la seva personalitat han tractat el fenomen Verdaguer; o com el poeta de Folgueroles ha interessat i influït artistes d'altres camps. Set personatges que en el seu moment han sabut veure en Verdaguer no només el clàssic modern sinó el puntal d'una cultura, una literatura i una llengua, que s'afermava en cada moment, des del modernisme, el noucentisme i els seus epígons fins al «verdaguerisme contemporani», que té un punt de partida significatiu l'any 1986; set personatges que mostren com Verdaguer ha superat les visions esbiaixades o interessades que se n'han donat (en el terreny polític, eclesiàstic i literari), així com les evidents confrontacions amb els models estètics de cada moment.

La tercera secció del llibre, «Paral·lelismes», posa de costat, com hem dit, Verdaguer amb dos altres grans escriptors, tan distants l'un de l'altre, com Lull i Hölderlin, i tan «verdagerians» des de *la claror* de les lectures de Ricard Torrents. Si la relació Lull-Verdaguer es fa prou present en l'obra del nostre poeta i ha estat objecte d'estudis específics, aquest no era el cas de Hölderlin; i aquí cal no oblidar que Hölderlin ha estat objecte de traducció i d'estudi per part de Ricard Torrents, des que el va descobrir de jove amb els seus companys del seminari de Vic i en va aprofundir el coneixement i l'estudi, a la dècada dels seixanta, en les seves estades a Alemanya, especialment a Tubinga. Tant és així que, com explica Torrents, fou en tornar d'Alemanya que «les figures de Verdaguer i de Hölderlin van començar d'acostar-se'm.»

Aquesta citació ens porta a una singularitat no pas menor del darrer llibre de Torrents: la inclusió d'un text de «confessió» personal amb el qual clou el llibre: «Els camins que m'han dut a Verdaguer». En aquestes pàgines Torrents revela en primera persona la pròpia biografia intel·lectual, especialment, tot i que no de manera exclusiva, la del verdagerista. Aquesta faceta de la seva activitat científica, però, pren el ple sentit dins un projecte, alhora intel·lectual i d'acció, molt més ambiciós, un projecte que té en la idea d'una universitat moderna i catalana l'element que aglutina, i culmina, una vida dedicada a la cultura, a la investigació, a la docència i, en definitiva, al país: Torrents ha estat l'ànima i l'executor de la restauració dels estudis universitaris a Vic i el primer rector de la seva nova universitat. La dedicació de Torrents a l'estudi de Verdaguer i de la seva significació en la història, no només cultural, de Catalunya, és una peça clau del seu projecte, però no és tot el projecte. D'altra banda, aquest text, i tot el llibre, evidencien el procés, si m'és permès de dir-ho així, de seducció de l'estudis per part de l'objecte estudiat, una relació entre els dos personatges – Verdaguer i Torrents– que no deixa de ser crítica per part de l'estudis, però que posa de manifest fins a quin punt penetrar en l'ànima d'una personalitat excepcional, com fou Verdaguer, només es pot fer acceptant-la sense reserves. Aquesta és l'actitud que Ricard Torrents concentra en el títol mateix del llibre, un títol que anuncia molt més que el resultat d'una recerca acadèmica: *A la claror de Verdaguer*.

Perquè el Verdaguer que reivindica Torrents és aquell «que amb la seva claror va fer visible, al segle XIX, el projecte d'una literatura catalana independent»; no «el Verdaguer ombrívol i tenebrós, de sotana i exorcismes», ni «l'entrançable i antropològic, de barretina i Jocs Florals», sinó el Verdaguer que, per damunt de tot, és autor d'una obra literària de primeríssim

ordre; i encara matisa més Torrents: «voldria reivindicar», diu, «la llibertat de l'estil i subratllar que el Verdaguer que m'interessa no és tant el suposat portador de les essències incontaminades de la llengua catalana, com l'escriptor amb totes les seves capacitats, entre les quals certament hi ha la de manipular els ressorts de la llengua, però també la de crear lliurement obres literàries úniques.»

En aquest sentit, els treballs aplegats a la primera secció del llibre, «Anys d'aprenentatge», revelen l'orientació que dona Torrents als estudis biogràfics; lluny de la biografia anecdòtica, que en el cas de Verdaguer massa sovint ha tendit a la llegenda i a la creació —per bé i per mal— del mite, a Torrents li interessa la biografia literària i, més en concret, l'estudi documentat de les bases sobre les quals s'erigeix l'obra literària; i així, com ja havia fet als primers *Estudis i aproximacions* i a l'estudi introductori de l'edició de *Dos màrtirs de ma pàtria, o siga Lluçà i Marçà* (Vic: Eumo Editorial, OCESV, 1995), s'endinsa en el procés de formació del poeta, en el coneixement de les seves lectures, les que el fan un «lector llegit»; investiga la personalitat dels seus primers protectors, quan encara era un perfecte desconegut; descobreix el primer Verdaguer interessat per la història del poble nadiu, com revelen unes «anotacions autògrafes» que Torrents dona a conèixer; i estudia i edita un exemple de la poesia jocosa que Verdaguer practicà, escadusserament, a l'època d'estudiant, la «Carta en vers que escrigué Santaló a Josep Serra, de Riudeperes, 1863», la qual conté, com diu Torrents, «un autoretrat, amarg i sarcàstic» del jove estudiant-poeta-mosso de pagès, «on es revela la precoç consciència de poeta, alhora que la no menys precoç decepció.»

La segona secció del llibre, «Els grans poemes», recull dos treballs sobre les obres magnes de Verdaguer, *L'Atlàntida* i *Canigó*, que s'inscriuen en el curs dels estudis que sobre aquestes dues obres ja havia publicat abans Torrents; ara, però, a *la claror* de Torrents, la seva lectura ofereix nous matisos i nous nivells d'anàlisi, ja que es planteja des de supòsits crítics diversos (lectures closes, de fonts, de relació amb la resta d'obres del poeta; les que es poden fer des d'una perspectiva socioliterària, ideològica, històrica, o en el context de la literatura del seu temps, etc.) A remarcar que, amb l'estudi sobre *Canigó* (poema que ha estat des de fa molts anys objecte preferent de la recerca de Torrents), que titula «La construcció de la identitat catalana (*Nation Building*) a *Canigó*», l'estudiós es proposa la lectura dels «tres estrats identitaris» del poema, és a dir, de tres prismes de lectura que veuen *Canigó* com a poema central en un procés de construcció de la identitat nacional catalana. Els dos primers estrats se centren en els corresponents marcs

històrics: el primer, referit a l'època dels fets narrats: «els temps medievals de la formació de la nació catalana»; el segon, en l'època en què el poema fou escrit, «l'últim quart del segle XIX, amb la represa de la consciència nacional». La perspicàcia de Torrents, i l'orientació que aporta a la lectura de *Canigó*, les posa de manifest el tercer «estrat identitari», el que correspon «a l'època del lector, l'actual, dominada per la recerca de l'encaix identitari dels catalans en l'àmbit hispànic i en l'europeu»; és a dir, la lectura del poema en l'actual context social i polític de Catalunya, com aportació perfectament vàlida, per *la claror* que se'n desprèn, al procés de definició de la identitat nacional catalana, reprès amb força, per motius històrics prou coneguts, al darrer terç del segle XX i vigent a començaments del XXI. L'actualitat i la perennitat del poema de Verdager: el poeta, amb la seva obra, aconsegueix «la missió dels clàssics, consistent a encarar-nos amb el nostre futur com a nació».

Ricard Torrents es pregunta si el verdagerisme, tant el científic com el popular, que ha resseguit en els seus estudis, té garantida la continuïtat al segle XXI; hi veu dificultats greus, derivades sobretot de l'amenaça d'«extermini de les llengües i cultures sense Estat», però es mostra esperançat. El signe més ferm d'aquesta esperança és ell mateix, la seva tasca de recerca i de difusió d'estudis verdagerians, i d'orientació sobre nous verdageristes. Si la llista dels set verdageristes del seu treball podia ser ampliada o, des d'un altre punt de vista, modificada, certament el vuitè –i vuitè només per exigències de l'ordre cronològic– és Ricard Torrents, que ha sabut il·luminar amb una nova *claror* els estudis sobre el primer i més gran dels clàssics catalans contemporanis.

Pere Farrés (Barcelona)

Carlos X. Ardavín / Eloy E. Merino / Xavier Pla (eds.):

Oceanografía de Xenius. Estudios críticos en torno a Eugenio d'Ors

Kassel: Edition Reichenberger, 2005 (Estudis catalans; 6).

278 pàgs., ISBN-10 3-937734-08-2.

L'obra d'Eugeni d'Ors ha seguit la fortuna dels intel·lectuals franquistes: glòria en vida i oblit pòstum, fins a la remissió reservada a alguns. I aleshores, les edicions escadusseres en dificulten la revisió; així ha passat amb d'Ors, especialment amb la seva obra en castellà, perquè en català tenim l'edició crítica del *Glosari* que s'ha anat publicant (amb desesperant

lentitud) en els darrers vint anys. En conseqüència, també la bibliografia és molt desigual en qualitat i en extensió, si es refereix a l'obra en català o en castellà. Pocs intents hi ha hagut d'estudiar conjuntament les dues. Aquest llibre n'és un: editat per Carlos X. Ardavín, estudiós de l'Ors "en castellà", i per Xavier Pla, editor de l'Ors "en català", junt amb Eloy E. Merino, reuneix treballs que tracten facetes diverses de la seva obra, indistintament catalana i castellana, excloent-ne (tot i no que no es fa explícit) la seva actuació política i com a creador d'institucions (xarxa de biblioteques, escoles tècniques...). Els editors els anomenen "ensayos" (VII i 43; també Torregrosa (89)) però no ho són pròpiament en l'accepció que té aquesta paraula en la tradició acadèmica hispànica i menys encara en la tradició orsiana. L'únic "ensayo" és el de Martínez Rico, diferenciat dels altres com a "Epílogo", i que potser no escau gaire en aquest volum ("apenas lo he leído" (233), "mis conocimientos [sobre el barroco] son limitados" (249)); la resta són articles de recerca. Ardavín i Pla l'inicien amb sengles estudis sobre la recepció de l'autor: el de Pla és més general, i el d'Ardavín, més pormenoritzat, amb un esbós biogràfic i un repàs minuciós a l'edició en castellà des de 1981. Eloy E. Merino fa un repàs del conjunt dels articles i seguidament es presenten aquests agrupats en cinc seccions.

Sobre "Ors ciudadano", J. Albertí narra la "defenestració" de 1920 (on completa informació donada en articles seus anteriors), i J. Juan Penalva, en un documentat treball, situa Ors en el marc intel·lectual franquista dels anys 40. Sobre el "pensador", M. Torregrosa estudia la seva anàlisi del pragmatisme de James i Peirce, tot rescatant uns escrits inèdits (les memòries justificatives de les beques de la Diputació de 1908); S. Schiavo analitza la figura de l'"Àngel", amb un estudi massa ple de referències indirectes i una mica precipitat, i A. Mora, dins de l'àmbit dels *gender studies*, fa una anàlisi prolixa de l'amistat homosexual en algunes obres orsianes. Sobre el "narrador", O. Barrero situa les "novel·les" en l'àmbit de la crisi de la ficció de començaments de segle, on destaca *Sijé*, que també estudia A. Mora, i J. R. Resina discuteix el gènere a què es pot adscriure el text de *La ben plantada* (seguint una idea ja presentada al vol. 15 de la *ZfK*). Sobre la "crítica cultural", Jordi Amat també incideix sobre l'adscripció genèrica de *Cezanne*, i Laura Mercader, en un dels millors articles, emmarca els estudis sobre arquitectura en un concepte general orsià de cultura. Sobre "Ors pos/moderno", R. A. Davidson inscriu el *Glosari* en el concepte "cosmopolita" tal com ha estat enunciat en els *cultural studies*; G. Navajas situa els intents d'Ors per establir jerarquies culturals en la discussió sobre l'"alta cultura" de principis del XX, i L. Nolan proposa, de manera poc

convinent, establir el terme “mediterraneïtat” en l’obra orsiana. Finalment, E. Martínez Rico presenta en l’esmentat assaig una lectura sobre Ors com a “gran ausència” de la literatura espanyola. El volum es tanca amb uns índexs molt complets.

Cal lamentar, però, que aquest intent d’estudiar D’Ors genèricament, sense distingir l’obra catalana de la castellana, resulti, un cop més, fallit, com és tradicional, d’altra banda, en treballs d’aquesta mena, en què l’estudiós del castellà desconeix el català i viceversa. En el catàleg d’una exposició recent sobre l’obra orsiana (*La Ben Plantada. El Noucentisme 1906–2006*, [Barcelona]: Museu Diocesà de Barcelona (2006)), Carlos d’Ors explica “com va ser el classicisme noucentista” ignorant totalment l’edició crítica del *Glosari*, mentre que la bibliografia catalana més recent que sembla conèixer és de 1965. També en aquest volum, la major part d’estudis sobre l’obra en castellà d’Ors, quan no obliden la seva obra en català, n’ignoren les edicions més solvents i la bibliografia. M. Torregrosa adverteix que la traducció castellana de les gloses editada el 1920 és incompleta (93), però és la que usa per citar-nos textos de 1907 (89); S. Schiavo usa l’edició expurgada que Ors va fer de la seva obra en català el 1950, i no sembla conèixer els estudis de C. Garriga o de M. Rius; G. Navajas es basa, per a les gloses, en una antologia de 1967; dels quatre autors que comenten *Religio est libertas*, només Resina esmenta un estudi anterior de N. Bilbeny (153); segons Martínez Rico, “sus libros más accesibles” (237) només són els escrits en castellà... Ardavín firma com a curador però no sembla haver-se llegit ni tan sols els altres articles per escriure el seu: considera, tot i el que escriuen Resina i Amat, que la discussió sobre el gènere de les obres és “bizantina u ociosa” (8); contra X. Pla, que recorda Fuster com a un dels primers reivindicadors de l’obra orsiana (23), Ardavín només té presents Umbral i Perucho (11). Desanima veure que els únics que fan servir una bibliografia actualitzada firmen com a Joan Ramon, Xavier o Jordi; potser reconforta que també s’hi trobin una Lisa i un Robert. En tot cas, pocs recorden que qui firmava “Eugenio” havia firmat també “Eugeni”.

Lluís Quintana Trias (Barcelona)

Stewart King (Hrsg.):

La cultura catalana de expresión castellana. Estudios de literatura, teatro y cine

Kassel: Edition Reichenberger, 2005 (Estudis Catalans; 7).

VIII + 182 S., ISBN-10 3-937734-20-1.

Kann im postmodernen Zeitalter der transnationalen Migration und damit verbundenen Polyglossie, die zumal in den USA, Frankreich und Deutschland mittlerweile zu Ausbildung von Parallelkulturen und Hybridliteraturen geführt hat, Sprache unverbrüchlicher Ausdruck ethnischer Identität sein? Angesichts der Tatsache, dass zahlreiche über die Grenzen Kataloniens hinaus bekannt gewordene zeitgenössische Autoren und Filmemacher ihren internationalen Rang der Verwendung der kastilischen Sprache verdanken, wurden gelegentlich Zweifel laut, inwiefern das Katalanische dem durch die offizielle Sprachpolitik der Generalitat de Catalunya behaupteten Alleinvertretungsanspruch als Ausdrucksmittel katalanischer Kultur überhaupt noch gerecht wird. Der hier zu besprechende Band stellt insofern ein Desiderat dar, als er von verschiedenen Blickwinkeln die Frage nach der Bedeutung der katalanischen Sprache für die Ausbildung einer genuin katalanischen zeitgenössischen Kultur hinterfragt und Anspruch und Wirklichkeit einer über Sprache begründeten Identität am Beispiel von maßgeblichen zeitgenössischen katalanischen Kulturschaffenden kastilischer Sprache nicht bloß relativiert, sondern die Problematik eines Ansatzes verdeutlicht, der Sprache gegenüber anderen Identitätsstiftungsrastern einseitig verabsolutiert. Bereits der Herausgeber Stewart King (Monash University / Australien) vermerkt daher in seiner Einleitung „¿un problema de identidad“ (S. 1–13) in Übereinstimmung mit Juan Goytisolo, dass trotz Marginalisierungsversuchen einer spanischsprachigen Literatur in Katalonien letztlich eine Scharnierfunktion für den Austausch der katalanischen und kastilischen Kultur – und damit letztlich der Weltkultur – zukommt.

Der weitere Inhalt gliedert sich in einen einleitenden Abschnitt „Debates y posturas“ und zwei Sektionen, die sich an herausragenden Beispielen mit dem Katalonienbezug neuerer spanischsprachiger Narrativik und der darstellenden Künste auseinandersetzen.

In der ersten Sektion entwirft Kathryn Crameri (Lancaster) die (dem Katalanisten bereits hinlänglich bekannten) Grundzüge katalanischer Kultur- und Sprachpolitik der vergangenen Jahrzehnte (S. 15–32). Der Herausgeber selbst ergänzt diesen Überblick im Sinne unserer eingangs formulierten Ausgangsfrage durch sein Plädoyer für ein multikulturelles Konzept

(„Escritores y la literatura catalana: Una visión multiculturalista“, S. 31–46), vermerkt aber zugleich, dass in literarischer Hinsicht sich beide Sprachen in einem bemerkenswerten Spannungszustand befänden, als dessen Ausdruck die Divergenz katalanischer und kastilischsprachiger Höhenkamm-literatur aufscheint. International angesehenen Autoren wie Vázquez Montalbán, Marsé, Mendoza, Luís und Juan Goytisolo und bedeutenden Autorinnen wie Rosa Regàs und Ana María Matute (zu ergänzen wäre: Esther Tusquets) stehen Mercè Rodoreda, Pere Calders, Terenci Moix und andere gegenüber, die trotz entschiedener sprachschöpferischer Verdienste bei weitem nicht mit der gleichen Akzeptanz außerhalb Kataloniens rechnen können.

Diesen Eindruck erhärten die Studien der folgenden Sektion. Der einleitende Überblicksartikel von Joan Estruch Tobella („El català en la narrativa castellana escrita en Catalunya: Els casos de Mendoza, Marsé i Vázquez Montalbán“, S. 47–55) trägt hier wenig bei, da er in einer unerfreulich schematischen Weise linguistische Fakten – hier: die Präsenz von Katalanismen in den Werken der genannten Autoren – zu verorten versucht. Das Ergebnis ist bei Mendoza wie Marsé nicht bloß ernüchternd, sondern auf unzureichende Weise aussagekräftig: denn selbst in außerberiberischen Übersetzungen können solche katalanischen Residuen kaum als ideologisch bedeutsame Spuren emphatisierter Katalanität, sondern bestenfalls als Medien der Fiktionsstiftung gelten. Dass der differenzierte Katalanismus aller drei Autoren sich nicht in sprachlicher Hinsicht, sondern über Erzählmotive konstituiert, ignoriert Estruch Tobella, weshalb sein enttäuschendes Fazit der unzureichenden Methodik zuzurechnen ist: „el català incideix de manera diversa, però constant en la prosa dels autors que escriuen a Catalunya i sobre Catalunya en castellà“ (S. 54).

Deutlich bemerkenswerter für die Literaturwissenschaft als für die sprachpolitische Ausgangsfrage präsentiert sich der Beitrag von William Sherzer (Brooklyn College), der Juan Marsés „La oscura historia de la prima Montse“ (S. 57–71) als (bisherigen) Endpunkt von dessen sprachideologischer Entwicklung darstellt. Sherzer sieht diese als Ablösung vom Konzept der Katalanität und als Weg zu einer ironisch differenzierten Reflexivität des Mediums Sprache.

Analog dazu formuliert David Knutson (Cincinnati / Ohio), Verfasser einer Mendoza-Monographie (1999), die Frage „Eduardo Mendoza: ¿Novelista catalán?“, die er diplomatisch mit einem entschiedenen „Jain“ beantwortet, wenn er den wohl derzeit renommiertesten Barceloniner Romancier zwar auf Grund seines Sprachgebrauchs eindeutig dem Kasti-

lischen zuweist, andererseits dessen differenzierten Blick auf die katalanische Metropole und deren Bevölkerung in Geschichte und Gegenwart als bedeutenden Beitrag zur Diskussion um die katalanische Identität darstellt. Identität konstituiert sich dann gerade nicht über ein bloß linguistisch begründetes Konzept, das letztlich auf historische ‚Ekstasen des Nationalismus‘ im 19. Jahrhundert zurückgeht, die gleichsam *ex negativo* auf Staatenbildungsprozesse der Vormoderne zurückverwiesen: vielmehr generierten sie dann in einem umfassenderen Sinne mentalitätsgeschichtliche Positionen, derer sich jedes einzelne Subjekt einer Kommunikationsgemeinschaft in unterschiedlichem Maße bewusst sein kann.

Die diese Sektion abschließenden Beiträge widmen sich bislang weniger frequentierten Autoren: Mit der Narrativik von Rosa Regàs (S. 85–104) hat sich Wendy-Ilyn Zaza (Auckland / Neuseeland) eine Vertreterin der jüngeren Generation gewählt, an deren Roman *Luna lunera* sie den Blick auf die katalanische Bourgeoisie nachzeichnet. Frederic Barberà (Lancaster) beschließt die Sektion des Bandes mit einer in narratologischer Hinsicht interessanten Studie zu zwei Romanen José Antonio Garriga Velas (S. 105–121).

Die abschließende Sektion, die den darstellenden Künsten gewidmet ist, wird von einer Studie Verena Bergers (Wien) eingeleitet, die am Beispiel des Sprechtheaters noch einmal anhand statistischer Erhebungen die Frage nach der Präsenz des Katalanischen stellt und zu bemerkenswerten Folgerungen über den Einfluss der offiziellen Sprachpolitik auf dieses Segment der katalanischen Kultur kommt. Hier könnte man von einer forcierten Katalanisierung sprechen, die sich auch in bemerkenswerten, von der Autorin ausgebreiteten Details manifestiert: Zu Recht problematisiert sie, dass auch im katalanischsprachigen Kontext Barcelonas Autoren wie Vázquez Montalbán und Mendoza eigentlich keiner katalanischen Übersetzung bedürfen; dass diese beim Medienwechsel – etwa vom Roman auf die Bühne – allerdings mitgeliefert wird (so etwa im Falle von Vázquez Montalbáns *El pianista*). Noch aussagekräftiger für die prekäre Schieflage von Sprachpolitik ist das Schaffen des bedeutendsten katalanischen Gegenwartsdramatikers Sergi Belbel, dessen ursprünglich kastilischsprachiges Oeuvre *a priori* „katalanisiert“ wurde. (Erlaubt sei an dieser Stelle die Frage, ob die Fiktion einer einheitsstiftenden sprachlichen Identität berechtigtermaßen über dem Moment persönlicher und ästhetischer Individualität anzusiedeln sei: Das Beispiel des dergestalt nachträglich katalanisierten Sergi Belbel erweist sich jedenfalls als problematischer Rückfall in eine vorliberale Denkfigur.)

Eine Studie von Alfredo Martínez Expósito ist dem Umgang mit nationalistischen Fragestellungen im Filmschaffen von Bigas Luna (S. 143–160) gewidmet. Hier bliebe die Frage zu stellen, inwieweit sich Bigas Lunas Infragestellung katalanischer identitätstiftender Momente sich von vergleichbaren Versuchen zeitgenössischer Regisseure kastilischer oder baskischer Provenienz (Saura, Almodóvar, Medem, Gutiérrez Aragón, Armiñán) absetzt, oder ob derartige Formen einer Ironisierung oder gar Karnevalisierung des Identitätsmusters „Nation“ schlicht postfranquistischen Ausdrucksformen oder gar postmodernen Entideologisierungspraktiken zuzurechnen seien. Auch der Beitrag von Joan Ramón Resina „Cultures i nacions en el context de la globalització“ (S. 161–176), der Manuel Balaguers Film *El faro* behandelt, legt solche Schlussfolgerungen nahe. Mit Blick auf die im Zusammenhang mit dem Beispiel Sergi Belbel angemeldeten Bedenken verweisen beide Beiträge letztlich darauf, dass gerade bei liberalen katalanischen Intellektuellen ersten Ranges das reduktionistische Konzept einer rein sprachbezogenen kulturellen Identität auf die Ära Francos zurückverwiesen wird.

Das Gesamtbild des Bandes erweist den beschriebenen Gegenstand einer katalanischen Identität mithin als heterogen, um nicht zu sagen: ambivalent. Dieser Ambivalenz tragen die Beiträger des Bandes letztlich auch dadurch Rechnung, dass ihre Texte, ohne einem sprachpolitischen Konventionalismus zu huldigen, auf kastilisch oder katalanisch abgefasst sind; mit den Worten von Frederic Barberà: „la certeza de que muy pocos críticos del ámbito castellano leerían este estudio en catalán (*graecum est, non legitur*) me llevan a escribir estas líneas en castellano y no en catalán.“ (S. 105) *Summa summarum* sind sich die meisten der Beiträger des Problems bewusst, dass es sich bei ihnen wie den Texten der besprochenen Autoren und Regisseure um individuelle Sprachentscheidungen handelt, die sich in allen diskutierten Werken durch einen differenzierten Umgang mit ideologischen Voreinstellungen äußert, über die die Wahl des Idioms geregelt wird.

Letztlich erweisen sich Sprachpolitik und ökonomisch bedingte Sprachwahl gegenüber dem ästhetischen Wert von Werken als nachrangig, die den Status internationaler Anerkennung in dem Maße erlangt haben, wie gerade die Arbeiten Mendozas, Vázquez-Montalbáns und Bigas Lunas. Zahlreiche der text- bzw. filmanalytischen Beiträge werfen insofern von der narratologischen bzw. kinematographischen Seite ein interessantes Licht auf die ästhetische Konstruktion der behandelten Werke: Gerade den Arbeiten von Sherzer, Zaza, Barberà, Martínez Expósito und Resina kann man aufgrund ihrer methodischen Orientierung und der in der Kürze der

Beiträge gebotenen Befunde bescheinigen, dass sie auch jenseits sprachpolitischer und kulturideologischer Debatten noch einen Erkenntniswert beanspruchen dürfen, der über das primäre Ziel des Bandes hinaus nicht nur den Soziolinguisten, sondern gerade den Literaturwissenschaftler zur Lektüre einlädt; Interessenten des immer noch unzureichend dokumentierten katalanischen Kinos – und sei es auch kastilischer Sprache – werden überdies mit zwei anregenden Studien bedacht.

Gerhard Wild (Frankfurt am Main)

Josep Maria Sala Valldaura:

Història del teatre a Catalunya

Vic / Lleida: Eumo Editorial / Pagès Editors, 2006 (Biblioteca d'Història de Catalunya; 8). 261 pàgs., ISBN-10 84-9766-168-0.

L'any 1978 Xavier Fàbregas va publicar la «darrera» *Història del teatre català*, i de llavors ençà la recerca sobre l'art escènic –impulsada pel mateix Fàbregas, entre d'altres– ha avançat considerablement i abasta gairebé tots els períodes històrics i estètics i moltes de les tendències contemporànies. De fet, aquesta progressió i diversificació dels estudis teatrals ha permès que se n'hagen publicat monografies parcials, de síntesi i estats de la qüestió sobre el teatre medieval, realista, modernista o de postguerra, o que determinades històries literàries, caracteritzades per la seua gasiveria fins ara, hagen dedicat un espai més generós –*ma non troppo...*– al teatre i als dramaturgs contemporanis.

No obstant això, la de Fàbregas, que arriba fins als inicis del teatre independent, amb totes les seues limitacions, continua sent avui dia l'última de les històries del teatre català editada i feta amb un sentit ampli que, si fa no fa, té la intenció d'abastar el teatre (sobretot en el sentit de literatura dramàtica) fet arreu dels Països Catalans o del domini lingüístic. És cert que aquesta història s'iniciava molt abans de la conquesta cristiana, amb el «substrat preromà», segurament seguint els seus interessos d'antropologia cultural i teatral. Les altres històries teatrals, com ja he dit, són parcials: unes vegades centrades en un període, una estètica, un dramaturg, etc., unes altres clarament «regionals».

Aquesta *Història del Teatre a Catalunya* cal emmarcar-la en la «Biblioteca d'Història de Catalunya» que impulsen conjuntament dues editorials menudes i alhora prestigioses com són Eumo i Pagès Editors, lligades –molt o

poc— a les universitats de Lleida i Vic. A més, la col·lecció està dirigida per dos historiadors força (re)coneguts, Joaquim Albareda (Universitat Pompeu Fabra) i Roberto Fernández (Universitat de Lleida). Aquesta «Biblioteca» ha nascut amb la voluntat de combinar harmònicament una certa novetat historiogràfica en els plantejaments i els continguts, el rigor científic i l'amenitat expositiva, sense deixar de banda el lector potencial a l'hora de dotar-la d'una presentació pedagògica en cadascun dels temes. El projecte, que parteix de cinc àrees temàtiques (història social, econòmica, política, cultural i cronològica), a més del prestigi de les empreses editorials i dels directors que l'impulsen, compta amb el suport de l'Institut Català de les Indústries Culturals, del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.

Els volums apareguts fins ara han estat encomanats a especialistes de reconegut prestigi. Així, el primer, *Història de la ciència a la Catalunya moderna*, ha estat redactat per Santiago Riera i Tuèbols, i el sisè, *Història de les dones a la Catalunya medieval*, per Teresa Vinyoles Vidal, per citar-ne dos dels set exemples possibles. L'obra que ens ocupa també ha estat encomanada a un investigador amb una recerca dilatada.

De Josep Maria Sala Vallaura —deixant ara de banda els seus estudis sobre la lírica catalana contemporània— cal dir que és professor del Departament de Filologia Espanyola de la Universitat de Lleida i un investigador acreditat en el teatre espanyol del segle XVIII, com ens ho demostra la seua edició de l'obra de Juan Ignacio González del Castillo o l'estudi de la cartellera del Teatre de la Santa Creu de Barcelona a final del segle XVIII. Part de les recerques sobre la segona meitat d'aquest segle i els primers anys del següent han estat aplegades en els volums *El sainete en la segunda mitad del siglo XVIII. La Mueca de Talía* (1994) i *El teatro en Barcelona entre la Ilustración y el Romanticismo* (2000). A més, aviat apareixerà la seua edició crítica del *Teatre burlesc català del segle XVIII* (Barcino), amb un extens estudi introductori que ha de contribuir a canviar la visió que fins ara tenim del teatre català setcentista.

Explique aquests aspectes «curriculars» de l'autor perquè el lector pugui comprovar que ens trobem davant d'un historiador i crític del teatre de primera fila, el qual, a la recerca sobre el teatre espanyol d'aquest període, suma els seus coneixements i estudis sobre el teatre català. Una i altra són característiques necessàries per a atorgar cara i ulls a aquesta nova història del teatre, una història que no és sobre el teatre català, sinó sobre el teatre fet «a Catalunya». És a dir, no parteix d'un criteri lingüístic, sinó d'una restricció o acotació geogràfica on, segons les èpoques, ens trobarem amb una

dramàtica feta en llatí, català o espanyol, per exemple. Per contra, és cert que la resta del teatre dels Països Catalans, el teatre valencià o balear, quedaran fora i no seran objecte d'atenció. Amb aquest objectiu, els coneixements teatrals de Sala Valldaura en una i altra llengua esdevenen una garantia en el resultat final de la redacció de l'obra.

L'autor estructura la *Història del Teatre a Catalunya* en vuit capítols: 1. L'edat mitjana; 2. El Renaixement; 3. El barroc; 4. El segle XVIII; 5. El segle XIX; 6. El segle XX (fins al 1939); 7. El teatre de 1939 a 1975; i 8. El teatre d'ençà de 1975. És evident que la part més extensa és la dedicada al segle XX, però malgrat que aquesta ha estat dividit en tres capítols, Sala Valldaura —seguint la voluntat pedagògica de la col·lecció— fa un esforç de síntesi en cadascuna de les parts, tot intentant que no hi haja una descompensació en l'extensió de cadascun dels capítols. Com a exemple, pensem que al segle XVIII se li dediquen 19 pàgines, una extensió semblant a la de cadascun dels capítols del segle XX.

La voluntat didàctica del manual no tan sols es palesa en l'organització i equilibri de l'estructura bàsica de l'obra, sinó també en l'epigrafiat de cadascun dels capítols, que evidencien aquesta voluntat de claredat. Així, l'autor ens introdueix en el capítol primer recordant qüestions bàsiques com què és el teatre medieval, quina funció tenia, els espais on es desenvolupava, el calendari, els diversos cicles temàtics, en el pas del primer al segon, les diferències entre el teatre religiós, profà i escolar, o el naixement del teatre professional o comercial, etc. Uns conceptes que s'amplien i matisen en els segles XVII i XVIII, en els quals el teatre comercial (espanyol) va per un costat, mentre que el teatre català, culte o popular, va per un altre, tot i que per circuits que no sempre són fàcils de documentar. No obstant això, aquests són dos capítols que posen en relleu, d'una banda, la influència del teatre barroc espanyol; de l'altra, la continuïtat del teatre català, unes vegades des dels ambients cultes (és el cas de Fontanella o Ramis), altres des de la tradició religiosa i, gairebé sempre, des de la tradició popular.

En aquests segles tan malament coneguts, sobre els quals encara predomina la mistificació i el tòpic, Josep M. Sala fa un esforç per situar-hi les influències externes, les modes, l'espectacle barroc, la comèdia burlesca, el teatre breu o la supervivència del teatre de tema religiós. Es tracta d'una síntesi de tot un seguit d'estudis i edició de textos efectuats en els darrers vint anys, que ens dona una visió més clara i raonada d'aquests dos segles. Una exposició que té voluntat de desterrar confusions i visions massa simplistes.

El segle XIX reflecteix els canvis en el sistema d'organització teatral que havia prevalgut des de finals del segle XVI, i es consolida l'aparició d'un teatre català, a través del costumisme, romanticisme i realisme, amb els dramaturgs més notables o significatius: Robrenyo, Soler o Guimerà. No obstant aquesta síntesi, potser sí que hauríem agraït alguna referència, en el pas del XVIII al XIX i tot al llarg d'aquest, al teatre musical en català, que donà, en general obres de poca volada, però que al capdavall fou una moda força popular –una darrera de l'altra, vull dir: *tonadilla escènica*, sarsuela, *gènero chico* i, fins i tot, la revista!– que omplí repetidament molts espais dramàtics i quedà reflectit en nombrosos títols de diferents col·leccions i biblioteques dramàtiques. Sense conèixer aquestes modes, que generalment produïren un teatre d'una volada gallinàcia, és difícil comprendre avui dia, en rellegir-les, determinades obres, escenes o papers en els quals l'actor o l'actriu s'arranca a cantar o a ballar.

Potser la part més difícil que haja hagut d'elaborar l'autor siga la corresponent al segle XX, com ja he dit, distribuïda en tres capítols que, en conjunt, no arriben a les 60 pàgines. Dic la més difícil i alhora la més polèmica perquè l'autor ha de sintetitzar-hi una època molt intensa pel que fa al teatre i, de més a més, la més pròxima i amb un nombre d'estudis considerable. Així, pel que fa al capítol 6, fins a la Guerra Civil, hi remarca Rusiñol i Sagarra –però no Gual, Iglésias o Soldevila–, i tota la resta ho agrupa en el teatre modernista, els anys 20 i 30: del Noucentisme a la Guerra Civil, a més d'un breu epígraf dedicat a la projecció exterior –castellana– del teatre català.

Al capítol 7 –el teatre de 1939 a 1975– dedica més atenció als gran autors, ja traspassats i consagrats (Joan Oliver, Salvador Espriu, Joan Brossa i Manuel de Pedrolo) i menys al fenomen del teatre independent, motor de canvis posteriors realment notables. Aquesta visió necessàriament sintètica queda compensada, en part, per la inclusió de l'aparició d'Els Joglars i d'Albert Boadella.

En el capítol següent i final, la visió és força esquemàtica i, segurament, excessivament reduccionista del període. D'una banda, s'ocupa del naixement de les noves companyies teatrals aparegudes a les acaballes de la dictadura i durant la transició democràtica (Comediants, Teatre Lliure, Dagoll-Dagom, La Fura o La Cubana), les quals no havia tractat en el capítol precedent; de l'altra, passa molt ràpidament per l'obra dels dramaturgs apareguts durant el teatre independent com Josep M. Benet i Jordi Teixidor –cap més– però que continuen escrivint i estrenant durant la dècada dels vuitanta i dels noranta; finalment, passa a ocupar-se de les noves promocions i models de gestió teatrals sorgits ja a final dels anys vuitanta.

Justament, a causa de l'esforç que fa per sintetitzar-hi en poques pàgines un període tan divers com ric, sobta que l'autor hi dedique un epígraf específic a tractar la influència d'un dramaturg com Sanchis Sinisterra i el Teatro Fronterizo sobre la dramaturgia catalana emergent. No negue la importància ni l'interés més que notable de l'obra de Sinisterra, però vist en perspectiva, potser és una ullada massa esbiaixada sobre la nova literatura dramàtica catalana. No obstant això, és una opció de Sala Valldaura i el temes li donarà la raó o no.

Aquesta *Història* es tanca amb unes conclusions, que van seguides de diversos annexos que tenen una utilitat evident: una bibliografia final, dividida en tres blocs, a) reculls bibliogràfics de caràcter general; b) edicions de textos, que permeten localitzar moltes de les obres menys conegudes; c) una bibliografia crítica, ordenada alfabèticament, sobre l'evolució de la dramàtica catalana. Tanquen el volum una cronologia i un glossari de termes teatrals.

Com dic, els apèndixs són d'utilitat per a un lector profà, però molt possiblement un lector especialitzat hi trobarà absències notables. És cert que la confecció d'un glossari per a un lector mitjà i universitari sempre és més aleatòria i flexible; però els altres annexos presenten buits i absències (i presències) que evidencien una certa improvisació a l'hora de confeccionar aquests llistats. Tan sols hi posaré un exemple molt simple: l'autor cita obres, estrenes i estudis fins a l'any 2004 que palesen més encara algunes absències; haver-s'hi posat la fita de l'any 2000, potser li hauria atorgat una major uniformitat i un distanciament elemental i li hauria permès de revisar-ne el conjunt.

Comptat i debatut, tal com he apuntat en l'inici, ens trobem davant d'una obra d'encàrrec i destinada a una biblioteca amb uns objectius docents i uns lectors potencials molt concrets. En aquest context, Josep Maria Sala Valldaura fa un esforç ben reeixit per sintetitzar-hi una visió del teatre que serà útil i profitosa per al públic no iniciat en la història del teatre fet a Catalunya. Un manual que delimita i posa al dia un panorama tradicional del teatre que ja havia quedat obsolet pel nombre d'estudis apareguts des de la *Història* Fàbregas. No obstant això, tan de bo els editors hagueren estat més generosos amb l'espai assignat a aquest volum, perquè segurament l'autor no s'hi hauria vist forçat a elaborar –particularment en els dos capítols finals– visions tan sintètiques i algunes de les exposicions hi haurien quedat més matisades.

Hans-Ingo Radatz / Aina Torrent-Lenzen (eds.):

Iberia polyglotta. Zeitgenössische Gedichte und Kurzprosa in den Sprachen der iberischen Halbinsel. Mit deutscher Übersetzung.

Titz: Lenzen, 2006. 389 S., ISBN-10 3-933223-12-1.

Bei dem von Hans-Ingo Radatz und Aina Torrent-Lenzen herausgegebenen Band handelt es sich um eine Anthologie zeitgenössischer Texte (Gedichte und Kurzprosa) in den auf der Iberischen Halbinsel gesprochenen Sprachen und Dialekten Aragonesisch, Asturianisch, Baskisch, Englisch, Extremeño, Fala de Xálima, Galicisch, Katalanisch, Mirandesisch, Murcianisch, Okzitanisch, Olivenza-Portugiesisch, Portugiesisch und Spanisch, die im Original und in deutscher Übersetzung wiedergegeben werden. Wie die Herausgeber vorausschicken, will der Band mehr als die Informationen zu den einzelnen Sprachen die Texte selbst in den Mittelpunkt rücken. Gleichwohl konzentriert sich die folgende Besprechung stärker auf (sozio-)linguistische Aspekte dieser – soviel sei im voraus gesagt – gelungenen und gehaltvollen Auswahl.

Im Untertitel des Bandes werden zunächst alle vorgestellten Varietäten als “Sprachen” bezeichnet, im Vorwort (1) wird dies präzisiert zu “autochthon[e] Sprachen, Dialekte und Sprachkulturen der Iberischen Halbinsel”. Daß neben großen auch (zahlenmäßig) sehr kleine romanische Idiome und sogar das Englische erscheinen, Weltsprache zwar, aber auf der Iberischen Halbinsel nur “als winzige Sprachinsel, als exterritoriales Kuriosum und anachronistisches Relikt eines innereuropäischen Kolonialismus” (2) vertreten, daß diese “äußerst heterogene Sammlung” also “Weltsprachen einträchtig neben Bergdialekten mit unter 10.000 Sprechern” (*ibid.*) aufführt, folgt der zweifellos richtigen Absicht des Bandes, “Vielfalt zu dokumentieren, nicht eine zweifelhafte Hierarchie kultureller Wertigkeit zu erstellen” (3). Die Abschnitte zu den einzelnen Sprachvarietäten sind alphabetisch angeordnet, auch das wiederum, um dem möglichen Einwand einer hierarchisierenden Wertung der Sprachgruppen zuvorzukommen (3).

Eine gewisse Proliferation auf der Iberischen Halbinsel verorteter “Sprachen”, mit deren kultureller Identitätsfindung und -(re)konstruktion vielfach auch gesteigerte lokale und regionale Autonomieansprüche einhergehen, ist in den Jahrzehnten seit der *Transición* unzweifelhaft festzustellen; die Sprachenauswahl im vorliegenden Band spiegelt diesen Sachverhalt wider. Neben den Weltsprachen Spanisch und Portugiesisch (sowie natürlich dem Englischen in Gibraltar) steht dabei der Status der bedeu-

tenden, durch Abstand und Ausbau gewissermaßen historisch konsolidierten Regional- und Amtssprachen Baskisch, Galicisch und Katalanisch außer Frage. Die Situation der historischen Primärdialekte Aragonesisch und Asturianisch ist durch intensive Bestrebungen zu institutionalisierter Sprachpflege und Ausbau gekennzeichnet. Das Aufführen von sekundären Dialekten wie dem Extremeño und dem Murcianischen wirft freilich die Frage auf, ob nicht auch das Andalusische, auf dessen Fehlen die Herausgeber explizit hinweisen, Platz in dieser Anthologie hätte finden sollen. Weiter sind die Varietäten verschiedener Sprachinseln vertreten, so das Mirandesische als leonesischer Dialekt auf heute portugiesischem Staatsgebiet, die leonesisch-portugiesische Übergangsmundart Fala de Xálima und das Olivenza-Portugiesische auf spanischem Territorium, die jeweils vom Portugiesischen bzw. Spanischen überdacht werden. Auch das Okzitanische der Val d’Aran, wenngleich keine wirklich isolierte Sprachinsel, hat in dieser Gruppe ihren legitimen Ort.

Die Heterogenität der Zusammenstellung von Sprachen und Dialekten mag auf den ersten Blick verwirren, handelt es sich doch z.B. bei Fällen wie dem Extremeño um vom Spanischen überdachte Dialektvarietäten, wobei unter diese Bezeichnung sowohl das Regionalspanische der Extremadura als auch die beiden Dialekte *altoextremeño* (oder *ehtremeñu*) und *bajoextremeño* im Übergangsbereich zwischen kastilisch-leonesischen und südlichen (andalusisch geprägten) Mundarten fallen (vgl. 95). Die Einleitungstexte, ergänzt durch eine einfache geographische Karte, eine kurze Auswahlbibliographie und in einigen Fällen durch die Angabe nützlicher Internetseiten, klären diese Verhältnisse jedoch kompetent. Diese Texte verdanken sich neben Artur Quintana (Aragonesisch), Carsten Sinner (Asturianisch), Claus Pusch (Aranesisches Okzitanisch) und Moritz Trebeljahr (Portugiesisch) vor allem einem der beiden Herausgeber des Bandes, Hans-Ingo Radatz. Sie erläutern in sinnvoller Beschränkung auf wenige Seiten Geschichte und Besonderheiten der jeweiligen Varietät und befriedigen damit erste Informationsbedürfnisse einer auch (romanistisch-)linguistisch interessierten Leserschaft. Daß dabei die Erläuterungen zu den größeren Sprachen Portugiesisch, Spanisch, Katalanisch, Galicisch, Baskisch (z.B. Portugiesisch mit der ausführlichsten Einleitung, 309–316) mehr Raum einnehmen, erscheint angesichts der bedeutenden literarischen Präsenz dieser Sprachen mehr als gerechtfertigt. Dem Katalanischen (187–229) und Spanischen (339–389) sind demnach auch die umfangreichsten Kapitel gewidmet. Sehr knapp geraten ist allerdings der einführende Kommentar zum Englischen in Gibraltar (87–88). Gerade für die sprach-

lichen Verhältnisse dieses historisch-politischen Kuriosums hätte man sich weitere Informationen gewünscht, insbesondere zu den sprachlichen Merkmalen der dort gesprochenen Varietät des Englischen.

Auf die Auswahl der literarischen Texte sei hier nur kurz eingegangen. Diese mußte natürlich gerade bei kleineren Idiomen den Beschränkungen einer mitunter wenig umfangreichen, in verstreuter Form publizierten literarischen Produktion Rechnung tragen. Hinzu kommt der Anspruch, zeitgenössische Texte vorzustellen, der die Berücksichtigung eventuell vorhandener Werke einer reicheren, älteren literarischen Tradition ausschloß. Dennoch stellen die Textauszüge eine geglückte Zusammenstellung dar, die eine höchst lebendige regionalsprachliche Lyrik- und Prosaproduktion bezeugen. Thematisch erschöpft sich diese keineswegs in der Evokation einer ländlichen Lebenswelt, die vielfach noch den Hintergrund regionaler Sprachkulturen bildet, blendet diese freilich zu Recht auch nicht aus: So spielt, um nur zwei Beispiele herauszugreifen, der junge aragonesische Autor Chusé Inazio Nabarro auf bäuerliche Traditionen Hocharagoniens an und bezeichnet sich als “estudioso d’ista luenga de pastors” (‘Erforscher dieses Hirtenidioms’, 20–21) oder evoziert Pablo Ardisana in seinem Gedicht “La vaca número 3” (‘Die nummerierte Kuh’, 44–45) die Viehwirtschaft Asturiens. Andererseits bleiben aktuelle gesellschaftliche Probleme nicht ausgespart und ihre Literarisierung gewinnt durch das Medium der Regionalsprache noch an Unmittelbarkeit. Ein Beispiel soll auch dies illustrieren: Das in den letzten Jahren in Spanien zunehmend debattierte Problem der *violencia de género*, häuslicher Gewalt von Männern gegenüber Frauen, macht die galicische Autorin María Xosé Queixán in der Szene “¿Por qué a mataches?” (‘Warum hast Du sie umgebracht?’, 182–185) in geradezu beklemmender Weise anschaulich.

Dem recht umfangreichen Band (389 Seiten) ist eine Karte der Sprachen und Dialekte der Iberischen Halbinsel beigelegt. Diese gibt einen – wenn auch nicht besonders detaillierten – Überblick über die sprachliche Gliederung der Iberoromania und angrenzender Gebiete und lokalisiert die im Buch vertretenen Sprachen und Dialekte (wie es zugleich kleinere Karten in den einzelnen Kapiteln tun). Bei der Angabe der Toponyme wurden offensichtlich unterschiedliche Kriterien angewendet, was zu dem nicht ganz glücklichen Nebeneinander von deutschen Namensformen wie *Lissabon* und z.B. der katalanischen Form *València* sowie Angaben mit Schrägstrich (kastilisch / baskisch) wie *Pamplona / Iruñea* und solchen in Klammern (hier der katalanische zusätzlich zum französischen Namen) wie *Perpignan (Perpinya)* führt. Das Englische ist lokalisiert, das Toponym *Gibraltar*

hätte dazu angegeben werden sollen. Der Anschaulichkeit dient es, daß im ganzen Buch neben der deutschen Sprachbezeichnung in der rechten Kopfzeile die Eigenbezeichnungen der jeweiligen Varietäten in der linken Kopfzeile der Doppelseiten erscheinen.

Der Band liefert einen sehr lesbaren und ansprechenden Einstieg in die Beschäftigung mit den großen und kleinen Sprachen und Literaturen der Iberischen Halbinsel und versteht es, einen Eindruck von der Vielgestaltigkeit und Unterschiedlichkeit dieser Sprach- und Dialektlandschaften zu vermitteln, ohne sich dabei allzu sehr in Spezialdiskussionen zu vertiefen, wie sie soziolinguistischen Überblickswerken mit ganz anderer Zielsetzung und anderem thematischem Zuschnitt, etwa Turell (2001), vorbehalten bleiben. Literaturwissenschaftler finden hier eine reichhaltige textuelle Auswahl aus regionalen Literaturen, die in dieser – zumal zweisprachigen – Zusammenstellung bisher nirgends verfügbar ist. Lob gebührt dabei auch den Übersetzern, die die sprachlich und kulturell so mannigfaltigen literarischen Welten zumeist treffend in die gewissermaßen neutrale, äquidistante Zielsprache Deutsch transponieren. Andererseits gibt der Band (insbesondere romanischen) Sprachwissenschaftlern wertvolle Materialien zum Reichtum der regionalen Sprachlandschaften der Iberischen Halbinsel an die Hand, die ihn für erste Überblicksinformationen und Textbeispiele gerade zu kleineren Sprachgemeinschaften zu einem Referenzwerk erster Wahl macht. Einziges echtes – in künftigen Auflagen einzulösendes – Desiderat des Werkes bleiben Hörproben der entsprechenden Varietäten und Texte beispielsweise in Form einer beigefügten CD-ROM.

Literatur

Turell, M. Teresa (ed.) (2001): *Multilingualism in Spain. Sociolinguistic and psycholinguistic aspects of linguistic minority groups*, Clevedon: Multilingual Matters.

Matthias Heinz (Tübingen / Freiburg im Breisgau)

Jeffrey A. Bowman:

Shifting Landmarks. Property, Proof, and Dispute in Catalonia around the year 1000

Ithaca NY / London: Cornell University Press, 2004.

XVI + 279 S., ISBN-10 0-8014-3990-6.

Die vorliegende Arbeit über das mittelalterliche Katalonien ist im Zuge der Beschäftigung mit der Jahrtausendwende (Millennium) entstanden. Das Jahr 1000 ist – natürlich in Sonderheit anlässlich der letzten Jahrtausendwende – unter den Mediävisten sehr vielschichtig und ausführlich diskutiert worden. Erinnert sei nur an die Weltuntergangsstimmung (Chiliasmus), den Verfall von Autorität und Institutionen, soziale Krisen sowie die großen Volksbewegungen für Frieden und für die Wiederherstellung der karolingischen Rechtsordnung.

Historiker wie vor allem Thomas Head, Richard Landes, Chris Wickham, Dominique Barthélemy, Hans-Werner Goetz und Thomas Gergen konnten anhand der genaueren Analyse der Gottesfrieden in der Francia herausarbeiten, wie die Endzeiterwartung um die Jahrtausendwende gesehen wurde. Während die einen eine echte Krise des Systems ausfindig machten, plädierten andere nuancierter dafür, dass die Krisen nicht viel stärker waren als vorher und dass die bereits bekannten Mittel der Friedensschaffung lediglich in höherer Frequenz angewandt bzw. verstärkt benutzt wurden.¹ Zudem hat Barthélemy mit seinem Buch *L'an mil et la paix de Dieu: La France chrétienne et féodale, 980–1060*² glücklicherweise für eine Relativierung des Zeitpunkts, d.h. nur das Jahr 1000, in einen größeren Zeitraum, d.h. den Zeitraum 980–1060, sorgen können. Wenn Bowman vom Jahrtausend spricht, so hat er sich der Tendenz Barthélemys angeschlossen, seine Hauptthese der Grenzverschiebung (*shifting landmarks*) und des Kampfes um Beweis und Streit des Grundeigentums in Katalonien epochal weiterzufassen (*around the year 1000*). Mit dieser These ist er nach Thomas Bisson (*Tormented Voices: Power, Crisis, and Humanity in Rural Catalonia (1140–1200)*³) und Barbara Rosenwein (*Negotiating Space: Power, Restraint, and Privileges of Immunity in Early Medieval Europe*⁴) jedoch nicht der

---

1 Zur Debatte detailliert: Thomas Gergen (2004): *Pratique juridique de la Paix et Trêve de Dieu à partir du concile de Charronx 989–1250 / Juristische Praxis der Pax und Treuga Dei ausgehend vom Konzil von Charronx 989–1250*, Frankfurt a. M.: Peter Lang (Rechtshistorische Reihe; 285), S. 22–32 sowie S. 219–227.

2 Paris: Fayard, 1999.

3 Cambridge Mass.: Harvard University Press, 1998.

4 Ithaca NY: Cornell University Press, 1999.

erste, der das Problem der Umwälzung in der Kultur- und Rechtsgeschichte anhand der Analyse des Grundeigentums angeht.

Der Autor erforscht, wie die Menschen in der Provinz Narbonne mit dem Grundeigentum im 10. und 11. Jahrhundert verfahren und wie dort das Gerichtssystem mit den Grundstücksstreitigkeiten umging. Da es für die Provinz Narbonne, die hauptsächlich Katalonien und den Bereich Languedoc/Roussillon umfasste, umfängliches Quellenmaterial auszuwerten gibt, war die Entscheidung richtig, die These auch an den Quellen festzumachen. Die Provinz zeichnete sich aus durch Berufsrichter, ein ausgeprägtes Prozessrecht und eine Präferenz für geschriebenes Recht (Westgotenrecht), wobei zur selben Zeit auch Gewohnheitsrecht und Gerichtsordalien zur Konfliktlösung angewandt wurden. Bowman sieht im Nebeneinander von bislang traditionellem, nicht verschriftlichtem Recht einerseits und gelehrtem Recht andererseits einen weiteren wichtigen Beweis für die großen Veränderungen der „feudalen Revolution“ um das Jahr 1000 (Jean-Pierre Poly und Eric Bournazel). Zu Recht bleibt er aber nicht bei der „Gewalttätigkeit“ der Jahrtausendwende, sondern widmet sich sogleich dem gelehrten Recht und der Praxis des Westgotenrechts, d.h. dem Forum Iudicum oder dem Liber Iudiciorum [S. 35], das eines der am stärksten romanisierten germanischen Rechte war. Dass die „Si-quis-Formeln“ ein hoher Beweis für die Romanität des mediterranen Rechts sind, ist seit den Studien von Michel Zimmerman mediävistisches Gemeingut, worauf sich Bowman bei der Auswertung seiner Quellen stützen durfte. Die Gelehrtheit der Richter, der *boni homines*, bescheinigt die Handhabung der Fälle durch den bereits bekannten Richter Bonhom von Barcelona (Homo Bonus), von dem Bowman ein Manuskript anführt, nämlich den schon hauptsächlich von Ferran Valls i Taberner und Anscari M. Mundó ausgewerteten *Liber Iudicum Popularis*. Darin verarbeitete Bonhom Passagen der Sentenzen und der Etymologie Isidors von Sevilla, eine Abhandlung über Geometrie, eine Liste westgotischer und fränkischer Könige, einen liturgischen Kalender sowie ein weit reichendes Glossar, wobei das Herzstück eine Abschrift des Westgotenrechts war [S. 84]. Die Abhandlung Bonhoms enthält Hinweise darauf, wie der Iudex richten und verwalten sollte, und hilft, das Richterbild des 11. Jahrhunderts zu skizzieren. Die Beteiligung an den Gerichtsprozessen der *boni homines*, wie sie die Leges Visigothorum vorsahen, trugen nicht zuletzt in Katalonien zur weitgehenden Anerkennung und Durchsetzungskraft der Gerichtsurteile bei [S. 111].

Bowman gelingt im Ganzen der Nachweis seiner These, dass sich Grenzveränderungen und Eigentumsverschiebungen um so eher in praxi

durchsetzen ließen, als das Recht verschriftlicht und das Richtertum professionalisiert waren. Dazu legt er ein eindrucksvolles Kapitel über Beweise und Strategien vor den Gerichten im Katalonien des 11. Jahrhunderts vor. Die Arbeit trägt das Verdienst, diese These in die „feudale Revolution“ und ihre Debatte für das Millenium gestellt zu haben. Die für das 11. Jahrhundert zahlreichen *convenientiae* und die Friedenskonzilien trugen ebenfalls zur Streitbeilegung über Grundstücksrechte bei.⁵ Die quellengestützte Studie Bowmans leistet nicht bloß einen weiteren Beitrag zur Verfassungsgeschichte des Mittelmeerraumes und des Herrschaftsverständnisses im 11. Jahrhundert, sondern ihr gelingt obendrein eine fallbezogene Beschreibung der materiellen wie prozessrechtlichen Regeln des Westgotenrechts dank der Hinwendung zu einer Professionalisierung des Richteramtes und des Beweisrechtes. Dies war unmittelbare Voraussetzung für die Anerkennung und Vollstreckung der Urteile über Grundstückseigentum und -grenzen im 11. Jahrhundert vor der „Renaissance“ des römischen Rechts von Bologna. Als Rechtshistoriker wünscht man sich im Ergebnis weitere solch gründlich gearbeitete Regionalstudien zum Grundstücks- und Prozessrecht des Hochmittelalters.

Thomas Gergen (Saarbrücken)

---

5 Zur Auswirkung auf die geografischen und rechtspraktischen Folgen der Gottesfrieden: Thomas Gergen (2005): „The geographical and practical legal impact of the Peace of God in Eleventh Century Aquitaine“, in: Anthony Musson (ed.): *Boundaries of the Law: Geography, Gender and Jurisdiction in Medieval and Early Modern Europe (International Legal History Conference: Mapping the Law. Examining the Jurisdictional, Jurisprudential, Geographical, Conceptual, Perceptual, Gendered and Ethical Boundaries of the Law in the Medieval and Early Modern Periods, Exeter, 5. April 2003)*, Aldershot: Ashgate Publishing, S. 21–37, hier speziell für Katalonien S. 24–25 sowie S. 29.

Zusammenfassungen · Resums · Abstracts

Alejandro Casadesús Bordoy (Palma)

Alcover, Moll und die deutsche Sprache

Der Artikel stellt zwei Hauptfiguren der katalanischen Philologie aus mehrperspektivischer Sicht dar. Mossèn Alcover und Francesc de B. Moll verbindet man in jedem Fall mit der katalanischen Sprache, aber man sollte ebenfalls in Betracht ziehen, dass sie sich auch mit der deutschen Sprache beschäftigten. Alcover lernte Deutsch, um einen besseren Kontakt zu den zeitgenössischen deutschen Romanisten herzustellen. Alcover machte Moll nicht nur darauf aufmerksam, dass er Deutsch für seine Karriere als Philologe brauchen würde, sondern brachte ihm auch Deutsch bei. Moll erreichte daraufhin ein gutes Deutschniveau, das ihm schließlich ermöglichte, an einem Gymnasium zu unterrichten und eine Grammatik der deutschen Sprache zu veröffentlichen. Der vorliegende Artikel analysiert diese zwei Persönlichkeiten im Hinblick auf ihre Beziehung zur deutschen Sprache. Sowohl ihr Lernprozess als auch die Analyse der von Moll geschriebenen Grammatiken sind Gegenstand dieses Artikels, der ein anderes Bild dieser zwei mallorquinischen Philologen vermitteln möchte.

Alcover, Moll and the German language

This article presents two key figures of Catalan philology in a multiple perspective: Father Alcover and Francesc de B. Moll are tightly associated with the Catalan language, but one should bear in mind that they were also interested in the German language. Alcover learned German in order to communicate more fluently with the German-speaking Romanists of his time. He not only made Moll understand that he would need a knowledge of German for his philological career but also taught him German himself. Moll thus attained a good level of German, which allowed him to teach this language in high-school and to publish a learners' grammar of German. The present paper focuses on the relation of these two eminent scholars with the German tongue. Their language-acquisition process and a

closer look at the German grammars authored by Moll are object of the study, which intends to add some detail on a not too well known facet of these two Majorcan philologists.

Keywords: Mossèn Alcover, Francesc de B. Moll, German language, German grammar, teaching of German.

Germà Colón Domènech (Basel / Barcelona)

Coromines und das Katalanische

Ziel dieses Beitrags ist es, das lexikographische Werk von Joan Coromines zu würdigen. Die Struktur der Lexikoneinträge des DECLC wird ebenso untersucht wie die ideologischen Prämissen des Autors; seine Tendenz, dem „sorotaptischen“ und „mozarabischen“ Substrat eine allzu große Bedeutung zuzuschreiben, wird kritisiert. Trotz dieser Schwachpunkte bleibt der *Diccionari etimològic i complementari de la Llengua Catalana* ein herausragendes Werk der katalanischen Lexikographie.

Coromines and the study of Catalan

The main aim of this paper is to present the lexicographic work of Joan Coromines. The structure of the entries of the DECLC and the author's ideologies are studied, and his tendency of attributing excessive importance to the “sorotaptic” and “mozarabic” substrates is criticised. In spite of these weak points, the *Diccionari etimològic i complementari de la Llengua Catalana* of Coromines is very important for Catalan lexicography.

Keywords: Lexicography, etymology, History of the words, FEW, vernacular words, learned words, borrowing, documentary evidence.

Maria Josep Cuenca (València)

Konsequente Wiederholung und Idiomatizität

In diesem Aufsatz stellen wir zwei idiomatische Konstruktionen dar: die konsequente Wiederholung und die koordinative Wiederholung. Ausgehend von authentischen Beispielen, beschreiben und erläutern wir diese

Konstruktionen und ihre Untertypen, wobei wir sie mit scheinbar gleichartigen oder ähnlichen Strukturen (wie der emphatischen Wiederholung, der mimetischen Wiederholung und der Tautologie) in Zusammenhang stellen und sie gleichzeitig gegenüber diesen differenzieren. Die konsekutive und die koordinative Wiederholung transportieren Bedeutungselemente, die mit Intensifikation und Zunahme (an Grad, Zahl oder Dauer) zu tun haben; zugleich stehen sie in einigen Fällen mit Prototypikalitätseffekten im Zusammenhang (Identifizierung mit oder Dissoziierung vom Prototyp).

Consecutive repetition and idiomaticity

In this paper, two types of idiomatic constructions are described, namely consecutive repetition and coordinate repetition. Considering corpus examples, these constructions and their subtypes are identified and characterized; they are also related to and differentiated from similar structures such as emphatic repetition, mimetic repetition or tautology. Consecutive and coordinate repetitions implement meanings related with intensification or increase (in degree, number or duration) and, in some cases, can be associated to prototype effects (i.e., prototype identification or referential dissociation).

Keywords: Repetition, idiomaticity, construction, intensification, prototype effects, tautology.

José Enrique Gargallo Gil (Barcelona)

Joan Coromines und das Lexikon der ‚anderen Valencianer‘

“Els altres valencians”, die „anderen Valencianer“, diese Formulierung, die auf einen Abschnitt des Essays *Nosaltres, els valencians* von Joan Fuster (1962) verweist, bezieht sich auf die spezifische Andersartigkeit der Bevölkerung im traditionell spanischsprachigen Teils des Landes València. Der vorliegende Beitrag befasst sich mit der Art und Weise, wie Joan Coromines im *DECat* und im *DCECH* den Wortschatz dieser „anderen Valencianer“ behandelt. Er stellt dar, dass Coromines die entsprechenden Varietäten, die Sprecher und das Sprachgebiet unter die Bezeichnung *xurro* fasst. Er liefert außerdem Angaben über die (gedruckten und oralen) Quellen,

derer sich der Lexikograph bediente, und über deren Referenzierung. Der Aufsatz beinhaltet ein Wörterverzeichnis mit zusätzlichen Daten und bemüht sich dabei um einen akkuraten Nachweis durch häufigen Rekurs auf die beiden genannten etymologischen Wörterbücher von Coromines.

Joan Coromines and the lexicon of the ‘other Valencians’

“Els altres valencians”, ‘the Other Valencians’, a phrase inspired by an expression in Joan Fuster’s (1962) *Nosaltres, els valencians*, alludes to the singularity that characterizes the traditionally Spanish-speaking population in the Valencian territory. The present article aims at illustrating the way that Joan Coromines’ *DECat* and *DCECH* treat the lexicon of these ‘other Valencians’. It shows that Coromines uses the label *xurro* to refer to the corresponding dialects, their speakers and to the territory. The article provides information on (printed and oral) sources used by the etymologist, as well as detailed references. It includes an alphabetical lexical list with additional data and is based on abundant and exactly referenced quotes from the two etymological dictionaries by Joan Coromines.

Keywords: Lexicon, *xurro*, Castilian-Aragonese dialects, Valencians, etymological dictionaries, Coromines / Joan.

Laila Mayol (Philadelphia)

“Ho sabíeu, això?” Die Rechtsversetzung im Katalanischen

Dieser Beitrag setzt sich zum Ziel, auf der Grundlage einer quantitativen und qualitativen Korpusanalyse zu einer Beschreibung der Rechtsversetzung im Katalanischen zu gelangen. Die Rechtsversetzung, bei der eine Satzkonstituente aus der orationalen Matrix herausgenommen und durch ein klitisches Pronomen substituiert wird („Els nens en diuen moltes, de mentides“), ist im Katalanischen – insbesondere in der gesprochenen Sprache – sehr häufig, aber bislang wenig untersucht worden.

Die Analyse basiert auf insgesamt 93 nach drei Kriterien klassifizierten Korpusfragmenten und fragt danach, welche Art von Information bzw. Informationsträger disloziert wird und was die Dislokation motiviert. Wir untersuchen dabei die Dislokation im Vergleich und in Abgrenzung zu anderen Verfahren, die dem Sprecher zur Verfügung stünden, um die

Information in gleicher Weise zu strukturieren: die Auslassung des dislozierten Elements („Els nens en diuen moltes“) oder die Beibehaltung der kanonischen Konstituentenabfolge („Els nens diuen moltes mentides“).

Es zeigt sich, dass die Dislokation in den meisten untersuchten Fällen die wirkungsvollste Option darstellt, gewisse durch den Kontext geforderte semantisch-pragmatische Effekte zu erzielen.

“Ho sabíeu, això?” Right dislocation in Catalan

The goal of this paper is to describe right-dislocation in Catalan from a quantitative and qualitative corpus. Right-dislocation is the non-canonical construction in which a pronoun in the main clause is coreferential with a final noun phrase. Although right-dislocation is very frequent in Catalan, especially in oral language, it has been little studied.

The corpus consists of 93 right-dislocations, coded according to three parameters. The main focus of analysis is the type of information found in right-dislocation and the motivations for this construction. The analysis compares right-dislocation with other rhetorical alternatives that the speaker might have used to convey the same information: a sentence with a pronoun and without a displaced constituent or a sentence with a canonical order.

I argue that right-dislocation in Catalan is a means to structure information and to create the necessary pragmatic and semantic effects needed in the context.

Keywords: Catalan, pragmatics, right dislocation, information packaging, information structure.

Christian Nikolaus Opitz (Wien)

“Lur fayt, lur vida, lur ventura, tot so divisav'en pintura”. Sobre l'ús de l'ekphrasis a l'obra de Guillem de Torroella. Amb una mirada a Anselm Turmeda i Joanot Martorell

A la literatura medieval les descripcions d'obres d'art serveixen per a enriquir el text amb nous significats. D'aquesta manera a *La Faula* de Guillem de Torroella les il·lustracions d'amants a la sella de Guillem i els vitralls amb els cavallers de la taula rodona al palau del rei Artur representen dos

àmbits temàtics d'importància cabdal per la literatura cortesana: *fin amour* i *chevalerie*. A més a més, els vitralls que representen un passat idealitzat es poden considerar l'antítesi del lament per la decadència dels valors cortesans del Rei Artur. La descripció d'obres d'art és així doncs una part essencial del missatge al·legòric de l'obra. A *Cobles de la divisió del regne de Mallorca* d'Anselm Turmeda, una curta ekphrasis també introdueix herois del passat que serveixen de criteri per al present, mentre que a *Tirant lo Blanc*, els murals d'amants i de cavallers cristians anticipen els temes principals de la narració.

“Lur fayt, lur vida, lur ventura, tot so divisav'en pintura.” On the use of ekphrasis in the work of Guillem de Torroella. With some further reflections on Anselm Turmeda and Joanot Martorell

In medieval literature, descriptions of works of art add extra meanings to the narrative. E. g. in Guillem de Torroella's *La Faula* images of lovers on Guillem's saddle and stained glass windows depicting the Knights of the Round Table in King Arthur's palace represent two subject matters which are of great importance in courtly literature: *fin amor* and *chevalerie*. Furthermore, the glass-paintings show images of an idealized past and can therefore be related antithetically to King Arthur's lament on the decay of courtly values. Consequently the description of artworks forms an essential part of the text's allegorical message. In Anselm Turmeda's *Cobles de la divisió del regne de Mallorca*, a short ekphrasis similarly introduces heroes of the past into the narrative to serve as counterpart to a decadent present, whereas in the *Tirant lo Blanc* murals showing lovers and Christian knights anticipate the story's principal subject matters.

Keywords: Ekphrasis, allegorical writing, Catalan literature / 1350–1500, Guillem de Torroella / *La Faula*, Anselm Turmeda / *Cobles de la divisió del regne de Mallorca*, Joanot Martorell / *Tirant lo Blanc*.

Francisco J. Oroz (Tübingen)

Quandoque bonus dormitat Corominas: Über arragua, lande, matar

Auf *arrugia* 'Stollen im Bergwerk (zur Metallgewinnung)' von Plinius gehen sp. *arroyo*, port. *arroyo* 'Bach', bask. *arroi* 'Schlucht' zurück. Caro Baroja hat

vorgeschlagen, auch das bask. *arragua* ‘Schmelztiegel’ aus diesem plinianschen Wort abzuleiten. Sowohl im DCELC wie auch im DCECEH wird auf diese völlig unhaltbare Etymologie von Baroja Bezug genommen. Der Ursprung von *arragua* ist bei lat. *fabrica*, *frabica, sp. *fragua* etc. zu suchen.

Für *laude* ‘Leichenstein’ wurden zwei sowohl lautlich wie auch semantisch befriedigende Etymologien vorgeschlagen, lat. *laudem* ‘Lob’ und *lapidem* ‘Stein’. Corominas neigt eher zu der ersten, die schon Covarrubias vorschlägt – allerdings mit Hinweis auf *λαός*, *lapis* – “forsan a laudando”. Im 13. Jahrhundert ist *labde* als ‘Grabstein (ohne Inschrift)’ belegt, was eindeutig für die Annahme *lapidem* > *labde* > *laude* spricht.

Zahlreich sind die etymologischen Versuche für *matar* ‘töten’, die Corominas zu Recht verwirft. Trotz seiner kategorischen Ablehnung der Etymologie von Covarrubias (*mactare* sei phonetisch absolut unmöglich) ist dies der beste Vorschlag. *Mactare* ‘töten’ ist ein sehr populäres Wort gewesen. Dass die phonetische Entwicklung zu *matar* nicht „populär“, sondern „halbgelehrt“ ist, kann man mit dem häufigen Gebrauch von *mactare* in der Kirchensprache erklären. Das immer wiederkehrende Motiv des Guten Hirten des Johannes-Evangeliums, der, im Kontrast zum Dieb, kommt „ut furetur et *mactet* et perdat“, mag eine besondere Rolle in dieser Hinsicht gespielt haben.

Quandoque bonus dormitat Corominas: On arragua, laude, matar

Caro Baroja suggested that Basque *arragua* ‘melting pot’ goes back etymologically to *arrugia* ‘gallery in a mine’, a word mentioned by Pliny. This totally aberrant etymology is mentioned by Coromines in both the DCELC and the DCECEH. For *laude* ‘burial stone’, he follows Covarrubias in accepting *laudem* ‘praise’, but the more plausible etymology is *lapidem* ‘stone’. However, when it comes to the etymology of *matar* ‘to kill’, Coromines rejects Covarrubias’ proposal *mactare* on behalf of implausible phonetic change; however, *mactare* was a very popular word, and, despite Coromines’ rejection, has to be considered as the best candidate for an etymology for *matar*.

Keywords: Coromines / Joan, etymology, lexicography, Spanish language, Catalan language, Latin language, Basque language.

José Ignacio Pérez Pascual (A Coruña)

Joan Coromines und der *Diccionario crítico etimológico castellano*

Der Aufsatz setzt sich zum Ziel, die Umstände darzulegen, unter denen Joan Coromines den *Diccionario crítico etimológico castellano* abfasste. Er stellt die verschiedenen Arbeitsphasen des Redaktionsprozesses dar, angefangen von der mühsamen Arbeit der Auswertung einer äußerst umfangreichen Bibliographie – einen Arbeitsschritt, den Coromines 1940 unter sehr ungünstigen Umständen in Angriff nahm – bis zur Abfassung des letzten Wörterbucheintrags Ende 1951. Zugleich wird ein Überblick darüber geliefert, wie der katalanische Philologie das Projekt anging und durchführte und zu welchen Ergebnissen er gelangte.

Joan Coromines and the *Diccionario crítico etimológico castellano*

This paper sets out to describe the circumstances in which Joan Coromines carried out the work on his *Diccionario crítico etimológico castellano*. It reviews the different phases of research and work process, from the initial time-consuming labour of bringing to light a very extensive bibliography – a task begun in an unfavourable context in 1940 – to the composition of the last of the dictionary's entries at the end of 1951. The paper also offers a comprehensive view of the way in which the Catalan philologist met this scholarly challenge and the results he achieved.

Keywords: Coromines / Corominas, lexicography, etymological dictionary, Menéndez Pidal, Spanish philology, dictionary on historical principles.

Manuel Pérez Saldanya (València) · Aina Torrent-Lenzen (Köln / Wien)

“No as volgude anar en loch del món”: die Bildung von Verneinungswörtern im Altkatalanischen

Der Beitrag untersucht die Entstehung negativ polarisierter Wörter im Altkatalanischen – d. h. von Wörtern, die nur in verneinenden Sätzen vorkommen können – auf der Basis von nominalen lexikalischen Einheiten, die ursprünglich eine positive Bedeutung hatten, und zwar die einer minimalen Einheit (*pas*, *gens* usw.). Diese Entwicklung in der Entstehung nega-

tiv polarisierter Wörter hat einen zyklischen Charakter, so dass sowohl im Lateinischen als auch später im Katalanischen, aber auch in vielen anderen – nicht nur romanischen – Sprachen und Sprachstufen die gleiche Tendenz beobachtet werden kann. Es werden Wörter wie zum Beispiel *persona* und *cosa* untersucht, die sich im Altkatalanischen mitten im Grammatikalisierungsprozess befanden, welcher aber nicht fortgesetzt wurde, und andere wie zum Beispiel das Lokaladverb *enlloc*, das heute nur als negativ polarisiert gelesen werden kann. Ebenfalls werden die Bedingungen für solche Prozesse untersucht, unter anderem das Fehlen von Determinanten in den Nominalphrasen, die im Altkatalanischen diese minimalen Einheiten enthielten.

“No as volgude anar en loch del món”:
the formation of negative polarity items in Old Catalan

The article focuses on the origin of negative polarity items in Old Catalan – i.e. words only able to occur in negative environments – on the basis of nominal lexical elements which were originally affirmative items, specifically nominal elements of minimal value (*pas*, *gens* etc.). This development in the origin of negative polarity items has a cyclical character, which means that the same tendency can be observed in Latin and later in Catalan, as well as many other – not only Romance – languages and language levels. The article deals with words such as *persona* and *cosa*, which were in the midst of a grammaticalization process in Old Catalan, which was not continued later on, and others such as the local adverb *enlloc*, which can only be read as a negative polarity item today. The conditions for such processes are also examined, including the absence of determiners in nominal phrases which contained these elements of minimal value in Old Catalan.

Keywords: Old Catalan, negation, negative polarity items, postverbal negators, negative emphasizers, nominal elements of minimal value, grammaticalization.

Lluís Quintana i Trias (Barcelona)

Joan Maragall, der Plan Jaussely und die urbanistische Reform
von 1908 in Barcelona

Der Jaussely-Plan (1907) und die sog. „Reforma“, später Via Laietana genannt (1908), sind zwei große urbanistische Vorhaben, die die Stadt Barcelona zu Beginn des 20. Jahrhunderts verändern. In diesem Beitrag untersuchen wir die Stellungnahmen, die Joan Maragall in seinen Artikeln und Gedichten zu diesen Projekten vorbringt; er zeigt sich dabei gegenüber dem Wachstum, das die Stadt zu diesem Zeitpunkt erfährt, als sehr positiv, ja enthusiastisch eingestellt, was im Gegensatz zur Meinung vieler seiner Zeitgenossen steht, die der Entwicklung skeptisch oder ablehnend gegenüberstanden. Maragall verkennt allerdings nicht die sozialen Konflikte, die diese urbanistischen Projekte letztlich nach sich ziehen, und nimmt hier bereits einige der Themen vorweg, die er später, in der Auseinandersetzung mit den Ereignissen der *Setmana Tràgica* von 1909, entfalten wird.

Joan Maragall, the Jaussely plan and the Reform of 1908 in the city
of Barcelona

The *Jaussely* Plan (1907) and the “Reforma”, later to be called Via Laietana (1908), are two important urban projects that significantly transformed the city of Barcelona at the beginning of the 20th century. In this contribution, we summarize and comment on what Joan Maragall said on these projects through his articles and poems. He reveals himself to be a strong supporter of these developments and of the expansion that the town experienced in those days, which is in clear contrast to the opinions expressed by some of his contemporaries, which were rather skeptical, if not totally opposed. Maragall, however, does not ignore the social conflicts that these urban developments are about to create and already anticipates some of the subjects that he will further develop later on, after the events of the *Setmana Tràgica* in 1909.

Keywords: Joan Maragall, Josep Pijoan, Eugeni d’Ors, Barcelona, Eixample, Pla Cerdà, Pla Jaussely, urbanism.

Joan Solà (Barcelona)

Joan Coromines als Dichter

Es wird allgemein anerkannt, dass sich Coromines, ungeachtet seines wissenschaftlichen Status, der katalanischen Sprache in einer Weise bedient, die als hochgradig literarisch gelten darf, und zwar sowohl in seiner Gedankenführung als auch in den konkreten Wörtern, Ausdrücken und Konstruktionen, die er verwendet. Mit wenigen Ausnahmen wurde dieses Urteil über den „Literaten“ Coromines aber nie mit konkreten Beispielen illustriert. Der vorliegenden Beitrag stellt Aussagen über den literarischen Wert von Coromines' wissenschaftlicher Prosa zusammen und versucht, diese mit Beispielen aus seinen beiden großen Wörterbüchern zu belegen.

Joan Coromines as writer and poet

The critics have been unanimous in their opinion that, independently of his scientific value, Coromines has to be considered an excellent writer in Catalan, both in the way of developing his thinking and in his use of particular words, phrases and constructions. However, with a few exceptions, these opinions have never been founded on actual examples. The present paper gathers a few of these opinions and tries to provide specific evidence for them, derived from the two great dictionaries of the author.

Keywords: Joan Coromines, writer, style, literary language.

Joan Veny (Barcelona)

Coromines, Koloss der etymologischen Forschung

Der Aufsatz hebt den Beitrag von Joan Coromines zur katalanischen und romanischen Dialektologie hervor. Die Grundlagen seiner Etymologien sind Textdokumente, dialektale Information und Vergleichsdaten aus allen romanischen Sprachen. Coromines hat nicht nur den katalanischen Wortschatz um neue lexikalische Einheiten bereichert, sondern hat auch zahlreiche wichtige Beiträge im Bereich der Substratforschung, zu den Arabismen, den Hellenismen und den katalanischen Einheiten im Spanischen geleistet.

Coromines, a colossus of etymology

This article emphasizes the contribution of Joan Coromines to the Catalan and Romance dialectology. The foundations of his etymology are documentation, dialectal information and data of all Romance languages. Coromines, apart from enriching the Catalan lexicon with new lexical items, has made a lot of new contributions in the field of research on substratum, arabisms, hellenisms and on catalanisms in Spanish.

Keywords: Romance linguistics, etymology, lexicography, dialectology.

Anschriften der Autorinnen und Autoren · Adreces de les autores i dels autors

- Alejandro Casadesús Bordoy, Universitat de les Illes Balears, Departament de Filologia Espanyola, Moderna i Llatina / Àrea de Filologia Alemanya, Ctra. de Valldemossa, km 7.5, E-07071 Palma, <alex.casadesus@uib.es>.
- Germà Colón Domènech, Universität Basel, Institut für Iberoromanistik, Stapfelberg 7/9, CH-4051 Basel / Institut d'Estudis Catalans, <german.colon@unibas.ch>.
- Maria Josep Cuenca, Universitat de València, Departament de Filologia Catalana / Vicerectorat d'Investigació i Tercer Cicle, Avda. Blasco Ibáñez, 13, E-46071 València, <Maria.J.Cuenca@uv.es>.
- Stefanie Dölz, Johann Wolfgang Goethe-Universität, Institut für Romanische Sprachen und Literaturen / Biblioteca Catalana, Grüneburgplatz 1, D-60629 Frankfurt am Main, <BibliotecaCatalana@gmx.net>.
- Carme Eberenz-Greoles, Ch. du Saux 32, CH-1052 Le Mont sur Lausanne, <meberenz@bluewin.ch>.
- Pere Farrés, Universitat de Barcelona, Departament de Filologia Catalana, Gran Via de les Corts Catalanes, 585, E-08007 Barcelona, <pere.farres@ub.edu>.
- José Enrique Gargallo Gil, Universitat de Barcelona, Departament de Filologia Romànica, Gran Via de les Corts Catalanes, 585, E-08007 Barcelona, <gargallo@ub.edu>.
- Thomas Gergen, Universität des Saarlandes, FB Recht, Geb. B4 1, D-66041 Saarbrücken, <th.gergen@gmx.de>.
- M. Isabel Guardiola i Savall, Universitat d'Alacant, Departament de Filologia Catalana, Campus de Sant Vicent del Raspeig, Ap. 99, E-03080 Alacant, <Maribel.Guardiola@ua.es>.
- Matthias Heinz, Universität Tübingen, Romanisches Seminar, Wilhelmstraße 50, D-72074 Tübingen, <matthias.heinz@uni-tuebingen.de>.
- Jordi Jané i Lligé, E-08000 Barcelona, <jjane4@xtec.cat>.
- Johannes Kabatek, Universität Tübingen, Romanisches Seminar, Wilhelmstraße 50, D-72074 Tübingen, <kabatek@uni-tuebingen.de>.

- Laia Mayol, University of Pennsylvania, Department of Linguistics, 619 Williams Hall, USA-Philadelphia 19104, <laia@babel.ling.upenn.edu>
- Christian Nikolaus Opitz, A-1030 Wien, <telialipukt79@yahoo.de>.
- Francisco J. Oroz, Universität Tübingen, Romanisches Seminar, Wilhelmstraße 50, D-72074 Tübingen, <francisco.j.oro@uni-tuebingen.de>.
- José Ignacio Pérez Pascual, Universidade da Coruña, Departamento de Filoloxía Española e Latina, Campus da Zapateira, s/n, E-15071 A Coruña, <ppascual@udc.es>.
- Manuel Pérez Saldanya, Universitat de València, Departament de Filologia Catalana, Avda. Blasco Ibáñez, 32, E-46010 València, <Manuel.Perez-Saldanya@uv.es>.
- Maribel Ripoll Perelló, Universitat de les Illes Balears, Càtedra Ramon Llull, Ctra. de Valldemossa, km 7.5, E-07122 Palma, <catedra.ramonllull.uib.es>.
- Ferran Robles i Sabater, Universitat de València, Departament de Filologia anglesa i Alemanya, Avda. Blasco Ibáñez, 32, E-46010 València, <ferran.robles@uv.es>.
- Lluís Quintana Trias, Universitat Autònoma de Barcelona, Facultat de Ciències de l'Educació, Edifici G5, Campus de la UAB, E-08193 Bellaterra, <Lluís.Quintana@uab.es>.
- Gabriel Sansano, Universitat d'Alacant, Departament de Filologia Catalana / Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, Campus de Sant Vicent del Raspeig, Ap. 99, E-03080 Alacant, <biel@ua.es>.
- Joan Solà, Universitat de Barcelona, Departament de Filologia Catalana, Gran Via de les Corts Catalanes, 585, E-08007 Barcelona, <sola@ub.edu>.
- Aina Torrent-Lenzen, Fachhochschule Köln, Institut für Translation und Mehrsprachige Kommunikation, Mainzer Straße 5, D-50678 Köln, <Aina.Torrent_Lenzen@fh-koeln.de>.
- Joan Veny, Universitat de Barcelona, Departament de Filologia Catalana, Gran Via de les Corts Catalanes, 585, E-08007 Barcelona, <veny@ub.edu>.
- Gerhard Wild, Johann Wolfgang Goethe-Universität, Institut für Romanische Sprachen und Literaturen, Grüneburgplatz 1, D-60629 Frankfurt am Main, <g.wild@em.uni-frankfurt.de>.

Biblioteca Catalànica Germànica
Erschienene Bände · Volums publicats:

Ferran Robles i Sabater
Bibliografia de la literatura catalana en versió
alemanya – narrativa, poesia, teatre.

BCG 1. 2005. X, 278 S. Kart. ISBN 978-3-8322-3361-7. 30 €.

Pilar Arnau i Segarra · Claus D. Pusch · Tilbert D.
Stegmann (ed.)

Mirades sobre el País Valencià. Estudis de
literatura i cultura.

BCG 2. 2005. VI, 178 S. Kart. ISBN 978-3-8322-3754-7. 29 €.

Montserrat Casanovas Català
Español y catalán en contacto. La expresión
deíctica en el castellano hablado en Lleida.

BCG 3. 2005. VI, 186 S. Kart. ISBN 978-3-8322-4410-1. 29 €.

Heike van Lawick
Metàfora, fraseologia i traducció. Aplicació als
somatismes en una obra de Bertolt Brecht.

BCG 4. 2006. XVIII, 290 S. Kart. ISBN 978-3-8322-4778-2. 29 €.

Claus D. Pusch (ed.)
La gramàtica pronominal del
català: variació – evolució –
funció / The Grammar of Catalan
Pronouns: variation – evolution
– function.

BCG 5. 2006. XVI, 252 S. Kart.
ISBN 978-3-8322-3754-8. 29 €.

Bestellungen an · Comandes a:
Zeitschrift für Katalanistik, Universität Tübingen,
Romanisches Seminar, Wilhelmstraße 50, D-72074 Tübingen,
E-mail <zfk@katalanistik.de>

BCG